

દરિસન તરસીએ...

‘દરિસત તરસીએ...’

પ્રથમ ખંડ

: વાચનાદાતા :
આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

: વાચના પ્રસારિત કરનાર :
પ.પૂ. ગુરુમા ચંદ્રશેખરવિજયજીના કૃપાકાંક્ષી
કિરીટભાઈ મગનલાલ ચોકસી

‘દરિસન તરસીએ...’ (પ્રથમ ખંડ)

(સુરત ગોપીપુરા, આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવનમાં વિ. સં. ૨૦૫૧ના
ચાતુર્માસમાં અપાયેલ વાચનાઓમાંથી પર્યુષણ મહાપર્વ પહેલાંની વાચનાઓ)

દ્વિતીય પરિવર્ધિત સંસ્કરણ

વિ.સં. ૨૦૫૫, ઇ. ૧૯૯૯

પચાસ રૂપિયા

પ્રાપ્તિસ્થાન :

- સેવંતીભાઈ એ. મહેતા.

ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન,
ગોપીપુરા, સુભાષચોક,
સુરત - ૩૯૫૦૦૧

- સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

મુદ્રક :

કિરીટ ગ્રાફીક્સ,

૨૦૮, આનંદ શોપીંગ સેન્ટર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. ફોન : ૫૩૫૨૬૦૨.

‘દરિસન તરસીએ...’

પ્રથમ ખંડ

: વાચના પર્વની તારક છાયા :

મહામહિમ દેવાધિદેવ શ્રી સહસ્રરૂપા પાર્શ્વનાથ ભગવાન

મહામહિમ દેવાધિદેવ શ્રી સૂરજમંડન પાર્શ્વનાથ ભગવાન

મહામહિમ દેવાધિદેવ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન

: આશીર્વાચન :

પૂજ્યપાદ સંઘસ્થવિર આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ નિઃસ્પૃહશિરોમણિ શ્રીમદ્વિજય વિનયવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ યુગમહર્ષિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવરશ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ઐકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: પાવનનિશ્રા :

પૂજ્યપાદ પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

: અનુક્રમ :

ક્રમ	વિષય	પેજ નં.
૧.	સાધના પદ્ધતિ: કેવું તો ઊંડાણ !	૨
૨.	સાધનાનો રસ: કેવો તો મીઠો !	૧૦
૩.	મનોવિલય: કેટલાક આયામો.	૧૫
૪.	પ્રભુ મહાવીરની ગૃહસ્થપણાની સાધના : એકત્વાનુભૂતિ	૨૩
૫.	એકત્વાનુભૂતિ: થોડા વધુ આયામ	૩૩
૬.	કાયસંવર	૪૨
૭.	કાયસંવર અને દ્રષ્ટાભાવ	૫૦
૮.	‘જો ખિનુ ગલિત વિભાવ’	૬૦
૯.	અન્ત: પ્રવેશ	૬૭
૧૦.	અન્ત: પ્રવેશ: અધ્યાત્મનો રસઝરતો માર્ગ	૭૬
૧૧.	અધ્યાત્મના પડાવ ભણી...	૮૩
૧૨.	ભાવના ભવ નાશિની જન સંગી હોવે નહિ.....’	૯૫
૧૩.	‘જન સંગી હોવે નહિ.....’	૧૦૬
૧૪.	ધ્યાનની વિભાવના	૧૧૪
૧૫.	‘બેહદ આપે ઊપજે....’	૧૨૨
૧૬.	અન્ત: પ્રવેશનાં ચાર ચરણ	૧૩૨
૧૭.	‘તડફ તડફ જીવ જાસી....’	૧૪૪
૧૮.	અન્તર્લીનતા	૧૬૬
૧૯.	‘લોગસ્સ’ સૂત્ર: સાધકની ભીતરી યાત્રા	૧૭૫
૨૦.	‘અમૃતવેલની સજ્જાય’માં સાધનાપદ્ધતિઓનું આલેખન	૧૮૦
૨૧.	શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કૃત સમાધિશતક.	૧૯૫

‘દરિસન તરસીએ...’

પ્રથમ ખંડ

તરસ પ્રભુ-ગુણના દર્શનની,
તરસ પ્રભુના માર્ગના દર્શનની,
શી રીતે મળે દર્શન ? શી રીતે ?
શી..... રીતે..... ?

તરસને સર્વોચ્ચ શિખર પર
લઈ જવી એ જ એક માત્ર
ઉપાય છે દર્શન પામવાનો.

તરસ.....તડપન..... પ્યા.....સ.....
પ્યાસી અખિયાં, ઘેરાતી અખિયાં,
અનરાધાર વરસતી આંખો.....
અને આ રહ્યું ‘દરિસન.’

પ્રસ્તુત છે સાધના માર્ગના અલપ-ઝલપ દર્શનની હૃદયંગમ ક્ષણોનું ચિત્ર.

પ્રકાશિત થયેલ ગ્રંથો

- ‘દરિસન તરસીએ...’ ૧-૨

ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર પ્રસ્તુતિ

- ‘બિઘુરત જાયે પ્રાણ...’

મહાન સિદ્ધર્ષિ દ્વારા રચિત જિન સ્તવના પર ભીગી ભીગી સંવેદના.

દીવાળી (વિ. ૨૦૫૫ : ઓક્ટો. ‘૯૯)

આસપાસ પ્રગટ થનાર પુસ્તકો

- ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે’

પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના સભિક્ષુ અધ્યયન પર નીતરતી વેદના.

- ‘સો હી ભાવ નિર્ગન્થ....’

‘સમાધિશતક’ની થોડીક રમ્ય કડીઓનો મધુરો રસાસ્વાદ.

- ‘મેરે અવગુન ચિત્ત ન ધરો....’

કુમારપાળ ભૂપાળ રચિત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’ પર ભીગી ભીગી સંવેદના.

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

- સેવંતીલાલ એ. મહેતા

આચાર્યશ્રી ઝૂંકારસૂરિ આરાધના ભવન,
સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સુરત.

ફોન : ૦૨૬૧-૪૨૧૩૫૬, ૪૩૮૦૨૪, ઘર : ૬૬૪૫૧૦, ૬૬૭૫૧૧.

- સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧.

આધાર સૂત્રો

- સે જહાવિ અણગારે ડજ્જુકડે ણિયાગપડિવણે
અમાયં કુલ્લમાણે વિયાહિણે ॥
- આચારાંગ સૂત્ર, ૧/૧/૩
- કેવળ આતમ બોધ હૈ, પરમારથ શિવપંથ;
તા મેં જિનકું મગનતા, સો હિ ભાવ નિર્ગન્થ.....
-સમાધિશતક, ૨
- તેનાત્મદર્શનાકાઢક્ષી, જ્ઞાનેનાન્તર્મુખો ભવેત્ ।
દ્રષ્ટુર્દૃગાત્મતા મુક્તિ-દૃશ્યૈકાત્મ્યં ભવભ્રમઃ॥
-અધ્યાત્મોપનિષદ્
- સોહિ ઉજજુઅ ભૂઅસ્સ, ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિક્કઈ.
-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-૩/૧૨
- કાયાદિકનો હો સાખીધર રહ્યો...
-પૂ. આનંદધનજી
- સ્વગુણાભ્યાસરતમતેઃ, પરવૃત્તાન્તાન્ધ-મૂક-બધિરસ્ય ।
-પ્રશમરતિ, ૨૩૫
કદા ત્વદાજ્ઞાકરણાપ્તતત્ત્વસ્ત્યક્ત્વા મમત્વાદિ ભવૈકકન્દમ્ ।
આત્મૈકસારો નિરપેક્ષવૃત્તિર્મોક્ષેપ્યનિચ્છો ભવિતાઽસ્મિ નાથ !।
- આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા,

સાધના સંકેત

- ઋજુતા, મોક્ષૈકદૃષ્ટિતા, વિભાવ-મુક્તિ
- પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વેયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ

સાધના પદ્ધતિ:

કેવું તો

ઊંડાણ !

બડભાગી છીએ આપણે કે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની સાધના આપણને મળી છે. નથી જાણતા આપણે કે ગત જન્મની કઈ મૂડી પર આપણને આ સાધના મળી છે; પણ પ્રભુની કૃપા, પ્રભુની અનરાધાર કૃપા, જ્યારે સાધનારૂપે આપણા પર વરસી રહી છે ત્યારે તેને પૂરી પૂરી આત્મસાત્ કરવા કોશીસ કરીએ. ઘણીવાર સંગોષ્ઠિઓમાં હું કહેતો હોઉં છું કે વિશ્વની શ્રેષ્ઠતમ સાધનાપદ્ધતિ આપણને મળી છે, પરંતુ એ શ્રેષ્ઠતમ સાધના પદ્ધતિને આપણે હજુ સમજી શક્યા નથી. વિશ્વની પ્રમુખ સાધનાધારાઓના અભ્યાસના આધારે ડંકાની ચોટ ઉપર હું કહી શકું કે વિશ્વની શ્રેષ્ઠતમ સાધનાપદ્ધતિ આપણને મળી છે. કોશીસ એ કરવી છે કે આપણી એ સાધના પદ્ધતિને આપણે સમજી શકીએ.

અણગાર એટલે સાક્ષી

આપણી સાધનાપદ્ધતિ અંગે સ્વાધ્યાય કરવો છે. પછી અનુભૂતિ. આચારાંગસૂત્રમાં પરમાત્માએ સાધકની વિશેષતાઓ પોતાના શ્રીમુખે બતાવી છે. સીધી જ પરમાત્માની વાણીને લઈ આવતાં સૂત્રો છે આચારાંગજીનાં. આપણી સાધનાપદ્ધતિ અંગેના મઝાના સ્વાધ્યાયનો પ્રારંભ આપણે પવિત્ર આચારાંગ સૂત્રના એક નાનકડા, હૃદયંગમ સૂત્ર-ખંડથી કરીએ : 'સે જહા વિ અણગારે, ઉજ્જુકડે, ણિયાગપડિવણે, અમાયં કુવ્વમાણે વિયાહિયે...' પ્રભુ કહે છે: મારો સાધક, સાધનાપથ પર ચાલનારો મારો અણગાર ઋજુ હોય, મોક્ષકદષ્ટિ હોય અને માયાની

બહિર્ભાવની પેલે પાર ગયેલ હોય.’ પોતાની સાધનામાં પ્રવેશ કરનાર સાધક પાસે પરમાત્મા કઈ સજ્જતાની અપેક્ષા રાખે છે એ આ સૂત્રથી સમજાશે.

હવે આપણે આ સૂત્રમાં પ્રવેશીએ.. “સૈ જહાવિ અણગારે”... અણગાર શબ્દનો વાક્યાર્થ તમારા ખ્યાલમાં છે: જેણે ઘર છોડી દીધું છે. હું થોડીક ભાષાને બદલીશ: જેનાથી ઘર / સંસાર છૂટી ગયો છે એ પ્રભુનો સાધક છે. છોડવાની એ વિધિ તમે કરશો ત્યારે છોડનાર તરીકે તમે બહાર આવશો. એટલો પણ અહંકાર તમારામાં બચી જશે. છૂટી જવો જોઈએ સંસાર. પરમાત્માનો માર્ગ તમારી સામે હોય, પરમાત્માના માર્ગ પર તમે બે ચાર ડગલા ભરો, સંસાર છૂટી જાય. પણ આ તો અણગારનો વાક્યાર્થ થયો. ભગવાન અણગાર શબ્દથી શું કહેવા માગે છે ? આનંદઘનજીની ભાષામાં કહું તો અણગાર એટલે ‘કાયાદિકનો સાખીધર’. અણગાર એટલે દ્રષ્ટા, અણગાર એટલે સાક્ષી. જેનું કર્તૃત્વ સંપૂર્ણતયા છૂટી ગયું છે અને જેનો દ્રષ્ટાભાવ પૂરો પૂરો ઉજાગર થઈ ચૂક્યો છે એ પરમાત્માનો અણગાર.

‘સો હી ભાવ નિર્ગ્રન્થ’...

સમાધિશતક અને સમતાશતક અનૂઠા ગ્રંથો છે. સમાધિશતકના પ્રારંભમાં ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે: ‘કેવળ આતમ બોધ હૈ, પરમારથ શિવપંથ, તામેં જિનકું મગનતા, સોહિ ભાવ નિર્ગ્રન્થ.’ આત્મબોધમાં જેની મગ્નતા પૂરેપૂરી છે એ જ પ્રભુનો ભાવ નિર્ગ્રન્થ છે.

આત્મબોધમાં જેની મગ્નતા છે, જેણે ઊંડાણ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે અણગાર છે, તે ભાવ નિર્ગ્રંથ છે. તો આત્મબોધરૂપી માનસરોવરની સપાટી છે અને તેનું તળિયું પણ છે. થોડાક આગળ વધીએ અને વચ્ચે એક તબક્કો કલ્પીએ તો ત્રણ ચરણ થાય. એ ત્રણેય ચરણોનાં નામ આપીએ તો ઉપરની સપાટી એ સ્વાધ્યાય, વચ્ચેનો ભાગ એટલે સ્વાભ્યાસ અને તળિયાની યાત્રા - તળિયાનો પ્રવાહ એટલે સ્વાનુભૂતિ. સમકિત એટલે સ્વાનુભૂતિ તરફ લંબાતી પ્રક્રિયા. નક્કી કરી લ્યો કે હવે સ્વાનુભૂતિથી ઓછું આ જીવનમાં કશું ચાલી શકે નહીં. આખી દુનિયાને તમે જોઈ, આખી દુનિયાને તમે માણી, તમારી જાતથી તમે બિલકુલ ન્યારા છો. ‘સ્વ’નો બોધ જોઈશે જ.

ગુર્જિએફ યોગાચાર્ય હતા. એ પોતાના શિષ્યો પાસે એક મઝાનો પ્રયોગ કરાવતા. કોઈ પણ શિષ્ય એમની પાસે આવે એટલે એક પ્રયોગ શિષ્યને તેઓ

આપતા. ગુર્જિએફ એમને કહેતા કે ઘડિયાળના આ સેકન્ડ કાંટાને તું અપલક જોયા કર. એક મિનીટ સુધી, બે મિનીટ સુધી, ત્રણ મિનીટ સુધી ઘડિયાળના આ સેકન્ડ કાંટાને જોઈ રહે. શિષ્ય એ સેકન્ડ કાંટાની સામે જોઈ રહે અને પછી કહે: ગુરુજી, મેં આ ઘડિયાળના સેકન્ડ કાંટાને બિલકુલ ત્રણ મિનીટ સુધી અપલક જોયો. પછી ગુર્જિએફ બીજો પાઠ આપતા. ગુર્જિએફ કહેતા કે હવે તું સેકન્ડ કાંટાને જોજે અને સેકન્ડ કાંટાને જોનારને પણ અનુભવ્યા કરજે. ગુર્જિએફ આને ‘ડબલ એરોડ કોન્સ્યસનેસ’ કહેતા. દ્વિમુખી ચેતનાનો પ્રવાહ. પણ લગભગ શિષ્યોએ પાછળથી એકરાર કર્યો કે સેકન્ડ કાંટાની સામે મિનીટ, બે મિનીટ, ત્રણ મિનીટ સુધી અપલક રીતે જોઈ શકાય છે, પણ સેકન્ડ કાંટાને જોનારને જોવામાં અનુભવ આવી રીતે સાતત્યપૂર્વક થતો નથી. ગુર્જિએફ પાછળથી કહેતા કે આપણી કેટલી દરિદ્રતા છે કે આપણી જાતને આપણે એક મિનીટ સુધી બરોબર જોઈ શકતા નથી. તો અનુભવવાની વાત તો ક્યાં રહી ?

મઝાનો આ દ્રષ્ટાભાવ !

આપણી આખીય સાધના દ્રષ્ટાભાવ પર લંબાઈ છે. ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’ ગ્રંથમાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજાએ બહુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખ્યું છે: “દ્રષ્ટુર્દગાત્મતા મુક્તિ - દૈશ્યૈકાત્મ્યં ભવભ્રમઃ”. દ્રષ્ટાની માત્ર જોવાની ઘટના એ મુક્તિપથ છે અને દ્રષ્ટાનું દૈશ્ય સાથે એકાકાર થવું, એકરૂપ થવું એ સંસારપથ છે. તમારી બધી જ આજની જંજાળો અને આજની તકલીફો છૂટી જાય; જો દ્રષ્ટાભાવમાં તમે આવી જાવ. કર્તૃત્વ આખરે શું છે ? તમે શું કરો છો ? જે કરે છે તે તો પરમ ચેતના કરે છે. એક વાત તમને કહું કે તમે જ્યારે ભીતરથી હટી જશો, તમારા કર્તૃત્વમાંથી રાજીનામું આપી દેશો ત્યારે તમારી ભીતરથી પરમ શક્તિ વહેતી હશે. આપણે હાજર હોઈશું ત્યારે આપણે થોડુંક કામ કરી શકીશું. આપણે ગેરહાજર હોઈશું ત્યારે પરમ શક્તિ આપણી ભીતરથી વહેશે અને અદ્ભુત કામ થશે.

મરાઠી કવિ વિંદા કરંદીકરની પંક્તિઓ થોડાક ફેરફાર સાથે: જુવાનીમાં તે એકવાર દરિયાકાંઠે ગયો, અને હાથમાં રહેલ ગ્લાસના પાણીને સમુદ્રમાં ફેંક્યા પછી તેને લીધે દરિયાની સપાટી કેટલી ઊંચી આવી એ માપવામાં ખર્ચી નાખ્યું એણે પોતાનું બાકીનું આયુષ્ય...

તમારું કર્તૃત્વ એટલે ગ્લાસનું પાણી. શો એનો મતલબ ? હું એક આચાર્ય તરીકે હોઉં અને ઉપધાનો, પ્રતિષ્ઠાઓ અને અંજનશલાકાઓ કરાવતો રહેતો હોઉં પણ એનું મૂલ્ય શું ? હું જો કર્તૃત્વની ભાવનાથી પર હોઉં અને પરમ-શક્તિ મારામાંથી વહેતી હોય તો મૂલ્ય છે. એટલે જ હું આશીર્વાદ આપું અને તમારું કલ્યાણ થઈ જાય. બની શકે. પણ એ ત્યારે જ બને જ્યારે હું સંપૂર્ણતયા ગેરહાજર હોઉં. હું જો હાજર હોઉં અને જો હું એમ માનું કે મારા વાસક્ષેપથી આ કામ થયું છે તો બીજા દિવસથી મારો વાસક્ષેપ નિષ્ફળ જવાનો છે. જે ક્ષણ સુધી હું માનું કે હું નિમિત્ત માત્ર છું, પરમ શક્તિ મારા દ્વારા કામ કરાવી રહી છે ત્યાં સુધી મારા હાથથી પણ ઉર્જા વહી શકશે. મારા હાથથી પણ કલ્યાણ થઈ શકે. પણ જે ક્ષણે મારામાં અહંકાર આવ્યો કે મારા વાસક્ષેપથી કલ્યાણ થયું છે તે દિવસથી મારા હાથમાંથી ઉર્જા નહિ વહેતી હોય. મારા હાથમાંથી માત્ર વાસક્ષેપની ભૂકી વહેતી હશે. તમારે ગેરહાજર થવું જોઈએ.

અભ્યંતર તપનો સાધના ક્રમ

તો આપણે ત્રણ ચરણ જોયાં: સ્વાધ્યાય, સ્વાભ્યાસ અને સ્વાનુભૂતિ. બે નવાં નામ મેં પ્રસ્તુત કર્યાં. આ જ આપણી અભ્યંતર તપની પાછળની ત્રિપદી છે, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ.

યાદ રાખો : સ્વાધ્યાય ક્રમાંક ચાર ઉપર છે. સ્વાધ્યાય પહેલા ક્રમાંકે નથી. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ પછી સ્વાધ્યાય, પછી ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ. આ ક્રમ છે. મારી દ્રષ્ટિએ આ જીવંત સાધનાનો ક્રમ છે. અમારું શ્રામણ્ય એટલે શું? લીવીંગ સ્કૂલ/જીવંત પરંપરા જેવો શબ્દ વાપરવાનું મન થાય. બની શકે કે બીજા પથની અંદર પણ પરિપહો - ઉપસર્ગોની વાત ચાલતી હોય. પરંતુ એમાં લખેલું હોય, પારાયણમાં વાત પણ ચાલતી હોય પણ એ પથના સંતો વાતાનુકૂલિત ખંડમાં બેસીને ભાષણ કરતા હોય. જે પરિપહોની અમે વાત કરી રહ્યા છીએ એનું અનુષ્ઠાન પણ અમે કરી રહ્યા છીએ. જે વાત પ્રભુએ કહી છે એ પ્રાયોગિક ધોરણે અમે અપનાવી રહ્યા છીએ. આ જ વાતને કુમારપાળ મહારાજાએ ‘આત્મ-તત્ત્વતા’ શબ્દ દ્વારા કહી છે. કુમારપાળે પોતાની ‘આત્મનિન્દાદ્વાત્રિંશિકા’ કૃતિમાં બે મઝાના શબ્દો આપ્યા છે. કુમારપાળની કૃતિ સંસ્કૃત ભાષાનું પ્રશિષ્ટ પદ્ય છે. તમે વાંચો તો ઝૂમી જાવ. બાવન વર્ષની વયે કુમારપાળ મહારાજા સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણાવા બેઠા અને પછી ક્યારે એમણે આ સ્તવના રચી હશે! એ સ્તવના

વાંચતાં અમારા જેવાનું હૈયું ડોલી ઊઠે છે. કુમારપાળે એમાં બે શબ્દો મુક્યા છે: આત્મ-તત્ત્વતા અને જ્ઞાત-તત્ત્વતા. જ્યાં સુધી પરમાત્માના પથ પર તમે આગળ ના વધો, બે ચાર ડગ ભરો નહીં ત્યાં સુધી તમારું જ્ઞાન જ્ઞાત-તત્ત્વતાનું જ્ઞાન છે. તમે તત્ત્વોને જાણો છો, પણ અનુભવાત્મક સ્તર ઉપર તેમને તમે જોયા નથી, જાણ્યા નથી. પ્રભુના પથ પર તમે ચાલો, નાચો, કૂદો અને પછી તમને જે જ્ઞાન મળે તે આત્મ-તત્ત્વતા છે. ‘કદા ત્વદાજ્ઞાકરણાપ્તતત્ત્વ:’....

પ્રાયશ્ચિત દ્વારા અન્તઃકરણની વિશુદ્ધિ મળી. વિનય અને વેયાવચ્ચ દ્વારા સમર્પિતતા મળી. હજુ વિનય શક્ય છે, જ્યાં તમારે વડીલો પ્રતિ જૂકવું છે. વેયાવચ્ચમાં માત્ર જૂકવાની વાત છે. મુનિવર ગ્લાન છે, બાળ છે, તમે જૂકો, માત્ર જૂકો. કોના તરફ જૂકો છો એ અહીં જોવાનું નથી... તમારુ જૂકવાનું ઘટિત થવું જોઈએ.

જર્મન યુવતી તિબેટના મઠમાં

એક જર્મન યુવતી બૌદ્ધ સાધના પદ્ધતિના અભ્યાસ માટે તિબેટ ગયેલી. છ મહિને એ પાછી ફરી ત્યારે એણીની યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસરોએ તેણીને પૂછ્યું કે છ મહિનામાં એણીને શું શીખવાડવામાં આવ્યું અને કઈ રીતે.

જર્મન યુવતીએ કહ્યું: નમસ્કાર - સાધનાનો વિષય લેવાયેલો. રોજ ધર્મસૂત્રો પર કલાકો સુધી સમર્પણ વિષય પર પ્રવચનો અને પ્રાયોગિક સ્તર પર પણ નમસ્કાર-ભાવ જ.

પ્રાયોગિક સ્તરમાં પહેલા અઠવાડિયે ગુરુને કેમ નમસ્કાર કરવો તે શીખવાડવામાં આવ્યું. બીજી અઠવાડિયે કહેવામાં આવ્યું કે બધા ભિક્ષુઓને નમસ્કાર કરો. પછી રસોઈયાઓ વગેરેને, એ પછી આશ્રમનાં વૃક્ષોને અને તે પછી ભીંતોને... જૂકવાનું એટલું સઘન બનાવવામાં આવ્યું કે કોને જૂકો છો એ મહત્ત્વનું ન રહ્યું, માત્ર જૂકવાનું ઘટિત થયું...

પ્રભુએ વેયાવચ્ચ દ્વારા આ જૂકવાની ક્રિયાને કેવો સરસ ઘાટ આપ્યો છે ! ‘જો ગિલાણં પઢિવજ્જહ સો મે પઢિવજ્જહ...’ જે બિમાર મુનિની સેવા કરે છે તે સાધુ મારી સેવા કરે છે’ કહીને વેયાવચ્ચને કેવી તો પ્રતિષ્ઠિત કરી છે !

હવે આવશે સ્વાધ્યાય. સમર્પિતતાની પૃષ્ઠભૂ પર સાક્ષિભાવની સાધના શરૂ!

સ્વાધ્યાય.... સ્વગુણાધ્યાય.... તમે વાંચન કરો છો કે સૂત્રોને રટો છો. તમે બિલકુલ એમાં ડૂબી ગયા છો. તમારું મન આજુબાજુની ઘટનાઓની નોંધ લેવા પણ તૈયાર નથી. આ પોતાની જાત સાથેના પરિચયનો પહેલો તબક્કો છે. આત્મપરિચય : ગુણના માધ્યમે.

પહેલા તબક્કાની આ રસપ્રદતા વારંવારના ગુણસ્પર્શની ભૂમિકાએ સાધકને લઈ જશે. જેને આપણે સ્વાભ્યાસ અથવા સ્વગુણાભ્યાસ કહીશું. વારંવાર એ ગુણોમાં જ લીનતા.

સ્વગુણાભ્યાસરતમતિ સાધક

સહેજ અલગ આયામમાં આ વાતને જોઈએ. પ્રભુને આપણે લોકનાથ કહીએ છીએ. નાથ એટલે એવું વ્યક્તિત્વ, જે આશ્રિતને યોગ અને ક્ષેમનું છત્ર પૂરું પાડી શકે. યોગ એટલે અપ્રાપ્ત ગુણોની પ્રાપ્તિ... ક્ષેમ એટલે પ્રાપ્ત ગુણનું સંરક્ષણ/સંવર્ધન. બહુ મજાનો આ આયામ છે. એનો અર્થ એ થયો કે સાધકે પ્રતિદિન નવા નવા ગુણોમાં રત રહેવું જોઈએ.

આ જ સંદર્ભમાં પ્રશ્નરતિ પ્રકરણ સાધકના એક વિશેષણ તરીકે ‘સ્વગુણાભ્યાસરતમતિ’ શબ્દને ઉપયોગે છે. ‘સ્વગુણાભ્યાસરતમતે: પરવૃત્તાન્તાન્ધ મૂક બધિરસ્ય’.

રોજ એક નવા ગુણનો સ્પર્શ અને રોજ એક જુના ગુણનું સંવર્ધન આટલું તો થવું જોઈએ.

સ્વગુણાભ્યાસની ભૂમિકાએ તો આમાં થોડીક વધુ નિરંતરતા જોઈએ. એક ગુણમાં સર્યા, તર્યા ડૂબ્યા... બહાર નીકળ્યા ને પાછા ડૂબ્યા...

વિવેકાનંદ

વિવેકાનંદ નરેન્દ્ર હતા તે વખતની વાત છે. તેઓ સંતો પાસે જતા અને પૂછતા: તમે ભગવાનને જોયા છે ? સંતો પરમાત્મ-દર્શનની પ્રક્રિયાની વાત કરતા. ત્યારે નરેન્દ્ર કહેતો : હું તો એટલું જ પૂછું છું કે તમે પ્રભુને જોયા છે ?

એમ કરતાં રામકૃષ્ણ પરમહંસને મળવાનું થયું. એ જ પ્રશ્ન તેમને ય પૂછાયો. રામકૃષ્ણે આંખમાં ચમક રેલાવી સામે પૂછ્યું: તારે પ્રભુને જોવા છે કે ખાલી વાતો જ કરવી છે ? નરેન્દ્ર : ખરેખર જોવા છે.

રામકૃષ્ણ પોતાનો વરદ હાથ નરેન્દ્રના મસ્તક પર મૂકે છે. શક્તિપાત... અને લાગલી જ સમાધિ... અઠવાડિયું સમાધિ અવસ્થામાં ગાળ્યા પછી નરેન્દ્ર ભાનમાં આવે છે ત્યારે એની પહેલી જ ટિપ્પણી આ હતી : ગુરુદેવ ! આખી જીંદગીમાં હોશમાં આટલો જ સમય હતો. હવે મને બેહોશીમાં કેમ પટકો છો ?

કથા કહે છે તેમ એ પછી નરેન્દ્રના વિવેકાનંદના રૂપમાં સમાધિસ્થિતિનું આવર્તન વારંવાર તેમણે કરેલું.

સ્વગુણાભ્યાસ... વારંવાર ગુણોના સંપર્કમાં રહેવાનું. ધ્યાન. સ્વગુણાભ્યાસથી સ્વગુણાનુભૂતિ તરફ જવાનું... કાયોત્સર્ગ. કાયા પરના મમત્વનો ત્યાગ. સંપૂર્ણ બહિર્ભાવનો ત્યાગ. આન્તરભાવમાં નિમજ્જન. કાયોત્સર્ગ. તીવ્ર સ્વગુણાનુભૂતિ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં વચનોને ફરીથી જોઈએ : ‘કેવળ આતમબોધ હૈ, પરમારથ શિવપંથ, તામે જિનકું મગનતા, સો હિ ભાવનિર્ગન્થ...’

ઋજુતા, મોક્ષૈક દૃષ્ટિતા, વિભાવગલિતતા

હવે આપણે આચારાંગના પરમપાવન સૂત્રને ફરીથી હાથમાં (કે હૈયે ?) લઈએ. ‘સે જહાવિ અણગારે...’ કેવો હોય પ્રભુનો સાધક ? પ્રભુનો અણગાર ? ત્રણ વિશેષણો આપ્યા છે : ઋજુ, મોક્ષૈકદૃષ્ટિ, માયાની / વિભાવની પેલે પાર ગયેલ...

ઋજુ... સરળ... મારી ભાષામાં કહું તો પારદર્શી હૃદયનો સ્વામી... આમ પણ સાધકનું જીવન એટલે ખુલ્લી નોંધપોથી... ગુરુથી અણવંચાયેલો નોંધપોથીનો ખૂણો - ખાંચરોય ન રહી જાય એવી એની સાવધાની હોય છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં બે પ્રસિદ્ધ સૂત્રોને અહીં મૂકવાનું મન થઈ જ જાય : ‘સોહી ઉજ્જુઅભૂઅસ્સ....’ ‘ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિક્કઈ...’ ઋજુ બનેલું હૃદય શુદ્ધ હૃદય છે અને ત્યાં જ ધર્મ રહી શકે છે.

ઋજુતા... પ્રભુની સાધનાનું પ્રારંભ બિન્દુ: સરળતા... પછી લક્ષ્યોન્મુખતા... મોક્ષૈક દૃષ્ટિતા. સ્વભાવની પ્રાપ્તિ એ જ એક માત્ર લક્ષ્ય. અને તો, વિભાવો ખરી પડવાના.

ઋજુતા, મોક્ષૈક દૃષ્ટિતા, વિભાવ મુક્તિ: ત્રણ જ ડગલામાં પ્રભુનો પથ આપણી પાસે.

આધાર સૂત્રો

- ક્યું જાણે ક્યું બની આવશે, અભિનન્દન રસ રીત,
પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી, કરવી જસુ પરતીત હો...
-પૂ. દેવચન્દ્રજી, અભિનન્દન જિન સ્તવન
- ધૂમાડે ધીજું નહિ સાહિબ, પેટ પડ્યા પતીજે....
-પાર્શ્વનાથ જિન સ્તવન, પૂ. જિન હર્ષજી
- શબ્દ શબ્દ બહુ અંતરા, સાર શબ્દ ચિત્તદેય; જો શબ્દે સાહિબ મિલે...
-સંત કબીર.
- ઔદાસીન્ય નિમગ્નઃ, પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતમાત્મા ।
ભાવિત પરમાન્દઃ ક્વચિદપિ મનો ન નિયોજયતિ॥ -યોગશાસ્ત્ર ૧૨/૩
- તત્ત્વા જત્થ ન વિજ્ઞઇ, મઇ તત્થ ન ગાહિયા ।
-આચારાંગ સૂત્ર, ૫ / ૬ / ૧૭૧
- સાઽપચ્યત્ તીર્થકૃલ્લક્ષ્મીં, સૂનોરતિશયાન્વીતામ્ ।
તસ્યાસ્તદ્દર્શનાનન્દાત્, તન્મયત્વમજાયત ॥
સાઽરુદ્ધા ક્ષપકશ્રેણિમપૂર્વકરણક્રમાત્ ।
ક્ષીણાષ્ટકર્મા યુગપત્, કેવલજ્ઞાનમાસદત્ ॥
-ત્રિપિટિ શલાકાપુરુષચરિત્ર, ૫૨૮/૫૨૯, પર્વ-૧
- ભગવદ્દર્શનાનન્દ-યોગસ્થૈર્યમુપેયુષી । કેવલજ્ઞાનમમ્લાન-માસસાદ સદૈવ સા ॥
-યોગશાસ્ત્ર, પ્રથમ પ્રકાશ, શ્લો. ૧૦. વૃત્તિ
- મરુદેવા અત્યંત વનસ્પતિમાંહિથી નીકળી કહી ઈં ધર્મ ન પામ્યાં
ક્રિયારૂપ ચારિત્ર પામ્યા વિના ભગવદ્દર્શન-જનિત યોગસ્થૈર્યઈં જ
અંતકૃત્ સિદ્ધ થયાં.
-સમ્યક્ત્વ પદ્ધત્યાન ચઉપઈ, સ્વોપજ્ઞ બાલાવબોધ, કડી ૧૦૦મી (મહો.
યશોવિજયજી)

સાધના સંકેત

- અહંવિલય અને મનો વિલય
- ઉદાસીન ભાવમાં ડૂબવું
- ત્રણ ગુપ્તિઓની સાધના

સાધનાનો

રસ:

કેવો તો મીઠો !

ભાગવતી સાધનાને આત્મસાત્ કરવી છે. પરમના રસને પીવો છે એમ નહિ, માણવો છે. પરના રસને અનંતા જીવનમાં માણ્યો છે. તૃપ્તિ મળી નહિ, મળી શકે પણ નહિ. હવે તો એક જ લક્ષ્ય છે : પરમના રસને માણવો છે. પરમના રસને માણવાની એક જ પદ્ધતિ છે: પરમની રીતે જ ચાલવું “પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી, કરવી જસુ પરતીત હો...” દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે. પ્રતીતિ બહુ મઝાનો શબ્દ છે. હવે સાધનાનો અનુભવ જ જોઈએ. શબ્દો નહિ, પ્રતીતિ. સ્તવનાકારે પણ એ જ વાતને કહી છે: “ધુમાડે ધીંજુ નહિ સાહિબ, પેટ પડ્યા પતીજે’... શબ્દોના ધુમાડાથી, વિચારોના ધુમાડાથી ક્યાં સુધી પેટને ભરવાનું ? આખરે એનો અર્થ પણ શું? પ્રતીતિ. આપણે શબ્દના સ્તર ઉપર ચાલી રહ્યા છીએ. પણ હું માનું છું કે જેમને પ્રતીતિ થયેલી છે તેવા મહાપુરુષોના શબ્દો ઉપર આપણે ચાલી રહ્યા છીએ અને એટલે આપણા માટે પણ સાધનાની પ્રતીતિ કદાચ નજીક હોઈ શકે.

કબીરનો બહુ સરસ અભિગમ છે. કબીર કહે છે, ‘શબ્દ શબ્દ બહુ અંતરા, સાર શબ્દ ચિત્ત દેય...’ શબ્દો તો ઘણા છે પણ બધા શબ્દોને ચિત્તમાં સ્થાન કેવી રીતે આપી શકાય ? “સાર શબ્દ ચિત્ત દેય...” પણ કબીર સાર શબ્દ કોને કહે છે ? “જો શબ્દે સાહિબ મિલે...” જે શબ્દે પરમાત્મા મળે, જે શબ્દે પરમાત્માનો માર્ગ મળે એ જ શબ્દોને હવે સાંભળવા છે, એ જ શબ્દોને હવે વાંચવા છે.

અહં વિલય, મનોવિલય

‘પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી...’ પુદ્ગલોનાં અનુભવમાંથી જાતને છોડાવવા શું કરવું જોઈએ ? લાગે છે કે બે માર્ગો આપણા માટે હાથવગા છે. એક તો અહંવિલય, બીજું મનોવિલય, જેને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રોમાં યોગસ્થૈર્ય શબ્દથી વર્ણવેલ છે. ત્રિષ્ટિમાં હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે એક નવી જ વાત કહી છે. આપણે ત્યાં એમ મનાતું કે મરુદેવા માતા અનિત્ય ભાવનાનું ભાવન કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાનને પામ્યાં છે. ત્રિષ્ટિમાં હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ સાહેબે નોંધ્યું છે કે ભગવદ્દર્શનજન્ય આનંદ દ્વારા જે યોગસ્થૈર્ય જન્મ્યું તેના કારણે મરુદેવામાતાને કેવળજ્ઞાન થયું છે. આ જ વાતને પાછળથી ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે પણ લખેલ છે.

તો બે માર્ગો થયા. અહંવિલય અને મનો વિલય અથવા યોગસ્થૈર્ય. “હું”—ની ચાદર ઉપર જ પુદ્ગલોના અનુભવનો આખો મહેલ ખડો થયો છે. અહંવિલય એ ચાદરનો જ સંકેલો કરી નાખે છે. તમે સવારથી રાત સુધીની તમારી મનોયાત્રાને કોઈક વાર નોંધો અને એમા ‘હું’ કેટલીકવાર પડઘાય છે એ જુઓ. દર પાંચ કે દશ મિનિટે “હું” તો આવી જ જતો હશે કેન્દ્રમાં. તમને એક વાત કહું: તમને બધા જ વૈભાવિક અનુભવનાં ગમતા નથી. જે વૈભાવિક અનુભવનોના કેન્દ્રમાં તમે છો એ જ વૈભાવિક અનુભવનો તમને ગમે છે. બીજાનું કરોડપતિ કે લખપતિ થવું તમને કંઈ ગમતું નથી, પણ તમે જ્યારે કેન્દ્રમાં હો છો ત્યારે એ ઘટના તમને મનગમતી થઈ જાય છે.

પરમ ઉદાસીનતા

અહંવિલય. અહમ્નો આખો મહેલ બે થાંભલા ઉપર આધારિત છે: નામના અને રૂપના થાંભલા ઉપર. પચ્ચીસી કે ત્રીસી સુધી, જ્યાં સુધી રૂપનો જાદુ ઓસર્યો નથી ત્યાં સુધી તમારા માટે રૂપની દુનિયાનું મહત્ત્વ રહેતું હોય છે. જ્યારે એ દુનિયા ઓસરી જાય છે, રૂપની દુનિયા ખતમ થઈ જાય છે ત્યારે નામની દુનિયાનો જાદુ તમારી ઉપર પ્રભાવ પાથરે છે: મારા દીકરાઓ, મારી પેઢી, મારો કારોબાર. નામ, પછી નામનો વિસ્તાર. ભક્તે ટૂંકો માર્ગ પકડ્યો છે. પ્રભુનાં નામમાં, પ્રભુના રૂપમાં ખોવાઈ જવું. આપણું નામ અને આપણું રૂપ નહીં. ભક્તિ-યોગાચાર્યોએ પરમાત્માના ગુણ ગાવાની અને પરમાત્માના રૂપની અંદર

ઊંડા ઊતરવાની વાતો આપણને કરી છે. શા માટે નામ અને રૂપ બે ને જ પસંદ કર્યા? એટલા માટે કે પ્રભુનાં નામ અને રૂપમાં તમારાં નામ અને રૂપ ડૂબી જાય. ડૂબી જવું. આનંદ નામની સંઘટના સાથે ઓત પ્રોત થવું.

હર્ષ અને શોક, સુખ અને દુઃખ, આ બધું શું છે ? એક સિક્કાનાં બે પાસાં છે. તમે જેને સુખ કહો છો એ ખરેખર શું છે ? જેમાં દુઃખ ૪૦ ટકા ભરેલું છે, સુખ ૬૦ ટકા છે, એને તમે સુખ કહો છો. તમારું સુખ નિર્ભેળ સુખ ક્યારેય હોતું નથી. તમારી રતિ ક્યારે પણ નિર્ભેળ હોતી નથી. તમારો હર્ષ ક્યારે પણ નિર્ભેળ હોતો નથી. તમારું સુખ, તમારો હર્ષ, તમારી રતિ બધું જ ભેળસેળવાળું છે અને એટલે જ આનંદ જુદી જ સંઘટના છે. હર્ષની સાથે શોક છે, રતિની સાથે અરતિ છે, સુખની સાથે દુઃખ છે. આનંદની સાથે શું છે ? કશું જ નહિ. આનંદ જુદી સંઘટના છે. પરમ ઉદાસીન ભાવમાં ગયા વગર આનંદને તમે સમજી શકશો નહિ. તમે લોકો હર્ષની ભૂમિકા ઉપર કે સુખની ભૂમિકા ઉપર આનંદને સમજી બેઠા છો. નહિ, એ ભૂમિકા જ ખોટી છે. મનની ભૂમિકા ઉપર આનંદ છે જ નહિ. મન જ્યારે તિરોહિત થઈ જાય છે, ચિત્ત જ્યારે વિશ્રામ પામી જાય છે, પ્રયત્નો ઓસરી જાય છે, ત્યારે જ આનંદ નામની સંઘટનાનો ઉદય થાય છે અને એટલે જ પરમ ઉદાસીનતામાં તમે ન ડૂબો ત્યાં સુધી તમે ખરેખર આનંદને સમજી શકો નહિ. અનુભવવાની વાત તો પાછળ રહી, સમજવાનું પણ અઘરું છે. એવી કેટલીય ઘટનાઓ છે, જેને મનના સ્તર પર આપણે સમજી શકીએ નહિ. અને એટલે જ આચારાંગસૂત્રમાં બહુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે, ‘તક્કા તત્થ ણ વિજ્ઞંતિ’..... એક વાત તમને કહું. બહુ મજાની છે. જેટલા પણ મોટા દર્શનાચાર્યો થયા, પ્રકાંડ તાર્કિકો થયા એ બધા આખરે ભક્તિયોગાચાર્યો થયા છે. સિદ્ધસેન દિવાકર પ્રકાંડ તાર્કિક, શંકરાચાર્ય પ્રકાંડ તાર્કિક, હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પ્રકાંડ તાર્કિક, ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી પ્રકાંડ તાર્કિક. જેટલા પણ પ્રકાંડ તાર્કિકો તમે જુઓ તે બધા જ શ્રેષ્ઠ ભક્તિયોગાચાર્યો બન્યા છે. કારણ કે તેમને સમજાઈ ગયું કે તર્કનું શું મૂલ્ય છે, શબ્દોનું શું મૂલ્ય છે. શંકરાચાર્યનું એક સરસ સૂત્ર છે: ‘તર્ક: અપ્રતિષ્ઠિત:’. તર્કનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે ? અને સાધના માર્ગમાં તો બિલકુલ નહિ. એટલા માટે દેવચંદ્રજીએ કહ્યું, ‘કરવી જસુ પરતીત’. પ્રતીતિ કરો. અનુભવ કરો. અહીં તર્કનું કોઈ મૂલ્ય નથી. તર્ક એ જ ઘટનાનું પૃથક્કરણ

કરી શકે છે જે ઘટના વારંવાર એના દેખવામાં આવી રહી છે. જ્યારે આખી નવી ઘટના સર્જાશે ત્યારે તર્ક પણ એને સમજી શકશે નહિ. શબ્દોમાં એ મૂકી શકાશે નહિ.

ગુરુ આપે તે જ જ્ઞાન

આ સંદર્ભમાં એક વાત કહું: ગુરુ આપે તે જ મંત્ર. બીજો કોઈ મંત્ર તમારા માટે નહિ હોય. ગુરુ આપે તે જ જ્ઞાન. બીજું જ્ઞાન નહિ. બીજા દ્વારા માહિતી લઈ શકાય, પણ જ્ઞાન તો તે જ જે ગુરુ દ્વારા અપાયું હોય. એમ મંત્ર કયો ? જે ગુરુ દ્વારા મળેલો હોય તે. એ જ મંત્ર : જે ઘૂંટેલો છે, રટેલો છે, ગુરુએ આપેલો છે; એ તમારા રક્ષણ માટે આધારશિલા બની જાય છે. વિષયો-કષાયોનું વાવાઝોડું આવ્યું. તમે શું કરશો એ વખતે ? સીધા જ મંત્રના કિલ્લામાં જતા રહેવાનું. માત્ર તમારે મંત્રને પકડી લેવાનો છે અને બસ, તમે કિલ્લામાં પહોંચી ગયા. કોઈ અસર તમારા પર વિષયવાસનાની, કષાયોની નહિ હોય. મંત્ર આ કામ કરે છે.

ભક્તનું ગણિત બહુ સીધું છે. ‘માર્ગ પણ એનો અને ચલાવવાનું પણ એણે.’ માર્ગ પણ એનો અને ચાલવાની રીત પણ એની અને ચલાવવાનું પણ એણે. તમારે શું કરવાનું ? એ ધક્કો મારે ત્યારે ઊભા નહિ રહેવાનું. બસ, આટલું કામ તમારે કરવાનું. મારી પોતાની વાત કરું તો મેં પોતે દીક્ષિત થવા માટે પ્રયત્ન કર્યો હોય તેવું મને યાદ નથી આવતું. તો હું શી રીતે ખેંચાઈ આવ્યો ? પાછળથી મને ખ્યાલ આવ્યો કે એ સીધું પરમાત્માનું આકર્ષણ હતું. ગુરુમાતાએ ખેંચ્યો. ઝૂકી ગયો અને આવી ગયો. પરમાત્માએ તમને પણ ઘણીવાર ધકેલ્યા છે, પણ તમે ઊભા રહ્યા છો. તમે તકને ઝીલી નથી. હવે તમે એટલું કામ કરજો: તમારે વહેવાનું છે, એ ધક્કો મારે ત્યારે.

આધાર સૂત્રો

- અનાદ્યધ્યાસયોગેન વિષયાશુચિકર્દમે ।

ગર્તે શૂકરસંકાશં યાતિ મે ચટુલં મનઃ ॥

-ઉપમિતિ

- નિસ્સડગં યન્નિરાભાસં, નિરાકારં નિરાશ્રયમ્ ।

પુણ્યપાપવિનિર્મુક્તં મનઃ સામાયિકં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

- અતીતં ચ ભવિષ્યચ્ચ યન્ન શોચતિ માનસમ્ ।

તં સામાયિકમિત્યાહુર્નિર્વાતસ્થાનદીપવત્ ॥૧૦ ॥

- વિમુક્તવિષયાસડગં સન્નિરુદ્ધં મનો હૃદિ ।

યદાયાત્યુન્મનીભાવં તદા તત્પરમં પદમ્ ॥૬૮ ॥

- ધ્યાતૃધ્યાનોભયાભાવે ધ્યેયેનૈક્યં યદા વ્રજેત્ ।

સોઽયં સમરસીભાવસ્તદેકીકરણં મતમ્ ॥૬૫ ॥

- સડકલ્પકલ્પનામુક્તં રાગદ્વેષવિવર્જિતમ્ ।

સદાનન્દલયે લીનં મનઃ સમરસં સ્મૃતમ્ ॥૮૧ ॥

-યોગ પ્રદીપ

સાધના સંકેત

મનનું

નિસ્સંગ,

નિરાભાસ,

નિરાકાર,

નિરાશ્રય

અને સંવર પ્રતિષ્ઠિત થવું

મનોવિલય:

કેટલાક

આયામો.

પરમના રસને આકંઠ પીવો છે અને એટલા માટે આપણે એ વાત જોઈ રહ્યા છીએ, જે એ રસ પીવા માટેની આપણી ઈચ્છામાં સહાયક બને. આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે કે જો મનોવિલય શક્ય બને તો પરમના રસને તમે મઝાથી પી શકો. શા માટે મનોવિલયની વાત કરે છે ? કારણકે પરમની અને આપણી વચ્ચે અવરોધરૂપ મન છે.

પચ્ચીસ વખત તમે સાંભળેલી વાત છવ્વીસમી વખતે જો હું અહીં માંડું તો તમારું મન છૂ થઈ જશે. તમારું મન એ વાર્તાના પ્રવાહમાં ક્યારે પણ પ્રવેશ નહિ પામે. એ કહી દેશે કે આ તો સાંભળેલું છે. પણ એવું પણ નથી સામે પક્ષે કે બિલકુલ અપરિચિત વાતમાં એનો રસ હોય. ક્યારેક તો સાધનાની અનભ્યસ્ત ધારા મનની સામે મૂકીએ છીએ ત્યારે મન કહે છે આ તો બહુ જ અપરિચિત છે, એટલે એમાં પ્રવેશ શક્ય નથી.

આ જ સંદર્ભમાં ઉપમિતિમાં સિદ્ધર્ષિગણીએ કહ્યું છે: 'અનાદ્યભ્યાસયોગેન વિષયાશુચિકર્દમે; ગતે શૂકરસંકાશં, યાતિ મે ચટુલં મનઃ'... 'પ્રભુ! હું સમજું છું કે વિષય વાસના કેટલી બૂરી ચીજ છે; હું સમજું છું કે કષાયો કેટલા ખરાબ છે પણ માત્ર મારું મન વિષયો અને કષાયોમાં એટલા માટે જાય છે કે એ અભ્યસ્ત ધારા છે અને સાધના એ અનભ્યસ્ત ધારા છે. એટલે મારું મન એ

'દરિસન તરસિએ...'

ધારામાં પ્રવેશ પામતું નથી’..... આ બધી તકલીફોની વાત જવા દો. મનોવિલય થાય એટલે એક મજાની ઘટના એ બને કે રાગ અને દ્વેષની નોંધણી કરવાનું યંત્ર જે છે એ ખતમ થઈ જાય છે.

આવું સમર્પિત વૃદ્ધ શું ન કરી શકે?

હમણાં એક મજાની ઘટના વાંચી. મોટા એક ગુરુ. એમનો શિષ્ય ભિક્ષા માટે ગયો છે. ભિક્ષા લઈને પાછો આવ્યો ગુરુની પાસે. ત્યારે ગુરુએ જોયું કે એના ચહેરા પરથી લોહી નીકળી રહ્યું છે. કોઈકે એને કશુંક ક્યાંક માર્યું હશે. ગુરુ પ્રેમથી પૂછે છે, ‘બેટા ! શું થયું ?’ ત્યારે એ શિષ્ય કહે છે, ‘ગુરુદેવ, બે મિનીટ આપશો, જરા યાદ કરી લઉં કે ક્યાં વાગેલું, કોણે વગાડેલું ? મન કદાચ એ વખતે ગેરહાજર હશે. હવે એને યાદ કરવું પડે છે કે ખરેખર કોણે વગાડેલું અથવા ક્યાં વાગેલું ? મેં આ વાત વાંચી અને હું ઝૂમી ઉઠ્યો. વાહ ! શી મસ્ત આ સાધકની મનોદશા છે કે અમનોદશા છે.

અત્યારે અંગ્રેજીમાં બેસ્ટ સેલર પુસ્તકો બહાર પડે છે એમાં પચાસમાંથી ત્રણ થી ચાર ઝેન પરના હોય છે. બહુ મોટામસ વિદ્વાનો એ ઝેન કથાઓના વર્ગીકરણમાં અને ઝેનના ઉપદેશોના સૂક્ષ્મીકરણમાં પડેલા છે. એ ઝેન પુસ્તકો વાંચીને મેં એ નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે મનોવિલય માટેની એમની પાસેની પ્રક્રિયા સમજવા જેવી પ્રક્રિયા છે. આપણી પાસે તો આની જીવંત સાધના છે. (કે હતી તેમ કહું ?) વાચનામાં કહેતો આવ્યો છું કે પાંચ હજાર સમર્પિત સાધુ-સાધ્વીઓનું વૃદ્ધ શું ન કરી શકે ? શું કરી શકે એનો સવાલ જ નથી. શું ન કરી શકે ? આટલું સમર્પિત વૃદ્ધ કદાચ દુનિયામાં ક્યાંય નથી. પાંચ હજાર માત્ર પ્રભુના નામ પર એકઠા થયેલા સાધુઓ અને સાધ્વીઓ સાધનાનું સૂક્ષ્મીકરણ કરે તો એ દુનિયાને શું ન આપી શકે એ સવાલ છે.

તો, સાધના જીવંત હોવા છતાં અમે લોકો જીવંતતાથી એ સાધનામાં પ્રવેશી શક્યા નથી એ એક હકીકત છે અને એનો સ્વીકાર અમારે કરવો રહ્યો. આચાર્ય તરીકે મારી પણ એક ભૂલ હોય છે કે હું મારા શિષ્યોને યોગ્ય માર્ગદર્શન પૂરું પાડી શકતો નથી. હું બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યસ્ત હોઉં છું. તો મારો પણ એ પ્રમાદ છે, મારી પણ એ ભૂલ છે અને એનો એકરાર મારે કરવો જોઈએ.

આપણે શ્રેષ્ઠતમ સાધનાનો શ્રેષ્ઠતમ આનંદ માણી શકીએ એમ છીએ. જ્યારે જ્યારે આવી વાચનાઓમાં ડૂબવાનો અવસર મને તમારા નિમિત્તે મળ્યો છે ત્યારે મારી આંખો હંમેશને માટે છલછલાઈ છે. મને થાય છે કે કેટલા બડભાગી અમે છીએ કે આટલો સરસ સાધનાપથ અમને મળ્યો છે. તો અમારી ગુપ્તિઓની વાત, સમિતિઓની વાત યોગસ્થૈર્યની વાત હતી અને એ યોગસ્થૈર્ય દ્વારા સીધો જ પરમનો રસ કેમ પ્રાપ્ત કરવો એનો પ્રયોગ હતો. મનને હટાવવું જ પડે વચ્ચેથી. નહિતર મન માત્ર અનાદિના એના અભ્યસ્ત રસમાં જ તમને લઈ જવા આતુર છે. નવા રસમાં તમારો પ્રવેશ થાય એમાં એ બિલકુલ રસવાળું નથી. જો તમારે સાધનાનો રસ લેવો હોય તો તમારે તમારા મનને યા તો બાજુએ મૂકી દેવું જોઈએ અથવા તો વિલીન કરતાં શીખી જવું જોઈએ.

દહેરાસરનું તંત્ર

મનોવિલય એક સશક્ત સાધના છે. દરેક સાધનાની જીવંતતાના ઘણા બધા આયામો છે. એક નવા જ સંદર્ભમાં આ વાત ચર્ચા: હમણાં તિબેટના મઠોના અને મંદિરોનાં મં ચિત્રો જોયાં. મને થયું કે અમે લોકોએ તંત્રને ગુમાવ્યું છે. પૂરું મંદિર તંત્ર છે. પણ તમારા હાથમાં જ્યારથી એ મંદિર આવી ગયું ત્યારથી તંત્ર ખતમ થઈ ગયું.

જ્યારે લોકો મારી પાસે મોટા મોટા નકશા લઈને આવે છે મંદિર બનાવવાના ત્યારે એ નકશા જોઈને હું કહું છું કે તમારા માટે ભલે તમે કરોડનું, બે કરોડનું કે પાંચ કરોડનું મંદિર બનાવો, મને કંઈ વાંધો નથી. ભલે તમે બનાવો. પણ અમારા જેવા માટે બે-પાંચ લાખના ખર્ચે એકાદ ભોંયરું બાંધો તો કેવું સારું! જ્યાં એકાદ પણ વેન્ટિલેશન ન હોય, એકાદ પણ બારી ન હોય, માત્ર સઘન અંધકાર હોય. આવું અમારા માટે પણ કંઈક તમે બનાવોને ! નહિતર, મંદિરોને તમે લોકોએ ઘરમાં ફેરવી નાંખ્યા છે. તમે જુઓ, કોઈ પણ પ્રાચીન મંદિર; ત્યાં માત્ર નિજ મંડપ ને ત્રણ બારણાં છે. ચોથું વેન્ટિલેશન કોઈ સંયોગોમાં ન હોઈ શકે. બારી કોઈ સંયોગોમાં હોઈ ના શકે. આ બારીઓ મંદિરમાં મૂકાવવાની શરુઆત સો વર્ષથી થઈ હશે. ગર્ભગૃહ એટલે શું? માત્ર એક દ્વાર ત્યાં હોઈ શકે. ન રોશનદાન હોઈ શકે, ન ખિડકી હોઈ શકે, ન બારી હોઈ શકે. કશું જ ત્યાં આગળ હોઈ શકે નહિ. ન જ હોઈ શકે. પછી કાચની બારી અમે મૂકી દઈએ ? ન ચાલે. પ્લાસ્ટિકની ઈટોથી અમે જરા પ્રકાશ અંદર લાવીએ ? ન બની શકે.

‘દરિસન તરસિએ...’

ગર્ભગૃહ એટલે ગર્ભગૃહ. આખી જે પરંપરા હતી તે પરંપરાને આપણે સમજ્યા નહિ અને પરંપરા છીનવાઈ ગઈ.

મંદિર અને મૂર્તિ આખું તંત્ર છે. પરમાત્માની મૂર્તિમાંથી કિરણો નીકળી રહ્યા છે તે કિરણો ભક્તે ઝીલવાનાં છે. ભક્ત પરમાત્માની સામે ઊભેલો હોય અને મૂર્તિમાંથી કિરણો નીકળી રહ્યાં હોય એ ઝીલ્યા કરે. નિજ મંડપની અંદર ગુંબજ કેટલા ઘેરાવામાં જોઈએ એનું શાસ્ત્રીય માપ છે. શા માટે ? આ બધું જ સકારણ હતું. અવાજને કેમ ધૂમરાવવો, પ્રકાશને વધુ માત્રામાં કેમ ન આવવા દેવો આ બધાની પાછળ વિજ્ઞાન હતું. પણ આપણે સમજ્યા નહિ અને એના કારણે આ બધું આપણાં હાથમાંથી જતું રહ્યું.

તો હું જ્યારે તિબેટના મઠોના ફોટોગ્રાફ્સને જોઈ છું ત્યારે મને આનંદ થાય છે કે એ લોકોએ પ્રાચીન વાતાવરણને સાચવી રાખ્યું છે. એક મઠ હોય. ૪૦૦ વર્ષ પુરાણો. એને રંગ કરવો હોય તો એના માટેની વિધિ છે. એના માટે અમુક જ રંગ વાપરી શકાય. એ સિવાયનો બીજો રંગ વાપરી શકાય નહિ. તાજો જ રંગાયેલ હોય તો ય તમને એમ લાગે કે ૪૦૦ વર્ષ પહેલાંનો આ છે. આખું પ્રાચીન માળખું એ લોકોએ જાળવી રાખ્યું છે. જરૂર, માત્ર માળખાનો કોઈ અર્થ નથી. માળખું જીવંત હોવું જોઈએ. પણ માળખું જ નહિ હોય તો જીવંતતા ક્યાંથી આવશે ?

જ્યારે મન ખરી પડે છે.

મનોવિલય માટેની વિધિઓને આપણે જોઈ રહ્યા હતા. એક મઠાની કથા આવે છે. ગુરુ પાસે એક વિદ્યાર્થી જાય છે. બહુ મોટા ગુરુ છે અને એમની પાસે વિદ્યાર્થી જાય છે અને પૂછે છે કે સાહેબજી, બુદ્ધ ભગવાનનો ચહેરો કેવો હતો ? ગુરુ ઊભા થાય છે. પોતાની બાજુમાં બારી છે એ બારીમાંથી એ શિષ્યને નીચે ફેંકે છે. પેલો શિષ્ય નીચે પડે છે ધબાકુ દઈને. દસ કે બાર ફૂટ ઉપરથી તમ્મર ખાઈને પડેલો છે શિષ્ય અને એ વખતે ગુરુ પોતાનું મોઢું બહાર કાઢે છે અને પેલો સહેજ ભાનમાં આવતાં તેને પૂછે છે : હવે ખ્યાલ આવ્યો કે બુદ્ધનો ચહેરો કેવો હોય ?

આ નાનકડી કથા ઉપર વિદ્વાનોએ ઘણાં બધાં અર્થઘટનો આપ્યાં છે. એમણે કહ્યું કે, શિષ્ય બુદ્ધનો ચહેરો કેવો હોય એવું પૂછે છે. કદાચ ગુરુ પોતાના ચહેરા પર બુદ્ધના ચહેરાના ભાવ લાવી શકત. પણ શિષ્ય એટલો સજ્જ હતો ખરો કે ?

શિષ્ય સજ્જ ન હતો. તો શિષ્યની સજ્જતાને પરિપક્વ કરવા માટે ગુરુએ શું કરવું જોઈએ ? એનો મનોવિલય કરવો જોઈએ અને મનોવિલય માટેની એ લોકોની ખાસ તરકીબ છે કે મનને જોરદાર ધક્કો આપી દો. મન ખરી પડે અને ખરી પડેલું મન હોય એ વખતે બોધ આપો.

સાધના ગુરુની શરતે કે.... ?

ગુર્જિએફની વાત છે. તેઓ હમણાં જ થઈ ગયા. એમની પાસે એક શિષ્ય આવેલો છે અને એણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું છે. સવારના છ વાગ્યા છે. શિષ્ય આવીને વંદના કરે છે. પોતાના પ્રશ્નને સલુકાઈથી મૂકે છે. ગુર્જિએફ કહે છે : જો, આશ્રમમાં લાકડાં ખુટી ગયા છે. તું એટલું કામ ન કરે ? આ ગાડું પડ્યું છે. આ બળદ છે. જંગલમાં જઈ આવ અને ગાડું ભરીને લાકડાં લઈ આવ. ગુરુ પાસેથી સાધના પામવી છે. હવે ગુરુની શરતે પામવાની કે તમારી શરતે પામવી છે? હું એમ કહી દઉં કે સવારથી સાંજ સુધીમાં મને સમય મળે ત્યારે હું એક કલાક માટે આવી જઈશ આ ખંડમાં અને વાચના આપીશ. તો કેટલા ભાવુકો મને મળે ?

ગુર્જિએફ જિજ્ઞાસુને લાકડાં કાપી લઈ આવવાનું સૂચવે છે. પેલો સમી સાંજે લાકડાં લઈ પાછો ફરે છે. થાકીને ચૂર થઈ ગયો છે. ગુર્જિએફ કહે છે: વાહ ! સરસ કામ કર્યું. હવે એક કામ બાકી રહી જાય છે....

પેલાને ભૂખ, તરસ ને થાક લાગ્યો છે ખૂબ. ગુર્જિએફ ખાવા-પીવાની કોઈ વાત નથી કરતા. ઉપરથી કહે છે : આ નવો ખંડ બને છે તેનો એક બીમ બરોબર ગોઠવાયો નથી. સમય થતાં મિસ્ત્રી ચાલ્યો ગયો છે. તું જરા ઉપર ચડ તો ! પેલો ઉપર ચડ્યો. નીચેથી ગુર્જિએફ સલાહ આપે છે : હં, સહેજ જમણે લે... અરે, આટલું બધું નહિ. હવે થોડુંક ડાબી બાજુ લેવું પડશે. હવે સહેજ ઉપર... નહિ, નહિ એટલું બધું નહિ.

સાધકને ઝપકી આવી જાય છે. બે મિનિટ પછી ગુર્જિએફ બૂમ મારે છે: અલ્યા, શું કરે છે ? ને પેલો સતોરી અવસ્થાને પામી જાય છે.

આ શું હતું ?

મનોવિલયની પ્રક્રિયાનો જ એક પ્રયોગ હતો. તમે જોજો: કાચી ઊંઘમાંથી તમે જાગો ત્યારે થોડીક સેકન્ડો સુધી તમારું મન ઊંઘતુ હશે. આપણે વિચારવું

પડે છે કે ક્યાં છીએ અને ત્યાં કેમ આવ્યા છીએ. એક બે મિનિટમાં મન ચાલુ થઈ જાય છે પણ આ વચલો ગાળો મહત્વપૂર્ણ છે જેને ગુર્જિએકે ઝડપ્યો હતો.

યોગપ્રદીપ ગ્રન્થમાં દર્શાવેલી વિધિ

‘યોગપ્રદીપ’ ગ્રન્થનો એક હૃદયંગમ શ્લોક યાદ આવે છે :

નિઃસદ્ગં યન્નિરાભાસં, નિરાકારં નિરાશ્રયમ્ ।

પુણ્યપાપવિનિર્મુક્તં, મનઃ સામાયિકં સ્મૃતમ્ ॥

મનોવિલય માટેનો કેરલો સરસ આ માર્ગ! નિઃસંગ, નિરાભાસ, નિરાકાર, નિરાશ્રય અને પુણ્ય-પાપ રહિત મન તે જ સામાયિક. સંગરહિતતાથી પ્રારંભ કરાયો છે. નિઃસંગ મન. દેહ છે પણ દેહભાવ નથી. પદાર્થો આસપાસ છે.. વસ્ત્રો શરીર પર છે. પણ ક્યાંય મૂર્છા નથી. પછી આવે છે નિરાભાસતા. રૂપના પરમાણુઓ છે પણ એ બહાર છે, અંદર કશું જ ફિલ્માતું નથી. ઝડપાતું નથી. કંમેરા ખુલ્લો હોય, કંમેરાના કાચ પર દૃશ્ય ઊભરેલું પણ હોય પરંતુ કંમેરામેન ‘કિલક’ ન કરે તો... ? ફિલ્મ ખાલી-ખાલી જ હોય ને ! બસ, આવું જ અહીં છે. આંખ પર કદાચ કાંઈક પ્રતિબિંબ પડી પણ ગયું, પરંતુ મન છે નિરાભાસ, મનના કંમેરાની ફિલ્મ પર કશુંજ ઝડપાતું નથી.

નવાં દૃશ્યો કોઈ ઝડપાઈને અંદર જાય નહિ, જુની સ્મૃતિઓ પર પડી જાય પડદો.... થઈ ગયું મન નિરાકાર, નિર્વિકલ્પ.

હવે માત્ર શુદ્ધ વર્તમાનમાં સાધકે ઠરવાનું છે. ન ભૂતકાળમાં એ જાય છે, ન ભવિષ્યમાં, સ્મૃતિનો તાંતણો જ કપાઈ ગયો છે ને ! મન થયું નિરાશ્રય. નથી અતીતનો આશ્રય, નથી ભવિષ્યકાળનો આશ્રય.....

અહીં છે સંવર જ સંવર.. પુણ્યકર્મ કે પાપકર્મનો આશ્રવ નથી.

અસંગ, નિરાભાસ, નિરાકાર અને નિરાશ્રય મન... સંવરભાવમાં આવેલ મન.. શુભમાંથી શુદ્ધમાં આવેલું મજાનું આ સ્થિત્યન્તર.

યોગપ્રદીપનો જ એક બીજો શ્લોક છે:

અતીતં ચ ભવિષ્યચ્ચ, યન્ન શોચતિ માનસમ્ ।

તં સામાયિકમિત્યાહુર્નિર્વાતસ્થાનદીપવત્ ॥

સામાયિક એટલે શુદ્ધ વર્તમાનમાં ઠરવું. હવા વગરના સ્થાનમાં દીપકનું શાન્ત રીતે જળ્યા કરવાની જેમ વિકલ્પાતીત પ્રદેશમાં આત્મ દીપનું ઝગમગાવું.

આવા ગ્રન્થો રોજંદા સ્વાધ્યાય-ક્રમમાં આવી જવા જોઈએ. એનો જ એક શ્લોક કહે છે: વિષયાસંગથી પર ઊઠેલું મન જ્યારે વિકલ્પાતીત બને છે ત્યારે ઉન્મનીભાવ આવેલ કહેવાય અને તે જ પરમ પદ છે.

ધ્યાન પણ નહિ હોય આ પળોમાં, ધ્યાતા પણ નહિ હોય, હશે માત્ર ધ્યેય સાથેની એકાકારતા... આ એકાકારતા એ જ સમરસીભાવ છે.

આધાર સૂત્રો

- એગત્તીગતે પિહિતચ્ચે અભિણ્ણાયદંસણે સંતે ।
-આચારાંગ સૂત્ર -૧/૮/૧/૫૧
- સ્થિરતા વાઙ્મનઃકાયૈ-યૈષામઙ્ગાઙ્ગિતાં ગતા ।
યોગિનઃ સમશીલાસ્તે, ગ્રામેઽરણ્યે દિવા નિશિ ॥
- જ્ઞાનસાર, ૩/૫
- શ્રદ્ધા ભાસન રમણતા રે,
દાનાદિક પારિણામ;
સકળ થયા સત્તા રસી રે,
જિનવર દરિસન પામ... -અજિતજિન સ્તવન-૮, પૂ. દેવચન્દ્રજી
- એગોહં નત્થિ મે કોઈ,
નાહમન્નસ્સ કસ્સઈ ।
-સંથારા પોરિસી સૂત્ર.

સાધના સંકેત

- શ્રદ્ધા, ભાસન, રમણતા, એકત્વ.

પ્રભુ મહાવીરની ગૃહસ્થપણાની સાધના : એકત્વાનુભૂતિ

ભાઈના આગ્રહથી બે વર્ષ માટે પ્રભુ વધુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એ વખતે પ્રભુએ જે સાધના કરેલી, મને એમ લાગે છે કે આપણી સહુની મુમુક્ષાનો આધાર એ સાધના બની શકે એમ છે. ભગવાન સુધર્માસ્વામી એક જ સૂત્રમાં પ્રભુની ગૃહસ્થાશ્રમની એ સાધનાને વર્ણવતાં કહે છે, ‘એગત્તીગતે, પિહિતચ્ચે, અભિણ્ણાયદંસણે સંતે...’ પ્રભુ શું કરતા હતા, એ બે વર્ષોની અંદર? એકત્વભાવનાનું અનુભવન, કાયસંવરણનું દઢ પરિશીલન અને જીવંત સાક્ષીભાવની સ્થિતિમાં પ્રભુ વિચરતા હતા. ક્રમસર ત્રણેય ચરણ આપણી સાધનાના આધારરૂપે શી રીતે આવી શકે એ જોઈએ.

પહેલું ચરણ : એકત્વાનુભૂતિ / એકત્વગતતા. એકલવાયાપણું જુદી સંઘટના છે. એકાંત પણ જુદી સંઘટના છે અને એકત્વગતતા એ બિલકુલ જુદા પરિપ્રેક્ષ્યમાં ખૂલતી સંઘટના છે. એકલવાયાપણું : એકલા રહેવું પડે... એકાંત: જે પ્રારંભિક સાધક માટે હિતકારી છે. નિર્જન જગ્યા હોય ત્યાં પહોંચી જવું અને ત્યાં પોતાની સાધનાને દઢ આધાર આપવાની કોશીસ કરવી. પ્રારંભિક સાધકે એકાંતમાં જવું જ જોઈએ અને એકાંતમાં જઈને પોતાની સાધનાને દઢ આધાર આપવાની કોશીસ કરવી જોઈએ. એકત્વાનુભૂતિ / એકત્વસાધના એના પછીની સંઘટના છે. જ્યારે તમે શહેરમાં બેઠા હો, ગામમાં બેઠા હો કે પછી વનમાં બેઠા હો પણ

તમારી ભીતરની પરિસ્થિતિ એકસરખી રહે. જ્ઞાનસાર એના માટે કહે છે, ‘ગ્રામે અરણ્યે દિવા નિશિ...’ ગામ હોય કે અરણ્ય હોય, રાત હોય કે દિવસ હોય, મનઃસ્થિતિમાં કે પરિસ્થિતિમાં પછી કોઈ ફરક પડતો નથી.

કબીરનાં સંદર્ભમાં આપણે જાણીએ છીએ. પેલી કડી કહે છે તેમ, ‘કબીરા બેઠા બાજાર મેં, લિયે લકુઠી હાથ, જો ઘર બારે આપના, વો ચલે હમારે સાથ.’ એકાંતની ઘટના પછીની આ સંઘટના છે. જ્યારે બજારમાં આવીને બેઠા છે કબીર. પણ એટલા માટે બજારમાં આવીને બેઠા છે કે પોતાની સાથે બીજાને જંગલમાં લઈ જઈ શકાય.

મારા જેવો માણસ સમૂહમાં શા માટે આવે ? તમને ખેંચવા માટે ! બીજું શું પ્રયોજન હોઈ શકે ? નિતાંત એકાંતની ભૂખ હોવા છતાં તમારી વચ્ચે મારે આવવું પડ્યું છે. કદાચ તમને ખેંચવા માટે આવવું પડ્યું હોય તો... પ્રભુ જાણે. કબીરની પહેલી શરત હતી, ‘જો ઘર બારે આપના, વો ચલે હમારે સાથ...’ જે પોતાના ઘરને તોડી ફોડીને આવવા તૈયાર હોય તે મારી સાથે આવે.

એકત્વ સાધનાને બે રીતે જોઈ શકાય.

એકત્વાનુભૂતિ: ભાવ દ્વારા

‘એગોહં શત્થિ મે કોઈ, શાહમન્નસ્સ કસ્સઈ...’ આ પહેલું દૃષ્ટિબિન્દુ છે. હું એક છું. બીજા બધા જ માત્ર સંયોગો છે. મારી સાથે રહેનારા મારા ગુણો સિવાય મારું કશું જ નથી. આવી ભાવના ઉપર એકત્વનું અનુભવન થાય. એકત્વનો વિચાર નહિ, એકત્વ માટેના શબ્દો નહિ; એકત્વનું અનુભવન. શબ્દ તમને તોડે છે, વિચાર તમને તોડે છે, ભાવ તમને જોડે છે. માત્ર ભાવમાં એ તાકાત છે કે એ તમને જોડી શકે છે તમારી જાત સાથે.

એક વક્તા છે અને આવતીકાલે અહિંસા ઉપર સરસ મજાનું ભાષણ આપવાનું હોય એણે. અને પછી મુદ્દા નોંધતો હોય : એવું સરસ ભાષણ આપું કે લોકોની આંખમાં આંસુ આવી જાય. લોકો પણ કહે કે વાહ ! વક્તાએ સરસ મજાનું ભાષણ કર્યું. બીજા પણ ઘણા વક્તા છે એમાં મારી છાપ પડી જાય. શ્રોતાઓ પણ હયમયી જાય એવું વક્તવ્ય હું કરું. તો એ વખતે વક્તા મુદ્દા જ્યારે નોંધતો હોય ત્યારે એવું બની શકે કે વિચારોની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ એ વર્તી રહ્યો હોય, પણ ભાવજન્યતાના સંદર્ભમાં એ બિલકુલ શૂન્ય હોય છે. એને જ કારણે

આવા સરસ મઝાના વિચારો કહેવાય એ પણ એની જાત સાથે એને જોડતા નથી. એ વિચારોથી બીજા જોડાવાની કોશીસ કરે છે, પણ એ વિચાર તમને તોડે છે. શબ્દ તમને તોડે છે. માત્ર ભાવ જ તમને જોડે છે અને એટલે જ એકત્વનું અનુભવન કરવાનું છે. સોળે સોળ ભાવનાઓનું અનુભવન કરવું પડશે. માત્ર વિચાર નહિ. હા, વિચાર પૃષ્ઠભૂ જરૂર બની શકે. વિચારનો એ રીતે વાંધો નહિ. શબ્દો પણ પૃષ્ઠભૂ બની શકે ને તેની ઉપર ભાવનાનું વહેણ વહેવું જોઈએ. એક તો આ દૃષ્ટિકોણ છે.

એકત્વાનુભૂતિ : ભક્તની દૃષ્ટિ

શ્રદ્ધા, ભાસન, રમણતા દ્વારા એકત્વાનુભૂતિ એ બીજો દૃષ્ટિકોણ ભક્તનો છે. પૂજ્ય દેવચંદ્રજીનો સામાન્ય ક્રમ આ છે: શ્રદ્ધા, ભાસન, રમણતા અને એકત્વ. આ ક્રમને એમણે ઘણાં બધાં સ્તવનોમાં આવર્તિત કર્યો છે. તમારે માટે આવર્તન જરૂરી છે. ક્યારેક કહેવાયું હોય ને તમે ન હો તો ! શું ખબર પડે કે તમે હતા કે ન હતા ? તો આવર્તન જરૂરી છે.

એકત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો એમનો ક્રમ એ છે કે શ્રદ્ધાથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. ભાસન અને રમણતા વચ્ચે આવવા જોઈએ અને પછી એકત્વ થઈ શકે. આ આખો ક્રમ આપણે જોઈએ.

શ્રદ્ધા

તમે ન હો ત્યારથી જ શ્રદ્ધાની શરૂઆત થાય છે. તમે હો ત્યાં સુધી શ્રદ્ધાનો પ્રારંભ નથી. હા, શ્રદ્ધાની ઝલક હોઈ શકે. શ્રદ્ધાનો પ્રારંભ તો નહિ જ. શ્રદ્ધા તો ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે હું નથી અને 'એ' છે આ વાત ભીતરમાં બરોબર જયી ગયેલી હોય. નહિંતર શું થાય છે, તમે જે કંઈ વાંચો છો જે કંઈ સાંભળો છો એ તમારા કેન્દ્રને પરિતૃપ્ત કરવા માટે તમે વાપરો છો અને એટલે જ મારા જેવો માણસ તમારી સાથે બોલતાં જરા અચકાય છે કે મારી વાતને પણ તમે તમારા કેન્દ્રની પરિતૃપ્તિ માટે નહિ વાપરોને ! તમારું કેન્દ્ર સંપૂર્ણતયા તૂટી ગયેલું હોવું જોઈએ.

શ્રામાગ્ન્ય એટલે શું ? પ્રભુનું શ્રામાગ્ન્ય એટલે શું ? ભાગવતી દીક્ષા અમને મળી છે. માત્ર દીક્ષા નહિ. ભગવાનની દીક્ષા મળી છે. પ્રભુનું શ્રામાગ્ન્ય મળ્યું છે. પ્રભુનું શ્રામાગ્ન્ય એટલે શું ? પ્રભુનું શ્રામાગ્ન્ય એટલે કેન્દ્રનું સંપૂર્ણપણે તૂટી જવું. અનંતા જન્મોની અંદર કેન્દ્રમાં હું હતો અને પરિઘમાં પૂરેપૂરો સંસાર હતો. કેન્દ્ર તૂટી જાય, કેન્દ્રમાં પ્રભુની આજ્ઞા આવી જાય અને તમે ક્યાંય ખૂણેખાંચરે સંતાઈ

જાવ એનું નામ પ્રભુનું શ્રામણ્ય. પણ તમારું કેન્દ્ર તૂટે નહિ તો શું ? તો સમજવું પડે કે પ્રભુનું શ્રામણ્ય સ્વીકારવામાં કોઈક તબક્કે થોડીક તકલીફ થઈ છે.

નૌકા ઉત્તરણ સૂત્ર

પ્રભુની સાધના... શું આ સાધનાનું વર્ણન આચારાંગ સૂત્રમાં આપ્યું છે ! હું તો આચારાંગ પર ઓવારી જાઉં છું. દર વર્ષે આચારાંગમાંથી બે-ચાર વાર પસાર થાઉં છું. અને ત્યારે મારી આંખો સતત ભીની ને ભીની એ દિવસોમાં રહેતી હોય છે. આચારાંગના બીજા શ્રુતસ્કંધમાં નૌકાઉત્તરણનું અધ્યયન છે. બહુ મજાનું અધ્યયન છે. સાધુ નદીને ઊતરે નૌકા દ્વારા તો કેવી રીતે ઊતરે ? પહેલી વાત તો એ છે કે આવી રીતે નૌકા દ્વારા નદી ઊતરવાની જરૂર શું ? તો ત્યાં ક્ષેત્ર અપ્રતિબદ્ધતાની વાત આવે છે. સાધુ સંપૂર્ણતયા અપ્રતિબદ્ધ હોવો જોઈએ. ન કોઈ દ્રવ્યનું વળગણ એને હોય કે આ પાટ વધારે સારી છે કે આ મેજ વધારે સારું છે. ના, આવું કોઈ પણ પ્રકારનું વળગણ સાધુને હોવું ન જોઈએ. કોઈ ક્ષેત્રનું વળગણ એને હોવું ન જોઈએ અને આ વળગણ એની ભીતર સ્થાન ન જમાવી દે એના માટે નૌકા દ્વારા નદી ઊતરીને પણ એ સ્થાન છોડી દેવું વધારે સારું છે. ન એને કોઈ કાળ પ્રત્યેનું વળગણ હોય, કાળપ્રતિબદ્ધતા ન હોય. શિયાળો મને ગમે છે કે ઉનાળો ગમે છે. અને સૂક્ષ્મ વાત તો એ છે કે ભાવપ્રતિબદ્ધતા પણ ન રહે. હું સંયમ સારું પાળું, હું એવી કોશીસ કરું કે પ્રભુએ કહ્યું છે એવું સંયમ પાળું પણ હું એટલા માટે જો સંયમ પાળું કે સમાજનું મને પ્રમાણપત્ર મળે. લોકો કહે કે વાહ ! કેવા અપ્રતિબદ્ધ વિહારી છે, તો ભગવાને કહ્યું તેમ હું ભાવપ્રતિબદ્ધ બની ગયો કહેવાઉં. સારામાં સારું સંયમી જીવન પાળવાનું, પણ લોકો માટે નહિ, લોકોને રીઝવવા માટે નહિ. માત્ર પ્રભુને રીઝવવા માટે. એટલેજ હું વારંવાર કહું છું કે વેશ વત્તા કશું નહિ. માત્ર પ્રભુના વેશ પર ભીક્ષા લેવી છે. વેશ વત્તા કશું જ નહિ. મારા વક્તૃત્વથી ભક્તો મારી પાસે આવે અને એ ભક્તોની દુનિયામાં હું મહાલતો હોઉં ત્યારે મને કદાચ આચારાંગના શબ્દો થપાટ ઠોકતા હોય છે કે તું શું આ કરે છે? બધું પ્રભુના ચરણોમાં છોડી દે. વેશ વત્તા કશું જ નહિ.

આચારાંગમાં બહુ જ મજાનું આ પ્રકરણ છે. સાધુને નદી ઊતરવી છે. નૌકામાં બેસવું છે. નૌકામાં બેસતાં પહેલા સિરથી પગ સુધી પોતાના શરીરનું પરિવેહણ કરી લે છે. પછી નૌકામાં બેસે. એવું બની શકે કે નૌકામાં બેઠેલા

બધા જ નાસ્તિક હોય અને નાવ ભ્રમરમાં ફસાઈ જાય અને કદાચ કોઈ કહી દે કે આ મૂંડિયો બેઠો છે અને એને કારણે જ આપણે આ મુશ્કેલીમાં ફસાયા છીએ. આ મૂંડિયાને નાખો નદીની અંદર એટલે આપણે સહી સલામત રીતે સામે પાર પહોંચી જઈએ. સાધુ આ શબ્દ સાંભળે. શું થાય સાધુને આ શબ્દ સાંભળીને ? તેના મુખની રેખા પણ બદલાય નહિ અને મુખની રેખા ન બદલાય તેની સાથે હૃદયની રેખા પણ બદલાય નહિ. ‘આને મારી નાખવો છે’ એવું સાંભળે છે. બસ, માત્ર સાંભળે જ છે. શરીરને મારી નાખવાનું છે ને, મારે એની સાથે શું સંબંધ ? સંપૂર્ણ દ્રષ્ટા તે હોય. સંપૂર્ણ સાક્ષિભાવ. પછી એમ લાગે કે બીજા લોકોએ ખંડન કરી નાખ્યું કે ના, આ તો ન બને. મુનિને શી રીતે નદીમાં નખાય ? અને વાત ટળી જાય તો કોઈના પ્રત્યે રાગ થતો નથી, દ્વેષ પણ નથી. પછી સાધુ સામે પાર પહોંચી જાય. પણ એમ લાગે કે બધા જ નાસ્તિક ભેગા થાય છે અને બધા જ ભેગા થઈને નક્કી કરે કે મુનિને નદીમાં નાંખી દો તો સાધુ કહે છે કે, મહેરબાની કરીને તમારે મને નદીમાં જ નાખવો હોય તો મને જાતે જ નદીમાં જવા દો. જેથી તમને પણ પાપ નહિ લાગે અને મારી પણ વિધિ સચવાઈ જશે. પછી ધીરે ધીરે સાધુ નદીમાં ઊતરે. લોકો નદીમાં પટકે તો અપ્કાયના જીવોની વિરાધના થાય એટલા માટે બીજાને ના પાડીને ધીરે ધીરે પોતે નદીમાં પ્રવાહિત થાય. પછી શું કરે ? પછી લખ્યું છે આચારાંગમાં કે નદીનો પ્રવાહ જેમ લઈ જાય તેમ પોતાના શરીરને લઈ જવા દે. ન હાથ હલાવે કે ન પગ હલાવે. કોઈ જ ચેષ્ટા નથી. નદી કાંઠે ફેંકી દેશે તો કાંઠે જશે અને દરિયામાં ફેંકશે તો દરિયામાં જશે. શરીર પ્રત્યેનું આકર્ષણ નહિ.

આ વાંચીને અમારી આંખમાં આંસુ આવી જાય. ખરેખર, કેવા હતા અમારા પૂર્વ સાધકો ! ક્યાં અમે છીએ ? ક્યાં અમારી સાધના છે ? પણ આ વાંચીને અમે લોકો અમારી સાધનાને સશક્ત જરૂર બનાવી શકીએ છીએ. પછી કદાચ નદીએ ઉછાળો માર્યો અને સાધુને કાંઠે ફેંકી દીધો તો સાધુ શું કરે ? જ્યાં સુધી ભીનાં વસ્ત્રો હોય ત્યાં સુધી કિનારે ઊભો રહે અને ભીનાં વસ્ત્રોમાંથી ટીપાં ટપકતાં રહે અને અપ્કાયની અંદર પ્રવાહિત થઈ જાય, પછી બિલકુલ કુદરતી રીતે સૂકું શરીર ને સૂકાં વસ્ત્રો થઈ ગયા છે તેવું લાગે ત્યારે ધીરા ધીરા ડગ ભરતો સ્વસ્થાને પહોંચે. કેવી અનુપમ સાક્ષિભાવની સાધના ! સાધકે દૂર કરવો છે દેહાધ્યાસને. હું દેહભાવમાં છું તો મારા દેહને તકલીફો થયા કરે છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

હું દેહભાવને પેલે પાર પહોંચી શકું તો મારા દેહને કશું ન થાય. એક વાત સમજી લો કે દેહ પ્રત્યે જે રીતે વર્તો છો, દેહ એવો જ પ્રતિભાવ આપે છે. એટલે જ કહું કે, શરીર જેવો કહ્યાગરો મિત્ર કોઈ નહિ અને મન જેવો મજાનો મિત્ર કોઈ નહિ.

ખંડેરમાં ધ્યાનસ્થ પ્રભુ

આચારાંગ સૂત્રમાં જ પ્રભુ મહાવીર ભગવાનની સાધનાનું વર્ણન આવે છે. ક્યારેક ભગવાન ખંડેરમાં કાઉસ્સગમાં હોય, પવન સુસવાટા મારતો હોય... ત્યારે પ્રભુ શું કરતા ?

બહુ મજાનું વર્ણન ત્યાં આપ્યું છે. એ વખતે પ્રભુનું ધ્યાન પૂરું થઈ ગયેલું હોય અને એકદમ પવન સુસવાટા મારતો હોય અને પ્રભુ ખંડેરમાં બિરાજેલા હોય તો પ્રભુ એ ખંડેરને છોડીને ખુલ્લા ચોકમાં પધારે. ખુલ્લા ચોકમાં જતા અને ખુલ્લા ચોકના ભયંકર ઝંઝાવાતને સહન કરી ફરી ફરી પાછા ખંડેરમાં આવતા. ભગવાન માટે નહિ પણ આપણા માટે આ દિશાસૂચન છે કે તમારા શરીરને થોડી તકલીફ પડતી હોય તો વધુ તકલીફોમાં તમારા શરીરને ઝોંકી દો અને પછી થોડી તકલીફમાં લાવો. શરીર પણ કહેશે : ના, હવે મજા આવી.

એક સંત પાસે એક ભક્ત ગયો. કહે કે, સાહેબ ! બહુ તકલીફ પડે છે. અમે કુટુંબમાં આઠ જણ છીએ. નાનકડી ઝૂંપડી છે. માંડ માંડ તો સૂઈ શકીએ છીએ. શિયાળામાં તો એવી તકલીફ પડે છે કે વાત નહિ. નાનકડી ઝૂંપડી છે, આઠ જણ છીએ. કેવી રીતે સૂવું ? ખેતીવાડી બહુ નાનકડી છે. ખેતીવાડીમાંથી માંડ રોટલો મળે છે. ઝૂંપડીને મોટી કરીએ એવું કોઈ સાધન નથી. સંત એને પૂછે છે, ‘તમે આઠ જણ છો એમ ને ? બીજું કંઈ ઢોરઢાંખર છે ?’ ભક્તે કહ્યું : ‘હા સાહેબ, ચાર-પાંચ બકરા છે.’ સંતે કહ્યું, ‘હવે એમ કરો, આજથી બકરાને પણ તમારી ઝૂંપડીની અંદર રાખવાના. અઠવાડિયા પછી મને મળજે. ભક્ત ઘેર ગયો અને ઝૂંપડીમાં ચાર બકરા રાખવાનું શરુ કર્યું. આખી રાત માંડ પસાર થાય. અઠવાડિયા પછી ભક્ત સાધુ પાસે આવ્યો અને કહે કે, ‘સાહેબ, બહુ ત્રાસી ગયો.’ સંતે કહ્યું, ‘સારું, તો હવે એમ કર : આજથી બકરાંને બહાર બાંધવાનાં અને તમારે આઠ જણે અંદર સૂઈ રહેવાનું.’ ભક્ત બીજા દિવસે આવ્યો. કહે કે સાહેબ, આ તો બહુ મજા પડી ગઈ. તો શરીરનું કામ આ જ છે. એને શરદી લાગે જ નહિ. એને ગરમી લાગે જ

નહિ. કશું જ ન થાય. આપણે સાંજ ચાર પાંચ વાગ્યે જવું હોય તો વિચાર કરીએ. બરાબર ત્રિરાશિ માંડીએ અને વિચારીએ કે પાંચ વાગ્યા છે હજુ તો ગરમી છે, છ વાગ્યે જઈશું, કેટલા કિલોમીટર છે એ બધું વિચારીને મોડામાં મોડો સમય પસંદ કરીશું. પણ મજુરને પૂછો : ચાર વાગ્યા છે ને... ‘મહારાજ સાહેબ, ચાલોને ઠંડો પહોર થઈ ગયો છે.’ એને બાર વાગ્યે ખુબ ગરમી લાગે. બે ત્રણ વાગ્યે ઠંડક થઈ ગઈ એમ લાગે. ‘ચાલો, હવે તો ઠંડક થઈ ગઈ છે.’

તમે ચા પીઓ છો. કડક ચા પીઓ છો. ખાંડ નાખીને ચા પીઓ છો. તમારે માટે એ સ્વાદિષ્ટ ચા છે. પણ તમે ચીનમાં જાઓ તો લીંબુ નિચોવીને તમને ચા આપશે. મીઠું નાખીને આપશે. એ લોકો આવી જ ચાને સારી માનતા હોય છે. તમને એ ચા આપવામાં આવે તો તમે કહેશો આ ચા તો ભાવી જ નહિ. તો શું થયું ? પહેલાં તમે જીભને સ્વાદનો અનુભવ કરાવ્યો અને વર્ષો પછી એ સ્વાદ તમારા ઉપર સવાર થઈ જશે. પહેલાં તમે સ્વાદને કલ્પ્યો, પછી સ્વાદ તમારા ઉપર પડ્યો. તમે કહો, શરીરનો ગુણધર્મ છે. શું શરીરનો ગુણધર્મ છે આ ? આ જીભનો ગુણધર્મ છે ? જીભ તો બિચારી કશું કહેતી નથી. તમે જીભને શીખવાડો છો. પછી તમે કહો છો આ જીભનો ગુણધર્મ છે. શરીરનો કોઈ ગુણધર્મ છે જ નહિ. બધું તમારું જ છે. તમે થોપેલું છે. તમે લોકો બધા જ ૯૯ ટકા અવધારણા / ધારણા ઉપર જીવી રહ્યા છો. તમારું મૌલિક એક ટકો હોય તો... ૯૯ ટકા અવધારણા છે અને એ સંકલ્પન ઉપર જ તમે લોકો ચાલી રહ્યા છો. સુખી થવા માટે શું જોઈએ ? બે વખત રોટલી મળતી હોય, નાનકડું મજાનું ઘર હોય પોતાનું; સુખી થઈ ગયા. પણ ના, સમાજની રીતે શું છે ? આટલો મોટો બંગલો જોઈએ. આવું રાયરચીલું જોઈએ. સમાજ જે નક્કી કરે એ તમે નક્કી કરો છો. સમાજની અવધારણા ઉપર તમે જીવો છો.

એકત્વમાં જવું છે. દેવચંદ્રજીનો ક્રમ હું ચર્ચી રહ્યો છું. શ્રદ્ધા, ભાસન, રમણતા, એકત્વ. દેવચંદ્રજીને વાંચો. માત્ર સ્તવનો ગાવા ખાતર નહિ, ઊંડા ઊતરવા ખાતર વાંચો. જેમણે કૈવલ્યના કાંઠે બેસીને આ સશક્ત શબ્દો લખેલ છે, એમના શબ્દોમાં કેટલી તાકાત છે ! તમને અનુભૂતિ એમના શબ્દે શબ્દમાં લાગે અને વેદના તડપી રહી હોય એવું લાગે. આનંદધનજીના શબ્દોમાં આપણને શું લાગે ? માત્ર શબ્દો નથી. એક વેદના પ્રવાહિત થઈને યાત્રાએ નીકળી હોય

એવું તમને શબ્દશઃ અનુભવાય. તો શ્રદ્ધા પહેલું ચરણ છે. તમે છો નહિ. તમારા શબ્દો પરથી આસ્થા તમે ગુમાવી દીધી છે. પ્રભુએ કહ્યું તે જ સાચું. બસ, હવે આ એક જ વાત છે. ‘ભગવાને શું કહ્યું છે ?’

ભાસન

શ્રદ્ધા પછી શું થશે ? ઝબકારો થશે. અને એ માટે દેવચંદ્રજીએ પોતાના ટબામાં લખ્યું છે કે આ ભાસન એટલે પોતાના સ્વરૂપનું સ્મરણ. આ દેવચંદ્રજીના ટબામાં રહેલા શબ્દો છે. ખૂબ જ બડભાગી છીએ આપણે કે સ્તવનો પણ એમણે આપ્યા છે અને એનો સ્તબક પણ એમણે પોતે રચ્યો છે. એટલે પોતે શું કહેવા માંગતા હતા એ એમણે એ વખતની ભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્થાપિત કર્યું છે. ક્યાંય અતીતમાં તમે એ સ્વરૂપને સાક્ષાત્ કર્યું હોય છે અને પછી તમે એ ભૂમિકા પર આવો છો. એક ઝબકારારૂપે એનું સ્મરણ તમારી ભીતર ઊતરી આવી જાય છે. ત્યારે શબ્દ થોડો બાજુમાં ગયો હોય છે, મન થોડું બાજુમાં ગયું હોય છે અને ત્યારે પેલું સ્મરણ ઝબકી ઊઠે છે, એને ભાસન કહે છે.

રમણતા અને એકત્વ

ભાસન પછીનું ચરણ છે રમણતા. રમણતા એટલે ધીરે ધીરે તમે રમવા માંડો અંદર, પછી એકાકાર બની જાવ. એક વાત તમને વચ્ચે કહ્યું કે સ્વરૂપરમણતા એક શબ્દ આવે છે અને એની જોડે, એની વિરુદ્ધમાં, પરરૂપરમણતા જેવો શબ્દ પણ આપણે ગોઠવી નાખ્યો છે. પણ એ શબ્દ ખોટો છે. પરરૂપરમણતા શબ્દ ન હોય. સ્વરૂપરમણતા બરોબર છે. સ્વરૂપની સાથે તમે એકાકાર બની શકો. દૂધને પાણી જોડે તમો એકાકાર કરી શકો. પરરૂપની સાથે રમણતા ન હોઈ શકે. માત્ર સંયોગ સંબંધ હોઈ શકે. પરરૂપની સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધ ન હોઈ શકે. તો પરરૂપની સાથે તમારો સંયોગ સંબંધ છે. શરીર સાથે તમારો કયો સંબંધ છે ? એક પણ વખત તમે મળી ગયા છો ? નથી મળ્યા. નિશ્ચયનય તો ત્યાં સુધી કહે છે કે કર્મ અને જીવ પણ એકમેક મળ્યા નથી. મળી શકે પણ નહિ. વ્યવહાર નય એમ કહે છે કે જીવ પ્રદેશો, અને કર્મ પરમાણુઓ એકબીજામાં એકબીજાની સાથે ભળી જાય. નિશ્ચયનય ના પાડે છે. આત્મા આત્મા છે, જડ જડ છે. જડ અને આત્માનું મિશ્રણ જ થઈ શકે નહિ. આ નિશ્ચયનયનું દૃષ્ટિબિંદુ છે. અમૃતવેલની સજ્જાયમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ લખે છે: ‘દેહ મન વચન

પુદ્ગલ થકી, કર્મ થી ભિન્ન તુજ રૂપ રે, અક્ષય અકલંક છે જીવનું, જ્ઞાન આનંદ ભરપૂર રે.’.. તો સ્વરૂપરમણતા હોઈ શકે. પરરૂપરમણતા ન હોઈ શકે. પરરૂપમાં આકર્ષણ હોઈ શકે, પણ રમણતા ન હોઈ શકે. તો શ્રદ્ધા, ભાસન, રમણતા, એકત્વ.

ભગવાનની સાધનાના ત્રણ વિશેષણો જે આવ્યા તેમાંથી પહેલા વિશેષણ વિશે થોડુંક આપણે જોયું.

આધાર સૂત્રો

- એગત્તીગતે, પિહિતચ્ચે અભિણ્ણાયદંસણે સંતે ।
-આચારાંગ સૂત્ર ૧/૮/૧/૫૧
- આત્માત્મન્યેવ યચ્છુદ્ધં જાનાત્યાત્માનમાત્મના ।
સેયં રત્નત્રયે જ્ઞપ્તિ-રુચ્યાચારૈકતા મુનેઃ ।।
-જ્ઞાનસાર, મૌનાષ્ટક. ૧૩/૨
- ણાણમેગગ્ગચિત્તો ય ઠિઓ ઠાવયઈ પરં ।
-દશવૈકાલિક સૂત્ર, ૮/૪/૩
- જયં ચિદ્દે, મિયં ભાસે ણય રૂવેસુ મણં કરે ।
-દશવૈકાલિક સૂત્ર, - ૮ / ૧૮
- ક્ષણે ક્ષણે યત્તવતામુપૈતિ,
તદેવ રૂપં રમણીયતાયાઃ ।
-મહાકવિ માધ
- સુમતિનાથ ગુણસું મિલીજી, વાધે મુજ મન પ્રીતિ;
તેલ બિન્દુ જિમ વિસ્તરેજી, જળમાં હિ ભલી રીતિ
-સુમતિજિન સ્તવન, ઉપા.યશોવિજયજી

સાધના સંકેત

- એકત્વ- સાધના માટે
અન્તર્મુખતા (સાધકનો માર્ગ)
- એકત્વ- સાધના માટે
જિન ગુણાલંબન (ભક્તનો માર્ગ)
- આંખ કેટલી માત્રામાં, કઈ રીતે ખુલ્લી રાખવી ?
- પ્રભુનું નિર્મળ દર્શન શી રીતે થાય ?
- 'ઊલટ ભઈ મેરે નૈનનકી' -મીરાં.
- શરીરના સ્તર પર ભોજન, મનના સ્તર પર સ્વાધ્યાય.

એકત્વાનુભૂતિ: થોડા વધુ આયામ

પરમાત્માની સાધનાને આત્મસાત્ કરવી છે. પરમના રસને પીવો છે. લાગે છે કે સાધનાની આટલી સશક્ત અને સ્પષ્ટ અભિવ્યક્તિ આપણી પાસે હોય અને આપણે એની અનુભૂતિ ન કરીએ તો ચાલી શકે નહીં.

પરમાત્માએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં બે વર્ષ રહી જે સાધના કરી એ વર્ણવતાં ભગવાન સુધર્માએ કહ્યું: ‘એગત્તીગતે, પિહિતચ્ચે’... એકત્વ, કાયસંવર અને દ્રષ્ટાભાવ આ પ્રભુની તત્કાલીન સાધનાના આધારો છે.

એકત્વ. આપણી જાત સાથેનો આપણો પરિચય કેવી રીતે કરવો ? જ્ઞાનસારે મૌનાષ્ટકમાં બહુ મજાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. મૌનાષ્ટકમાં કહ્યું કે અંતર્મુખતાની ભૂમિકા પર જઈ સાધકે સ્વાધ્યાય વડે સ્વાનુભૂતિની કોશીસ કરવી જોઈએ.

‘આત્માત્મન્યેવ યચ્છુદ્ધં જાનાત્યાત્માનમાત્મના...’

અંતર્મુખતા એક આધાર બની શકે. આપણા સંપૂર્ણ સ્વાધ્યાયનો, આપણા ચિંતનનો, મનનનો આધાર માત્ર અંતર્મુખતા બની શકે. મેં પહેલાં પણ કહ્યું હતું કે જે લોકો અનુભૂતિના માર્ગ પર ચાલી ચૂક્યા છે તેમના શબ્દોની પાછળ પાછળ આપણે દોડી રહ્યા છીએ. એમના શબ્દોની અંદર જે અનુભૂતિનું બળ છે એને જો આપણે પ્રગટ કરવું હશે તો, યા માણવું હશે તો બહિર્મુખતાની ભૂમિકા ચાલી શકશે નહીં. અંતર્મુખતાની ભૂમિકા ઉપર આપણે જવું પડશે. તો,

‘દરિસન તરસિએ...’

અંતર્મુખતાની ભૂમિકા ઉપર જઈને સાધક સ્વાધ્યાય વડે સ્વાનુભૂતિની કોશીસ કરે એમ જ્ઞાનસાર કહે છે. અમારું આખું જીવન અંતર્મુખ જ હતું. ખરેખર સાધુ બહિર્મુખ બની શકે તો જ નવાઈ કહેવાય.

‘જયં ચિદ્રે’

જ્યારે જ્યારે સાધુ-સામાચારી ઉપર બહુ ઊંડાણથી નજર કરું છું, ત્યારે ત્યારે મને થાય છે કે પ્રભુએ અંતર્મુખ બનવા માટે અમને કેટલી મજાની પ્રક્રિયા આપી છે. એક માત્ર ગોચરીની વાત કહું. ‘દશ વૈકાલિક’ સૂત્ર અંતર્મુખતા ભણી જવાનાં સૂત્રોની ચર્ચા કરતાં કહે છે: ‘જયં ચિદ્રે, મિયં ભાસે, ણય રૂવેસું મણં કરે.’ સાધુ જયણા પૂર્વક ઊભો રહે. કાયસંવર. ‘મિયં ભાસે’, સાધુ એકદમ મિતભાષી હોય. એ મિતભાષિતાને સ્પષ્ટ કરતાં હરિભદ્ર સૂરીશ્વર મહારાજે દશવૈકાલિક ટીકામાં કહ્યું છે: “ધર્મલાભમાત્રાભિધાયી...” ગોચરીએ ગયેલો સાધુ કે ગોચરી માટે ગયેલી સાધ્વી પાસે માત્ર ‘ધર્મલાભ’ શબ્દ છે. એની પાસે બીજો કોઈ શબ્દ નથી. બીજો કોઈ શબ્દ જ નથી તો એ બોલી કેમ શકે ? મૌનની જે મજા છે એ તમે જ્યારે માણશોને ત્યારે શબ્દોની/વિભાવની દુનિયામાં જવું તમને અકારું લાગશે.

કબીર અને ફરીદ

એક સરસ ઘટના વાંચેલી. કબીર અને ફરીદ બંને ભેગા થયા. બંનેનું શિષ્યવૃંદ સાથે છે. બંને ઊંચા ગજાના સંતો છે. શિષ્યવૃંદને થયું કે આજે તો મજા આવી જશે. આટલા મોટા સંતો ભેગા થયા છે તો આજે તત્ત્વગોષ્ઠિ બહુ મજાની હશે. આખો દિવસ પૂરો થઈ ગયો. ડેરા તંબુ બન્નેના ઉપડ્યા. એક આમ. બીજા આમ. શિષ્યોએ ફરિયાદ કરી કે અમને બહુ મોટી અપેક્ષા હતી: આટલા મોટા જ્ઞાનીઓ ભેગા થયા છે તો કેવીય મજાની જ્ઞાનની વાતો નીકળશે. તમે તો અમને બિલકુલ અતૃપ્ત રાખ્યા. ત્યારે કબીરે અને ફરીદે પોતપોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે, જ્યારે મૌનની સોયથી કામ ચાલે એવું હોય ત્યારે શબ્દોની તલવાર કોણ વાપરે ? તમારી જોડે સંવાદની બીજી કોઈ શક્યતા નથી માટે અમારે શબ્દો વાપરવા પડે છે. બાકી અમે બે ભેગા થયેલા. મૌનની પરિભાષામાં રાચનારા માણસો. અમે શબ્દો વાપરી શકીએ ?

આંખ અને મન

બહુ મજાની વાત કરી છે ‘દશવૈકાલિક’ સૂત્રે. આપણાં શાસ્ત્રો એટલા તો મનોવૈજ્ઞાનિક ઊંડાણમાં ઊતર્યા છે કે આપણે જો ઊંડાણમાં જઈ સૂત્રોને

ખોલીએ તો આપણને થાય કે આપણાં સૂત્રોએ કેવી તો કમાલની વાતો કરી છે. ‘ણ ય રૂવેસુ મણં કરે’ સાધુ પોતાની આંખને પૂરી તો ખોલે નહીં જ. એની આંખો પરિમિત માત્રામાં જ ખુલેલી હોય. ઈર્યાસમિતિ પાળવી છે, માર્ગને જોવો છે, માટે આંખ બિલકુલ બંધ હશે તો ચાલી શકશે નહિ. એટલે આંખ અમુક માત્રામાં ખુલ્લી હોવી જોઈએ અને એની આંખ ખુલેલી હશે ત્યારે રૂપો, રૂપના પરમાણુઓ આંખની અંદર ગોઠવાઈ જશે. પણ ‘દશવૈકાલિક’ કહે છે કે તમારી આંખની ડેલી સુધી કદાચ કોઈ રૂપનું પરમાણુ આવી જાય તો શક્ય છે, સહ્ય છે, પણ એ ડેલીની સીમાનું અતિક્રમણ એ રૂપના પરમાણુમાં નહિ હોવું જોઈએ. આંખમાં પડી ગયું પ્રતિબિંબ, ઠીક છે, ચાલી શકે, પણ મન એનું અર્થઘટન કરવામાં પડી જાય એવી પરિસ્થિતિ ચલાવી લેવી ન જોઈએ.

‘પ્રભુ નિર્મલ દર્શન કીજિયે...’

માત્ર જોવાનું તમને ગમે છે ? મંદિરમાં તમે જાઓ છો, પ્રભુના દર્શન કરો છો, પણ માત્ર દર્શન થાય એવી કોઈ વ્યવસ્થા તમે વિચારી છે ? લગભગ તમારા દર્શનની સાથે વિચારો ભળેલા હોય છે અને એને કારણે નિર્ભેળ દર્શન ક્યારેય હોતું નથી. તમે જુઓ. માત્ર જુઓ. એવરેસ્ટ પર પહોંચીને હિમાલયની રમણીય શિલાઓને તમે જોઈ રહ્યા હો. કવિ માઘ કહે છે: ‘ક્ષણે ક્ષણે યદ્ નવતામુપૈતિ, તદેવ રૂપં રમણીયતાયા:...” રમણીય વસ્તુ એ જ કહેવાય જે ક્ષણે ક્ષણે નવા નવા પરિવેશોની અંદર નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરે. તો હિમાલયની મઝાની શિલાઓ હોય અને મઝાનાં સૂર્ય કિરણો જુદા જુદા કોણથી આવતા હોય અને તમે એ શિલાઓને જોઈ રહ્યા હો ત્યારે પણ તમે માત્ર જોઈ રહ્યા હો એવું નથી બનતું. ત્યારે પણ તમારા વિચારો પીછો છોડતા નથી અને શુદ્ધ જોવાનો આનંદ તમે માણી શકતા નથી.

પરમાત્માની સામે તમે ગોઠવાઓ છો, પરમાત્માની સન્મુખ તમારાં નેત્રો હોય છે. છતાં પણ પરમાત્માનું નિર્ભેળ દર્શન તમને પ્રાપ્ત થયું છે ખરું ? કે માત્ર દર્શન જ હોય અને બીજું કશું ન હોય. વિચારો ત્યાં પણ તમારો પીછો છોડતા નથી. નિર્ભેળ દર્શન... પછી જુઓ, કેવી મઝા આવે છે ! કેવું દર્શન જામે છે ? આજે તમારી ફરિયાદ છે કે, સાહેબ ! દર્શન કરીએ છીએ પણ દર્શન જામતું નથી. પણ શેનું જામે ? જો એમાં વિચારના પરમાણુઓ ઘુસી ગયા હોય તો ! વિચારોના પરમાણુઓને અંદરથી કાઢી નાંખો. પછી માત્ર દર્શન કરો. માત્ર

દર્શન. હું તો ત્યાં સુધી માનું છું કે મંદિરમાં ગયા પછી, સરસ સ્તવનાઓ રટ્યા પછી અને સરસ સ્તવનાઓનો અર્થ વિચાર્યા પછી આપણી આંખમાં હર્ષાશ્રુ કે વેદનાશ્રુ જામે છે, એ પણ આપણી નબળાઈ છે. આપણે આટલા સ્તરે પહોંચીને આંસુને પીગાળવા પડે છે. શા માટે એ પરમપ્રિયના દર્શન થતાં વેંત જ આપણી આંખો ભીગી ભીગી ન થઈ જાય ? તમે ખાઓ છો ત્યારે, આ બહુ સરસ છે એવો વિચાર તમારે લાવવો નથી પડતો. તમે ખાઓ છો અને તમને લાગે કે આ બહુ સરસ છે અને તરત જ હર્ષ અભિવ્યક્ત થઈ જાય છે. કોઈ સ્નેહિજન મળે છે ત્યારે વિચારવું નથી પડતું કે આ મારો સ્નેહિજન છે અને મળવાથી આનંદ થશે માટે એને મળવું. ત્યાં કોઈ વિચાર નથી. તો પછી પરમાત્માની પાસે ગયા પછી વિચાર કેમ કરવો પડે છે ? આપણી આ નબળાઈ છે. અને એમાં પણ આપણે કેટલી હદે નિષ્ફળ જતા હોઈએ છીએ કે સ્તવનો બોલીએ, વિચાર કરીએ અને છતાં પણ આપણી આંખો ભીગી ભીગી નથી બનતી. હું તો માનું છું કે સ્તવનાની જરૂર નથી. ચિંતનની જરૂરિયાત નથી. માત્ર એ પરમપ્રિયનાં દર્શન થાય અને આપણી આંખો ભીગી ભીગી થઈ જવી જોઈએ. આને જ નિર્ભળ દર્શન કહેવાય છે. માત્ર દર્શન. માત્ર દર્શન. દર્શન માટે કોઈ પૃષ્ઠભૂની જરૂર નથી પડતી. આજના શરીર-વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જો રોજ તમે બાર વાગે જમતા હો તો તમારે રોજ બાર વાગે જ જમવું જોઈએ. કારણકે પોણા બાર વાગશે ત્યારે તમારી લાળગ્રંથિ લાળ ટપકવાનું કામ ચાલુ કરી નાંખશે. તમારી જઠરાગ્નિ એકદમ સાવધાનની મુદ્રામાં આવી જશે, કે બાર વાગ્યે ઉપર જથ્થો આવવાનો છે એટલે જરા સાવધાન બની જાઉં. પોણા બાર વાગ્યાથી તમારું શરીરનું તંત્ર કામ કરવા માંડશે. શરીરનાં તંત્રમાં આટલી સાવધાની હોય તો આપણા ભીતરના તંત્રમાં કેટલી સાવધાની હોવી જોઈએ ?

બુદ્ધ એક જિજ્ઞાસુ સામે બોલી રહ્યા હતા. બુદ્ધના માટે કોઈ ફરક નથી પડતો કે સામે એક શ્રોતા છે કે હજાર છે કે પાંચ હજાર શ્રોતાઓ છે. એક જિજ્ઞાસુ હોય તો કાફી છે અને પાંચ હજારનું ટોળું હોય અને જિજ્ઞાસા વિહોણું હોય તો બુદ્ધ માટે કાફી નથી. એક જ માણસ હતો. બુદ્ધ બોલતા હતા. અચાનક બુદ્ધ બોલતા બંધ થઈ ગયા. પેલાને નવાઈ લાગી કે, સાહેબ કેમ બોલતા બંધ થઈ ગયા. બુદ્ધે કહ્યું કે તારા જમણા પગનો અંગૂઠો સહેજ હલતો હતો એટલે હું બોલતો બંધ થઈ ગયો. તારા જમણા પગનો અંગૂઠો હલવા કેમ માંડ્યો ? તારું અવચેતન

મન ત્યાં ગયું તો હલ્યો ને ? તો તારો ઉપયોગ સહેજ હટ્યો, ને એટલે મેં બોલવાનું બંધ કર્યું. તમે સાવધ ન હો તો ગુરુની વાણીને કેમ ઝીલી શકો ?

આપણે માત્ર જોવાની વાત કરતા હતા. મહાત્મા બુદ્ધ માત્ર બેઠેલા છે. પાંચ સાત યુવાનો આવે છે અને પૂછે છે કે, એક બાઈ અહીંથી પસાર થઈ હતી. જુવાન બાઈ હતી. રૂપવંતી બાઈ હતી. અહીંથી પસાર થઈ ? બુદ્ધ બેઠેલા છે. આંખો ઝૂકેલી છે અને કો'ક ત્યાંથી પસાર થયું છે. માત્ર દર્પણની અંદર એક આછી સી છાયા પડી ગઈ છે. બુદ્ધ કહે છે: કોઈક પસાર તો થયું હતું, પણ કોણ હતું તે ખબર નથી. ભાઈ હતો કે બહેન હતી એ ખબર નથી. રૂપવતી હતી કે નહી તેની ખબર નથી. હા, કશુંક પસાર થયું હતું એટલી ખબર છે.

‘ઉલટ ભઈ મેરે નૈનન કી..’

આખરે બહારની આંખોએ પરમાત્મા મળવાના છે નહી, અંદરની આંખોથી જ પરમાત્મા મળવાના છે. ઉપનિષદો કહે છે તેમ આવૃત-ચક્ષુતાનો માર્ગ એ જ સાચો માર્ગ છે. મીરાંએ કહ્યું છે: ‘ઉલટ ભઈ મેરે નૈનન કી...’ નયનોની અંદર પરમાત્મા ક્યારે વસશે ? જ્યારે આવૃત-ચક્ષુતાનો / બંધ આંખોનો માર્ગ ખુલ્લો થયો હશે ત્યારે. જે આંખોથી આપણે દુનિયાને જોઈએ છીએ એ જ આંખોથી શું પરમાત્માને જોઈશું? અને જોઈ શકાય ખરા ? આ આંખો દુનિયાને જોઈને દૂષિત થઈ ગયેલી છે. એ આંખોએ પરમાત્માને જોઈ શકાય ખરા ?

તો, જ્ઞાનસારનો સીધો માર્ગ છે: અંતર્મુખતાની ભૂમિકા ઉપર સ્થિર થઈને, સ્વાધ્યાયમાં લીન થઈને, સ્વાનુભૂતિને પ્રાપ્ત કરવાની છે. તમારી આંતરયાત્રા શરૂ થઈ શકે. માર્ગ સીધો અને સ્પષ્ટ છે. પણ બહિર્મુખતા ઉપર સીધી ચોકડી મૂકી દેવી પડશે. બહિર્મુખતા ચાલી શકશે જ નહિ.

મુમુક્ષુઓ ઘણીવાર કહેતા હોય છે, ‘સંસાર છોડ્યો’. હું કહું છું: નહિ, અભિવ્યક્તિ ખોટી છે, સંસાર છૂટી ગયો એમ કહેવું જોઈએ. બે આકર્ષણો છે. એક પરમનું આકર્ષણ અને બીજું અપરમનું આકર્ષણ. જે ક્ષણે પરમનું આકર્ષણ થઈ જાય એ ક્ષણે અપરમનું આકર્ષણ છૂટી જાય. અપરમને છોડવું પડે ? હકીકતમાં સંસાર છૂટી ગયેલો હોવો જોઈએ. દીક્ષા વખતે, વર્ષાદાનની પ્રક્રિયા વખતે માત્ર છોડવાની વિધિ જે છે એનો એક અહેસાસ દુનિયાને થાય છે. બાકી બધું છૂટી ગયેલું હોય છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

હોઠે સ્વાધ્યાય કર્યો કે...?

તો, અંતર્મુખતાની ભૂમિકા ઉપર પહોંચી જઈએ. પછી સ્વાધ્યાય કરો અને જુઓ કેવી મજા આવે છે. એટલે જ હું વારંવાર દોહરાવું છું કે હોઠે સ્વાધ્યાય કર્યો છે, તમે સ્વાધ્યાય ક્યાં કર્યો છે ? જ્યાં સુધી બહિર્મુખતાની ભૂમિકા છે ત્યાં સુધી હોઠ સ્વાધ્યાય કરી શકે, તમે સ્વાધ્યાય કરી ન શકો. સ્વાધ્યાયની મજા તમને ન આવે. પછી પૂછવું જોઈએ કે સાહેબ! હોઠનો સ્વાધ્યાય કે મારો સ્વાધ્યાય ?

માર્ગ બહુ સ્પષ્ટ છે. અંતર્મુખતાની ભૂમિકા ઉપર ચાલ્યા. ભલે થોડો સમય તો થોડો સમય. આંખો બંધ કરી દો. ચિંતનને એકદમ ઊંડી સપાટી ઉપર લઈ જાવ, જ્યાં વિચારો પણ વિખેરાવાની તૈયારીમાં છે, જ્યાં શબ્દો બિલકુલ વિખેરાઈ ગયા છે. એ ભૂમિકા ઉપર તમે ચિંતનને લઈ જાઓ. આંખો તમારી એકદમ બંધ છે અને એ વખતે ચિંતન અને અચિંતનની ભૂમિકા ઉપર તમે છો. આને હું ખરો સ્વાધ્યાય કહું છું. ચિંતન જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી તમે પૂરેપૂરા અભિવ્યક્ત નથી થયા. ચિંતનને છોડવું પડે છે. મેં અગાઉ પણ કહ્યું હતું કે વિચાર તમને તોડે છે, શબ્દ તમને તોડે છે, માત્ર ભાવ જ તમને જોડે છે. તો ચિંતન અને અચિંતનની એક છાયા નીચે તમે પહોંચી જાવ. આ જ આપણું ધ્યાન છે કે ત્યાં શબ્દો અને વિચાર છૂટું છૂટું થઈ ગયા છે અને લયની ભૂમિકા તમને અડવા કોશીસ કરી રહી છે. આ ધ્યાનનું ઊંડાણ છે. પરમાત્માએ જે એકત્વ માણ્યું હતું તેની આ એક નાનકડી આવૃત્તિ છે.

પરમ પાવન દશવૈકાલિક-સૂત્રે મજાનો ક્રમ આપ્યો છે: ‘શાણમેગગ્ગ ચિત્તો ય ઠિઓ ઠાવયઈ પરં.’ જ્ઞાન તે, જે એકાગ્રતામાં પલટાય.. એકાગ્રતા એ, જે સ્વરૂપસ્થિતિમાં રૂપાન્તરિત થાય.

જિનગુણાલંબન દ્વારા એકત્વાનુભૂતિ

તો, એક માર્ગ છે અન્તર્મુખતાનો. અને બીજો માર્ગ છે જિનગુણાલંબનનો: જિનગુણોના અવલંબનથી નિજ ગુણ સુધી પહોંચવાનો અને એ રીતે સ્વની એકાત્મતા પ્રગાઢ બનાવવાનો. પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે મજાના શબ્દોમાં સ્વરૂપ એકત્વનો માર્ગ ચીંધ્યો છે : ‘જિમ જિનવર અવલંબને, વધે સધે એકતાન, તિમ તિમ આત્માલંબની, ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન’... માર્ગ બહુ સ્પષ્ટ છે. ને તે ઉપર

તમારે ખરેખર ચાલવાનું પણ નથી. તમારે માત્ર ડગ જ માંડવાનું છે. એક ડગલું ભરો, મંઝીલ તમારા હાથમાં, કોણ જાણે કેમ આપણે કેમ ડગલું નથી માંડતા. શું કારણ છે ? પૂછવું જોઈએ જાતને.

ભગવાનની સામે આપણે બેઠા છીએ. ‘જિમ જિનવર અવલંબને’... પછી શું થાય છે ? ‘વધે સધે એકતાન.’ ભીતર એક લય સધાવા માંડે છે જિનગુણ અને નિજગુણનો. ‘વધે સધે એકતાન’... પહેલાં એકતાનતા થોડી વધે અને પછી એકદમ એકાકારતામાં તમે આવી જાવ છો. ‘તિમ તિમ આત્માલંબની, ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન’... સ્વરૂપના મૂળસ્થાન સુધી પહોંચી જવાય છે અને જ્યાં એ મૂળ સ્વરૂપે પહોંચ્યા એટલે સ્વસ્વરૂપ એકત્વતા. પોતાના સ્વરૂપની એકત્વતા મળી ગઈ. ‘સ્વસ્વરૂપ એકત્વતા, સાધે પૂર્ણાનંદ, રમે ભોગવે આતમા, રત્નત્રયી ગુણ વૃન્દ’... ‘સાધે પૂર્ણાનંદ’... ઈન્દ્રિયો રહેશે. સારું - ખોટું કહેનારુ મન ખરી ગયું હશે. મજા, મજા. તમે કોઈ ચીજને જુઓ છો. લાલ છે, ગુલાબી છે. જુઓ છો. પતી ગયું. સારું છે, ખરાબ છે એવું કંઈ લાગતું નથી. વર્ગીકરણ કરતા નથી તમે. નથી ગમો, નથી અણગમો.

શરીરના સ્તર પર ગોચરી, મનના સ્તર પર.....

સાધુ જો વાપરીને ઊઠ્યા હોય અને પૂછો કે શું વાપર્યું? તો સાધુ કહેશે, ખબર નથી, પાત્રમાં હતું તે વાપરી લીધું. એ વાપરવા બેઠા હોય અને મનમાં શું ઘૂમરાતું હોય ? હજુ આ ગાથાઓ કરવાની બાકી છે, આ સ્વાધ્યાય બાકી છે, આવા વિચારોમાં એ લીન હોય. શરીર ગોચરી કરતું હોય, મન સ્વાધ્યાય કરતું હોય. અત્યારનો મનોવૈજ્ઞાનિક કહે છે કે આજનો માણસ કોઈ ક્રિયા પૂરી કરતો નથી. દરેક ક્રિયા લગભગ અધૂરી કરતો હોય છે. તે ઑફિસે જવા માટે નીકળતો હોય ને ખાતો હોય તો મન ઑફિસમાં હોય અને એના કારણે એના ખોરાકમાંથી લોહી પૂરતું બનતું નથી. એની કોઈ ક્રિયા પૂરી હોતી નથી. સાધકનો સંદર્ભ આવો રહેશે: શરીરના સ્તર પર ભોજન ને મનના સ્તર પર સ્વાધ્યાય. શરીરનું સ્તર ઑફિસમાં હોય અને મનનું સ્તર અંદર હોય. દેવચંદ્રજીના સ્તવનનું પુસ્તક રાખી મૂકો તમારી ઑફિસની અંદર, તમારી ચેમ્બરમાં, સમય મળે તે ઘડીએ ઉથલાવો, ગુનગુનાવો. ગુનગુનાહટ પ્યારા પ્યારા શબ્દોની.

આ સંદર્ભમાં બહુ મઝાની વાત કહી છે યશોવિજયજી મહારાજે મહામહિમ શ્રી સુમતિનાથ પરમાત્માના સ્તવનમાં: ‘સુમતિનાથ ગુણ સું મિલીજી, વાધે મુજ મન પ્રીતિ, તેલબિંદુ જિમ વિસ્તરેજી, જળમાંહિ ભલી રીતિ’... ભગવાન, હું તો જળનું બિંદુ, પણ તમે જળના અતાગ સમુદ્ર. અને એના કારણે મારું આ પ્રીતિબિંદુ વિસ્તરે છે. મારી પ્રીત એટલે શું? માત્ર બિંદુ જેવડી જ પ્રીત છે. સંસાર જોડે જ પ્રીત કર્યા કરી છે. તમારી જોડે પ્રીત એક બિંદુ જેવડી જ છે. પરંતુ ભગવાન! મારી પ્રીત ભલે બિંદુ જેવડી જ, પણ તમે સિન્ધુ જેટલા છો અને તમારું જ્યારે સરસ મઝાનું પૃષ્ઠભૂ મળી ગયું છે ત્યારે મારી આ પ્રીત વિસ્તરે છે.

ઑફિસમાં તમે હો ને આનંદઘનજીની સ્તવનાની ચોવીસી લઈને બેઠા હો. ગ્રાહક આવે, વાતચીત કરો ને પછી પાછી સ્તવના ગણગણવા માંડો. ગ્રાહક ને આનંદઘનજી. ગ્રાહક ને આનંદઘનજી. પછી ગ્રાહક ઊડી જાય. માત્ર આનંદઘનજી રહે. માત્ર દેવચંદ્રજી રહે. અને ગુનગુનાહટ હોય એમના શબ્દોની: ‘સ્વસ્વરૂપ એકત્વતા, સાધે પૂર્ણાનંદ’...

આધાર સૂત્રો

- એગત્તીગતે, પિહિતચ્ચે અભિણ્ણાયદંસણે સંતે ।
-આચારાંગ સૂત્ર-૧/૮/૧/૫૧
- સુન્ન મહલ મેં દિયના બારી લે, આસન સું મત ડોલ રે...
રંગમહલ મેં જાગ જુગતિ સેં, પિય પાયો અનમોલ રે.
-સંત કબીર
- પમાદો મચ્ચુણો પદં ।
-ધમ્મપદ
નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો
-૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન
- તદસ્ય કિમિયં ભક્તિઃ કિમુન્માદ્યોયમીદૃશઃ ?
-ઉપમિતિ-વિમલસ્તુતિ
- ભક્તિ કા મારગ ઝીના ઝીના રે...
નહિ અચાહ નહિ ચાહના, ચરનન લૌ લીના રે..
રાગ મેં શ્રુત ઐસે બસે, જૈસે જલ મીના રે..
-સંત કબીર
- મિત્રસ્ય ચક્ષુષા પશ્ય.....
- 'રુચિ તિણે પાર ઉતાર....'
-શ્રી અજિતજિન સ્તવન, પૂ. દેવચંદ્રજી

સાધના સંકેત

- ચાહ-અચાહને પેલે પાર જવું
- પ્રભુના માર્ગની રુચિ મનના સ્તરની તો નથી ને તે જોવું
- નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં સાતત્ય કેવી રીતે આવે ?

કાય સંવર

પરમાત્માની ગૃહસ્થાશ્રમની સાધનાના ત્રણ તબક્કા આપણે જોઈ રહ્યા છીએ: એકત્વાનુભૂતિ, કાયસંવર અને દ્રષ્ટાભાવ. ‘એગત્તિગતે, પિહિતચ્ચે અભિણ્ણાય-દંસણે સંતે.’ એકત્વાનુભૂતિ પછી કાયસંવર. કાયગુપ્તિ. કાયાની અપ્રમત્તતા.

એક મજાનો પ્રશ્ન ધ્યાનશતક જેવા યોગગ્રંથોમાં ચર્ચવામાં આવ્યો છે કે શરૂઆત ક્યાંથી કરવી ? કાયાની નિષ્કંપતાથી શરૂઆત કરી, તમે મનને નિષ્કંપ બનાવો કે મનને નિષ્કંપ બનાવીને અકંપતાને કાયાના સ્તર પર ઉતારો ? જવાબમાં કહેવાયું છે કે બંને રીતો બરાબર છે. તમે ક્યાંયથી પણ શરૂ થઈ શકો છો. લાગે છે કે પ્રારંભિક સાધક માટે કાયાથી શરૂઆત થાય એ વધુ ઈચ્છનીય છે. કાયને અકંપ બનાવવી એટલે શું ? તમારી કાય તમને ખબર ન હોય એ રીતે પણ સતત પ્રકંપનો છોડ્યા કરે છે. તમને મનગમતી ચીજ તમારી સામે મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તમારું મન જ નહિ, પણ સંસ્કારોના કારણે કાય પણ પ્રકંપનો છોડે છે. કોઈ સ્વાદિષ્ટ વસ્તુને આપણે જોઈએ અને આપણી લાભગ્રંથિમાંથી લાભ ટપકી પડે એ જ રીતે મનગમતી ચીજ જ્યારે આપણી સામે મૂકવામાં આવે છે ત્યારે આપણી પૂરેપૂરી કાય કંપિત થઈ ઊઠે છે, ડોલી ઊઠે છે. એ રીતે અણગમતી ચીજ સામે આવે છે ત્યારે આપણી અંદર નકારના, ધિક્કારના, પ્રકંપનો છૂટે છે.

‘આસન સેં મત ડોલ રે...’

કાયને અકંપ શી રીતે બનાવવી ? કબીરે સરસ મજાના શબ્દો આપ્યા છે: ‘સુન્ન મહલમેં દિયના બારી લે, આસન સેં મત ડોલરે’... શૂન્યના મહેલમાં દીવો ઝગમગાવી દ્યો. પછી આસનથી ઊઠવાનું, ડોલવાનું, કંપવાનું લગભગ

બંધ થઈ જશે. કબીર આપણને આશ્વાસન આપે છે. વિભાવ-શૂન્યતાનું મજાનું વહેણ છે અને એ વહેણની અંદર સ્વભાવનો દીવો પ્રકાશી ઊઠશે, ઝગમગી ઊઠશે, ત્યારે કાયાની અકંપતા વાસ્તવિક ઘટના બની જશે. આગળનું સૂત્ર પણ બહુ મજાનું છે. કાયાની અકંપતા ક્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે ? ‘રંગ મહલમેં જાગ જુગતિ સે, પિય પાયો અનમોલ રે’... યુક્તિપૂર્વક ચાલવાનું છે. શૂન્યના મહેલમાં દીવો ઝગમગાવવાનો છે. કાયાને અડોલ કરવાની છે. ને તમે જાગી ઊઠો છો. તમારું જાગવું એ મહત્વપૂર્ણ ઘટના છે. માણસ સ્વપ્નમાં હોય અને જુએ કે પોતે રાજા બની ગયો છે, મોટો રાજમહેલ છે, સંપત્તિનો કોઈ પાર નથી અને એ જાગે ત્યારે ખબર પડે કે કશું હોતું નથી. સ્વપ્ન હતું માત્ર, પણ એ કોઈને કહેતો નથી કે મેં આવડા મોટા રાજમહેલનો ત્યાગ કર્યો છે ! કહે તો આપણે તેને પાગલખાનામાં મોકલી દઈએ. માત્ર જાગવું પર્યાપ્ત છે. જાગો. ‘રંગ મહલમેં જાગ જુગતિસે’... યુક્તિપૂર્વક જાગો.

‘પમાદો મચ્યુણો પદં.’

ધમ્મપદમાં બુદ્ધ કહે છે, ‘પમાદો મચ્યુણો પદં.’ ‘પ્રમાદ એ મૃત્યુનું પદ છે અને અપ્રમાદ એ જીવન છે.’ આપણે અપ્રમાદની અંદર શી રીતે ચાલવું ? કાયસંવર, કાયગુપ્તિ એ સશક્ત શબ્દ છે. આપણે ત્યાં જિનમુદ્રાએ કાર્યાત્સર્ગે રહેવાનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. જિનમુદ્રાએ રહેવાનું વિધાન શા માટે કરવામાં આવ્યું છે ? તમે બેઠેલા છો. ચાર કલાક, પાંચ કલાક... શરીર તમારું થાકતું નથી, થાકવાની ફરિયાદ કરતું નથી. અને તમે ઊભા રહો છો. શરીર ફરિયાદ કરે છે: થાક લાગ્યો. કારણ શું ? તમને ઊભા રહેતા નથી આવડતું એ કારણ છે. જિનમુદ્રાએ કઈ રીતે ઊભા રહેવું એનું વર્ણન શાસ્ત્રોમાં આપ્યું છે અને એ રીતે ઊભા રહીએ, કાઉસગ્ગ કરીએ, ધ્યાનની અંદર કલાકો સુધી આપણે ઊભા રહીએ તો આપણને થાક તો ન લાગે, બલ્કે થાક હટી જાય. તમે ઘસઘસાટ બે કલાક સૂઈ જાઓ ને તો તમારો થાક ઊતરી જાય. પણ આળ-પંપાળ નિદ્રા ચાર-પાંચ કલાક સુધી આવે તો પણ થાક ઊતરે નહીં. યોગાચાર્યો એમ કહે છે કે ગાઢ નિદ્રામાં અને સમાધિમાં કોઈ ફરક નથી. દેખીતો કોઈ ફરક નથી. ગાઢ નિદ્રા તમારી અને સમાધિ યોગીઓની બેમાં દેખીતો કોઈ ફરક નથી. ફરક એટલો જ છે કે સમાધિમાં સમાધિવાળો માણસ હોશમાં હોય છે. નિદ્રામાં તમે બેહોશીમાં પટકાઈ ગયા હો છો. પણ શારીરિક સ્તર પર જોઈએ તો ત્યાં કોઈ ફરક નથી.

સમાધિમાંથી પણ તાજગી મળે છે અને ગાઢ નિદ્રામાંથી પણ તાજગી મળે છે. પણ ગાઢ નિદ્રામાંથી જે તાજગી મળે છે એના કરતાં સમાધિમાંથી વધુ તાજગી મળી શકે છે. કારણકે દ્રષ્ટા જાગતો હોય છે. તો કાયસંવર આપણું સૂત્ર છે. કાયાની ગુપ્તિ કરીને, વાણીને સંગુપ્ત કરીને આપણે મનના સંવર તરફ જવું છે.

તમે કોઈ દિવસ મનના સંવરમાં ગયા છો ખરા? તમારું મન રાત્રે ને દિવસે દોડધામ મચાવ્યા જ કરતું હોય છે. સ્વપ્નામાં પણ મન જાગતું જ હોય છે. ગાઢ નિદ્રામાં તાજગી એટલા માટે આવે છે કે ત્યારે મન થોડીવાર સૂતેલું હોય છે. સામાન્ય નીંદરમાં મન જાગતું જ હોય છે. મન જાગતું છે માટે તાજગી વરતાતી નથી, પણ મન જો ઊંઘી જાય તો તમને તાજગી મળી શકે. તો આ જ વાત જો તમે યોગના સ્તર ઉપર કે સમાધિના સ્તર ઉપર કરી શકો તો દસ, પંદર મિનીટ માટે નિર્વિચારમાં તમે જાઓ ને તાજા થઈ શકો.

સ્વામી વિવેકાનંદ જ્યારે વિદેશમાં હતા ત્યારે એમની સહાયિકા માર્ગરેટે એકવાર પૂછ્યું કે, સ્વામીજી, તમે આટલા બધા વ્યસ્ત કાર્યક્રમોમાં રહેવા છતાં થાકતા કેમ નથી ? ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું કે હું પૂરા દિવસના વ્યસ્ત કાર્યક્રમો પછી કલાક બે કલાક સમાધિમાં, નિર્વિચારમાં પહોંચી જાઉં છું અને એના કારણે હું એકદમ તાજો-માજો થઈ જાઉં છું.

‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહિ કર્મનો ચારો’

કબીરનું એક મઝાનું પદ યાદ આવે છે. જેમાં કબીરે ચાહ અને અનચાહની પછીની સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું છે. મન જ્યારે સૂઈ જાય છે ત્યારે જે આનંદ તમે ઝીલો છો એની વાત કબીરે કરી છે. અનુભૂતિની કક્ષા ઉપર ગયા વિના આ શબ્દોનો અર્થ બહુ નહિ ખૂલી શકે. પણ મઝા આવશે. થોડોક આનંદ આવશે. પણ એ શબ્દોને ખોલવા હશે તો આપણે અનુભૂતિની સ્થિતિ ઉપર જવું જ પડશે. કબીર કહે છે, ‘ભક્તિકા મારગ ઝીના ઝીના રે... નહિ અચાહ નહિ ચાહના, ચરણન લૌ લીના રે’... કશું જ નથી ત્યાં. નથી ગમો, નથી અણગમો. કારણ કે મન જ નથી. એક વાત તમને કહું કે મન જે છે ને એ જ કર્મોને તમારા સુધી લઈ આવે છે. એટલે જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે લખ્યું છે, “નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહિ કર્મનો ચારો”... તમે જો નિર્વિકલ્પ બની શકો, તમે જો નિર્વિચાર બની શકો તો કર્મ તમારા સુધી આવી શકે નહિ. આજુબાજુ ફરે, તમને

પ્રદક્ષિણા કરી જાય કદાચ, પણ તમારી ભીતર કર્મ પ્રવેશ કરી ન શકે. વિચાર જ કર્મનું વાહક તંત્ર છે. તમે જો વિચાર બંધ કરતાં શીખી જાવ તો કર્મના આગમનનો માર્ગ તમે રોકી શકો છો. કારણ કે વિચાર જ રાગ અને દ્વેષની બે પાંખો દ્વારા ઊડે છે. વિચારની પાંખો બે જ છે. યા તો ગમો યા તો અણગમો. જો રાગ પણ ના હોય, દ્વેષ પણ ના હોય તો વિચાર પણ શેનો હોય! કર્મને આવવાનો માર્ગ બંધ થઈ જાય. ‘નવિ અચાહ નહિ ચાહના’. તો કરવાનું શું? ‘ચરનન લૌ લીના રે...’ પરમાત્માના ચરણોની અંદર લયલીન બની જવાનું.

રુચિ કઈ છે ?

રુચિ પણ જો તમારા મનની હોય તો એનું બહુ મહત્વ નથી. પરમાત્મા ગમે છે યા તો પરમાત્માનો માર્ગ ગમે છે; પણ એ કોણ કહે છે? એ તમે કહો છો કે તમારું મન કહે છે? જો તમારું મન એ કહેતું હોય અને તમારા મનના સ્તરની એ રુચિ હોય તો એ રુચિનું એટલું બધું મહત્વ નથી. અને એટલે જ તમારે ચકાસવું જોઈએ કે પ્રભુનો માર્ગ તમને ગમ્યો છે એ કયા સ્તર પર ગમ્યો છે? મનના સ્તર પર ગમ્યો છે કે મનની પેલે પારના સ્તર પર ગમ્યો છે ? કબીર આગળ કહે છે: ‘સાધના કે રસધાર મેં નિશ દિન ભીના રે...’ સાધનાની રસધારામાં તમે રહો તો નિશ્ચિત ભીગા ભીગા બની જાવ. ‘રાગ મેં શ્રુત એસે બસે જૈસે જલ મીના રે...’ પહેલાં કહ્યું કે તમારી ચાહનું કોઈ મૂલ્ય નથી. કારણકે તમારી રુચિ મનના સ્તર પરની હોય છે, પણ રુચિ જો ખરેખર ભીતરની હોય, ખરેખર આત્મગત સ્તરની હોય તો રુચિનું મૂલ્ય છે.

પ્રભુને જોતાવેંત આપણી આંખમાંથી આંસુ વહે છે. એ આંસુ શેના છે ? સિદ્ધિર્ષિ ભગવાનને પૂછે છે કે પ્રભુ, આ મારી ભક્તિ છે કે આ માત્ર ઊભરો છે? ‘તદસ્ય કિમિયં ભક્તિ : કિમુન્માદોયમીદૃશ:’. બહુ મઝાના શબ્દો છે. ‘ભગવાન! ‘હું તમને જોઉં છું અને મારી આંખમાંથી આંસુ સરી રહે છે, એ ખરેખર ભક્તિ છે કે ઊભરો છે ?’ ભક્તિ એ પૂછવા માંગે છે કે આંસુ માત્ર સંસ્કારોના કારણે આવ્યાં છે; મનના સ્તર પર આવ્યા છે કે ખરેખર મારા સ્તર પર આંસુ આવ્યાં છે! કયા સ્તર પર આંસુ આવ્યાં છે ? એ સ્તરનો પણ મને ખ્યાલ નથી આવતો એવું સિદ્ધિર્ષિ જ્યારે કહેતા હોય ત્યારે આપણે કેવી રીતે દાવો કરી શકીએ કે સ્તરની પકડ આપણા હાથમાં આવી ગઈ છે. અને એટલે જ તમારી એક એક રુચિને તમારે અંદર જઈને તપાસવી પડશે કે આ મનની રુચિ છે કે, ભીતરની રુચિ છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

ઈન્દ્રિયગત સ્તર પરની એક રુચિ છે, એક મનોગત સ્તર પરની રુચિ છે અને એક ભીતરના સ્તરની રુચિ છે. રુચિના ત્રણ સ્તરો આપણે બનાવીએ. ચા કે કોફી વરાળ નિકળતી સામે આવી જાય તો તમે એકદમ તૈયાર થઈ જશો એને આસ્વાદવા માટે. ઈન્દ્રિયના સ્તર પરની રુચિ છે. જે વસ્તુ તમે જોયેલી છે, જે વસ્તુ તમે માણેલી છે અને જેના પર તમે સિક્કો મારેલો છે કે આ સારી છે એ તમારી સામે આવશે અને તમને એ ગમે છે ત્યારે નક્કી કરવું પડશે કે આ મનોગત સ્તરની રુચિ છે.

એક મજાની વાત કહું. મારું પ્રવચન બહુ સારું છે એવું તમારા મનમાં ગોઠવાઈ ગયું હોય; અને પછી મારું પ્રવચન ફિક્કું ગયું હશે ને તો પણ તમને તે તેવું લાગશે નહિં. કારણકે તમે ધારણા ઉપર ચાલી રહ્યા છો. લગભગ ૯૯% આપણે લોકો મનના અવધારણા ઉપર જ ચાલીએ છીએ અને સાચી ભાષામાં કહું, યોગની ભાષામાં કહું તો આપણે ઊંઘતા ઊંઘતા જ ચાલી રહ્યા છીએ. તમે જાગો એકવાર. મનોગત સ્તરની રુચિ એટલે નિદ્રાના સ્તર પરની રુચિ, અનાદિના વિભાવના સ્તર પરની રુચિ. આપણને ખ્યાલ શી રીતે આવે ? ખ્યાલ એ રીતે આવશે કે તમારા મને આના ઉપર સિક્કો મારેલો છે અને એ તમારી સામે આવે છે ને તમને ગમે છે. આ માત્ર ધારણા છે.

ત્રીજો સ્તર છે ભીતરની રુચિનો. આત્મગત રુચિ. જન્માન્તરીય સાધનાનાં બીજ તમારા અવયેતન મનમાં પડેલાં હોય, આ જન્મમાં એને અંકુરિત કરે તેવું વાતાવરણ મળે અને સાધના ગમ્યા કરે. ન તો છે આ શરીરના સ્તરની રુચિ ન છે આ મનના સ્તરની રુચિ. આ એની પેલે પારના સ્તરની રુચિ છે.

‘રુચિ તેણે પાર ઉતાર.’

તમે જ્યારે તમારા મનને પ્રભુના ચરણમાં ઢાળી દો છો ત્યારે મન રહેતું નથી, રહે છે માત્ર ભીતરની રુચિ. પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજીએ કહ્યું છે કે ‘રુચિ તેણે પાર ઉતાર’... ભગવાન! તારો માર્ગ મને ગમી ગયો છે, બીજી કોઈ મૂડી મારી પાસે નથી; બીજી કોઈ સંપત્તિ મારી પાસે નથી, માત્ર તારો માર્ગ ગમ્યો છે અને રુચિની મૂડી ઉપર પાર ઉતારી શકાંતો હોય તો પાર ઉતારી દે મને. અને રુચિની મૂડી એટલી મોટી છે કે એની ઉપર પાર ઉતારવાનું અશક્ય નથી બનતું. રુચિ એટલે શું? ભગવાનનો માર્ગ ગમ્યો એટલે શું? તમને તમારી જાત પણ ગમતી

હશે અને પ્રભુનો માર્ગ પણ ગમતો હોય તો બે વસ્તુ સાથે નહિ બની શકે. બુદ્ધિના સ્તર પરની રુચિ એ એક જુદી સંઘટના છે અને શ્રદ્ધાના સ્તર પરની રુચિ એક જુદી સંઘટના છે. મહાસતી સુલસાને પ્રભુ જે ગમે છે, શ્રેણિક મહારાજને પ્રભુ જે ગમે છે એ શ્રદ્ધાના સ્તર પર છે. અને શ્રદ્ધાની વ્યાખ્યા બહુ સ્પષ્ટ છે. તમે ન હો ત્યાં શ્રદ્ધા શરુ થાય છે. તમે હો ત્યાંથી શ્રદ્ધાનો પ્રારંભ પણ થઈ શકતો નથી. તમે એટલે શું ? તમે એટલે તમારી બુદ્ધિ, તમારા વિચારો, તમારો અહંકાર. તમે એટલે શું ? તમારું આખું માળખું શું છે ? તમારું માળખું આ જ છે અને એ માળખું આખું તૂટી ન પડે ત્યાં સુધી શ્રદ્ધાનો પ્રારંભ થઈ શકતો નથી.

આપણે સ્વકેન્દ્રિત જ રહ્યા છીએ અને એ કારણે આપણી ફૂટપટ્ટી આખી જુદી છે. ફલાણો માણસ સારો અને ફલાણો માણસ ખરાબ. કેવો માણસ સારો કે જે આપણને અનુકૂળ હોય, જે આપણા માટે સારા વિધાનો કરે તે માણસ સારો. જે માણસ આપણા માટે પ્રતિકૂળ હશે, આપણા માટે ખરાબ વિધાનો કરે તે ખરાબ. પણ હવે આ ફૂટપટ્ટી બદલાઈ જવી જોઈએ. એ સારો કેમ છે ? અમુક ગુણોને કારણે સારો છે. આપણે કેન્દ્રમાંથી હટી જઈએ.

અમેરિકાના પ્રમુખે એક અધિકારીને પૂછ્યું કે અમુક માણસ અમુક કામ માટે કેવો? ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે એકદમ બરાબર એ માણસ છે. અધિકારી બહાર નીકળ્યો. એનો મિત્ર પણ સાથે હતો. એણે પેલા અધિકારીને કહ્યું કે અરે, પેલા માણસ માટે તમે ભલામણ કરી? તે તમારી પીઠ પાછળ કેટલો તમારી બદબોઈ કરે છે તમને ખબર છે? તમારી કેટલી નિંદા કરે છે! અધિકારીએ કહ્યું, બરાબર છે, પણ પ્રમુખે મને એમ નહિ પૂછેલું કે પેલાનો મારે માટે શું અભિપ્રાય છે ? પ્રમુખે મને એમ પૂછેલું કે અમુક સ્થાન માટે પેલો માણસ લાયક છે કે કેમ? અને મેં જવાબ આપ્યો કે એ સ્થાન માટે આ માણસ લાયક છે.

મઝાનો તત્ત્વજ્ઞાની

એક તત્ત્વજ્ઞાનીએ બહુ મઝાની વાત કરી છે. એક જણે કહ્યું કે, ફલાણો તમારી પીઠ પાછળ તમારી નિંદા કરતો હતો. તમારી બદબોઈ કરતો હતો તમારી ગેરહાજરીમાં. પેલો ફિલોસોફર હસ્યો: ‘એમાં શું વાંધો છે? મારી ગેરહાજરીમાં ને ! મારી ગેરહાજરીમાં મને કોઈ મારી નાંખે તો પણ શુ વાંધો છે?’ તમારી ગેરહાજરીમાં તમારી કોઈ ટીકા કરે, તમે શા માટે ઊંચા નીચા થાવો છો?

‘દરિસન તરસિએ...’

ઉપનષિદ્ મઝાનું વાક્ય આપણને કહે છે. ‘મિત્રસ્ય ચક્ષુષા પશ્ય’... આખી દુનિયાને શત્રુતાની દ્રષ્ટિએ જોઈ છે. હવે મિત્રના દ્રષ્ટિકોણથી દુનિયાને જો. અને એ રીતે જોઈશ તો આખી દુનિયા મઝાની લાગશે.

અહોભાવભરી આંખો

એક વાત તમને કહું. મેં જ્યારે આ દ્રષ્ટિએ દુનિયાને જોઈ; મને એટલી મઝાની દુનિયા લાગી છે. આજે સવારે જ મને પૂછવામાં આવ્યું કે ધર્મ બહારથી વધ્યો છે પણ ભીતરથી ક્યાં વધ્યો છે ? મેં કહ્યું કે હું જ્યારે બુદ્ધિના ચશ્માંથી જોતો હતો ત્યારે મને પણ આમ જ લાગતું હતું. મારાં ચશ્માં ફરી ગયા, પછી મેં દર્શન કર્યું ત્યારે મને માત્ર લોકોમાં અહોભાવ જ અહોભાવ લાગ્યો છે. મને તમારામાં માત્ર અહોભાવ જ દેખાય છે.

સંવર

નિર્વિચારમાંથી મળતી તાજગી વિષે આપણે વિચારતા હતા. કાયસંવર દ્વારા વાક્સંવર અને તેના દ્વારા મનઃસંવર આવે ત્યારે માત્ર તાજગી કે માત્ર પ્રસન્નતા નહિ; કર્મનો બંધ અટકી જાય છે તે મહત્વની ઘટના ઘટે છે. ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહિ કર્મનો ચારો’...

કાયસંવર પહેલું કદમ... પછી મનઃસંવર... વાક્સંવર એક રીતે મનઃસંવરમાં ભળી જાય છે. સપાટી પરનું મૌન તે વાક્સંવર. તળિયાનું મૌન તે મનઃસંવર...

આધારસૂત્રો

- આયતચક્ષૂ લોગ વિપસ્સી, લોગસ્સ
અહોભાગં જાણતિ ।
-આચારાંગ સૂત્ર-૧/૨/૫/૯૧
- એથ અગુત્તે અણાણાએ ।
-આચારાંગ સૂત્ર-૧/૫/૪૧
- પમત્તે બહિયા પાસ ।
-આચારાંગ સૂત્ર-૧/૪/૨/૧૩૩
- નિર્વિચાર-વૈશારદ્યે અધ્યાત્મસંપ્રસાદઃ ।
-યોગસૂત્ર (૫તંજલિ)
- ત્રિપુ ચતુર્થં તૈલવદાસેચ્યમ્ ।
-શિવસૂત્ર
- જહા અંતો તહા બાહિં, જહા બાહિં
તહા અંતો, અંતો અંતો પૂતિ દેહંતરાણિ પાસતિ॥
-આચારાંગ સૂત્ર-૧/૨/૫/૯૨
- ધર્મં ચ શુક્લં ચ પ્રાક્પ્રતિપાદિતસ્વરૂપે તે એવ દ્વે ધ્યાયતિ ધ્યાને યઃ
કશ્ચિત્ સ્થિતઃ સન્ એપ કાયોત્સર્ગઃ..
-આવશ્યક નિર્યુક્તિ, હારિ. ટીકા, ગાથા: ૧૪૭૯
- ણો સુકરમેતમેગેસિં....
-આચારાંગ સૂત્ર

સાધના સંકેત

- કાયસંવર, વાક્સંવર, મનઃસંવર
- દ્રષ્ટાભાવ
- મનઃ સંવર શી રીતે કરવો ?
- ગુણરાગ દ્વારા ગુણિરાગ

કાયસંવર

અને

દ્રષ્ટાભાવ

સાધનાના રસને આકંઠ પીવો છે. જીવનને એ રીતે સાર્થકતા આપવી છે. ભગવાને ગૃહસ્થાશ્રમમાં બે વર્ષ જે સાધના કરી તેનું વર્ણન આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. એકત્વાનુભૂતિ, કાયસંવર અને દ્રષ્ટાભાવ એ પ્રભુની સાધનાના આધાર છે.

શાસ્ત્રોમાં કાયસંવરથી મનઃસંવર સુધીની યાત્રાનો એક મઝાનો, સુરેખ માર્ગ બતાવ્યો છે. કાયસંવરનો એક સરસ આયામ આચારાંગમાં છે. જ્યાં એના માટે શબ્દ વપરાયો છે: ‘વિપશ્યના.’ “આયતયકખૂ લોગવિપસ્સી લોગસ્સ અહોભાગં જાણતિ”... અને જ્યારે આવાં શાસ્ત્રો એકાદ શબ્દનો, એકાદ અક્ષરનો કે એકાદ ઉપસર્ગનો પણ ઉપયોગ કરતા હોય છે ત્યારે ટીકાકારોએ એ શોધવું પડે છે કે આ અક્ષર, આ શબ્દ શા માટે વાપર્યો છે ? વિપશ્યના ને બદલે વિપશ્યના શબ્દ શા માટે? ભગવાન કદાચ એમ કહેવા માગે છે કે માત્ર કાયાને જોવી એમ નહિ. કાયાને વિશેષ રીતે જોવી અને વિશેષ રીતે જોવી એટલે રાગ દ્વેષ રહિતપણે કાયાને જોવી. લોકને પણ એ રીતે જોવો. બહુ મઝાનાં પદો ત્યાં આપ્યાં છે: “જહા અંતો તહા બાહિં, જહા બાહિં તહા અંતો, અંતો અંતો પૂતિ દેહંતરાણિ પાસતિ”... અંદરને અંદર તમે ઊતરો કાયાની અંદર. તમને એક પછી બીજું, બીજા પછી ત્રીજું એમ અશુચિમય શરીરોની વણઝાર દેખાયા કરશે, દેખાયા જ કરશે. અને તમે એને જોયા કરશો.

મનઃસંવર શી રીતે?

કાયસંવરથી વાક્સંવર અને વાક્સંવરથી મનઃસંવર. મારે પણ તમારા જેવા બૌદ્ધિકોની આગળ સંગોષ્ઠિ કરવાની હશે ત્યારે થોડાક મુદ્દા વિચારવા પડશે પહેલેથી, અને એ રીતે મારે મનને વાપરવું પડશે. હમણાં હમણાં હું એ ગડમથલમાં છું કે મનઃસંવર વધુમાં વધુ શી રીતે થઈ શકે ?

મન:સંવર મારે કેવી રીતે સાધવો? ગઈ સાલ એવું થયું કે વિહારમાં બે ચાર સહયોગીઓ સાથે હતા. ભણાવવાનું પણ ખાસ કશું હતું નહિ. પુસ્તકો પણ જાણી જોઈને સાથે નહિ લીધેલા. માત્ર મન:સંવર કરવાની એક ચેષ્ટા રાખી હતી. પછી એવું બન્યું કે અમદાવાદ પહોંચતાં એવો અનુભવ થયો કે જાણે ખાલી થઈ જવાયું હોય. પછી તકલીફ એ પડી કે વૈયક્તિક સંગોષ્ઠિ માટે લોકો આવે ત્યારે મારે સમય પસાર કરવો પડે. શું બોલવું એ સૂઝે નહિ. પછી મને થયું કે લોકો પ્રત્યે પણ મારી ઉત્તરદાયિતા છે. એ પછી નોંધપોથી રાખવાનું મેં ચાલુ કર્યું. નોંધપોથીનું ગમે તે પાનું ઉથલાવું અને વૈયક્તિક સંગોષ્ઠિમાં બોલું. પણ એ પછી પણ એ શોધ ચાલુ રહી કે કદાચ વાક્સંવર ન બની શકે તો પણ મન:સંવર તો કરવો જ અને એટલે હમણાં હમણાં એવો એક ઉપક્રમ વિચાર્યો છે-કેટલો સફળ થઈશ એ હું નથી જાણતો-કે સાઠ મિનિટ બોલ્યા પછી એકસઠમી મિનિટે ખાલી થઈ જવાનું. બસ, પ્રભુના ચરણોમાં સમર્પિત કરી દીધું. જે હતું તે. શબ્દ પરમાણુઓનો ઉપયોગ કરવાનો હતો, થઈ ગયો. વાત પૂરી થઈ ગઈ. પાટ પરથી નીચે ઊતરી ગયો. ઘણીવાર હવે એવું બને છે કે પછી મને યાદ નથી રહેતું કે હું શું બોલ્યો હતો. પછી મારે નોંધપોથી જોવી પડે. આજના માટે જે મુદ્દા હતા એમાંથી કયા બોલાયા, કયા રહી ગયા. ચોકડી મારું અને આગળનું પછી વિચારું. આગળનું વિચારતી વખતે પણ મેં નક્કી કરી નાખ્યું છે કે દસ પંદર મિનિટ એના માટે ફાળવવાની. નોંધ બનાવી રાખવાની. પણ પછી નોંધમાં બધું મૂકી દેવાનું. ભાવનાના સ્તર પર બધું રહ્યા જ કરે... વિચારોના સ્તર પર કંઈ નહિ. આ એક મન:સંવરની ચેષ્ટા ચાલી રહી છે. બહુ મઝા આવે છે.

વાક્સંવર

વાક્સંવરને જોઈએ. જેને આપણે મૌન કહીએ છીએ એ શું છે ? તમારું હોઠનું મૌન શું કરી શકે? તમને શું અનુભવ આપી શકે? અંદર તો વિચારોનું ઘોડાપૂર ચાલી રહ્યું હોય છે. માત્ર હોઠે ખંભાતી તાળું લગાડેલું હોય છે. શું થઈ શકે એનાથી? એટલું થઈ શકે કે બીજાને કટુ વચન કહી નારાજ કરતા હતા એ નારાજગી બીજાને તમે નહીં આપો. આટલું કદાચ બની શકે. એથી વધુ શું બની શકે? વાક્સંવરનો અર્થ છે મનની અંદર વિચારોનું જે ઘોડાપૂર ચાલી રહ્યું છે એને પણ થોડું જોઈ લેવું. થોડોક અંકુશ લગાવી દેવો. એથી મન:સંવરનું કામ

‘દરિસન તરસિએ...’

એકદમ સરળ બની જાય. તો વાક્સંવર બરોબર ન હોય તો મનઃસંવરમાં તમે ધારી સફળતા મેળવી શકો નહિ.

‘પમત્તે બહિયા પાસ’...

આપણને મળેલી ગુપ્તિઓ, આપણને મળેલી સમિતિઓ અનૂઠી ચીજ છે. સાધના અદ્ભૂત મળી ગઈ છે અને એ સાધનાને સશક્ત રીતે આપણે કરવી છે. પ્રાયોગિક રીતે એમાં ચાલવાનું શરૂ કરી દઈએ. ભગવાને અમને લોકોને ઝાડ્યા છે. આચારાંગસૂત્રની અંદર ગુપ્તિના સંદર્ભમાં પ્રભુએ કહ્યું છે, ‘એત્ય અગુત્તે અણાણાએ’... જેની પાસે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ નથી એ મારી આજ્ઞામાં નથી. બીજા એક સૂત્રમાં પ્રભુ કહે છે: ‘પમત્તે બહિયા પાસ’... જો તું પ્રમત્ત હોય તો મારા શાસનમાં, મારા ધર્મસંઘમાં તને સ્થાન નથી.

ગુણરાગ દ્વારા ગુણિરાગ

મનઃસંવર બહુ મઝાની વાત છે અને એ મનઃસંવર પછી તમને તમારી રુચિનો તમારી અસલી રુચિનો ખ્યાલ આવે. નહિતર તમારી રુચિ અને મનની રુચિની ભેળસેળ થવાની ઘણી જ શક્યતા છે. ધારો કે તમને લાગે કે કોઈ વ્યક્તિના કોઈ ગુણથી તમે અનુરાગી બન્યા છો. હવે આ ગુણરાગ મનના સ્તર ઉપર છે કે ભીતરના સ્તર પર છે? મને એમ લાગે છે કે આપણે હજુ સુધી ગુણરાગી બની શક્યા નથી. આપણે હજુ સુધી ગુણરાગ કરી શક્યા નથી. માત્ર અમુક વ્યક્તિ જે તમને ગમે છે એના અમુક ગુણો પ્રત્યે તમે રાગ કરી શક્યા છો. કારણ કે વ્યક્તિ તમને ગમેલી છે. અને એટલે એના ગુણ પ્રત્યે રાગ તમને થયેલો છે. એટલે એ ગુણરાગ તમારા મનના સ્તર પરનો રાગ છે. ગુણનો અનુરાગ કોને કહેવાય? રૂપિયાનો સિક્કો ઉકરડામાં પડેલો હોય તો માણસ લઈ લે. એ ન જુએ કે આ ગંદો છે. રૂપિયાનો સિક્કો તો સારો જ હોય ને? તમારો દુશ્મન છે. એનામાં મઝાના ગુણ બે ચાર હોય. તમે ઉપાડી લેશો ને ? કોઈનામાં પણ ગુણ હોય. તમને ગમે છે? હજુ ગુણરાગ ભીતરના સ્તરની રુચિ પર આપણને ગમ્યો નથી. એટલે તમે જેને ગુણરાગ કહો છો એ મનના સ્તર પરની રુચિ છે. કદાચ તમને મારા ઉપર પ્રેમ છે તો મારો કોઈ ગુણ તમને ગમી જશે. મહારાજ સાહેબ નિર્ગ્રંથ છે, નિર્લેપ છે. પણ આ તો વ્યક્તિ-રાગના કારણે આવેલો ગુણરાગ છે. ગુણરાગ દ્વારા ગુણાનુરાગી બનવું જોઈએ. પહેલાં ગુણીને નહિ

પકડો. પહેલાં ગુણને પકડો. ગુણરાગ દ્વારા ગુણિરાગ સુધી પહોંચો. તમે વ્યક્તિરાગ દ્વારા ગુણ-રાગમાં ગયા છો. આ પણ સારું છે. અપેક્ષાએ સારું છે કે આપણે દોષો જ માત્ર જોતા હતા એના બદલે ગુણોને જોવા માંડ્યા છીએ. અપેક્ષાએ ઠીક છે. પણ અપેક્ષાએ જ. ઊંડા ઊતરવું હોય તો ગુણરાગ દ્વારા ગુણિરાગ સુધીની યાત્રા કરો.

શ્રીપાળજીનું દૃષ્ટિબિન્દુ

ધવલશેઠને જ્યારે જ્યારે ફાંસીને માંચડે ચડાવવાની વાત આવે ત્યારે શ્રીપાળજી એમને છોડાવે અને કહે કે આ તો મારા ઉપકારી છે. ધવલે શું ઉપકાર કર્યો શ્રીપાળ ઉપર? તમે કહેશો કદાચ, વહાણમાં બેસાડીને લઈ ગયા. એ તો ભાડું ઠેરવી લઈ ગયા હતા. ઉપકાર શું? શ્રીપાળ ધવલને કઈ રીતે જોઈ રહ્યા છે? મારાં બે પૃથક્કરણ છે. પહેલાં મને લાગ્યું કે ધવલે શ્રીપાળને દરિયામાં ફેંક્યા. ફરી ધવલ મળે છે અને ત્યારે પણ શ્રીપાળની આંખમાં લાલાશ વર્તાઈ ન હતી. શ્રીપાળના હૈયામાં ધવળ પ્રત્યે સહેજ પણ દ્વેષનો અંકુરો ફુટ્યો ન હતો અને શ્રીપાળને લાગ્યું કે ખરેખર જો ધવલ ન હોત તો મારો સમભાવ કેવો છે એનો મને ખ્યાલ ન આવત. એટલે મારા સમભાવને ચકાસવાનું આ એક નિમિત્તરૂપ બનેલ છે અને એટલા માટે શ્રીપાળ ધવલને સારા માને છે. પછી મને લાગ્યું કે આ વસ્તુ બરોબર નથી. બીજાનો સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવો એ ખરેખર શ્રીપાળની મહાનતા માટે યોગ્ય ન હતું. નીત્સેએ નીતિની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે બીજી વ્યક્તિને સાધન તરીકે સ્વીકારીને આગળ ચાલીએ એ અનીતિ છે.

તો શ્રીપાળમાં શું હતું? શ્રીપાળજીમાં હતો ચેતના પ્રત્યેનો સમાદર. જ્યાં જીવન છે, ત્યાં સમાદર. આપણે ખરેખર શીર્ષાસન કરવું જ પડશે. જ્યાં ચેતના હતી ત્યાં આપણે ધિક્કાર અને દ્વેષ વહાવ્યો છે અને જડ પ્રત્યે આપણે માત્ર રાગ કર્યો. લગભગ ચેતના આપણા દ્વેષને પાત્ર બની ચૂકી છે. તમારી અનુકૂળ વ્યક્તિની વાત છોડી દો તો લગભગ જે તમારા માટે પ્રતિકૂળ કહેવાતી ચેતના હતી તે તરફ તમે માત્ર દ્વેષ અને ધિક્કાર વહાવ્યો છે. શીર્ષાસન કરવું જ પડશે. જડ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અને ચેતના જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં મૈત્રિભાવ કેળવવો પડશે. મૈત્રિભાવ એટલી હદે ફેલાવો કે જ્યાં જ્યાં ચેતના છે ત્યાં ત્યાં તમારો મૈત્રિભાવ પથરાઈ જાય, ફેલાઈ જાય. તો, શ્રીપાળ ‘દરિસન તરસિએ...’

પાસે ચેતના પ્રત્યેનો સમાદર હતો. ગુણરાગ કરતાં પણ આ મોટી વાત છે. કોઈનામાં ગુણ હશે તો તમે જોઈ શકો. પણ શ્રીપાળ માટે તો કોઈનામાં ગુણ જોવાની, પણ જરૂરિયાત નથી. એ માણસ છે, એ પશુપંખી છે, એ વનસ્પતિ છે; એનામાં ચેતના છે માટે જ એ મારી મૈત્રીનો દાવેદાર છે. મારી મૈત્રીનો હકદાર છે. આ શ્રીપાળનું મનોબિંદુ હતું.

તો આપણે ગુણરાગને કયા સ્તર ઉપર લઈ જઈશું? મનની રુચિના સ્તર પર ગુણરાગ હોય તો એનો કોઈ અર્થ નથી. કારણ આજે તમને જે વ્યક્તિ અનુકુળ લાગે છે અને એનામાં જે કોઈ ગુણ છે; ક્યારેક તે વ્યક્તિ તમને પ્રતિકૂળ લાગશે, તો તે ગુણ તમને દોષ રૂપ લાગવા માંડશે. આ બને છે અને ઘણી વખત બન્યું છે, એટલે મનના સ્તરની પેલે પાર જવું પડશે અને એના માટે મનઃસંવરનું સ્તર છે.

નિર્વિચારતા માત્ર સાધ્ય નથી, એ સાધનની ભૂમિકામાં છે. પતંજલિનું બહુ મઝાનું સૂત્ર છે: ‘નિર્વિચાર-વૈશારદ્યે અધ્યાત્મ-સંપ્રસાદ:’... તમે જ્યારે નિર્વિચારની મઝાની ભૂમિકામાં પ્રવેશો છો ત્યારે પ્રભુનો પ્રસાદ, અધ્યાત્મનો સંપ્રસાદ તમારા પર થયા કરે છે. સંપ્રેષણ ચાલુ જ છે. ત્યાંથી સંપ્રેષણ કોઈ કાળે બંધ થતું નથી. સંપ્રેષણ ચાલુ જ છે. પરંતુ એ સંપ્રેષણને આપણે ઝીલી શકતા નથી. એ ઝીલવાનું ક્યારે ચાલુ થઈ શકે? જ્યારે આ સ્તર પર આપણે પહોંચીએ ત્યારે. “નિર્વિચાર-વૈશારદ્યે”... માત્ર વિચાર જ વિચાર ચાલ્યા કરે છે. એનો કોઈ મતલબ પણ હોતો નથી.

દ્રષ્ટાભાવ

આ જો સ્તર પકડાય તો ત્રીજું સૂત્ર સીધું હાથમાં આવશે: દ્રષ્ટાભાવ. એકત્વાનુભૂતિ અને કાયસંવર પછી દ્રષ્ટાભાવ.

તમે સતત હોશમાં રહેશો. સતત જાગતા રહેશો. મુનિઓ હંમેશ માટે જાગતા હોય છે. મારું શરીર ઊંઘતું હોય ને હું જાગતો હોઉં આ વસ્તુ મારે કરવી જોઈએ.

શિવસૂત્રમાં એક મઝાનું સૂત્ર છે: “ત્રિષુ ચતુર્થ તૈલવદ્ આસેચ્યમ્”... બહુ મઝાની વાત કહી છે. તમે સંસ્કૃત ભણ્યા નથી ને! ઘણા બધા ગ્રંથોથી વંચિત રહી ગયા છો. વાંધો નહિ. ગુજરાતીમાં પણ ઘણું બધું છે. મેં જે સમાધિશતકની વાત કરી, સમતા શતકની વાત કરી; એ બહુ જ અનુઠા ગ્રંથો છે. જો કે વિદ્વાનોના વિચારોનું વાહક માત્ર સંસ્કૃત ભાષા હતી. હજારો વર્ષોથી વિદ્વાનોએ

પસંદ કરેલી ભાષા સંસ્કૃત હતી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જ્યારે ગુજરાતીમાં લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે ઘણા લોકોએ એમ કહેલું કે ગુજરાતીમાં, સરસ વિચારો કેમ વ્યક્ત કરી શકાય? એમણે બીડું ઝડપ્યું અને એક મઝાની ઘટના એમના માટે નોંધાઈ છે. દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ ગુજરાતીમાં એમણે લખ્યો અને એની ટીકા સંસ્કૃતમાં થઈ છે. ગુજરાતીમાં લખાયેલા ગ્રંથ ઉપર સંસ્કૃતમાં ટીકા! એમણે ગુજરાતીમાં જે સ્તવનાઓ આપી છે... ભક્તિયોગના માર્ગે એ સીમાચિહ્ન રૂપ કૃતિઓ છે. એમની ‘અમૃતવેલની સજ્જાય’ વાંચો તો સાધનાપથ ઉજ્જવળ-ઉજ્જવળ બની જાય. સમકિતના સડસઠ બોલની સજ્જાય તમે વાંચો , તમને લાગે કે ભીતરના માર્ગની સસૂત્ર રજૂઆત થઈ છે. વિશિષ્ટ રચયિતા જ્યારે અનુવાદ કરે છે ત્યારે એ અનુવાદ નથી રહેતો, મૌલિક રચના બની જાય છે. ‘યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય’ પૂ. હરિભદ્રાચાર્યનું. એના ઉપર યશોવિજયજી મહારાજ લખવા બેઠા. ગુજરાતીમાં લખાયેલ એ આઠદષ્ટિની સજ્જાય પણ એક મૌલિક કૃતિ બની ગઈ છે. માત્ર અનુવાદ નથી. એક મૌલિક કૃતિ બની ગઈ છે. એમાં ઉપાધ્યાયજીનો હાથ ફરી ગયો છે. સંસ્કૃતમાં તો બહુ મઝાના ગ્રંથો છે. એટલાં બધાં સાધનાસૂત્રો છે, એટલાં બધાં ભક્તિસૂત્રો છે કે વાંચ્યા જ કરીએ, વાગોળ્યા જ કરીએ.

અવસ્થા ચાર: સુષુપ્તિ, સ્વપ્નાવસ્થા, જાગૃત અવસ્થા અને ઉજાગર અવસ્થા. તો મઝાની વાત શિવસૂત્ર કહે છે, ‘ત્રિષુ ચતુર્થૈ તૈલવદ્ આસેચ્યમ્’... ધારો કે તમે ત્રણમાં છો : સ્વપ્નાવસ્થામાં, ગાઢ નિદ્રામાં કે જાગરણમાં; પણ તમારે શું કરવું જોઈએ? ચાવી અહીં આપી છે. આ બધા ત્રણે કોરા કોરા છે. એ ત્રણેયને સહેજ સહેજ ઉજાગરની છાંટ આપવી જોઈએ તમારા સ્વપ્નને પણ તમારે ઉજાગરથી રંગવાની કોશીસ કરવી જોઈએ. બહુ મઝાની વાત છે. સ્વપ્નમાં તમે ગમે તેટલું ઉત્પટાંગ જુઓને તો પણ તમને ક્યારેય શંકા નથી થતી કે આવું હોઈ શકે ખરું? જો તમે જાગેલા હો તો શંકા થાય કે આવું કેવી રીતે બની શકે? પણ સ્વપ્નમાં ધડ-માથા વગરની ઘટના જુઓને તોય સ્વપ્નમાં ક્યારેય શંકા નથી જતી કે આવું બની શકે? આવું હોઈ શકે ખરું? સ્વપ્નની અંદર તમારો બધો સંસાર જુઓ અને એ વખતે સ્વપ્નની અંદર પ્રતીતિ કરવી હોય કે આ બધું ખોટું છે તો તમારે શું કરવું? એના માટે તમારા કહેવાતા જાગરણની અંદર એક વાત વારંવાર દોહરાવી જોઈએ કે આ બધું ખોટું છે, આ બધું અસત્ય છે, આ બધું મિથ્યા છે. તમારા જાગરણમાં દોહરાવી હોય વારંવાર આ વાત તો તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાં એ ઝબકી જાય.

‘દરિસન તરસિએ...’

રામકૃષ્ણ પરમહંસ

રામકૃષ્ણ પરમહંસને એક સ્વપ્ન આવે છે. સ્વપ્ન એ આવ્યું કે પોતે જરિયન જામા પહેર્યા છે, રેશમી ગાદી પર બેઠા છે, હુક્કો ગડગડાવી રહ્યા છે. સ્વપ્ન જોઈને એકદમ નારાજ થઈ ગયા જાગરણમાં આવ્યા પછી, કે આવું સ્વપ્ન મને કેમ આવી શકે? હું યોગીની કક્ષામાં છું, હું વૈરાગ્યની કક્ષામાં છું. શું મારી ભીતર આવી કોઈ વાસનાનો અંશ બાકી રહી ગયો હશે? જેના કારણે સ્વપ્નની અંદર આ વસ્તુ જાગી ગઈ હોય? કારણકે સ્વપ્ન અજ્ઞાત મનનો હિસ્સો છે, અજ્ઞાતને જોવાની બારી છે. તો રામકૃષ્ણને થયું કે શું મારી અજ્ઞાત દુનિયામાં આવી કોઈ વાસનાનો અંશ પડ્યો હશે? જ્ઞાત મનમાં તો કોઈ વાસનાનો અંશ નથી. માત્ર ભક્તિ છે, માત્ર સાધના છે. અજ્ઞાત મનમાં વાસનાનો અંશ પડ્યો હશે? તો શું કરવું જોઈએ? પછી એમણે એક કામ કર્યું. પોતાના એક અંગત ભક્તને બોલાવ્યો છે. જરિયન જામા મંગાવ્યા. રેશમી ગાદી મંગાવી, હુક્કો મંગાવ્યો અને રૂમ બંધ કરી પોતે એ વચ્ચે પહેર્યા, ગાદી ઉપર બેઠા અને હુક્કો ગડગડાવ્યો. પછી પોતાની જાતને પૂછ્યું કે કેમ હવે સંતોષ થયો તને? એ ધ્રુજી ગયા કે મારા અજ્ઞાત મનની અંદર આ વાસના છે ખરી? સ્વપ્ન એ અજ્ઞાત મનને જોવાની બારી છે. પણ એ સ્વપ્નની અંદર તમારે જાગરણ કેળવવું હોય તો શું કરવું જોઈએ? ‘ત્રિષુ ચતુર્થ’...

ઘણી વખત તો આપણી ભીતર બની રહેલી ઘટનાઓથી આપણે બેખબર હોઈએ છીએ, ઉજાગર દશાના અભાવના કારણે. મેક્લુહાને લખેલી કથા છે: એક નાનકડી માછલી હતી દરિયાની. મોટી માછલીને એ પૂછે છે કે બધા કહે છે કે દરિયો બહુ મોટો હોય, જોવા જેવો હોય, તો દરિયો કેવો હોય? મોટી માછલીએ કહ્યું કે તું જેમાં છે એ દરિયો છે. ત્યારે પેલી નાની માછલી કહે છે કે આ તો પાણી છે. આને દરિયો શી રીતે કહેવાયે? ઘણી વખત પ્રચંડ ઘટનાઓ બને છે જ્યારે તમે બેખબર હો છો. બની શકે કે અત્યારે કોઈ કેવળી ભગવંત મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કેવળી સમુદ્ધાત કરતા હોય, મારા અને તમારા આત્મપ્રદેશો એમના આત્મપ્રદેશો સાથે ટકરાતા હોય આ ક્ષણે અને છતાં આપણે એ પ્રચંડ ઘટનાથી બેખબર હોઈએ.

કાયોત્સર્ગ

આ માટે મન:સંવર દ્વારા સાક્ષીભાવમાં જવું જ જોઈએ. આપણો કાયોત્સર્ગ શું છે? સાક્ષીભાવની ભૂમિકા પર નિજગુણનું અનુભવન છે.

આવશ્યક નિયુક્તિની હારિભદ્રીય ટીકામાં કાયોત્સર્ગની મજાની વ્યાખ્યા અપાઈ છે. ધ્યાન વત્તા કાયાની સ્થિરતા તે કાયોત્સર્ગ. નિષ્પ્રકમ્પ કાયા, નિષ્પ્રકમ્પ વાણી ને નિષ્પ્રકમ્પ મન... આ છે કાયોત્સર્ગ. કાયા, વાણી ને મનની ઘેરી ચુપ્પી વચ્ચે તમે નિજ ગુણનું અનુભવન કરો છો... આપણે ત્યાં એક વાત આવે છે. એક શ્રેષ્ઠી રાત્રે શૂન્ય ઘરમાં ખેડેરમાં જાય છે અને કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહે છે. કર્મયોગે એમનાં જ પત્ની કુસંગે ચડેલાં એ ત્યાં આવે છે યાર પુરુષની સાથે. અને એ જે કીડા કરી રહ્યા છે એનો અવાજ આમને સંભળાય છે. પોતાની પત્નીનો અવાજ છે. પરપુરુષ સાથે છે. ખ્યાલ આવે છે. તેમ છતાં એટલો બધો સાક્ષીભાવ ઉજાગર થયો છે કે મારું શું છે આ ભવની અંદર? આવો સાધક કર્મબંધથી નિર્લેપ રહી શકે છે.

તમે નાની નાની ઘટનાઓમાં ગૂંચવાતા હો છો. જેમ કે તમારા વ્યવહાર જીવનની વાત લો તો, અમારું નીતિશાસ્ત્ર કહે છે કે સોળ કે સત્તર વર્ષનો દીકરો થઈ ગયો હોય પછી એની સાથે મિત્ર જેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. પછી દીકરો તમારી દરેક આજ્ઞા માને એવું તમારે ન માનવું જોઈએ. દીકરો ભલે ૬૦ વર્ષ સુધી, ૭૦ વર્ષ સુધી કે ૮૦ વર્ષ સુધી તમારી આજ્ઞા માન્યા કરે તો કોઈ વાંધો નથી. પણ નીતિશાસ્ત્ર એમ કહે છે કે તમારે તમારા દીકરા સાથે મિત્ર જેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. એ જે કાંઈ કામ કરે છે એમાં તમે દખલગીરી કરો નહિ. તમારે સલાહ પણ ક્યારે આપવી જોઈએ? દીકરો તમને પૂછવા આવે ત્યારે. બાકી સલાહ પણ નહિ આપવી જોઈએ. આટલું પણ તમે કરોને તો મજા આવે. કર્તૃત્વ છોડી દો તો સાક્ષીભાવમાં માત્ર મજા જ મજા છે. કર્તૃત્વમાં જ દુઃખ છે.

‘ત્રિપુ ચતુર્થ તૈલવદ્ આસેચ્યમ્’... જાગરણ વખતે કે સ્વપ્નાવસ્થા વખતે કે ગાઢ નિદ્રા વખતે તમને હોશ હોતો નથી. હોશ આવે તો ઘણું સારું. સમાધિમાં ને ગાઢ નિદ્રામાં બહુ ફરક નથી. દેખીતો કોઈ ફરક નથી. ફરક એટલો જ છે કે સમાધિમાં સમાધિવાળો જાગતો હોય અને ગાઢનિદ્રામાં તમે સૂતા હો છો. તમે જાગતા હો એ સમાધિ. તમે બે પરિસ્થિતિમાં આ કામ કરી શકો. તમારા જાગરણમાં અને તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાં તમે ઉજાગરની છાંટ મૂકી શકો. ભગવાને કહ્યા તે જ ભાવ સાચા. બીજા બધા જ ભાવો ખોટા. આવું તમે માની શકશો. અદ્વૈતવાદની ચર્ચામાં આ જ દૃષ્ટિબિંદુ છે. અદ્વૈતનું સૂત્ર હતું કે, ‘બ્રહ્મ સત્, જગત્ મિથ્યા’. માત્ર બ્રહ્મ એ જ સત્ય છે; બાકી જગત મિથ્યા ‘દરિસન તરસિએ...’

છે. સાધનાના સંદર્ભમાં તમે ઊંડા ઊતર્યા હો તો બહુ મઝાનું સૂત્ર આ છે. જગત મિથ્યા છે, સ્વપ્ન છે. સ્વપ્નમાં બધું જોયું. જાગ્યા એટલે કંઈ નહિ. એટલે અદ્વૈતનું સૂત્ર સાધનાનું સૂત્ર બની શકે. ‘બ્રહ્મ સત્, જગત્ મિથ્યા.’ અને આ વાતને પ્રતીતિના સ્તરે તમે લઈ જાઓ સ્વપ્નાવસ્થા સુધી, તમારા જાગરણ સુધી તો શું થાય? દ્રષ્ટાભાવ સશક્ત બની રહે.

આપણે પ્રભુની ગૃહસ્થાવસ્થાની સાધનાના ત્રણ ચરણ જોયા: એકત્વાનુભૂતિ, કાયસંવર અને દ્રષ્ટાભાવ. પછી છદ્મસ્થકાળમાં પ્રભુએ સાડા બાર વર્ષ સાધના કરી. કેવી અનુપમ એ સાધના હતી! પ્રભુની સાધના પ્રભુની સાધના હતી. એને જોઈને માત્ર અહોભાવ જ વ્યક્ત કરી શકીએ. સુધર્મા સ્વામીએ પણ કહ્યું: ‘ણો સુકર મેતમેગેસિં...’ આ કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ માટે સરળ ન હતું. એ સાધનાને સાંભળીને આપણે અહોભાવિત બનીએ.

આધારસૂત્રો

- ઈન્દ્રિય વૃત્તિ નિરોધ કરી, જો ખિન્નુ ગલિત વિભાવ,
દેખે અંતર આત્મા....
-સમાધિશતક,-૨૯
- રેણુયં વ પડે લગ્ગં, નિદ્ધુણિત્તાણ શિગ્ગઓ
-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-૧૯/૮૭
- સબ મેં હૈ ઔર સબ મેં નાહિ,
તું નટ રૂપ અકેલો;
આપ સ્વભાવ વિભાવે રમતો,
તું ગુરુ ઔર તું ચેલો...
-આનંદધનજી
- ગુરુત્વં સ્વસ્ય નોદેતિ, શિક્ષાસાત્મ્યેન યાવતા ।
આત્મતત્ત્વ પ્રકાશેન તાવત્સેવ્યો ગુરુત્તમઃ ॥
-જ્ઞાનસાર, ત્યાગાષ્ટક-૫
- જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણં તમાહુઃ પણિડતં બુધાઃ ।
-ગીતા
- અબંભચરિયં ઘોરં ।
-દશવૈકાલિકસૂત્ર-૬/૧૬
- અવિદ્યાતિમિર ધ્વંસે,
દૃશા વિદ્યાજ્જન સ્પૃશા ।
પશ્યન્તિ પરમાત્માનમાત્મન્યેવ હિ યોગિનઃ ॥
-જ્ઞાનસાર, વિદ્યાષ્ટક-૮

સાધના સંકેત

- ગલિત વિભાવતા
- સંત હોય છે દગ્ધબીજ

‘જો ખિનુ ગલિત-વિભાવ’

પરમ તારક પરમાત્માની સાધનાનું વર્ણન કરતાં ભગવાન સુધર્માએ કહ્યું, “સયં પવેસિયા ઝાતિ.” પ્રભુ અંતઃપ્રવેશ કરીને ધ્યાન કરતા હતા. આપણે બે શબ્દો પર અભિધ્યાન લગાવીએ: અંતઃપ્રવેશ અને ધ્યાન.

અંતઃપ્રવેશ માટેના ઘણાં બધાં સૂત્રો આપણે જોયાં. એક મઝાનું સૂત્ર અંતઃપ્રવેશનું આપું. સમાધિશતકમાં ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે. “ઈન્દ્રિય વૃત્તિ નિરોધ કરી, જો ખિનુ ગલિત વિભાવ; દેખે અંતર આતમા....” બહુ જ નાનકડું પણ મઝાનું સૂત્ર છે.

“જો ખિનુ ગલિતવિભાવ”... આ પંક્તિ વાંચતા જ હું ઝૂમી ઉઠ્યો. મને થયું કે સાધકના કદાચ સેંકડો, હજારો વિશેષણો અનેક ગ્રન્થોમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. પણ સાધક માટેનું સચોટ વિશેષણ હોય તો તે આ છે; ‘ગલિત-વિભાવ.’ જેના વિભાવો ગળી ગયા છે, ઓગળી ગયા છે એ સાધક, અને એથી પણ વધુ મઝાનો શબ્દ વાપરીને કહ્યું તો જેના વિભાવો ખરી ગયા છે, એવું વ્યક્તિત્વ. વિભાવોનું ખરી જવું. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મૃગાપુત્ર અધ્યયનમાં આ વાતને બહુ સરસ રીતે મૂકવામાં આવી છે. મૃગાપુત્ર પિતાની પાસે દીક્ષા લેવાની અનુમતિ માગે છે. પિતા આનાકાની કરે છે. પણ દીકરાના ચહેરા પરના ભાવ... દીકરાના ચહેરા પરની તીવ્ર મુમુક્ષા. પિતાને લાગે છે કે દીકરો ઘરે રહી નહી શકે. પિતા રજા આપે છે અને મૃગાપુત્ર નીકળે છે. એ વખતનું વર્ણન બહુ જ સરસ રીતે કરવામાં આવ્યું છે: “રેણુયં વ પડે લગ્ગં, નિધ્ધુણિત્તાણ શિગ્ગઓ” કપડાં પરની ધૂળને ખંખેરીને કોઈ ચાલે એમ મૃગાપુત્ર તમામ વિભાવોને ખંખેરી ચાલી નીકળ્યા. ચાલવાની આ વિધિ આપણા માટે શી રીતે શક્ય બનાવવી? શી રીતે ખેરવી નાખવો સંસાર ?

‘તું ગુરુ ઔર તું ચેલો’

આનંદધનજીએ એના માટેની આપણા તબક્કાની એક મજાની સાધના આપી છે. બહુ મજાના શબ્દો છે. ‘સબમેં હૈ ઔર સબ મેં નહિં, તું નટ રૂપ અકેલો; આપ સ્વભાવ વિભાવે રમતો, તું ગુરુ ઔર તું ચેલો’.. બહુ મજાની વાત કહી છે. ‘સબમેં હૈ ઔર સબમેં નહીં.’ સાધક કેવો હોય ? ઉપયોગનાં સ્તર પર/જાણપણાના સંદર્ભમાં એ કદાચ બધામાં હોય. રસવૃત્તિથી એકેયમાં ન હોય. ‘સબમેં હૈ ઔર સબમેં નહિં’. બધામાં હોવાપણું હોવા સાથે બધામાં ન હોવાપણું પણ સાથે છે. કેવી મજાની ઘટના બને છે! અને પછી કહે છે: “આપ સ્વભાવે વિભાવે રમતો, તું ગુરુ ઔર તું ચેલો”... પછી સાધક પદાર્થોની અંદર અથવા તો એની સામે આવે છે એ પદાર્થોની અંદર ઉપયોગરૂપે છે. આસક્તિરૂપે નથી. પણ આવું ચોવીસ કલાક માટે બની શકતું નથી. ક્યારેક સાધક કહેવાતી વ્યક્તિ પણ રાગભાવમાં આવી જાય છે અને એ વખતે એનો સાક્ષિભાવ તૂટી જતો હોય છે. એ કર્તૃત્વમાં ઓતપ્રોત થઈ જતો હોય છે. એ વખતે શું કરવું જોઈએ ? તો એ વખતે એમણે બે સ્તર કલ્પ્યા છે: એક ગુરુનું સ્તર છે. એક શિષ્યનું સ્તર છે. જે માત્ર સ્વભાવદશામાં વિહરે છે એ ગુરુ છે. જે માત્ર વિભાવદશામાં વિહરે છે એ શિષ્ય છે. તો હવે તમારાં બે રૂપ બની ગયાં અને એનો મતલબ એ થયો કે તમે ક્રોધ કરતા હો છો ત્યારે તમારું સો ટકા વ્યક્તિત્વ ક્રોધ કરે છે એવું નથી હોતું. ધારો કે તમારું ચાલીસ ટકા કે પચાસ ટકા વ્યક્તિત્વ ક્રોધ કરે છે અને બીજું જે વ્યક્તિત્વ છે એ ક્રોધ કરનાર એવા તમને જુએ છે. “આપ સ્વભાવ વિભાવે રમતો તું ગુરુ ઔર તું ચેલો.”... સ્વભાવમાં રમે તે ગુરુ, વિભાવમાં રમે તે ચેલો. તમારે તમારા ગુરુ બનવાનું છે અને તમારા શિષ્ય પણ તમે.

ગાંધીજીએ એકવાર સરસ વાત કરી હતી. ગાંધીજીને કોઈકે કહ્યું, “તમારે કેટલા શિષ્યો ?” ગાંધીજી કહે, ના, ભાઈ, ના, એ મામલામાં પડવા જેવું નથી. મારે એક શિષ્ય છે પણ એને પટાવતા નાકે દમ આવી જાય છે. પેલાએ કહ્યું, ‘કોણ ?’ ગાંધીજી કહે, “મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.”

દગ્ધબીજ હોય છે સંત

‘જ્ઞાનસાર’ સરસ કહે છે: “ગુરુત્વં સ્વસ્ય નોદેતિ...” તમારે શિષ્ય તરીકે ક્યાં સુધી રહેવાનું ? “ગુરુપણું ભીતરથી ન પ્રગટે ત્યાં સુધી.” ભીતરથી ગુરુત્વ

‘દરિસન તરસિએ...’

તમારું તૈયાર ન થાય, ત્યાં સુધી તમારું શિષ્યપણું અકબંધ રહેવું જોઈએ. ક્યારેય નંદવાવું ન જોઈએ. “આપ સ્વભાવ વિભાવે રમતો, તું ગુરુ ઔર તું ચેલો.” પંતજલિએ આ સંદર્ભમાં એક મઝાની વાત કહી છે. તેઓ સંતને દગ્ધબીજ કહે છે. જેનું સંસારનું બીજ ખતમ થઈ ગયું છે. ગીતામાં આ જ સંદર્ભમાં કહ્યું છે: “જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણં, તમાહુઃ પંડિતં બુધાઃ”... વિભાવ ખૂંચે છે ને? વિભાવ ખટકે છે ને? વિભાવ ખટકતો હોય તો માનવું પડે કે સ્વભાવની આછી સી ઝાંચ આવી ગઈ છે. દશવૈકાલિકમાં સરસ વાત કહી છે. “અબંભચરિયં ધોરં...” એની હારિભદ્રી ટીકામાં ધોરનો બહુ મઝાનો પર્યાય આપ્યો છે: દુસ્સેવમ્... તમામ પાપ માટે, તમામ વિભાવ માટે આ વસ્તુ લાગી શકે. વિભાવ કેવો? પાપ કેવું? દુસ્સેવ... તમે એને કરી જ ન શકો, સેવી જ ન શકો.

એક સંત ઉપર રાજા ગુસ્સે થયો. રાજાએ પોતાના મંત્રીને કહ્યું કે, આ સંતને સજા કરો. મંત્રી કહે: એમને શું સજા કરી શકો? આ તો જીવનથી પણ બેપરવા માણસ... તમે કહેશો કે ફાંસીના માંચડે ચઢી જા. તો હસતો હસતો ફાંસીના માંચડે ચઢી જશે. તમે એને શું સજા કરી શકો? પણ હા, એક જ સજા છે એમના માટે કે, તમે એને કહી દો કે અમુક જાતનું પાપ તમારે કરવું પડશે, તો એ પાપ કરી શકશે નહીં. એના માટે અશક્ય ચીજ કોઈ હોય તો માત્ર પાપ છે. બાકી ફાંસીના માંચડે હસતાં હસતાં ચઢી જશે.

મનસુર જ્યારે ફાંસીના માંચડે ચઢે છે ત્યારે હજારો માણસો એને જોવા માટે આવે છે અને મનસુર એ વખતે હસે છે. નજીકમાં રહેલા એક મિત્રે એને પૂછ્યું કે તું શા માટે હસે છે? ત્યારે મનસુર કહે છે કે કમસેકમ મને જોવા માટે પણ તમે ઊંચે તો જોયું ને? ‘હું એ જ કરવા ઈચ્છતો હતો કે તમે ઊંચે તાકો. માત્ર નીચે ના જોઈ રહો’. મારા જીવનનું આ મિસન હતું. મારા જીવનનું જે ધ્યેય હતું એ ભલે ટૂંક સમય માટે પણ સાકાર થઈ ગયું છે, માટે હું ખુશ ખુશ થઈ રહ્યો છું.

વિભાવગલિતતા

સમાપિશતકે આપેલું સાધકનું હૃદયંગમ વિશેષણ આપણી સામે છે: ‘જો ખિનુ ગલિતવિભાવ’...

વિભાવો ખરી જાય. કેવી મઝા ! શી રીતે ખરી પડે? જ્ઞાન દ્વારા.. ને એટલે જ્ઞાનની વ્યાખ્યા આવી થશે: વિભાવથી તમને જે દૂર લઈ જાય તે જ્ઞાન... રાબિયા

મોટા સંત હતાં અને એકવાર એ હુસેનને મળવા માટે જાય છે. હુસેન પાસે એ વિદ્યા હતી કે એ પાણી પર પણ બેસી શકે. ઘરની નજીકમાં તળાવ છે. હુસેન રાબિયાની સામે આવે છે અને પોતાની ચઢાઈ તળાવની સપાટી પર પાથરે છે. ચાલો, આપણે તળાવ પર બેસીએ. પાણી પર બેસીએ... એ પોતાની વિદ્યા બતાવવા માંગે છે. રાબિયા હવા ઉપર પણ ચાલી શકતી. એણીએ પોતાની ચઢાઈ આકાશમાં પાથરી. કહે કે, ચાલો આપણે અહીં બેસીને વાતો કરીએ. હુસેન જરા અચકાઈ ગયા. કેમ કે, હવામાં બેસવું એમને ફાવે એમ ન હતું. નીચે જ પડી જાય એમ હતા. પછી રાબિયા હુસેનને કહે છે: આ શું સારી વસ્તુ છે? આખરે આપણે એવું કંઈક કરીએ જે મનુષ્ય સિવાય કોઈ ન કરી શકતું હોય. માછલી જે કરી શકતી હોય, માખી જે કરી શકતી હોય એને કરવામાં આપણી કોઈ મહત્તા વધતી નથી. તમારું જ્ઞાન શું કરે? વિભાવમાંથી તમને બહાર લઈ જાય. તમારા વિભાવ દૂર થઈ જવા જોઈએ.

‘નિરાધાર ભયે પાર..’

વિદ્યા અહંકારને ઉદ્દીપ્ત કરવા માટે નથી જ. વિદ્યા એ, જે સ્વભાવ તરફ લઈ જાય. મહોપાધ્યાયજી યશોવિજયમહારાજ ‘જ્ઞાનસાર’ માં કહે છે કે વિદ્યા ત્યારે પ્રાપ્ત થયેલી કહેવાય, જ્યારે પરમાત્માને આપણી ભીતર આપણે જોઈ શકીએ. પરમાત્માના ગુણો ને આપણામાં પ્રતિબિમ્બિત / સંવેદિત કરી શકીએ. સાધના... પોતાની તરફ વળવાનું.. જવાનું.. ભીડમાં તો તમે ખૂબ ગયા.

કબીરે એક સરસ વાત કહી છે. કબીર કહે છે: “નાવ ચઢે સો અધધર ડૂબે, નિરાધાર ભયે પાર.” સાધનાનો માર્ગ કેવો છે ? ભીડમાં સાધનાનાં ઊંડાણ સુધી નહીં જવાય. તમારે વૈયક્તિકરૂપે જ ગુરુ પાસે જવું પડે છે અને વૈયક્તિકરૂપે જ તમારે સાધનાને સ્વીકારવાની હોય છે.

કબીર કહે છે, “નિરાધાર ભયે પાર...” અહીં તમે તમારી જાત ઉપર આધાર રાખ્યો તો ગયા. ઘણા જન્મોમાં સાધના કરી છે આપણે, નથી કરી એવું તો છે જ નહીં. સાધના તો કરી, સંયમ પણ પાળ્યો, નિષ્કળ ક્યાં ગયા આપણે...? નિષ્કળ અહીં જ ગયા કે આપણે આપણા પર મદાર રાખ્યો: મેં આમ કર્યું, મેં તેમ કર્યું. હમણાં એક સરસ ઘટના વાંચી હતી. એક મહાસતીજી. ઘણી બધી શિષ્યાઓના ગુરુણીપદે. એકદમ ત્યાગવૃત્તિમાં જીવનાર. સમજો કે છ

‘દરિસન તરસિએ...’

વિગઈઓમાંથી એકાદ વિગઈ લેતાં, બાકી બધી વિગઈઓ ત્યાગ કરતાં. પણ પોતે ત્યાગી છે એવું એમણે દેખાડવું ન હતું અને એટલે એ શું કરતા? એમની શિષ્યાઓ આવે ગોચરી વહોરીને ત્યારે સહેજ ગોળ લઈ લે. ક્યારેક એકાદ નમકીન લઈ લે. અને પછી શિષ્યાઓ કદાચ કહેતી હોયને કે ગુરુણીજી બહુ ત્યાગવૃત્તિવાળાં છે ત્યારે કહે કે હું તો મિઠાઈ ને નમકીન પણ ખાઉં છું. હું તો આ પણ ખાઉં છું.

અહીંયા સાધનાની અંદર જે લોકો રહી શક્યા તે માત્ર પરમાત્માના આધાર ઉપર જ. પોતાની જાત ઉપર જેણે આધાર રાખ્યો... ખલાસ. સંસારમાં પણ તમે તમારી જાત ઉપર આધાર રાખતા હતા. અહીંયા પણ તમે તમારી જાત ઉપર આધાર રાખો. ફરક ક્યાં પડે છે? જો અહંકાર જીવતો ને જીવતો રહેતો હોય તો, મૂળ વાસનાઓ જીવંત રહેતી હોય તો, ઉપરની સાધનાનો શું અર્થ ?

મસ્જિદની અંદર હોજમાં કૂતરું મરી ગયું. બધા મૌલવીને પૂછવા ગયા. મૌલવી સમજ્યા કે કૂતરું કાઢી નાંખ્યું હશે. હવે શું કરવું એ પૂછતા હશે. મૌલવી કહે, એમ કરો. પચાસેક ડોલ પાણી કાઢી નાંખો. મૌલવીને એમ કે પચાસ ડોલ પાણી કાઢી નાંખે એટલે હોજ આખો સ્વચ્છ થઈ જાય. અને જે દુર્ગંધવાળા પરમાણુઓ હોય એ નીકળી જાય. પેલા તો મંડી પડ્યા. પચાસ બાલટીને બદલે સો બાલટી પાણી કાઢી નાંખ્યું. બીજા દિવસે એટલી બદબુ આવે હોજમાંથી કે મૌલવીએ પૂછ્યું: શું કર્યું તમે? ‘કેમ, તમે કીધેલુંને, પચાસ બાલટી કાઢજો. અમે સો બાલટી પાણી કાઢી નાંખ્યું.’ મૌલવી કહે, કૂતરું કાઢેલું કે નહીં? તો કહે, તમે ક્યાં કૂતરું કાઢવાનું કહેલું? સાધનાને આપણે શી રીતે કરવી છે? અહંકાર નીકળી જાય. રાગદ્વેષ નીકળી જાય. પછી સાધનાના પથ પર મજા આવે.

“નાવ ચડે સો અધધર ડૂબે, નિરાધારભયે પાર...” હિન્દુ પરંપરામાં એક સરસ વાત આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ ભોજન માટે બેઠેલા. રુક્મિણી પંખો નાંખે છે અને અચાનક શ્રીકૃષ્ણ ઊભા થઈ ગયા. ડેલી સુધી જાય છે. પછી પાછા ફરે છે. જમવાનું શરૂ કરે છે. રુક્મિણી પંખો નાંખવાનું ચાલુ કરે છે. એકવાર સમય મળ્યો ત્યારે રુક્મિણી શ્રીકૃષ્ણને પૂછે છે: કેમ અધવચ્ચે ઊઠી ગયેલા? ફરી પાછા આવી ગયા. શું બન્યું? ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મેં જોયું કે પૃથ્વી ઉપર મારો એક ભક્ત નિરાધાર બની ગયો છે. બહુ ઊંચી કોટિનો સંત હતો. પણ લોકોને

એ પાગલ જેવો લાગતો હતો. ન એના કપડાંનાં ઠેકાણાં, ન બીજું કંઈ ઠેકાણું અને એને કારણે લોકોને એ પાગલ જેવો લાગ્યો. છોકરાઓ એની પાછળ પડેલા. છોકરાઓ એની ઉપર પથ્થરમારો કરતા હતા. મેં જોયું અને મને થયું કે, આ માણસ બિલકુલ પ્રતિકાર કરતો નથી. તો પછી મારે એનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એટલે હું ડેલી સુધી ગયો. પણ એ વખતે જોયું કે એણે પણ પથ્થર ઉપાડ્યો પેલા લોકોને મારવા માટે. એટલે હું પાછો ફરી ગયો. ત્યાં મારી જરૂર નથી. “નિરાધાર ભયે પાર.”

‘ઊલટ ચલે સો નગરી પહોંતે...’

કબીર આગળ કહે છે, “ઊલટ ચલે સો નગરી પહોંતે, બાટ ચલે સો લૂંટે...”

ઊલટા ચાલવું એટલે શું? જે ઊલટા ચાલ્યા, હોશમાં ચાલ્યા એ બધા નગરી પહોંચી ગયા. પણ જે બેહોશીમાં ચાલ્યા એ બધાં લુંટાઈ ગયા. તો આપણું મૂળ સૂત્ર આટલું છે: “ગલિત-વિભાવ.” વિભાવ ખરી જવો જોઈએ.

વિભાવોનું હટવું એ જ એ સ્વભાવની પરિપૂર્ણતાનો માર્ગ. ગલિત-વિભાવતા એ એક માત્ર રાજમાર્ગ છે. જે ક્ષણે વિભાવો હટ્યા. તમે ખાલી થયા. સ્વભાવની પરિપૂર્ણતામાં આવી જ જવાના છો. પછી એના માટે અલગ કોઈ વિધિ કરવાની જરૂર નથી. તમારે તમારા તરફથી માત્ર શૂન્ય જ બનવાનું છે. પૂર્ણ બનવાની જરૂર નથી. પૂર્ણ તો પરમાત્માની શક્તિ તમને બનાવી દેશે. તમારે માત્ર શૂન્ય બનવું છે. માત્ર રીતા બનવું છે. શૂન્ય બનીને પૂર્ણ બનો. ગલિત-વિભાવ બનીને પૂર્ણસ્વભાવ બનો.

આધાર સૂત્રો

- અહુણા પવ્વણ રીઈત્થા ।
-આચારાંગ સૂત્ર-૧/૮/૨૫૪
- દૃઢતામુપૈતિ વૈરાગ્યભાવના યેન યેન ભાવેન ।
તસ્મિંસ્તસ્મિન્ કાર્યઃ કાયમનોવાગ્ભિરભ્યાસઃ॥
-પ્રશમરતિ પ્રકરણ - ૧૬
- વૈરાગ્યમાર્ગસંપ્રસ્થિતસ્ય, સંસારવાસચકિતસ્ય,
પ્રશમરતિ પ્રકરણ - ૬૩
અલિપ્તો નિશ્ચયેનાત્મા લિપ્તશ્ચ વ્યવહારતઃ ।
-જ્ઞાનસાર-નિર્લેપાષ્ટક - ૧૧/૬

સાધના સંકેત

- ક્રોધ + ધ્યાન = ક્ષમા
- દિવસ જ્ઞાન માટે, રાત્રી ધ્યાન માટે
- અન્તઃ પ્રવેશ માટે સમય-ગાળો

અન્તઃ પ્રવેશ

પરમ તારક પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુએ સાડા બાર વર્ષ સુધી જે સાધના કરી તેનું વર્ણન આચારાંગ સૂત્રમાં ભગવાન સુધર્મા સ્વામીએ આપ્યું છે. આપણે એ સાધનાને સાંભળીને, બારીકાઈથી જોઈને, સાધનાને અનુપ્રાણિત કરવા માંગીએ છીએ અને શક્ય હોય એટલા અંશે આપણી સાધનાને ઊંચકવા પણ માંગીએ છીએ.

પરમાત્માએ દીક્ષા લીધી. તરત જ તેમણે વિહાર કર્યો. ભગવાન સુધર્મા કહે છે: ‘અહુણા પવ્વઈએ રીઈથા’, અસંગભાવનું એક મઝાનું સૂત્ર ભગવાને આપણને આપ્યું છે. દીક્ષા લીધી, તરત જ વિહાર. છોડી દો બધું જ.

ચાર્તુમાસ પછીની વિહારયાત્રા વખતે અચૂક પરમાત્માનો વિહાર યાદ આવે અને તે વખતે પ્રભુની નિઃસંગતાની ભૂમિકા આંખોને ભીંગી બનાવે. ચાર્તુમાસ પૂરું થયું, વિહાર કરો. ક્યાંય રાગ પનપી ન જવો જોઈએ. ન કોઈ ક્ષેત્ર પ્રત્યે, ન કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે. માત્ર વૈરાગ્ય. ધધકતો વિરાગ.

‘પ્રશમરતિ’એ આ વૈરાગ્યનો માર્ગ ચીંધતા કહ્યું છે: ‘દૃઢતામુપૈતિ વૈરાગ્ય-ભાવના યેન યેન ભાવેન, તસ્મિન્ તસ્મિન્ કાર્યઃ કાયમનોવાગ્મિરભ્યાસઃ’... સાધક વૈરાગ્યના માર્ગે જવા માટે, વૈરાગ્યને આત્મસાત્ કરવા માટે શું કરે ?

સાધક પૂછતો હોય ગુરુને કે ગુરુદેવ...! મારે મારા વૈરાગ્ય માટે શું કરવું ? અને ગુરુદેવ જવાબ આપે છે કે તારે એવું જ વાંચવું, એવું જ ભણવું, એવું જ સાંભળવું અને એવું જ બોલવું, જેનાથી તારો વૈરાગ્યભાવ પરિતૃપ્ત થાય.

એક પુસ્તક તમે હાથમાં લીધું. બે પાનાં જોયાં. એક નજર એની ઉપર નાંખી. તરત જ તમારી જાતને પૂછો કે આનાથી મારો વૈરાગ્યભાવ પરિતૃપ્ત થશે ? જવાબ

‘દરિસન તરસિએ...’

હામાં આવે તો વાંચો. નામાં આવે તો પુસ્તકને મૂકો બાજુમાં. કોઈકની જોડે તમે સંગોષ્ઠિમાં બેઠા અને એ વખતે સંગોષ્ઠિ ચાલુ છે ત્યારે તમારી તમારે જાતને પૂછવું જોઈએ કે શું આ વાર્તાલાપથી, આ સંગોષ્ઠિથી મારો વૈરાગ્યભાવ પરિતૃપ્ત બનશે ? અને જો એમ લાગે કે વૈરાગ્ય દૃઢ બને એમ છે તો જ સંગોષ્ઠિમાં આપણે લાંબો પથારો પાથરવો. નહિ તો આપણી જાતને તેમાંથી દૂર કરી લેવી.

હકીકતમાં તો દરેક સંગોષ્ઠિના અંતે લગભગ શું હોય છે ? કોઈપણ વિષયની સંગોષ્ઠિ હોય, એના અંતે શું હોય છે ? અંતે દરેક એ વિચારતો હોય છે કે મેં મારા સંભાષણથી કેવી રીતે બીજાને પ્રભાવિત કર્યા. આના સિવાય લગભગ કોઈ વિચાર સંગોષ્ઠિના અંતે હોતો નથી અને એટલે જ મનઃસંવરણની વાત આ સંદર્ભમાં કરી હતી કે પ્રવચન પૂરું થયું, તમારું કામ પૂરું થઈ ગયું. હવે તમે કોરા ! અસંગતા હું આ સંદર્ભમાં સમજું છું કે મારે ફાળે જે કામ આવ્યું છે એ કામ મેં પતાવી દીધું. બીજી જ ક્ષણે મારે એમાંથી નિવૃત્ત થઈ જવું જોઈએ. હકીકતમાં તો કામ કરતી વખતે અદૃશ્ય હોવું જોઈએ. તમે કામ કરતા હો ને ગેરહાજર હો. કદાચ એ ન બની શકે તો પણ કામ પૂરું થાય ત્યારે તો તમે અચૂક ગેરહાજર થઈ જાવ. કામ પૂરું થઈ ગયું. સારું થઈ ગયું કે નિષ્ફળ ગયું. પરમાત્માના ચરણોમાં. જે હોય તે. હું જાઉં છું. અલવિદા.

તો તમારે તમારી જાતને પૂછવું જોઈએ સંગોષ્ઠિમાં કે આ સંગોષ્ઠિ મારા અસંગને/વિરાગને પરિતૃપ્ત કરશે? જવાબ હામાં મળે તો જ તમે આગળ વધો, નહિતર ન વધો. એક એક ક્રિયા કરતી વખતે તમારે તમારી જાતને પૂછવું જોઈએ કે આનાથી મારો વૈરાગ્ય ભાવ પરિતૃપ્ત બનશે ખરો? મુનિઓ માટે એ મુશ્કેલી બહુ ઓછી છે. કારણકે એ ગુરુની નિશ્રામાં રહેલા છે. એમણે તો કોઈ કામ પસંદ કરવાનું જ નહિ કે આ કામ કરવું કે આ કામ ન કરવું. ગુરુદેવ કહે તે જ કરવાનું છે.

તો આપણે વિચારતા હતા કે કામ કર્યું, રાજીનામું. કામ પૂરું થયું, તમે નિવૃત્ત. એટલે જ આપણે ત્યાં પરંપરા હતી કે ગુરુ જ્યારે કામ ભળાવે ત્યારે શિષ્ય એ કાર્યને પ્રેમથી સ્વીકારે અને કાર્ય પરિપૂર્ણ કર્યા પછી ગુરુને નિવેદન કરવા જાય કે સાહેબ, આ કામ પૂરું કર્યું છે. એ નિવેદનનો અર્થ આ જ હતો: શિષ્ય કોરો થઈ ગયો.

ધગધગતો વૈરાગ્ય

આ સંદર્ભમાં પ્રશ્નમરતિ ગ્રન્થ આપણને બે મઝાનાં સૂત્રો આપે છે. સાધકના જ વિશેષણ છે. ‘વૈરાગ્ય માર્ગ સંપ્રસ્થિતસ્ય, સંસારવાસ ચકિતસ્ય’... પહેલું વિશેષણ: સાધક વૈરાગ્યના માર્ગ પર દઢતાથી ચાલતો હોય... વૈરાગ્યના માર્ગ પર જ એની યાત્રા ચાલી રહી છે. એક વાત યાદ રાખો. તમે શાસન-સેવકની ભૂમિકામાં હો કદાચ, તો પણ તમારા માટે અનિવાર્યરૂપે એ જરૂરી છે કે પહેલાં તમારી ભીતર ધગધગતો વૈરાગ્ય સ્થપાઈ જાય. નહિતર તમે જેને સેવા કહો છો એ માત્ર તમારા અહમ્મનો વિસ્તાર બની જાય. તમારી સેવામાં મોટાં ભયસ્થાનો રહેલાં છે. સાધનાના દરેક તબક્કે મોટામાં મોટું ભયસ્થાન એ છે કે એનાથી સાધક પોતાના અહમ્મનો વિસ્તાર કરી નાંખે છે. જેનાથી અહમ્મનું દૂરીકરણ કરવાનું હતું એનાથી જ અહમ્મનો વિસ્તાર ! પણ જો ધગધગતો વૈરાગ્ય તમારી પાસે હશે તો, અહમ્મના વિસ્તારનું કોઈ ભયસ્થાન નથી રહેતું. અહીંયા ભક્તિનો અને સાધનાનો માર્ગ એકબીજામાં ભળી જાય છે. ભક્તિનો માર્ગ પણ એ જ કહે છે કે પ્રભુમાં વિલીન થઈ જાવ. સાધનાનો માર્ગ સીધી વૈરાગ્યની વાત કરીને કહે છે કે તમે વૈરાગ્યમાં ઓગળી જાવ, પીગળી જાવ. તમારી જાત બચે નહિ એવું, તમે કરી નાખો. એને સમર્પણ કહો કે વૈરાગ્ય ભાવ કહો. વાત એકની એક જ છે. પરિણામ એકનું એક જ છે. તો ‘વૈરાગ્ય માર્ગ સંપ્રસ્થિત’ સાધક હોય.

સરસ વાત હમણાં વાંચી હતી. એક સંતને વરદાન મળ્યું હતું. એવું વરદાન મળ્યું છે, અનિચ્છા હોવા છતાં, કે એમનો પડછાયો જ્યાં પડે ત્યાંથી રોગ, શોક બધું દૂર થઈ જાય. સંતની આવી કોઈ ઈચ્છા ન હતી. છતાં પણ વરદાન આપી દેવામાં આવ્યું, ત્યારે સંત કહે છે, જો આ વરદાન રહેવાનું જ હોય તો થોડુંક વધારાનું વરદાન મને આપો. એટલું આપી દો કે મારા પડછાયાથી રોગ, શોક દૂર ભલે થાય. પરંતુ જેનો રોગ, શોક દૂર થયો છે એને મારી ગેરહાજરીમાં જ ખબર પડે. મારી હાજરીમાં ખબર ન પડે.

સાધકનું બીજું વિશેષણ : ‘સંસારવાસચકિતસ્ય’. સાધક જ્યારે પોતાની અતીતની ભ્રમણા ને જુએ છે ત્યારે એને આશ્ચર્ય થાય છે કે આવા સંસારમાં આટલી બધી સ્નિગ્ધતાથી હું રહ્યો હતો ? નિતાંત દુઃખમય એવા સંસારની અંદર હું આટલા બધા સુદૃઢ સમય સુધી રહ્યો છું ? એને આશ્ચર્ય થાય છે. દુઃખ તો થાય આપણને, પણ એ જુદી ઘટના છે. સાધકને થાય છે કે આવા સંસારમાં હું

આટલો બધો દીર્ઘકાળ રહ્યો ? પણ આ ક્યારે બને છે ? તીવ્ર વૈરાગ્ય પેદા થયો છે ત્યારે. તો પરમાત્માની સાધના અસંગની સાધના છે.

અંતઃ પ્રવેશ

પરમાત્માની સાધનાનું સૂત્ર : ‘સયં પવેસિયા ઝાતિ’. અંતઃ પ્રવેશ અને ધ્યાન. ક્યારેક કોઈક લેભાગુ માણસો પરમાત્માની પરમપાવન કાયા પર ઉપસર્ગોની ઝડી વરસાવતા હોય. પ્રભુ શું કરતા એ વખતે ? પ્રભુ અન્તર્મુખ બની જતા. એ વખતે પ્રભુ સ્વયંમાં પ્રવેશ કરીને ધ્યાન કરતા. તમે બહારની દુનિયામાં ત્યાં સુધી જ છો જ્યાં સુધી તમે આન્તર વૈભવ માણ્યો નથી. જ્યાં આન્તરવૈભવ માણશો એકવાર, બહારની દુનિયા છૂટી જવાની છે. છે શું આમાં? બહારની દુનિયામાં શું છે ? હવે આપણે અંતઃ પ્રવેશ કરવો છે. તો ધ્યાનની એક પૂર્વભૂમિકા આ થઈ ગઈ: અંતઃપ્રવેશ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી ધ્યાન થઈ શકે નહિ. આપણે ‘ઠાણેણં મોણેણં ઝાણેણં અપ્પાણં વોસિરામિ’ કીધું. પણ આ આપણી પ્રતિજ્ઞા હોઠે દોહરાવી છે, તમે દોહરાવી નથી અને એના કારણે તમારો અંતઃપ્રવેશ ક્યાં? તમે કહેશો. કાઉસ્સગ્ગ કર્યો. પણ અંતઃપ્રવેશ થયો નથી.

ક્રોધ + ધ્યાન = ક્ષમા !

તો અંતઃપ્રવેશના થોડાં સૂત્રો જોવા પડશે. એક તો સૂત્ર એ છે અંતઃપ્રવેશનું કે કોઈ પણ ક્ષણની અંદર, સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો તમને વિચલિત કરનારી કોઈ પણ ક્ષણની અંદર પ્રવેશવાની કોશીસ કરો. ક્રોધ પેદા થવાની તકો ઊભી થઈ ગઈ. ક્રોધ આવું-આવું થઈ રહ્યો છે. તમારે એ વખતે તમારી ભીતર જવાની કોશીસ કરવી જોઈએ. એક ફિલોસોફરે બહુ મજાનું સૂત્ર આપ્યું છે : ક્રોધ + ધ્યાન = ક્ષમા. ક્રોધની ક્ષણોમાં તમે ભીતર જઈ શકો તો ક્રોધને ક્ષમામાં રૂપાન્તરિત કરી શકો.

પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે બહુ ગજબની વાત કરી છે. ઘણી બધી સ્તુતિઓ થઈ છે. પણ આ સ્તુતિ બહુ મજાની છે. બહુ પ્રસિદ્ધ સ્તુતિ છે, પણ ગજબની છે. કદાચ એક શબ્દ ઉપર તમારું ધ્યાન નથી ગયું અને એ જ શબ્દ ઉપર તમારું ધ્યાન ખેંચવું છે. ‘કમથે ધરણેન્દ્રે ચ સ્વોચિતં કર્મ કુર્વતિ; પ્રભુસ્તુલ્યમનોવૃત્તિઃ’.....‘સ્વોચિતમ્’ શબ્દ ઉપર તમારી નજર નથી ગઈ હજુ સુધી. ભગવાને શું વિચાર્યું ? એક બાજુ ભક્તિ કરતા ધરણેન્દ્ર, બીજી

બાજુ ઉપસર્ગોની ઝડી વરસાવતો કમઠ. અને ભગવાન વિચારે છે કે આ બંને પોતપોતાને ઉચિત કામ કરી રહ્યા છે. કારણ કે દુર્જન જો દુર્જનતાને ન આચરે તો એનું દુર્જનપણું ભયમાં પડી જાય. તો બહુ મજાનો શબ્દ છે: ‘સ્વોચિતમ્.....’ પોતપોતાની ભૂમિકાને ઉચિત કામ બેઉ કર્યા કરે છે. ધરણેન્દ્ર ઉપર રાગ કેમ નથી થયો ? એનું કારણ આ જ છે. ધરણેન્દ્ર પણ મજાનો માણસ છે. ભક્ત છે. ભક્ત છે તો ભક્તિ કરે જ. એ પણ એની ભૂમિકાએ ઉચિત કામ કરે છે.

તમે શું કરો છો ? આવા પ્રસંગે તમે કેન્દ્રમાં ગોઠવાઈ જાવ છો. બીજાને પરિઘમાં રાખીને જોવાની કોશિશ કરો છો અને એટલે જ તમે ધ્યાન ધરી શકતા નથી, ભીતર જઈ શકતા નથી. એક માણસ છે, તમે એના માટે કહી શકો કે આ મારો જીગરજાન મિત્ર છે. અને બે મિનિટ પછી તમારે જુદા પડવાનું થયું. એની પીઠ તમારી પાછળ છે અને કોઈકની સાથે એ વાતો કરી રહ્યો છે કે પેલો ગમાર છે, હું એને મૂર્ખ બનાવીને પૈસા ઓકાવી રહ્યો છું. તમારા માટે વાત કરી રહ્યો છે એ તમે એ શબ્દ સાંભળો છો ને કહો છો કે આવો દુષ્ટ માણસ ? અને મારો ભાઈબંધ ? આ તો મારો દુશ્મન છે. શું થયું ? તમે કેન્દ્રને છોડવા માગતા નથી. પહેલાનાં જન્મોમાં આ જ કામ તો આપણે કર્યું છે. એક ચક્રાવો. જેના કેન્દ્રમાં તમે. શત્રુ મિત્ર બન્યો અને મિત્ર શત્રુ બન્યો. તમે પરિઘમાં રહ્યા હોત તો ને તો કોઈ તમારો શત્રુ ન બની શકત. જે થવાનું હોય તે થયા કરે. તમે જોયા કરો છો. દ્રષ્ટાભાવમાં તમારે જવું હોય તો નિયતિવાદને અપેક્ષાએ સ્વીકાર્ય જ તમારે છૂટકો છે. ઘટનાઓ ઘટ્યા કરે છે. જેમ ઘટવાની હોય તેમ ઘટ્યા કરે. મારે શું ? હું તો માત્ર જોયા કરું છું.

દિવસ જ્ઞાન માટે, રાત્રી ધ્યાન માટે!

અંતઃપ્રવેશનું સૂત્ર આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. ભગવાન તો સીધા જ અંદર પ્રવેશી ગયા. અન્તઃપ્રવેષ થઈ ગયા. ધ્યાન શરૂ થઈ ગયું. વિહાર કર્યો ભગવાને. વિહાર પૂરો થયો. સામે ગામ પહોંચ્યા. શું થયું ? કાઉસગ્ગ ધ્યાન શરૂ થઈ ગયું. વિહાર પૂરો થયો અને કાઉસગ્ગ ધ્યાન શરૂ. કારણ કે વિહારની સ્થિતિમાં પણ પ્રભુ અન્તઃપ્રવેષ હતા. આપણને તકલીફ ક્યાં પડે છે ? આપણે બહિર્મુખ છીએ અને એના કારણે અંતઃપ્રવેશ કરતાં આપણને વાર લાગે છે. તમે તમારાથી એટલા બધા દૂર છો ને કે તમને અંદર પેસાડવા શી રીતે ? તમારે ખૂબ મહેનત કરવી પડશે. ના, પ્રમાદ હવે નહિ ચાલે. હવે તો દિવસ જ્ઞાન માટે અને રાત્રિ ધ્યાન

માટે. તમે કહેશો, સૂવાનું ક્યારે ? સૂવાની જરૂર જ ન પડે. કારણ કે ધ્યાન જે કામ કરે છે એ જ કામ ઊંઘ કરે છે. પાંચ-છ કલાકની ઊંઘ તમને જે હળવાશ આપી શકે તે ધ્યાન કલાકમાં આપી શકે એમ છે. ધ્યાનમાં હોવાનું જ છે. પણ હોવાનું એટલે શું એ પછી સમજાવીશ તમને કરવામાંથી હોવામાં લઈ જવા થોડુંક અઘરું છે. એટલે હમણાં તો તમને કરવાના જ પાઠ પહેલાં આપવા પડશે.

એક વાત તમને કહું કે ન કરવાની વાત ક્યારેક છેતરામણી પણ બની જાય છે. જે માણસ અસાધનાના માટે રાચી માચીને કામ કરતો હોય છે, સાધનાની વાત આવે ત્યારે એ કહે કે મારે શું કરવાનું છે ? ત્યારે હું કહું છું કે તારે ઘણું કરવાનું છે. અસાધનાના માર્ગમાં, વિભાવના માર્ગમાં જો તારું કૃત્ય આટલું હોય તો જેટલું કૃત્ય ત્યાં છે તેનાથી થોડું કૃત્ય વધુ અહીં હોવું જોઈએ. પછી કાર્ય કાર્યનો છેદ ઉડાડે છે. અને એ છેદ ઊડી જાય પછી કૃત્ય નહિ રહે. પણ પહેલાં તો કાર્ય જોઈશે જ. અત્યારે તમે કાર્યની ભૂમિકામાં છો અને વિભાવમાં કાર્ય હોય તો સાધનાના માર્ગમાં કાર્ય આવવું જ જોઈશે શરુઆતમાં. ‘હું તપ કરું, હું જપ કરું’.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર

આ જ વાત ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જ્ઞાનસારમાં કહી છે : ‘અલિપ્તો નિશ્ચયેનાત્મા લિપ્તશ્ચ વ્યવહારતઃ’..... સીધી વાત છે. શુદ્ધ નિશ્ચયવાળો માનશે કે મને ક્યાંથી કર્મનો લેપ લાગી શકે ? કર્મ તો પરમાણુ છે, હું તો આત્મા છું. મને કર્મનો લેપ ક્યાંથી લાગે ? અને વ્યવહારની ભૂમિકાવાળો કહેશે કે અરે, મારા એક એક આત્મપ્રદેશ ઉપર એટલા બધા કર્મોનો જથ્થો ચોંટેલો છે; હું જપ કરું, તપ કરું, સાધના કરું અને આ કર્મના જથ્થાને ભેદી નાખું.

એટલે દિવસ જ્ઞાન માટે, રાત્રી ધ્યાન માટે. તો ક્રોધ + ધ્યાન = ક્ષમા. હું તમને કહી રહ્યો હતો કે વિચલિત કરનારી તમામ પરિસ્થિતિઓમાં ધ્યાનમાં જવાની કોશિશ કરો. પછી તો એવું બનશે કે તમે બેઠા હો ને ધ્યાન લાગી જાય. પરમાત્માની સામે તમે જુઓને ભક્તિ નીતરવાની ચાલુ થઈ જાય. ન સૂત્રો બોલવા પડે, ન વિચારો કરવા પડે. કશું જ કરવું ન પડે. સીધી શરૂઆત. એ જરૂર પાછળની ભૂમિકા છે. પણ અત્યારે તમે શું કરો ? વિચલિત કરતી તમામ પળોને વરદાનરૂપ માનીને અંદર પ્રવેશવાની કોશિશ કરો. તમે સમજો છો. ક્રોધ ખરાબ છે. મન માટે પણ ખરાબ છે અને શરીર માટે પણ ખરાબ છે. હાઈપર

ટેન્શન વ્યાપક બની ગયું છે એના માટે પણ કોધ ખરાબ છે. તો કોધની ક્ષણોમાં શું કરવું ? કોધની ક્ષણોમાં અંતઃપ્રવેશ કરો. તમે જુઓ. કોધને બરોબર જોઈ લો. કોધ ઊડી જશે. તમે કોધને જોયો નથી, કામને નથી જોયો. કોધને તમે જુઓ તો કોધ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ખતમ થઈ જાય. જુઓ માત્ર. કોધ શું કરે છે ? કંઈ કરતો નથી. શું થાય એનાથી ?

કોધ પર, લાલ આંખો પર મને શ્રદ્ધા નથી. લાલ આંખ માત્ર બહારથી હોય, ભીતરથી લાલાશ ન હોય તો ઠીક છે. તમે એટલી હદે પહોંચી ગયા હો, કે બહાર લાલાશ આવી જાય, બહારથી લાલધૂમ તમે લાગતા હો અને અંદરથી તમે હસતા હો જો આ ક્ષણો તમને મળી શકતી હોય તો બહારથી લાલાશ કરવાની તમને છૂટ. નહિતર નહિ. તમને શ્રદ્ધા છે બહારની લાલાશ ઉપર. લાલ આંખો ઉપર. શું થઈ શકે એનાથી ? કશું જ નહિ.

અંતઃ પ્રવેશ માટેનો ગાળો

એક વાત તમને કહું : તમે ક્યારેય ગરમ થાવ, કોઈક કશું કહે ત્યારે. ત્યારે બે ઘટનાઓ તમારી સામે હોવી જોઈએ. કોઈકે તમને કશુંક કહ્યું. હવે ગુસ્સો આવવાની શરૂઆત છે. એક સામાન્ય માણસ છે. એણે તમને કંઈક કહ્યું. તો સામાન્ય માણસનું વચન તમારી સામે છે. બીજી તરફ પરમાત્માનું વચન : 'કોધ તું કરતો નહિ'... બે વચનો તમારી સામે છે. હવે તમે કયા વચન ઉપર ભાર મૂકશો ? એક બાજુ સામાન્ય માણસ છે. એ કહે છે કે તમારામાં કંઈ આવડત છે ? તમારામાં કંઈ લાયકાત છે. શું જોઈને તમે આ પદ ઉપર બેસી ગયા છો ? એ રીતે સામાન્ય માણસ કહે છે. હવે એક બાજુ સામાન્ય માણસનું વચન છે. બીજી બાજુ પરમાત્માનું વચન છે. તમે કોના વચનને માનશો ? તમે કહો છો કે ગુસ્સો આવે. પણ શેનો ગુસ્સો આવે ? તમે પરમાત્માના વચનને અનુકૂળ થાવ તો ગુસ્સો આવે ? કોધ આવે છે એનું કારણ એ છે કે આવા વિચારનો ગાળો રહેતો નથી. એટલા માટે અંતઃપ્રવેશની વાત હું કરી રહ્યો છું. અંતઃપ્રવેશ માટે જે ભીતરી સજ્જતા જોઈએ છે એ તો બહુ ઊંચી વાત છે. પણ ક્રમસેક્રમ થોડોક ગાળો તમને મળવો જોઈએ. અંતઃપ્રવેશની શરૂઆતમાં હું આ વાત ચર્ચવા માગું છું. અડધી મિનિટ કે મિનિટ જે કોધ કરવાની શરૂઆત થાય એવી છે એ વખતે એક નવકારવાળી ગણીશું ? બાર નવકાર ગણીશું ? તો

‘દરિસન તરસિએ...’

ગાળો થોડો મળે. તમે શબ્દો નક્કી કરી નાંખ્યા છે કે આ શબ્દો બોલવા. બાર નવકાર ગણવા. થોડોક ગાળો આવે. થોડોક સમય વચ્ચે જાય. ક્રોધ હળવો થાય.

કોઈકે કશુંક તમને કહ્યું ને સીધો ગુસ્સો તમને આવે એ એક સંસ્કાર છે. સરસ સંશોધન હમણાં થયું: એક મા છે, દીકરો ભૂલ કરે છે અને તરત મા તમાયો લગાવે છે. પછી શું થાય છે ? દીકરાની ભૂલની સાથે જ માના હાથને સંસ્કાર પડી જાય છે. ઘણી વખત એવું પણ બનતું હોય છે કે મા વિચારતી પણ નથી અને વિચાર વિના જ દીકરાની ભૂલ જોતાં તરત જ માનો હાથ ઊંચકાઈ જાય છે. આને સંસ્કાર કહેવાય છે. અનાદિથી આપણામાં સંસ્કારો / કુસંસ્કારો પડેલા છે. લગભગ પ્રવૃત્તિ વિચારપૂર્વક થાય છે. પણ શરીરને જેમાં ટેવ પડી ગઈ છે એમાં શરીર મન પાસેથી નોંધ લેવા જતું નથી. જો તમારો પરિચિત રસ્તો હોય તો પગ ને જ આંખ ફૂટે છે. પછી પગ મન પાસે સલાહ લેવા જતું નથી. અપરિચિત રસ્તો હોય તો મનને પૂછવું પડે છે. પણ ઑફિસથી ઘરનો રોજનો પરિચિત માર્ગ હોય તો પગ પોતાની મેળે જ પોતાનું કામ કરી લે છે. દીકરાની ભૂલ થઈ છે ને માનો હાથ ઊંચકાય છે. આ એક સંસ્કાર છે. અનાદિથી આપણને એક સંસ્કાર મળેલો છે કે તમારા અહમ્ ઉપર સહેજ પણ ઘા પડવાની ક્ષણ આવે ત્યારે તમારે ગુસ્સે થઈ જવું. હવે તમારે સંસ્કારને વશ થવું છે કે પ્રભુને વશ થવું છે એ તમારે નક્કી કરવાનું છે. આખરે, તમારે તમારી ભીતર પ્રવેશ કરવો છે કે બહાર જ રહેવું છે ? અન્ત:પ્રવેશ એ જ જો તમારું લક્ષ્ય હોય તો એ માટેનો માર્ગ કેટલો તો સુંદર છે! એટલો સરસ કે કહેવાનું મન થાય કે માર્ગ ચાલે છે, હું ક્યાં ચાલું છું!

આધાર સૂત્રો

- યહ તન બિસ કી બેલરી,
ગુરુ અમૃત કી ખાન,
શીસ દિયે ગુરુ જો મિલે,
તો ભી સસ્તા જાન

-કબીરજી

- ગુરુ કુમ્હાર શિષ્ય કુંભ હૈ,
ઘડ ઘડ કાઢે ખોટ;
અંદર હાથ સહાર દે,
બાહર મારે ચોટ.....

-કબીરજી

- બાફ નીકંધી બારણે, તો ઠામ પકંધો કીં ?

-ડાડા મેકરણ

- ઔચિત્યાદ્ વૃત્તયુક્તસ્ય, વચનાત્ તત્ત્વાચ્યન્તનમ્ ।
મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્ત-મધ્યાત્મં તદ્વિદ્યો જગુઃ ॥

-યોગબિન્દુ, ૩૫૮

સાધના સંકેત

- ઔચિત્ય સાધનાને એકાંગિની થતી રોકે છે
- તત્ત્વચિંતન આગમાનુસારી જોઈએ

અન્તઃ પ્રવેશઃ
અધ્યાત્મનો
રસઝરતો માર્ગ

“સયં પવેસિયા ઝાતિ”..... અન્તઃપ્રવેશની સ્થિતિમાં પ્રભુ શું કરતા હતા? આપણે એ શબ્દો પરથી જીવંત પ્રક્રિયાઓ પર નજર નાખી રહ્યા છીએ. અંતઃપ્રવેશ આપણે શી રીતે કરી શકીએ? અને ધ્યાનનો પ્રારંભ શી રીતે થાય ?

શાસ્ત્રમાં એક સરસ વાત આવે છે. તેમાં લખ્યું છે કે ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય ભગવંત જ્યારે પોતાના શિષ્યને પરિપક્વ થયેલો જુએ ત્યારે ગચ્છની જવાબદારીમાંથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અને સૂક્ષ્મ સાધનામાં પ્રવેશ કરી જાય છે. આચાર્ય મહારાજ આમ પણ સાધના કરતું વ્યક્તિત્વ છે જ. પરંતુ થોડીક બહારની વ્યસ્તતાઓ એમની સાધનામાં થોડીક આડખેલી ઊભી કરતી હોય છે. એમાંથી પણ પોતે નિવૃત્ત થઈ જાય અને સૂક્ષ્મ સાધના કરવા પ્રવેશ કરે. પછી એવા આચાર્યશ્રીની દિનચર્યા બતાવી છે:વિહાર વગેરે ચાલુ હોય ત્યારે આગળની ટુકડી આગળ જઈને આચાર્યશ્રી માટેની જગ્યા નક્કી કરી લે. આચાર્યશ્રી ત્યાં બિરાજે. વાપરવાના સમયે સાધુઓ ગોચરી મૂકી દે. બાકી ૨૪ કલાક એ માત્ર પોતાની ભીતર જ રહે. બહારની કોઈ જ જવાબદારી નથી. આવી રીતે અંતઃપ્રવેશ થવાથી એ આચાર્ય માત્ર પોતાના સમુદાયને નહિ, માત્ર પોતાના ગચ્છને નહિ, પૂરા જગતને સાધનાનું એક મઝાનું બળ આપી શકે.

જ્યાં સુધી તમે ભીતર ન ઊતરો, સાધનાનું બળ તમે મેળવી ન શકો. આ જન્મ માત્ર અંતઃપ્રવેશ માટે જ આપણને મળ્યો છે.

યોગબિંદુ

અંતઃપ્રવેશ થયા પછી ધ્યાનનો પ્રારંભ થાય છે. બે ચરણ ધ્યાન પહેલાં બતાવ્યાઃઅધ્યાત્મ અને ભાવના. એ પછી ધ્યાન શરૂ થાય છે. તમે વિચારના સ્તર ઉપર છો. એ સ્તરને છોડવું પડશે. એ સ્તર શી રીતે છોડવું ? આખીયે ચર્યા આ ચરણોની જીવંત ચર્યામાંથી આપણને જાણવા મળે. પહેલું ચરણ છે અધ્યાત્મ. બહુ મજાની આ ચરણની વિભાવના ભગવાન હરિભદ્રાચાર્યે યોગબિંદુમાં કરી છે. ચારસોથી વધુ શ્લોકોમાં ફેલાયેલ એમની આ કૃતિ છે. પણ એને એમણે નામ આપ્યું છે યોગબિંદુ. આચાર્યશ્રી કહેવા માગે છે આ નામથી કે યોગના વિશાળ ફલકવાળા માર્ગોને માત્ર એક બિંદુ રૂપે હું તમારી સામે રજૂ કરું છું.

હરિભદ્રાચાર્ય જેવા ગુરુ મળી જાય તો આપણે પાછા પડીએ ? કબીર કહે છે : ‘યહ તન બિસકી બેલરી, ગુરુ અમૃત કી ખાન; સીસ દીયે ગુરુ જો મિલે, તો ભી સસ્તા જાન’... એકાદ જન્મ ગુરુના ચરણોમાં સમર્પિત કરવાથી જો પૂરું તત્ત્વ મળી જતું હોય તો બહુ સસ્તામાં સોદો પતી ગયો છે. ગુરુ તો પાંચ-દસ જનમની સાધનાએ મળે તો પણ ઘણું છે. એક જનમની તમારી સાધના હોય અને તમને ગુરુ મળી જાય તો બિલકુલ સસ્તામાં સોદો પતી ગયો છે. ગુરુ મજાની રીતથી કામ કરે છે. કબીરના શબ્દો : “ગુરુ કુમ્હાર શિષ્ય કુંભ હૈ, ગઢ ગઢ કાઢે ખોટ; અંદર હાથ સહાર દે, બાહિર મારે ચોટ”... ગુરુએ બે સ્તર પર કામ કરવું પડશે. માટીનો પિંડ છે. થોડોક આકાર એને આપ્યો છે. સીધું પીટે, ઠોકે તો આકાર લોંદામાં પલટાઈ જાય. ‘અંદર હાથ સહાર દે, બાહિર મારે ચોટ.’ ગુરુ પોતે અંદરથી તમને પકડી રાખશે અને બહારથી લગાવશે થપ્પડ.

બેઉ જરૂરી છે. તમને નજીક લાવવા, તમને પંપાળવા, સહેલાવવા એ પણ જરૂરી છે. “અંદર હાથ સહાર દે, બાહિર મારે ચોટ.” પછી કુંભાર શું કરે ? નીંભાડામાં ઘડાને મૂકી દે. પેક કરી દે. નીચેથી આગ મૂકી દે, વરાળ સહેજ પણ નીકળી ન જાય એની સાવધાની રાખે. અને વરાળ જો નીકળી જાય તો ઘડો પાકે નહિ.

‘તો ઠામ પકંધો કી’....

તમને પકાવવા જરૂરી છે ને ? તમે કાચા ઘડા જેવા તો તૈયાર થઈ ગયા, પછી શું ? વૈરાગ્યાગ્નિમાં તમને મૂકવા પડે. એની વરાળ તમને રૂપે અને રંગે

‘દરિસન તરસિએ...’

પકવી નાખે. તમે પરિપક્વ થઈ જાવ. આ જ સંદર્ભમાં કચ્છી સંત દાદા મેકરણે કહ્યું છે : ‘બાફ નીકંધી બારણે, તો ઠામ પકંધો કી ?’ જો વરાળ બહાર નીકળી જાય તો શું ઠામ પાકી શકે ખરું ?

તો હરિભદ્રાચાર્ય જેવા સદ્ગુરુ મળ્યા છે ત્યારે આપણે હવે પીછેહઠ કરીએ એ કેમ ચાલે ? તો, પહેલું ચરણ અધ્યાત્મ. “ઔચિત્યાદ્ વૃત્તયુક્તસ્ય, વચનાત્ તત્ત્વચિન્તનમ્; મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્તમધ્યાત્મં તદ્વિદો જગુઃ...” યોગના માર્ગ ઉપર તમે ચાલો, સાધનાના માર્ગ ઉપર તમે ચાલો, પહેલો જ જે પડાવ આવે તે અધ્યાત્મ. કેવી મઝાની ચર્ચા કરી છે. નકશો એટલો સુરેખ આપ્યો છે કે આપણને જવામાં સહેજ પણ તકલીફ પડે નહિ. આપણે બિલકુલ બેફિકર એ માર્ગ ઉપર દોડી શકીએ. તમારે દોડવાનું છે. પૂ. આનંદધનજી મહારાજ કહે છે : “દોડત દોડત દોડત દોડિયો, જેતી મનની રે દોડ.....” સાધનાના આ માર્ગ ઉપર માત્ર તનની દોડથી દોડવાનું નથી. મનની દોડથી દોડવું પડે. તનની દોડ સાધનાના માર્ગમા શી રીતે કામ આપી શકે ? તનની દોડ તો કેટલી ? તનની શક્તિ કેટલી ? બહુ ઓછી શક્તિ. સાધનાના માર્ગમાં તો મનને દોડાવવું પડશે. કહો કે મનને થકવી નાંખવું પડશે. મનને એવું દોડાવો કે થાકીને ચૂર થઈ જાય. તમે જે કાળે થાકેલા હો છો. થાકીને ચૂર થઈ ગયા હો છો, એ ક્ષણ ગુરુએ ઝડપવાની હોય છે. ચાર કલાક, પાંચ કલાક, છ કલાક દોડાવે, તમે થાકીને ચૂર થઈ ગયા, બેઠા; ગુરુ એ જ ક્ષણને ઝડપી લેશે. અને એ જ કાળે ગુરુ સાધનાનું સૂત્ર આપશે. કારણ કે એ કાળે તમારું મન હતાશ થયેલું હોય છે, નિરાશ થયેલું હોય છે, થાકેલું હોય છે. બાજુમાં ગયેલું હોય છે. અને ગુરુને એ જ ક્ષણ ઝડપવી છે. જે કાળે મન નથી ને તમે છો ! પ્રવચનમાં ને વાચનામાં તમે હાજર છો ને ? હાજર હો તો મઝા આવે. ગેરહાજર હો તો શું થઈ શકે ?

ક્યારેક હજાર માણસોની સામે બોલતો હોઉં છું. બહુ થાક લાગે છે પાછળથી. થાક એટલા માટે નથી લાગતો મારે જોરથી બોલવું પડે છે. થાક એટલા માટે લાગે છે કે હજારો માણસોમાંથી એકાદ ચહેરો પણ ક્યારેક મને મુમુક્ષુથી સભર મળતો નથી. અને ત્યારે હું થાકી જાઉં છું. મુમુક્ષાસભર ચહેરા મળે ત્યારે થાક ઊતરી જતો હોય છે.

અધ્યાત્મની રસ ઝરતી વ્યાખ્યા : “ઔચિત્યાદ્ વૃત્તયુક્તસ્ય વચનાત્ તત્ત્વચિન્તનમ્; મૈત્ર્યાદિ સારમત્યન્તં અધ્યાત્મં તદ્વિદો જગુઃ”..... આ પડાવને

અધ્યાત્મ કહેવાય એવું હું કહું છું એવું હરિભદ્રાચાર્ય કહેતા નથી. જે યોગ માર્ગના પ્રકાંડ આચાર્યો છે, જે સાધનાપથના પ્રકાંડ જ્ઞાતાઓ છે એ આ પ્રમાણે કહે છે, હું આમ કહેતો નથી. આપણા અહમ્ ને રદબાતલ કરવા માટે આવા ગ્રંથોનું વાચન બહુ જ બહુ જરૂરી છે. તો પહેલાં અધ્યાત્મની ચર્ચા બરોબર કરી લઈએ. હરિભદ્રાચાર્યનો ખાસ ભાર ઔચિત્ય ઉપર છે. ‘ઔચિત્યાદ્ વૃત્તયુક્તસ્ય.’ સાધક કેવો હોય ? ઔચિત્ય પૂર્વક આચરણ કરનાર. ગુરુ તો તમને મોંત્ર માર્ગદર્શન જ આપશે. બાકી આખરે કામ તો તમારે જ કરવું પડશે. અને એ રીતે તમારી ભીતરના ગુરુને તમે જાગૃત કરી દો. તમારી ભીતરના ઔચિત્યના દીવાને બિલકુલ જાગૃત કરી નાંખો. કારણ કે જે સમયે ગુરુ માર્ગદર્શન માટે ઉપલબ્ધ નહિ હોય એ વખતે તમારે નિર્ણય લેવો પડશે. એ વખતે તમારે તમને પોતાને જે ઉચિત લાગે એ કામ કરવું પડશે. મને તો સમજાયું છે કે આપણી આખીય સાધનાને એકાંગિની સાધના થતી એમણે રોકી છે.

તમે આમ જ કરો અને આમ નહિ એવું નથી કહેવાયું. પરિસ્થિતિ જોઈને તમે નક્કી કરો કે તમારા માટે શું અત્યારે ઉચિત છે. તમને લાગે કે આ વખતે વૈયાવચ્ચ ઉચિત છે તો એ જ કરો, પછી ભણવાનું એ વખતે ગૌણ..... તમારા માટે કઈ ક્ષણે શું ઉચિત છે એ તમારે નક્કી કરવાનું છે. “ઔચિત્યાદ્ વૃત્તયુક્તસ્ય”... “વચનાત્ તત્ત્વચિંતનમ્”.... આવો સાધક, ઔચિત્ય પૂર્વકના આચરણવાળો સાધુ કે શ્રાવક શું કરે ? તત્ત્વ ચિંતન. વચનાનુસારી તત્ત્વચિંતન. તમે જેનાથી જાગો.... ગુરુ પાસે તમે જ્યારે પણ જશો ત્યારે ગુરુ તમારી બુદ્ધિને ક્યારેય પણ નહિ માપે. ગુરુ એટલું જ જોશે કે આ કેટલો જાગ્યો છે ! કેટલો હોશમાં આવેલો છે ?

હવે જાગવું છે

એક મઝાની ઘટના હમણાં વાંચેલી. એક ભાઈ સંન્યાસી બનેલા મોટી ઉંમરે. ૬૦-૬૫ વર્ષ. કો’કે એમને પૂછ્યું કે, તમારા સંન્યાસની પાછળ નિમિત્ત શું ? ત્યારે એમણે કહ્યું કે, હું સરકારી ઑફિસર હતો. નિવૃત્ત થયો. મારે ગામડે ગયો. ગામડે ગયા પછી હાલપર ટેન્શનની તકલીફ હતી. ડોક્ટરે રોજ પ્રાતઃ ભ્રમણ માટે ચાર-પાંચ કિલોમીટર ચાલવાનું કહ્યું. એકવાર હું ફરવા માટે ગયેલો. જંગલમાં એક ઝૂંપડી હતી. ઝૂંપડીમાં એક માજી અને છોકરો રહેતા હતા. છોકરાનું નામ રાજુ હતું. લગભગ છ-સવા છ નો સમય અને હું ત્યાંથી પસાર થયો એ વખતે ‘દરિસન તરસિએ...’

એ માજી પોતાના દીકરાને જગાડી રહી છે : ‘રાજાબાબુ, જાગો, રાજાબાબુ, જાગો’! હું જાગી ગયો. મારું નામ પણ રાજુ હતું. એક જ શબ્દ સામાન્ય સ્ત્રીનો અને હું જાગી ગયો. મને થયું, કેટલું ઊંઘ્યો. ૬૫ વર્ષની જિંદગી ઊંઘમાં ગઈ. તે જ ક્ષણે હું જાગી ગયો. મેં ગુરુને પસંદ કર્યા અને સંન્યાસ લઈ લીધો.

બાયજીદ

બાયજીદ બહુ મોટા સંત થઈ ગયા. કોઈકે પૂછેલું કે તમારા ગુરુ કોણ ? ત્યારે બાયજીદે કહ્યું કે, એક વૃદ્ધ સ્ત્રી મારી ગુરુણી હતી. પૂછ્યું, શું બનેલું ? ‘હું સંન્યાસી બનેલો. માંત્રિક, તાંત્રિક, વિદ્વાન હતો. એકવાર જંગલમાં જતો હતો. અને એ સ્ત્રી મને સામેથી મળી. એ સ્ત્રી પાસે બધું હતું. મને ખ્યાલ નહિ કે આ સ્ત્રી કોણ છે ?’ એક વાત પહેલાં પણ મેં તમને કહી હતી. ગુરુ પણ આખરે તમારા જેવા જ શરીરધારી વ્યક્તિ છે. માત્ર તમે એમને ઝાંકો ત્યારે તમને ખ્યાલ આવે કે ત્યાં પરમ તત્ત્વ કેવું વિલસી રહ્યું છે ? જ્યાં સુધી આંખમાં ઝાંકી ન શકો.... આંખમાં ઝાંકવાની વિદ્યા તમારી પાસે ન હોય તો તમને ખરેખર ખ્યાલ પણ ન આવે કે આ ગુરુ છે, અને બહુ મોટા ગુરુ છે. બાયજીદ કહે છે : ‘મેં એણીની આંખોમાં જોયું નહિ, મને એક સામાન્ય સ્ત્રી લાગી. અને એ સ્ત્રીએ મને આજ્ઞા કરી : લે બેટા, આ બચકું છે. જરા બાજુના ગામમાં ફલાણાભાઈને ત્યાં પહોંચાડી દેજે.. એના સ્વરોમાં એટલી આજ્ઞાપકતા હતી કે હું ના ન પાડી શક્યો.’

યોગના અમુક તબક્કે તમારા સ્વરમાં ગંભીરતા, આજ્ઞાપકતા અને મધુરતા આવે છે. આજ્ઞાપકતા.... તમે બોલો અને બીજાએ એ વાત ઉઠાવવી જ પડે. બાયજીદ કહે છે કે હું વશ થઈ ગયો. હું માંત્રિક ને તાંત્રિક, અહંકારી માણસ. એક સામાન્ય સ્ત્રી કહે, આ બચકું મૂકી આવ અને હું મૂકવા જઉં ? પણ એના સ્વરમાં આજ્ઞાપકતા હતી. પછી મેં પણ વિચાર કર્યો કે હું તો શી રીતે જઉં ? હું કંઈ આવું કામ કરું ? હું તાંત્રિક માણસ. મેં અવાજ કર્યો અને મારી શક્તિથી વાઘને જંગલમાંથી બોલાવ્યો. વાઘને બોલાવીને વાઘના માથા ઉપર બચકું મૂક્યું અને કહ્યું, જા બેટા, ફલાણા ગામમાં ફલાણાભાઈને આ વસ્તુ આપી આવ અને વાઘ ચાલ્યો. પેલી બાઈ ખડખડ હસી પડી.

‘કેમ હસ્યાં ?’ મેં પૂછ્યું. એ બાઈએ કહ્યું; તારા જેવો અહંકારી અને આળસુ માણસ દુનિયામાં ક્યાંય જોયો નથી. તને એમ થયું કે વાઘ પણ મારી આજ્ઞા

માને છે એ બતાવું એટલા માટે તેં વાઘને બોલાવ્યો. આ તારો અહંકાર. ને તેં કેટલો બિચારા પર અત્યાચાર કર્યો ? તારા પગ ન હતા કે એને ધકેલ્યો ? આટલો ભયંકર આળસુ તું, કે બીજાને કામ માટે ધકેલ્યો. બાયજીદ કહે છે કે, હું એ જ ક્ષણે એ સ્ત્રીનાં ચરણોમાં ઢળી પડ્યો. ક્યારેક કો'ક વચન તમને લાગુ પડી જાય છે અને તમે જાગી જાવ છો.

“વચનાત્ તત્ત્વ-ચિંતનમ્.....” તમારી બુદ્ધિ ઉપર ચોકડી મારી દેજો. તમારી બુદ્ધિ પ્રમાણેના ચિંતનનો કોઈ અર્થ નહિ. તમે તત્ત્વચિંતન કરો, બુદ્ધિના સ્તર પર કરો, એનો કોઈ મતલબ નહિ. પ્રભુના વચનને કેન્દ્રમાં રાખીને આજુબાજુમાં તમે ફરો. તમારી બુદ્ધિ સાથે વાંધો નથી. જો બુદ્ધિ ક્રમાંક બે ઉપર હોય તો. “સદ્ધાએ, મેહાએ.....” પહેલા ક્રમાંકે શ્રદ્ધા, પછી મેધા..... પહેલા ક્રમાંક પર બુદ્ધિ નહિ, બુદ્ધિને કેન્દ્રમાંથી ઉઠાવી લો. એક વાત ઉમેરું. તમે જેને બુદ્ધિ કહો છો એ જુદી ઘટના છે. શાસ્ત્રો જેને મેધા કહે છે એ જુદી ઘટના છે. હમણાં એક માણસ સાથે વાતચીત થયેલી. એ કહે, અમુક માણસ પ્રજ્ઞાવાન છે. મેં કહ્યું : પ્રજ્ઞાવાન ના બોલો, બુદ્ધિશાળી છે એમ કહો તો વાંધો નહિ. અહંકારવિમુક્ત જે ચેતના હોય એને જ મેધા કહી શકીએ, એને જ પ્રજ્ઞા કહી શકીએ.

આધાર સૂત્રો

- ઔચિત્યાદ્વૃત્તયુક્તસ્ય, વચનાત્તત્ત્વચિન્તનમ્ ।
મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્તમધ્યાત્મં તદ્વિદો વિદુઃ ॥
- અતઃ પાપક્ષયં સત્ત્વં,
શીલં જ્ઞાનં ચ શાશ્વતમ્ ।
તથાઽનુભવસંસિદ્ધ-
મમૃતં હૃદ એવ હિ ॥

-યોગભિન્દુ, ૩૫૮/૩૫૯

સાધના સંકેત

અધ્યાત્મનો રસ ઝરતો માર્ગ :

- ઔચિત્યપૂર્વક વ્રતપાલન (શરીરના સ્તર પર)
- વચનાનુસારી તત્ત્વચિંતન (મનના સ્તર પર)
- મૈત્ર્યાદિથી ભાવિતતા (હૃદયના સ્તર પર)
- ઔચિત્ય આલોચન
- ધર્મ પ્રવૃત્તિ
- આત્મસંપ્રેક્ષણ

અધ્યાત્મના

પડાવ ભણી...

પરમ તારક દેવાધિદેવ પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુની સાધનાનું વર્ણન કરતાં ભગવાન સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું છે કે “સયં પવેસિયા ઝાતિ”.... અંદર પ્રવેશીને પ્રભુ ધ્યાન કરતા હતા. “સયં પવેસિયા” શબ્દો મૂલ્યવાન છે. ધ્યાનનો પ્રારંભ ક્યારે થઈ શકે ? તમે ભીતર સરો ત્યારે.....

ખૂબ ફર્યા બહાર. શું મળ્યું? અંતઃપ્રવેશ જલ્દીમાં જલ્દી હવે થઈ જવો જોઈએ.

મુલ્લાજી રાતના બાર વાગ્યે ઊઠ્યા. કંઈક શોધતા હતા. પત્નીએ પૂછ્યું, શું શોધો છો? આંખો બંધ. મુલ્લાજી કહે : ચશ્માં શોધું છું. શું જરૂર પડી ચશ્માંની? મુલ્લાજી કહે: સ્વપ્ન આવે છે, પણ બહુ ઝાંખું છે, સ્પષ્ટ દેખાય એટલા માટે....

બહારી દૃશ્યોને જ સ્પષ્ટ કરી શકતા ચશ્માં સ્વપ્નને શી રીતે સ્પષ્ટ કરી શકે ? એમ માત્ર તમારા ગુણો જોડે જ આત્મસાત્ થવા માટે સર્જાયેલું તમારું ભીતરી તંત્ર બહારના પદાર્થોનો આસ્વાદ શી રીતે માણી શકે? પદાર્થનો અને તમારો સંબંધ માત્ર સંયોગ સંબંધ જ છે. તાદાત્મ્ય સંબંધ ક્યારે પણ એ બેઉની વચ્ચે સ્થપાઈ શકે નહીં. તમારો અને તમારા ગુણો વચ્ચેનો સંબંધ જ તાદાત્મ્ય સંબંધ હોઈ શકે. ભોક્તૃતાનો સંબંધ તમારો તમારા ગુણો સાથે હોઈ શકે. પદાર્થો અને તમારી વચ્ચે આવો કોઈ સંબંધ હોઈ શકે નહીં.

હકીકતમાં પદાર્થનો ભોગ તમે કોઈ રીતે કરી શકો તેમ નથી. પરનો ભોગ આત્મા ક્યારે પણ કરી શકે નહિ. કોઈપણ સંયોગમાં નહિ. માત્ર સ્વનો જ તમે ‘દરિસન તરસિએ...’

ભોગ કરી શકો છો. સ્વરૂપરમણતા શબ્દ જ હોઈ શકે. પરરૂપરમણતા શબ્દનું અસ્તિત્વ પણ નથી. અંતઃપ્રવેશ અને એના મઝાના માર્ગની ચર્ચા ચાલી રહી છે. માર્ગ એટલો સરસ છે, મઝેદાર છે.

તમે ખાલી પગ ઉપાડો ને મંઝિલ આવી જાય એમ છે. આપણાં પહેલાનાં ગામડાનાં રસ્તા હોય, ને મઝાનું નેળિયું હોય, ને આજુબાજુ હાથિયા થોરની આખી વાડ હોય, તમે બપોરે ચાર વાગ્યે નીકળોને તમને એમ લાગે કે આખો માર્ગ વાતાનુકૂલિત છે.

અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા.

પહેલો પડાવ અંતઃપ્રવેશનો : અધ્યાત્મ....

ઔચિત્યાદૃત્તયુક્તસ્ય વચનાત્તત્ત્વચિન્તનમ્ ।

મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્તમધ્યાત્મં તદ્વિદો વિદુઃ ॥

ઔચિત્યપૂર્વકના પ્રતો અને મહાપ્રતોથી જે સાધક યુક્ત છે...

આ પહેલું વિશેષણ...

પ્રતો છે, મહાપ્રતો છે. હરિભદ્રાચાર્ય મહારાજ પૂછે છે: ઔચિત્ય તારી પાસે છે કે નહિ ? એક એક પડાવે નહિ, એક એક ડગલે હરિભદ્રાચાર્ય ઔચિત્યની ચર્ચા છોડી નથી. તમે સાધક ત્યારે જ કહેવાઈ શકો, જ્યારે સાધનાના તે તે તબક્કે તમારા માટે શું ઉચિત છે એનો ખ્યાલ આવતો હોય. જેને આપણે આંતરસૂઝ કહી શકીએ.

આને આપણે ત્યાં છઠ્ઠી ઈન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે. આપણને ખ્યાલ ન આવે ઘણીવાર કે વરસાદ આવવાનો છે કે નથી આવવાનો.... પણ ઘેટાં-બકરાંને તરત ખ્યાલ આવી જતો હોય છે, જેથી એ તુરત જ વાડામાંથી સુરક્ષિત જગ્યાએ જતાં રહેતાં હોય છે. વરસાદ આવતાં પહેલાં કીડીઓને પણ ખ્યાલ આવી જતો હોય છે કે વરસાદ આવી રહ્યો છે.... આ અત્યારનું સંશોધન છે.

એક યોગાચાર્ય કહ્યું છે કે તમે રાત્રે જ્યારે ઊઠો, ગમે ત્યારે ઊઠો; તમે એક કામ કરો. સીધી ઘડિયાળ તરફ નજર ન રાખો. આંખ બંધ રાખો, તમારા મનને પૂછો. કેટલા વાગ્યા હોવા જોઈએ ? લગભગ જવાબ આવશે તે આસપાસમાં જ હશે. આસપાસ તો તમારા માટે... યોગીઓ તો ચોક્કસ સમય પણ કહી શકે.

હકીકતમાં અંદર ઘડિયાળ ચાલુ છે. બહાર ઘડિયાળ આવી એટલે ભીતરી ઘડિયાળે કામ કરવાનું બંધ કર્યું.

અંદરની ઘડિયાળને જૈવિક ઘડિયાળ કહેવામાં આવે છે.

શિરોહીના એક વૈજ્ઞાનિકે પ્રયોગ કર્યો ધ્રુવપ્રદેશમાં જઈને કે જ્યારે સાંજ પડી જાય ત્યારે પ્રકાશ ઘણો જ છે, એ વખતે આપણા ભારતીય પક્ષીઓ શું કરે છે ? લગભગ આપણા ભારતીય પક્ષીઓ સાંજના સમયે માળામાં આવીને સૂઈ જતાં હોય છે, તો ત્યાં, જ્યાં પ્રકાશ વધુ પડતો છે ત્યાં શું કરે છે ? આ એક પ્રયોગનો આધાર હતો, પછી એણે નોંધ્યું ઘણાં બધાં પક્ષીઓને લઈ ગયા પછી કે બરોબર ભારતીય સમય પ્રમાણે સૂર્યાસ્ત થવાની તૈયારી થાય તે વખતે પેલા બધા પંખીઓ સુષુપ્ત થઈને પડે છે. પક્ષીઓની અંદર પણ જૈવિક ઘડિયાળ છે. તમારી ભીતર તો છે જ...

અમારે ત્યાં પહેલા સ્વાધ્યાય ઉપરથી સમયનું અનુમાન નીકળતું હતું.. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે સૂર્યના પ્રકાશની અંદર પુરુષની છાયા વગેરેથી પોરિસિ વગેરેનું અનુમાન થઈ શકતું. પણ વાદળ ઢાંક્યો દિવસ હોય ત્યારે શું કરવું ? ત્યારે માત્ર ગાથાઓના ગોખવા ઉપરથી અથવા અર્થાનુપ્રેક્ષણથી અમારા પૂર્વ મહર્ષિઓ સમયનું અનુમાન ચોક્કસ રીતે લગાવી દેતા કે આટલા જ વાગ્યા હોવા જોઈએ. આ હતી જૈવિક ઘડિયાળ.... ભીતરની શક્તિ...

આદિવાસીઓમાં, તમને ખ્યાલ હશે, ઝૂંપડાઓ બહુ અલગ રહેતાં હોય છે. આફ્રિકાના જંગલમાં તો આદિવાસી બહુજ દૂર દૂર રહેતા હોય છે. અમેરિકાનો એક વૈજ્ઞાનિક ત્યાં ગયો ને એને પ્રશ્ન થયો કે આ લોકો પોતાની વાતો શી રીતે અરસપરસ કહેતા હશે ? ધારો કે એક ઝૂંપડું બળ્યું, બીજે સમાચાર મોકલવા છે. શી રીતે એ મોકલાવે ? છેક ત્યાં જઈને જોયું તો ખબર પડી કે એ લોકો ટેલીપથીનો, સંદેશાના દૂર સંપ્રેષણનો ઉપયોગ બહુ મઝાથી કરતા હતા. એ માણસ બે કે ત્રણ કીલોમીટરની હદમાં રહેલા પોતાના બધા જ પાડોશીઓને માત્ર ટેલીપથી દ્વારા સંદેશો આપી શકતો કે અહીં આ બનાવ બન્યો છે. પેલા ટેલીપથીને તરત ઝીલી લેતા. ટેલીપથી હમણાં તમે પણ કરી શકો. તમારું મન થોડું સ્થિર થાય તો હમણાં પણ ટેલીપથી કરી શકો, તમે દૂર સંદેશ મોકલી શકો અને દૂરનાં સંદેશ પણ ઝીલી શકો.

‘દરિસન તરસિએ...’

પ્રશ્ન : શું આવું અત્યારે થઈ શકે ? ટેલીપથી અત્યારે યોજી શકાય ?

જવાબ : સામેની વ્યક્તિમાં થોડી શક્તિ હોવી જોઈએ. અને બીજું સામેની વ્યક્તિને કહેવું જોઈએ કે લગભગ આપણે કયા સમયે સંદેશાઓ કરીશું.

એ માટે બ્રાહ્મ મુહૂર્તનો સમય વધુ સારો છે. જ્યારે વધારે અવરોધો નડતા ન હોય. તો લગભગ સમય નક્કી કરેલ હોય અને પછી સંદેશાઓની શરૂઆત થાય તો તમે ગમે ત્યારે ઝીલી શકો. પછી તો , અભ્યાસ થયા પછી તમે વ્યસ્ત હો ત્યારે પણ સંદેશાઓ ઝીલી શકો.

શરૂઆતમાં એવું કરવું પડે કે તમારે સ્થિર થવું પડે, તમારે ભીતર થોડાક સરવું પડે. પછી તમે સંદેશાઓ ઝીલી શકો.

આવી એક નહીં અનેક શોધો આપણી પાસે હતી.

પૂ. હરિભદ્રાચાર્ય મહારાજ એ કહેવા માગે છે કે સાધનાના હરએક તબક્કે તમારી ભીતર ઔચિત્ય ચાલુ રહેવું જોઈએ. તમને પોતાને ખ્યાલ આવવો જોઈએ. અંદરથી એક માર્ગદર્શન મળ્યા કરવું જોઈએ કે આ બરોબર છે કે આ બરોબર નથી ?

મૃગાવતીજીનો ક્યો અપરાધ ?

મૃગાવતીજી ભગવાનનાં સમવસરણમાંથી મોડાં બહાર નીકળ્યા... પરમાત્માની વાણી જ્યાં વહી રહી હોય... સમયનું ભાન ભૂલી જવાય... એ કાંઈ વાંક ગણી શકાય ? ... છતાં જ્યારે એ ચંદનાજી પાસે પહોંચ્યાં છે. અને ચંદનાજીએ એમને આડે હાથ લીધાં છે કે આટલું મોડું ? તમને આ કેમ શોભી શકે ? ન ચાલી શકે આ. અને મૃગાવતીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં છે.

હર્ષના આંસુ પણ આવ્યાં છે અને વિષાદના આંસુ પણ આવ્યાં છે. હર્ષના આંસુ એટલા માટે કે કેટલા સરસ ગુરુણીજી મને મળ્યાં... ગુરુ ઠપકો આપે અને શિષ્ય રાજી રાજી... વિષાદના આંસુ શા માટે આવ્યાં ? શું ભૂલ કરી'તી એમણે? ભૂલ આ જ કરેલી કે જૈવિક ઘડિયાળ બિલકુલ તૈયાર હતી. અને સાધ્વીજીની જૈવિક ઘડિયાળ હતી. સાડા ચાર થયાને કહી દીધું હશે કે ટિક ટિક... ચાલ્યા જાવ ઉપાશ્રયે... પહોંચી જાવ હવે... તમારાથી બહાર રહેવાય નહીં... જૈવિક ઘડિયાળે કહી દીધું હતું છતાં જૈવિક ઘડિયાળના સમાચારને અણસુણ્યા કર્યા તે એમના માટે અપરાધ હતો.

ઔચિત્ય તમારી ભીતર ગોઠવાઈ ગયું હોવું જોઈએ. હર એક તબક્કે તમને પોતાને ખ્યાલ આવ્યા કરે કે મારા માટે અત્યારે શું ઉચિત છે ? મારે શું કરવું જોઈએ ? શું ન કરવું જોઈએ ? જો કે આ થોડા આગળ વધેલા સાધકની વાત છે. પ્રારંભિક અવસ્થાનો જે સાધક છે તે તો ગુરુને પૂછ્યા જ કરશે.

જે શીખવા માંગે છે તે શિષ્ય.

એક મજાની વ્યાખ્યા શિષ્યની વાંચી હતી. “શીખે તે શિષ્ય.” જે શીખવા માંગે તે શિષ્ય. તો પ્રારંભિક તબક્કામાં તો ગુરુ આપણી પાસે જ હોય અને આપણે ગુરુનું માર્ગદર્શન મેળવ્યા કરીએ, આપણે ગુરુને પૂછ્યા કરીએ: શું કરવું ? શું ન કરવું ? આ કરાય ? પણ થોડેક આગળ ગયા પછી ગુરુ તમને એકલા છોડી દેશે. માની ઈચ્છા શું હોય ? દીકરો પોતાના પગ પર ચાલવા માંડે. ક્યાં સુધી આંગળી પકડીને ચાલશે ? ગુરુની ઈચ્છા છે કે તમે તમારા પગ ઉપર ચાલો અને એટલા માટે તમારી ભીતર રહેલા ઔચિત્યના ચક્રને ગુરુ ચાલુ કરી દે. પછી જે અંદરથી ટિક ટિક કરી સમાચાર આવે તે તમારે સાંભળ્યા કરવાનાં છે. અલબત્ત આ વાત નાની નાની બાબતો પરત્વે છે. બાકી તો સાધુ માટે એ નક્કી છે કે એ ગીતાર્થ ન હોય તો એણે ગીતાર્થની નિશ્રામાં જ રહેવું જોઈએ, ગીતાર્થની આજ્ઞા પ્રમાણે જ ચાલવું જોઈએ. પણ ગુરુની આજ્ઞાથી તે ગુરુથી દૂર ગયેલ હોય ત્યારે નાની બાબતો પરત્વે એ ઔચિત્યનો ઉપયોગ કરે.

તર્ક ક્યાં ?

‘વચનાત્તત્ત્વચિંતનમ્’...

વચનાનુસારી તત્ત્વચિંતન... તમારી બુદ્ધિને તમે ત્યાં સુધી લઈ જશો, જ્યાં સુધી પરમાત્માનું વચન તમને મળે છે. પરમાત્માનું વચન તમને મળી રહ્યું છે, તેને સિદ્ધ કરવા તમે તમારી બુદ્ધિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરી લ્યો. અને એ પરમાત્માના વચનને સમજવા માટે, પરમાત્માનાં વચનને સિદ્ધ કરવામાં બુદ્ધિ વપરાય છે. પણ એ ક્યારે? બીજાની સમક્ષ જ્યારે પ્રતિપાદન હું કરતો હોઉં ત્યારે.... મારી ભીતર તો મારે માત્ર અનુભૂતિ દ્વારા જ પ્રભુનાં એ વચનોને સંવેદવાનાં છે.

માત્ર બુદ્ધિ દ્વારા સંવેદન કરીને હું આવેલો હોઈશ તો મારા પ્રતિપાદનમાં કંઈ દમ નહીં હોય... કંઈ કસ નહીં હોય... અનુભૂતિ દ્વારા એ વચન મારે

‘દરિસન તરસિએ...’

આત્મસાત્ કરવું જોઈએ. અનુભૂતિ દ્વારા એ વચન મારે ઝીલવું જોઈએ. એ ઝીલ્યા પછી મારે તમારી સમક્ષ મૂકવું હોય ત્યારે તર્કનો ક્યારેક આધાર લઈશ. પણ એ તર્ક તમારા માટે... મારી તરફ તો તર્ક ક્યારે પણ નહીં હોય. મારી તરફ તો માત્ર અનુભૂતિ જ અનુભૂતિ છે.

‘વચનાનુસારી તત્ત્વચિંતન’...

એ પણ કેવી રીતે ? મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્તમ્..’ મનમાં તત્ત્વચિંતન હોય... હવે એ ચિંતનને મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ, કરુણા પરક બનાવી જુઓ. સાધના પણ ભીગી ભીગી જોઈએ અને ચિંતન પણ ભીગું ભીગું જોઈએ.

‘મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્તમ્’.... જીવ વિચાર ભણ્યા છો, જીવ તત્ત્વનો ખ્યાલ તો છે ને ? એનું સંવેદન જોઈએ. પૌષ્ઠમાં તમે હતા. કદાચ બહારથી આવ્યા ને કાયા પાણીનાં બે ટીપાં પડી ગયા તમારા શરીર પર... તમારા શરીરની અંદર ધ્રુજારી/કંપન હોવું જોઈએ કે સાહેબજી, ગયો હતો બહાર. કામળી પણ ઓઢેલી ને છતાં મારી આંગળી પર બે ટીપાં પડી ગયાં. ગુરુજી, મને પ્રાયશ્ચિત આપો ! એ વખતે તમારા શબ્દની અંદર એક ધ્રુજારી ધ્વનિત / પ્રતિબિંબિત થવી જોઈએ.

ધ્રુજારી ... સાહેબજી, આ પાપ થઈ ગયું. કેમ ચાલે આ ? હું એકદમ ધ્રુજી ગયો છું. કંપી ગયો છું, આ વાત તમારી ભીતર હોવી જોઈએ, એટલે કે ‘મૈત્ર્યાદિસારમત્યન્તમ્’... એક વાત કહું તમને. ગુરુ હરએક તબક્કે તમારી ભૂમિકાની ચકાસણી કર્યા જ કરશે, અને એ ચકાસણીની અંદર મુખ્ય ચકાસણી આ હશે: મૈત્ર્યાદિસારતાની.

એક મઝાની ઝેન કથા આવે છે. સાધક હોર્સપોલો રમીને આવ્યો છે. ત્યારે ગુરુ એને પૂછે છે કે તું હોર્સપોલો રમીને આવ્યો છે, બેટા ! તારો ઘોડો થાકી ગયો હશે, તું પણ થાકી ગયો હોઈશ. અને મેદાનમાં ખોડાયેલી લાકડીઓ પણ થાકી ગઈ હશે.

ગુરુ બોલે છે એટલે હા... હા... કરવી જ પડે. શિષ્ય પથારીમાં પડ્યો, પણ એને કાંઈ ઊંઘ ન આવે. ‘હું થાક્યો બરાબર. ઘોડો થાક્યો બરોબર... પણ લાકડીઓ થાકી એ શી રીતે બને ?’ આખી રાત શિષ્યની બેચેનીમાં વીતી છે. પછી સવારે પાંચ વાગે એને થાય છે કે હા... હું અને એ ક્યાં જુદા છીએ ? આખરે એનામાં ય અસ્તિત્વ તો છે ને ? ચેતનાના સ્તર પર એ મારાથી ભિન્ન

છે. પણ અસ્તિત્વના મામલે લાકડી પણ મારાથી ક્યાં ભિન્ન છે? તો અસ્તિત્વનો સ્તર પકડી લઉં. અસ્તિત્વના સ્તર પર હું અને એ એક જ છીએ.

‘સમણો હું...’

એક સરસ કથા વાંચી હતી, બહુ મજાની કથા છે, આપણને તો હલાવી નાખે એવી કથા છે.

એક સાધુ હતા... રડતા હતા. બુદ્ધ સાધુ છે. તે રડે છે. કોઈએ પૂછ્યું કે, તમે કેમ રડો છો? ત્યારે કહે છે કે મને પૂછવામાં આવશે કદાચ કે તું પ્રમુખ ભિક્ષુ આનંદ કે મૌદ્ગલાયન જેવો કેમ ન બન્યો ? તો હું પરમશક્તિને જ કહી દઈશ કે તમે ન બનાવ્યો. મારા હાથની કોઈ વાત હતી નહીં, પરમાત્મશક્તિ જ એ કામ કરી શકે. હું તો શું કરી શકું ? પણ મને પૂછવામાં આવશે કે તું તારા જેવો કેમ ન બન્યો? ત્યારે હું શું જવાબ આપીશ? કારણકે તે મારા હાથની વાત હતી.

આપણે આપણા જેવા તો બની જવું જોઈએ ને ?

સાધુ રોજ બોલે: ‘સમણોહં સંજય-વિરય-પડિહય-પચ્ચક્ખાય-પાવકમ્મા’... એક મુનિનો / સાધ્વીનો પરિચય શું? ‘સમણોહં’... હું સાધુ. સંયત, સમ્યક્ રીતે યતનાશીલ. પાપોથી અટકેલ. જેણે પાપ કર્યોને રોક્યા છે...

‘સમણો હું...’ બોલતાં કેવો તો આનંદ પ્રકટે છે ! કેવો ? શબ્દોને પેલે પારનો... ભગવાનનું શ્રામણ્ય મને મળી ગયું ? આનંદના આંસૂ વરસવા માંડે... શ્રામણ્ય મળે એટલે આનંદ જ આનંદ ને અધ્યાત્મ મળે એટલે...? શું થાય?

અનુભવ સિદ્ધ અમૃત

આ અધ્યાત્મ મળે તો શું થાય ભીતર ? એની પણ મધુરી ચર્ચા કરી છે: ‘અતઃ પાપક્ષયઃ સત્ત્વં, શીલં જ્ઞાનં ચ શાશ્વતમ્; તથાનુભવસંસિદ્ધ-મમૃતં હ્યદ એવ હિ...’

શું મજાના શબ્દો વાપર્યા છે આચાર્યશ્રીએ...

‘અનુભવ સંસિદ્ધમ્ અમૃતમ્’...

અનુભવ સિદ્ધ અમૃત છે અધ્યાત્મ.

એ અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થતાં ભીતર કઈ સંપત્તિ આવે છે ? ચાર વાત લખે છે. પાપ-ક્ષય, સત્ત્વ, શીલ અને જ્ઞાન.

‘દરિસન તરસિએ...’

પાપ-ક્ષય. કર્મની અંદર ચીકણામાં ચીકણું કર્મ મોહનીય છે. અને મૈત્ર્યાદિપૂર્વક તમે તત્ત્વચિંતન કરો છો ત્યારે મોહ ઊડી જશે. મૈત્રીને લાવો, મોહ ઊડી જશે. બીજાને લાવો, તમારી જાત ઊડી જશે. જાતને ઉડાવવી છે ? બીજાને લાવી દો વચ્ચે...

અમે લોકોએ આ જ કામ કર્યું. પહેલાં અમારી જાતની ચિંતા હતી: 'મને કાંઈ પીડા ન થાય.' હવે શું છે ? 'કોઈને પીડા ન થાય.' મોહના કુરચે કુરચા ઉડાવવા હોય તમારે તો આ જ મજાનો કીમિયો છે. મૈત્ર્યાદિથી યુક્ત તમારું તત્ત્વચિંતન હોવું જોઈએ. બીજાને લાવી દો કેન્દ્રમાં... મોહ ઊડી જશે. સત્ત્વ; કર્મક્ષય થાય એટલે સત્ત્વ પ્રગટે છે. વીર્યોલ્લાસ...

એ વીર્યોલ્લાસ શું કરે છે ? શીલને/ચિત્તસમાધિને જન્માવે છે અને એ ચિત્તસમાધિ તત્ત્વબોધમાં રૂપાન્તરિત થશે. છેલ્લે અધ્યાત્મ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટાવશે. એટલે આખો ક્રમ ખ્યાલમાં આવી ગયો?

'અધ્યાત્મના' પડાવે મૈત્ર્યાદિથી યુક્ત તત્ત્વચિંતન કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય છે. કર્મનો ક્ષય થવાથી શું થાય છે ? વીર્યોલ્લાસ તમારી ભીતર પ્રગટ થાય છે અને એ વીર્યોલ્લાસ શું કરે છે? ચિત્તસમાધિને આપે છે. એક વાત યાદ રાખો. શક્તિ એ જ જે સમાધિ આપી શકે. સત્ત્વ એ જ જે શીલને/ચિત્તસમાધિને આપી શકે, જે શક્તિ તમારા ચિત્તને અસમાધિમાં ડૂબાડી શકે તે શક્તિ શક્તિ નથી.

શક્તિ એ... સત્ત્વ એ... વીર્યોલ્લાસ એ... જે તમને ચિત્તસમાધિ આપી શકે...

તમે બધા સાતામાં છો ને ? અંતઃપ્રવેશ થઈ ગયો હોય તો સાતા... જ સાતા... તમે ક્યાં છો એ નક્કી કરવું પડશે ને?

મજાની ઝેન કથા છે. એક ગુરુ હતા. ગુરુ ઊંચી કક્ષાના ગુરુ હતા. શિષ્ય વૃદ્ધ મુનિઓ પાસે તાલીમ લઈ લે અને લાગે કે એ હવે ગુરુકૃપાને યોગ્ય બન્યો છે ત્યારે ગુરુની પાસે એને મૂકવામાં આવે. એક શિષ્ય તૈયાર થયેલો એને ગુરુની પાસે જવાની છૂટ આપવામાં આવે છે. ગુરુના આવાસ તરફ એ જાય છે. ધ્રુજારી છે. ખબર છે કે ગુરુ બહુ મોટા છે, શું પૂછશે, શું નહિ પૂછે ? ધ્રુજતો ધ્રુજતો જાય છે. આશ્રમથી ગુરુનો આવાસ થોડો દૂર છે. ત્યાં પહોંચ્યો. વરસાદના દિવસો. છત્રી હાથમાં છે. પગમાં જોડાં છે.

ગુરુનો આવાસ આવ્યો. છત્રી છોડી, જોડાં મૂકી દીધાં અને અંદર જાય છે. અંદર જઈ ગુરુને વંદન કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાન રાતના રાત ઉજાગરા કરીને મોઢે

રાખ્યું છે. કારણ કે ગુરુ ક્યો પ્રશ્ન પૂછશે એ ખબર નથી. પહેલો જ પ્રશ્ન ગુરુએ પૂછ્યો કે તું જોડા ને છત્રી લઈને આવ્યો ? ‘હા’... ‘ક્યાં મૂક્યા ? જોડા ને છત્રી ક્યાં ઉતાર્યા ? બારણાની જમણી બાજુ કે ડાબી બાજુ ?’

આપણને પણ આ ખ્યાલ નથી હોતો. કોઈ વસ્તુ ક્યાંક મૂકી દઈએ પછી ખ્યાલ નથી હોતો કે ક્યાં મૂક્યું છે ? ગુરુ પૂછે છે કે જોડાં ને છત્રી ક્યાં મૂક્યાં? પેલો ગપચાઈ ગયો કે ગુરુ હમણાં પરીક્ષા કરશે. તરત બહાર જઈને જોઈ આવશે. પોતે ખોટું બોલે તો કામ આવે એમ નથી. ‘ગુરુદેવ ! એ ખ્યાલ નથી રહ્યો.’ ગુરુ કહે છે: તને આટલો પણ ખ્યાલ ન રહ્યો, તો તૈં તારા ચિત્તને સચેત કેટલું રાખ્યું તે મને કહે. તું મારી પાસે ભણવા માટે આવ્યો છે. તારું ચિત્ત તૈયાર કેટલું? તારી સજ્જતા કેટલી? તને એ પણ ખ્યાલ નથી કે ડાબે મૂક્યું કે જમણી બાજુએ મૂક્યું. તો આટલી નાનકડી વાત, અડધી મિનિટ પહેલા ઘટેલી ઘટના એ પણ જો તને યાદ ન રહેતી હોય તો મારું જ્ઞાન તને શી રીતે યાદ રહેશે?

જા, એક વર્ષ રહી જા આશ્રમમાં... પછી આવજે.

એટલે મજાનો ક્રમ આપ્યો: કર્મક્ષય... વીર્યોલ્લાસ. ચિત્ત સમાધિ... ચિત્ત જ્યાં સુધી સમાધિયુક્ત ન બને, ચિત્ત પૂરેપૂરું તમારા નિયંત્રણમાં ન હોય ત્યાં સુધી તમે ધ્યાન શી રીતે મેળવી શકો?

તમારે મનના સ્તર પર, ચિત્તના સ્તર પર ધ્યાનને પ્રાપ્ત કરવું છે. પણ એ સ્તર જ તમારા નિયંત્રણમાં નથી. તો તમે શી રીતે ધ્યાન પ્રાપ્ત કરી શકો ? પહેલાં ચિત્તસમાધિ...

સાધકના ત્રણ ગુણો

આ તો અધ્યાત્મના પહેલા પડાવની હરિભદ્રાચાર્યે કરેલી ચર્ચા છે. હરિભદ્રાચાર્ય મહારાજે યોગબિંદુમાં જ કેટલાક આચાર્યપ્રવરોના મતે અધ્યાત્મનું બીજું એક ચરણ કલ્પ્યું છે. જેની અંદર સાધકના ત્રણ ગુણો એમણે અપેક્ષિત માન્યા છે: ઔચિત્ય આલોચન, ધર્મ પ્રવર્તન અને આત્મ-સંપ્રેક્ષણ. આ ત્રણ વસ્તુઓ જેની પાસે હોય એ જ માણસ માટે નક્કી કહી શકાય કે અધ્યાત્મની અંદર એનો પ્રવેશ થઈ ચૂક્યો છે.

ઔચિત્ય આલોચના

પહેલી વાત: ઔચિત્ય આલોચના.

‘દરિસન તરસિએ...’

કોઈપણ સ્થાનમાં કે ગુણસ્થાનમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલા તમારે તમારી હેસિયત જોવી પડતી હોય છે. ગુરુ તો જોશે જ. તમારે પણ જોવી પડતી હોય છે કે ખરેખર હું ક્યાં પહોંચેલો છું?

ઔચિત્ય તમારી ભીતર કેટલું પનખ્યું છે એ જોવા માટે કેટલીક રીતો આપી છે. બહુ મઝાની રીતો છે. એક રીત તો એ છે કે, તમે તમારા યોગોની શુદ્ધિ દ્વારા તમારા ઔચિત્યને જોઈ શકો છો. તમે ચાલો છો ત્યારે તમારું શરીર શી રીતે ચાલે છે? તમારું મન નિરવધ રીતે ગતિ કરે છે કે સાવધ રીત ગતિ કરે છે? તમારા ત્રણે યોગો તમારા કાબૂમાં છે કે નહિ? તે તમારે જોવું પડતું હોય છે.

બીજી રીત ઔચિત્યાલોચનની છે જનવાદ અવગમ, કે લોકો તમારા માટે શું માને છે? તમે તમારા માટે મોટી મોટી ધારણા રાખેલી હોય. પણ લોકો તમારી ભૂમિકા માટે શું માને છે એ પણ તમારે જોવું પડતું હોય છે. પહેલાંના રાજાઓ અંધારપિછેડો પહેરી ગામમાં ફરવા માટે નીકળતા કે મારા માટે લોકો શું કહે છે? તેમ સાધકે ક્યારેક ખૂણે ખાંચરે બેસીને લોકોની પોતાના માટેની વાત સાંભળવી પડતી હોય છે કે લોકો મારા માટે શું માને છે? ‘જોયો, મોટો અધ્યાત્મવાળો થઈ ગયો ન હોય તો! કોધ તો એટલો બધો છે કે જેનો પાર નથી. વાત વાતમાં ગુસ્સે થઈ જાય છે. અને કહે હું અધ્યાત્મી... શું અધ્યાત્મી?’ જનવાદનું અવલોકન કરવું પડતું હોય છે.

અને છેલ્લું ચિહ્ન છે ઔચિત્યાલોચનનું સંકેતજ્ઞાન. યૌગિક પરિભાષાના સંકેતો મળે છે ભીતરથી કોઈ ? અનાહતનો નાદ સંભળાય છે કે નહિ? ભીતરથી કોઈ મઝાનાં વાજિંત્રોના અવાજો સંભળાય છે કે નહિ? આવું બધું એને જોવું પડતું હોય છે.

ધર્મપ્રવૃત્તિ ને આત્મસંપ્રેક્ષણ

આ ઔચિત્યાલોચન પછી ધર્મપ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થાય છે. આ બીજું ચરણ. અને એ ધર્મપ્રવૃત્તિની અંદર વખતો વખત એણે આત્મસંપ્રેક્ષણ કરવું પડતું હોય છે. આ ત્રીજું ચરણ. હું જે ધર્મક્રિયા કરું છું એ શુદ્ધ રીતે કરું છું? પ્રતિક્રમણ પણ મારું શુદ્ધ રીતે થયું છે? મારી એક એક ક્રિયા શુદ્ધ રીતે થઈ છે ને? અથવા

મારી ક્રિયા સાતિયાર થઈ છે તો અતિયાર મને કેવી રીતે લાગ્યો ? એનું હું આત્મપ્રેક્ષણ કરી ગુરુ પાસે જઈને પ્રાયશ્ચિત લઈ લઉં. આ રીતે ઔચિત્ય આલોચન, ધર્મપ્રવૃત્તિ અને આત્મસમ્પ્રેક્ષણ દ્વારા પણ અધ્યાત્મના સ્તરની ચકાસણી સાધક કરી શકતો હોય છે.

આ પહેલા પડાવની વાત થઈ...

આધાર સૂત્રો

- અભ્યાસોઽસ્યૈવ વિજ્ઞેયઃ, પ્રત્યહં વૃદ્ધિસંગતઃ,
મનઃ સમાધિ સંયુક્તઃ, પૌનઃ પુન્યેન ભાવના ॥
—યોગબિંદુ-૩૬૦
- જઈ મે હુજ્જ પમાઓ, ઇમસ્સ દેહસ્સિમાઈ રયણીએ;
આહારમુવહિદેહં, સવ્વં તિવિહેણ વોસિરિયં ॥
—સંથારા પોરિસી સૂત્ર

સાધના સંકેત

ભાવના

- અધ્યાત્મનો અભ્યાસ તે ભાવના
-તે દરરોજ વધતો હોવો જોઈએ,
-તે ચિત્તસમાધિથી યુક્ત હોય,
-તે વારંવાર ઘૂંટાતો હોય..

ભાવના

ભવ

નાશિની

દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીર ભગવાને જે સાધના કરી એનું વર્ણન કરતાં ભગવાન સુધર્માસ્વામી આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવે છે કે, 'સયં પવેસિયા ઝાતિ'... અન્તઃ પ્રવેશ કરીને પ્રભુએ ધ્યાન કર્યું. આપણી પાસે અત્યારે અંતઃપ્રવેશનાં બે સૂત્ર છે: અધ્યાત્મ, ભાવના.

અધ્યાત્મની ભૂમિકા પર પહેલા પડાવે જે તત્ત્વચિંતન થયું, એને બીજી ભૂમિકા ભાવનાની થોડી ઘેરાશ આપે છે.

ભાવના એટલે શું? ચિંતનને અવચેતનના સ્તરે ઉતારી દેવાની ચેષ્ટા... અધ્યાત્મના પડાવે કદાચ એ શક્યતા રહી શકે છે કે ચિંતન માત્ર ગહેરાઈના સ્તર પર રહ્યું હોય અને મેં વખતોવખત કહ્યું છે તેમ માત્ર મનના સ્તર પરના ચિંતનનો વધુ અર્થ નથી.

આપણે આપણા જ્ઞાનને/આપણી વિચારધારાને અવચેતનના સ્તર પર ઉતારવી છે.

પૌષધની અંદર એક સરસ પ્રયોગ કરવાની વાત શાસ્ત્રમાં આવે છે. શ્રાવક પૌષધમાં રાત્રે દેહચિંતા માટે ઊઠ્યો. આપણે તો અત્યારે એટલું જ જાણીએ છીએ કે દેહચિંતાનું કાર્ય પત્યા પછી શ્રાવક પોતાના સ્થાને આવે, ઈરિયાવહી પડિક્કમી લે અને પછી સૂઈ જાય... પણ શાસ્ત્રમાં સરસ વાત કહી છે. કહ્યું છે કે ઈરિયાવહી

‘દરિસન તરસિએ...’

પડિક્કમ્યા પછી સો-દોઢસો-બસો કે ચારસો ગાથાનો સ્વાધ્યાય કર્યા પછી શ્રાવકે સૂઈ જવું જોઈએ. આ એટલા માટે છે કે તેના અવયેતન સુધી એ ગાથાઓ પહોંચી જાય.

ભાવનાની વ્યાખ્યા

ભાવનાની વ્યાખ્યા આ રીતે થઈ છે:

અભ્યાસોડસ્યૈવ વિજેયઃ પ્રત્યહં વૃદ્ધિસઙ્ગતઃ ।

મનઃ સમાધિ સંયુક્તઃ પૌનઃપુન્યેન ભાવના ॥

માત્ર શ્રવણના જ નહિ પણ પ્રાયોગિક સાધનાની ભૂમિકાના સ્તર પર ભાવનાને જોવી જોઈશે.

બહુ મોટા સાધક થઈ ગયા ચ્યાંગત્સુ. ઘણા બધા શિષ્યોના એ ગુરુ હતા. એ પોતાની ઝોળી કોઈને પણ અડવા દેતા નહિ. પોતાની ઝોળી પોતાની પાસે જ રાખતા. હવે એમાં શું છે તેનો ખ્યાલ શિષ્યને આવતો નથી. અને શિષ્ય આખરે શિષ્ય જ હોય છે. શિષ્યને ક્યારેય જિજ્ઞાસા વધુ પડતી કરવાની છૂટ નથી.

એકવાર એવું બને છે કે નવો સાધક આવ્યો છે અને ગુરુ બહાર ગયેલા છે અને નવો સાધક પટ્ટશિષ્યને પૂછે છે કે ગુરુમહારાજ ઝોળી તો પોતાની પાસે ને પાસે જ રાખે છે. શું છે એમાં?... 'મેં જોયું નથી... જોવાનો વિચાર પણ નથી. અને જોવાની ચેષ્ટા કરી શકાય પણ નહિ.'

ગુરુ કહે એટલા જ ડગ ભરવા એ શિષ્યત્વનો સાધનામાં જવાનો પૂરો ક્રમ છે. કોઈપણ શિષ્યને પૂછો કે સાધનામાં કેવી રીતે જવાનું? એ કહી દેશે કે મારે શું વિચારવાનું હોય આમાં? ગુરુ મહારાજ જે માર્ગદર્શન આપશે એ માર્ગ ચાલીશ અને સાધનાની મંઝિલે પહોંચી જઈશ. અને ખરો જે શિષ્ય હોય છે તેને તો ક્યારેક વિચાર પણ કરવો પડતો નથી. ને આ જ સંદર્ભમાં મેં એકવાર કહેલું કે શિષ્ય પરિપક્વ થયો નથી અને ગુરુ વિદ્યમાન છે તો અર્થ સરતો નથી.

મઝાની ઘટના છે: ગુરુ શિષ્યને પરિપક્વ થયેલ જોતા નથી અને એટલે સાધનાનું ઊંડાણ આપતા નથી. પછી ગુરુ સદેહે અસ્તિત્વને છોડી દે છે. ગુરુ કાળધર્મ પામે છે. શિષ્ય પરિપક્વ થાય છે. હવે શું? ગુરુ નથી અને શિષ્ય પરિપક્વ છે. વાંધો નથી. અહીં શું બન્યું? ગુરુતત્ત્વ સ્વપ્નમાં આવીને આ સાધકને સાધનાનું ઊંડાણ સમજાવે છે. તમારું પાકવું બહુ જ જરૂરી છે.

તો પટ્ટશિષ્ય કહે છે કે મેં કદી વિચાર કર્યો નથી અને હું વિચાર કરવા માંગતો નથી કે ઝોળીમાં શું છે. ગુરુદેવ જ્યારે બતાવશે ત્યારે જોઈશું, બાકી માત્ર જિજ્ઞાસાપ્રેરિત કુતૂહલ મારી પાસે નથી. પણ નવો સાધક જરા કુતૂહલી હતો. બે ચાર શિષ્યો આડા અવળા ગયા એટલે ઝોળીને ખોલી નાખી. ઝોળીમાં હતી ખોપરી. માણસની ખોપરી... મરેલા માણસની ખોપરી... નવાઈમાં એ ડૂબી ગયો.

ગુરુ એટલા માટે એ ખોપરીને સતત પોતાની પાસે રાખતા કે પોતાના અહંકારનું નિગલન આ રીતે થયા કરે. આખરે હું પણ એકવાર આમાં રૂપાન્તરિત થવાનો છું આવો ભાવ પોતાને સતત આવ્યા કરે, સતત આવ્યા કરે, સતત આવ્યા કરે. આ મજાનું દૃષ્ટિબિંદુ છે. ગુરુ પોતે કેટલા સભાન છે ! સભાન ગુરુ શિષ્યને મજાનો માર્ગ ચીધે છે. થોડીક એ માર્ગની વાત.

ભક્તિ અને સાધના

બે ધારાઓ છે આપણી પાસે: ભક્તિધારા અને સાધનાધારા. જે સીધો જ ઓગળી શકતો હોય, જે સીધો જ પીગળી જતો હોય, પરમપ્રિયનું નામ આવે ને સીધા જ જેની આંખમાંથી આંસૂ ઝરતાં હોય એના માટે ભક્તિની ધારા છે. એ ભક્તિની ધારમાં વહીને પૂ. દેવચંદ્રજીની કે પૂ. આનંદધનજીની આંગળી પકડીને, પૂ. યશોવિજયજીની કે પૂ. મોહનવિજયજીની આંગળી પકડીને મજાથી ચાલી શકે છે.

સાધનાની ધારા કોના માટે છે ? હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું કે તથાકથિત બૌદ્ધિકો માટેની આ ધારા છે. સાધનાની ધારામાં તમારી બાજુએથી શરૂઆત કરવાની હોય છે. જો કે ભક્તિની ધારામાં પણ શરૂઆત તમારે કરવાની હોય છે પણ કહેવાની રીતમાં ફેરફાર છે. આપણે કહીશું કે પ્રભુ જ બધું કરશે, તમારે કશું કરવાનું નથી. પણ આખરે તમારે તમારા પાત્રને ખાલી તો રાખવાનું જ છે. એટલું કામ તો તમારે કરવાનું જ છે. ભક્તિધારામાં પણ તમારે ખાલી થવાનું છે. તમે ખાલી થાવ અને પરમશક્તિ તમને ભરી દે.

સાધનાની ધારામાં તમે શરૂઆત કરો. પણ મનમાં એક વસ્તુ તો રહેશેજ પ્રભુની કૃપાથી આ હું કરું...

પંચસૂત્ર કહે છે તેમ, પ્રભુના અનુભાવથી મને આ ધર્મ મળો એમ સાધક કહેશે. તો બન્ને ધારામાં તમારું ખાલી થવું નિતાંત જરૂરી છે.

તમારું ખાલી થવું...

મઝાના ગુરુ હતા. એમની પાસે સાધક આવ્યો... આખો દિવસ પૂરો થયો ને ગુરુ કશું બોલ્યા જ નહિ કારણ કે ગુરુ માનતા હતા કે શિષ્ય માત્ર ઉપનિષદ્ દ્વારા જ બોધ પામી જવો જોઈએ. સાધકે મૌનની ભાષા તો શીખી જ લેવી જોઈએ. તો સવારથી સાંજ થઈ ગઈ. ગુરુ કશું જ બોલ્યા નહિ. પેલો અકળાઈ ગયો. ગુરુ સમજી ગયા કે હવે અકળાઈ ગયો છે. સાંજ પડી. પૂછ્યું, તું જમ્યો? પેલો કહે: જમ્યો. ‘છેલ્લું ભોજન થઈ ગયું?’ પેલો કહે હા... ‘થઈ ગયું, તો તારા પાત્રને સાફ કરી દે’. પેલો કહે: જી. બીજું કંઈ ? ‘ના, બીજું કંઈ નહિ, જા’...

પેલો આવ્યો પટ્ટશિષ્ય પાસે... પટ્ટ શિષ્ય કહે: કેમ? પેલો કહે, સાહેબે કહ્યું તો ખરું. પણ કંઈ પલ્લે ન પડ્યું. સાહેબે મને પૂછ્યું, તું જમ્યો? મેં કીધું, હા. સાહેબે કહ્યું, તારા વાસણને સાફ કરી નાંખ.

પટ્ટશિષ્ય કહે: ગુરુએ તો તને ઘણું કહી દીધું. છેલ્લું ભોજન થઈ ગયું, વાળું થઈ ગયું. હવે વાસણ સાફ કરી નાખવા. કેમ કે હવે ભોજન કરવાનું નથી. તો એનો અર્થ એ થયો કે હવે તો રાત ઢળવા માંડી છે. મગજનો જે કાંઈ ઉપયોગ થવાનો હતો તે થઈ ગયો. હવે મગજને સાફ કરીને સૂઈ જા.

આ જ તો વિધિ આપણે ત્યાં હતી. “સવ્વં તિવિહેણ વોસિરિયં”... બધું જ વોસિરાવી દો. ફેશ થઈ સૂઈ જાવ. તમારા સ્વપ્નમાં પણ પછી કોઈ વિભાવની વાત આવી શકે ખરી? પછી વિભાવની વાત માટે જગ્યા ન હોય. “સવ્વં તિવિહેણં વોસિરિયં”... ‘જઈ મે હુજજ પમાઓ ઈમસ્સ દેહીસ્સીમાઈ રયણીએ, આહારમુવહિ દેહં, સવ્વં તિવિહેણ વોસિરિયં’.. દેહને વોસિરાવી દો. જે થવાનું હોય તે થાય.. સવારે ઊઠીશું સાજા સમા... તો પ્રભુનો અનુગ્રહ માનીશું, જઈશું પ્રભુની પાસે ને કહીશું તમારી કૃપા... આજનો દિવસ મળ્યો... રાતના ગયા તો ગયા, તૈયારી પૂરી છે. સજ્જતા પૂરી છે. સજ્જતામાં કોઈ ખામી નથી.

એ પછી અનુભૂતિનું ચક્ર ચાલુ થશે. ધ્યાનનું ચક્ર ચાલુ થશે. હોવાની ઘટના શરૂ થઈ જશે.

ત્રણ સ્તર છે.

પહેલું સ્તર : જ્ઞાત મનના સ્તરનું: અધ્યાત્મ

બીજું સ્તર : અજ્ઞાત મનના સ્તરનું : ભાવના

ત્રીજું સ્તર : હોવાનાં સ્તરનું: ધ્યાન

‘જાગત નીંદ ન કીજે...’

તો આજે આપણે બીજું સ્તર બરોબર સમજી લઈએ. માત્ર સમજવાની વાત નથી આ... પ્રાયોગિક સ્તર પર પહોંચવું છે. તો આચાર્યશ્રી કહે છે.

‘અભ્યાસોસ્યૈવ વિજ્ઞેયઃ પ્રત્યહં વૃદ્ધિ સંગતઃ

મનઃ સમાધિ સંયુક્તઃ પૌનઃપુન્યેન ભાવના’...

આ અભ્યાસ એટલે કે તત્ત્વચિંતનને ઘૂંટવાની જે વાત છે એ મનઃસમાધિથી યુક્ત હોવી જોઈએ. તમારું મન એકદમ એમાં લીન હોય તો જ અવ્યેતનની સપાટી સુધી સૂત્ર ઊતરી શકશે. અત્યારે પણ તમે એકદમ લીન બનેલા હો... બિલકુલ... બિલકુલ... બિલકુલ... તો જ આ શબ્દો ભીતર જઈ શકે. નહીં તો ઝપકી આવી જવી સહેલ છે.

કબીરે કહ્યું છે કે ‘સંતો... જાગત નીંદ ન કીજે...’ જાગતા હોઈએ ને નીંદ આવી જાય. સમાધિ અને સુષુપ્તિ વચ્ચે બહુ જ પાતળી રેખા છે. જેન પંથમાં એક સાધના પધ્ધતિ છે. એમાં શું હોય છે? પચીસ, પચાસ, સો સાધકો એક હોલમાં બેઠેલા હોય... અને પછી ગુરુ વચ્ચે ફરતા હોય... દંડો લઈને... ગુરુ દિગ્દર્શન આપતા હોય, કે આ રીતે સાધના કરવી. સાધકો સાધના કરતા હોય... અને ભયસ્થાન મોટામાં મોટું એ વખતે રહેવાનું: નિદ્રા આવી જાય, ઝપકી આવી જાય...

એ વખતે જ્યારે જે સાધકને ઊંઘ આવવા માંડે... શરૂઆતમાં તો આપણને ખ્યાલ પણ છે... પછી તો આપણને ખબર પણ નથી પડતી કે આપણને ઊંઘ આવી ગઈ. શરૂઆતમાં તો ખબર પડે... જ્યાં એને ખબર પડે કે ઊંઘ આવવાની શરૂઆત થઈ છે કે તરત પોતાના હાથને ઊંચો કરે અને હાથને ઊંચો કરે એટલે ગુરુ આવી અને દંડો માથા પર ઠોકી દે... ઊંઘ ન જ આવવી જોઈએ...

તમે બિલકુલ લીન હો ત્યારે શું થાય ? આ સૂત્રો જે છે તે અવ્યેતન મનના સ્તર પર ઊતરી જાય. આપણે તો ખોવાતા જ નથી. વિભાવમાં એટલા ખોવાયેલા છીએ કે આપણે સ્વભાવમાં ક્યારેય ખોવાતા જ નથી.

આપણું ઘર કયું?

આઈન્સ્ટાઈન એક જગ્યાએ ગયેલા. રાત્રે ૧૨/૧૨|| થયા અને આઈન્સ્ટાઈનને ઊંઘ આવવા માંડી. પણ આઈન્સ્ટાઈનને એ ખ્યાલ ન રહ્યો કે પોતે બીજાના ઘરે આવેલા છે. આઈન્સ્ટાઈનને ખ્યાલ રહ્યો કે મારા ઘરે કોઈક ‘દરિસન તરસિએ...’

આગત્તુકો આવ્યા છે. હવે શિષ્ટાચાર હતો કે પેલા લોકો ઊઠે નહિ ત્યાં સુધી કહેવાય નહિ કે તમે ઊઠશો ક્યારે ? એક, દોઢ, બે... આઈન્સ્ટાઈન પણ અકળાય છે. ને પેલો સામેવાળો પણ અકળાય છે કે સાહેબ ક્યારે જાય હવે.. આટલો મોટો માણસ છે આઈન્સ્ટાઈન.. એને કેમ કહેવાય કે સાહેબ, તમે ક્યારે જશો? આઈન્સ્ટાઈન પણ અંદરથી અકળાય છે. આખરે બગાસા ઉપર બગાસા આવ્યે જાય છે. આઈન્સ્ટાઈન ધીરેથી પૂછે છે: હવે ક્યારે ઊઠશું આપણે? તમે ક્યારે ઊઠશો એમ તો કહેવાય નહિ એટલે એ પૂછે છે, હવે ક્યારે ઊઠીશું આપણે? ‘સાહેબ, તમે કહો ત્યારે... અમે તો ક્યારના ય ઊઠવાની રાહ જોઈએ છીએ કે આપ ઊઠો, આપ ઘરે પધારો, એટલે અમે સૂઈ જઈએ’... ‘અચ્છા, તો આ મારું ઘર નથી એમ? હું ક્યારનો વિચાર કરું છું કે આ લોકો કેમ ઊઠતા નથી?’

આપણે પણ ઘર ભૂલી જ ગયા છીએને? પ્રમાદ તમારું ઘર કે અપ્રમાદ તમારું ઘર? આપણે ઘરમાં રહેતા નથી. ‘અભ્યાસોડસ્યૈવ વિશેય:’..... ખૂબ કેન્દ્રિત બનો સૂત્ર પર.... તત્ત્વજ્ઞાન પર ઘણાં બધાં સૂત્રો વાંચ્યા. હવે ખૂબ કેન્દ્રિત બનો આ સૂત્ર પર... હવે જ્યારે ભાવના કરવી છે, તમારે અભ્યાસ કરવો છે ત્યારે એક જ સૂત્ર તમારી સામે છે. અને તેમાં ઊંડા ઊતરો...

‘પ્રત્યહં વૃદ્ધિસંગત:’... બહુ મજાની વાત કરી કે અભ્યાસ / ભાવના હંમેશને માટે વૃદ્ધિજનક હોવી જોઈએ. આ વાત દરેક જગ્યાએ લાગુ પડે છે. તમે ગઈ કાલે પૂજા કરી હતી. તમને જેટલો આનંદ આવ્યો હતો, આજે પૂજા કરતાં તમને વધુ આનંદ આવ્યો હતો ને, ભાઈ? અને આવતી કાલે આનાથી વધુ આવવાનો જ ને? ગઈ કાલે પ્રવચન સાંભળતાં જે આનંદ આવેલો તેનાથી વધુ આજે આવેલો ને આવતી કાલે એનાથી વધુ આવશે એ નક્કીને ? તમારી ધર્મક્રિયાઓ સીધી રેખામાં ચાલી રહી છે કે નહિ ? એ તમારે જોવું હોય તો એના માટેનો આ મજાનો માપદંડ છે કે જેમ જેમ ક્રિયા કરતા જઈએ આપણે તેમ તેમ આપણો આનંદ વધવા માંડે. તમે માત્ર ભીતર ઊતરો તો ક્રિયા તમને સશક્ત આનંદ આપવા માટે પૂરતી, પૂરતી સજ્જ છે. તમારે માત્ર ભીતર ઊતરવાનું છે. આથી તમારી માનસિક ઉથલપાથલો હતી તે થોડીક શમવા માંડશે.

મનની ચાર ભૂમિકાઓ

મનની ચાર ભૂમિકાઓ યોગશાસ્ત્રમાં બતાવી છે:

વિક્ષિપ્ત,

યાતાયાત,
સુશ્લિષ્ટ,
સુલીન.

પહેલી ભૂમિકા વિક્ષિપ્ત છે. તેમાં મનનું કોઈ ઠેકાણું નથી. વિક્ષિપ્ત. ક્યાંય એનું ઠેકાણું જ ન પડે. તન જ હોય મંદિરમાં કે ઉપાશ્રયમાં અને એનું મન ક્યાંયને ક્યાંય દોડતું હોય. પછીની ભૂમિકા છે યાતાયાત. જે આપણને અત્યારે મળી જવી જોઈએ. મન બહાર ગયું છે એ ખ્યાલ આવી જાય. સ્તવન બોલતા હો ને બહાર ભાગી જાય. તમે ભક્તિ કરતા હો અને એ બહાર ભાગી જાય... એ જ ક્ષણે તમને ખ્યાલ નથી આવતો. તમને ઘણી વખત પાંચ મિનિટે, ઘણી વખત દશ મિનિટે, પંદર મિનિટે ખ્યાલ આવે છે કે ઓ હો, હું તો ક્યાં હતો ને ક્યાં પહોંચી ગયો? યાતાયાતમાં એવી એક સજ્જતા તમારે કરવી જોઈએ કે તે જ ક્ષણે તમને ખ્યાલ આવી જાય કે મારું મન બહાર દોડે છે. ફટ્ કરીને મનને અંદર લાવી દો કે, ભાઈ! તારે તો, હમણાં આમાં જ રહેવાનું છે. “બાલપણે આપણ સસનેહી”... બોલતાં ક્યાં દોડે મન..... ? આપણે ભગવાનને વિનંતી કરવાની છે, ભગવાનની સાથે વાત કરવાની છે ને એ બીજે ભાગે એ કેમ ચાલે ? પછી સીધું મનને લાવી દો પાછું. આ યાતાયાત ભૂમિકા.

એના પછી આવશે મનની ત્રીજી ભૂમિકા : સુશ્લિષ્ટ. જેમાં મન થોડું સ્થિર થઈ જાય. બહાર જવાનો ક્રમ બહુ ઓછો થઈ જાય. લગભગ ક્રિયાની અંદર, સ્વાધ્યાયની અંદર મન ચોંટેલું જ રહે. ક્યારેક ક્યારેક બહાર નીકળી જાય. આ સુશ્લિષ્ટ. અને ચોથી ભૂમિકા છે સુલીન : એ ભૂમિકાની અંદર તો મન એકદમ પારદર્શક બની જાય, મન ઓગળી જાય, પીગળી જાય, કહો કે ઉન્મની અવસ્થા આવી જાય.

તમારે યાતાયાતમાં તો ક્રમ સે ક્રમ આવવું જ જોઈએ. અત્યારે મન ગયું, બહાર ભાગ્યું કે તરત જ તમને ખ્યાલ આવી જાય. બહાર ભાગી ગયું છે, ચાલો, લાવી દો અંદર પાછું.

એટલા માટે કાઉસસગમાં કેવી સરસ વિધિ આપણને બતાવી છે ? લોગસના પદો ગણવાના છે તમારે. પણ આંગળીના વેઢા ફેરવવાના નથી. નવકાર તમારે ગણવાના છે, પણ આંગળીના વેઢા તમારે ફેરવવાના નથી. મનને યાદ રાખવું પડે. તો હવે મનને બેવડું કામ કરવું પડશે. એક મન

‘દરિસન તરસિએ...’

નવકાર ગણશે અને એક મન ગણતરી કરશે. ગણતરી ન હોય તો શું થાય છે? મનને બહાર જવાની છૂટ મળી જાય છે. કારણ કે નવકાર કાયમી ગણવાની ચીજ છે. લોગસ્સ કાયમી ચીજ છે.

ઘણાં સાધકો પૂછે છે કે ‘ચંદ્રેસુ નિમ્મલયરા’ એ અટકવાનું હોય છે પણ ‘સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ’ એ ગાડી પહોંચી જાય છે. ગાડી અટકતી જ નથી. તો આખો ‘લોગસ્સ’ ગણીએ તો શું વાંધો ? વાંધો મોટો છે. આ જ વાંધો.... ખ્યાલ ન રહે એ જ મોટો વાંધો. શ્વાસ જોડે પદને સાંકળવાની વાત પણ અદ્ભુત છે, જે વિષે પછી વિચારશું. કાયોત્સર્ગમાં તમારે એકદમ સજાગ રહેવાનું હતું. એકદમ સાક્ષીભાવમાં તમારે રહેવાનું હતું. અપ્રમાદમાં તમારે રહેવાનું હતું. તમે ન રહી શક્યા એ જ તમારો મોટામાં મોટો પ્રમાદ.... કાઉસ્સગ્ગ શરૂ થયો તમારો, એટલે એક મન તો નવકાર ગણશે, એક મન ગણતરી કરશે. ગણતરી કેટલી અઘરી છે.... આ એક પ્રયોગ કરો : નમસ્કાર-જાપનો. સિત્તેર ગણ્યા ને મન બહાર ગયું ને.... થયું કે સિત્તેર હતા કે ઓગણસિત્તેર હતા ? ચાલો ‘પુનશ્ચ હરિ ઓમ્’.... જ્યાં ગણતરીમાં ભૂલ પડી ત્યાંથી ફરીથી. એકસો સાત થયાને કાંઈ ગરબડ થઈ, ભૂલ પડી તો ફરીથી એકથી.... ભલેને કલાક લાગે, આપણને કોઈ વાંધો નથી, પણ મનને થોડોક આપણે પાઠ શીખવી શકીશું. મન જેવો કઠ્ઠાગરો મિત્ર કોઈ નથી. પણ તમે મનને આજ્ઞા આપતા નથી ને? મન પાસે કામ લેતા નથી.

એક મેનેજરના હાથ નીચે હજાર માણસ કામ કરતા હોય છે. મેનેજરે કાંઈ કામ કરવાનું હોતું નથી. માણસો પાસે કેવી રીતે કામ કરાવવું એની વિદ્યા એ શીખેલો હોય છે. એમ તમારે મન ઉપર નિયંત્રણ કેવી રીતે રાખવું એ શિખી લેવાની જરૂર છે. મન તો બહુ મઝાની ઘટના છે. પણ તમે એને નિયંત્રણમાં રાખવાની કોશિશ કરી નથી. તો અભ્યાસમાં જાવ તમે.

ઝેન સાધિકા

એક સરસ વાત વાંચી હતી. ઝેન સાધિકા હતી. તિબેટમાં અને જપાનમાં ઝેન પંથનું ખેડાણ આજે પણ બહુ છે. ઝેનપંથનું સાહિત્ય ઘણું છે. વિદ્વાનો માને છે કે ધ્યાન પરથી જાણ.... જાણ પરથી ઝેન આવું અપભ્રષ્ટ રૂપ થયેલું છે. અને બૌદ્ધધર્મની આખી એક શાખા છે ઝેન. સાધિકા પૂનમની રાત્રે કાવડની અંદર પાણી ભરીને આશ્રમ તરફ જઈ રહી હોય છે. પૂનમની રાત્રે, ચાંદની

ખીલેલી છે. અને એ કાવડની અંદર પાણી ભરીને જઈ રહી છે. કાવડની અંદર ચંદ્રમાનું પ્રતિબિંબ પડી રહ્યું છે. પ્રતિબિંબને એ જોતી જાય છે અને અચાનક એને ઠેસ વાગે છે અને માટીના ઘડા કુટી જાય છે. પાણી ઢળી જાય છે, ચંદ્રમાં દેખાતો બંધ થાય છે અને એ સાધિકા પામી જાય છે. ઘટના ઘટવા માટે કોઈની જરૂર પડતી નથી. માત્ર એક નાની શી ઘટના.... ઘડો કુટી ગયો ને અંદર કાંઈક કુટી ગયું.....

લાઓત્સે

આવું જ લાઓત્સે માટે પણ આવે છે. લાઓત્સે એક ઝાડ નીચે બેઠેલા હોય છે. પાનખરનો સમય છે. અને પાંદડું સરસ કરતું ઉપરથી નીચે પડે છે. પાંદડું પડ્યું ને લાઓત્સે બોધિ પામ્યા. એમ કહેવાય છે કે પાંદડું ખર્યું ને અંદરથી કાંઈક ખરી ગયું. ઘટનાઓ ઘટવી બહુ સરળ વસ્તુ છે. તમે ભાવનામાં જાવ ત્યારે..... પ્રત્યેકબુદ્ધોની આપણી વાતોમાં આવી જ ઘટનાઓ છે. પરમાત્માની પ્રસાદી એક ક્ષણમાં આવી જાય છે. પ્રભુની પ્રસાદી ચોવીસ કલાક માટે આપણા ઉપર પાઠવાઈ રહી છે. પણ આપણે અમુક ક્ષણે સજ્જ હોઈએ. અને એ જ ક્ષણે પ્રસાદ આવે છે. બસ, એક ક્ષણનું જ કામ છે આમાં. મહિનાઓ ને જન્મોનું નહીં. હા, જન્મોની પૃષ્ઠભૂ હોય છે. પાછળથી તેનું જોર હોય છે, પરંતુ પછી ઘટના ઘટે છે તે તો એક ક્ષણમાં જ.... એક ક્ષણમાં જ.....

કૈવલ્યોદ્યાન

હમણાં એક સરસ સંશોધન થયું છે. એમાં સંશોધકે લખ્યું છે કે બુદ્ધ બોધિને પામ્યા તેમાં બુદ્ધનો તો હિસ્સો હતો પણ જે વૃક્ષ નીચે બોધિ પામ્યા તે વૃક્ષનો પણ હિસ્સો હતો. બહુ ઊંડી ચર્ચા પછી એણે કરી છે, પણ આપણે ઊંડી ચર્ચામાં નહિ જઈએ. આ સંદર્ભમાં જ વાત નીકળી ત્યારે આચાર્યશ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજે એક સરસ વાત મને કહી. એક જગ્યાએ વિહારધામ કે તીર્થભૂમિના વ્યવસ્થાપકોને એમણે નવો વિચાર આપ્યો. પ્રભુને કૈવલ્ય જે વૃક્ષ નીચે પ્રગટ્યું તે વૃક્ષનું નામ આપણે ત્યાં મળી જાય છે. વનસ્પતિવિદ્ ને પૂછીએ તો લગભગ એમનો ઇતિહાસ પણ મળી જાય. લગભગ એમનો ખ્યાલ પણ આવી જાય. નામાંતર થયું હોય, રૂપાંતર થયું હોય છતાં ખ્યાલ તો આવી જ જાય. એ વૃક્ષોમાંથી જેટલાં મળતાં હોય એટલાં વૃક્ષોનું ઉદ્યાન બનાવવું : કૈવલ્યોદ્યાન..... કેટલી સરસ કલ્પના ! કૈવલ્યોદ્યાન.

‘દરિસન તરસિએ...’

સસૂત્ર સાધના આપણી પાસે છે. બધાં ગ્રંથોમાં સાધનાની વાતો ઘૂંટી ઘૂંટીને ભરેલી છે. પણ સાધનાની જે જીવંત ધારા ચાલી આવતી હતી તે ધારા કદાચ ક્યાંક લુપ્ત થઈ ગઈ છે. હું માનું છું કે દુર્ભાગ્ય હોવા છતાં પણ આપણે બહુ સદ્ભાગ્યશાળી છીએ કે આ યુગની અંદર આપણી સાધનાને આપણે પુનર્જીવિત કરી શકીએ એમ છીએ. યુગ બહુ મઝાનો છે.

ભાવના....અભ્યાસ.....ચિન્તનને ઘૂંટવાની પ્રક્રિયા : ‘ભાવય રે વપુ રિદ્ધમતિમલિનમ્ .....! ભાવય રે વપુરિદ્ધમતિમલિનમ્’...! આ શરીર ગંદુ છે. ‘શાન્ત સુધારસ’ની આ પંક્તિ કેટલીવાર વાંચી, કેટલીવાર વિચારી પણ છતાં સવારના પહોરમાં લક્ષ્મી ને લિરીલ તમારા હાથમાં આવી જાય છે. આ શરીરનો સહેજ પણ અધ્યાસ છૂટતો નથી. દેહાધ્યાસમાં સહેજ પણ ઓછાશ થતી નથી. શું કારણ ? કારણ કે આપણે શ્રવણ કર્યું છે ઇન્દ્રિયની ભૂમિકાએ કે મનની ભૂમિકાએ. બહુ ઉપરની ભૂમિકાએ ઊઠી હવે શ્રવણ કરવું છે.

શ્રવણ થોડું હશે, પરિણામ બહુ મોટું હશે. એ માટે આ ઘૂંટવાની વાત છે. “અભ્યાસોસ્થૈવ વિજેયઃ પ્રત્યહં વૃદ્ધિસંગતઃ.” હંમેશા એની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ. કાલે તમે ભાવના કરી, આજે થોડું ઘૂંટણ વધારે થવું જોઈએ. તમને ખબર છે ? સામાન્ય પીપર અને ચોસઠ પહોરી પીપરમાં કેટલો ફરક છે ? દૃઢ પ્રહર સુધી લગાતાર ઘૂંટ્યાં જ કરીએ, લગાતાર ઘૂંટ્યાં જ કરીએ. એમાં જે શક્તિ આવે છે તે શક્તિ અપૂર્વ હોય છે. આપણે પણ ઘૂંટવું પડશે. “મનઃ સમાધિસંયુક્તઃ”... મનની સમાધિ એમાં ભળેલી હોય, ચિત્ત પ્રસન્નતા એમાં ભળેલી હોય તો ‘પૌનઃ પુન્યેન ભાવના’. અને એ પણ વારંવાર, વારંવાર, જ્યાં પણ સમય મળ્યો, ભાવના કરી. જ્યારે પણ સમય મળ્યો, ભાવના કરી, અભ્યાસ કર્યો; આ છે બીજો પડાવ.

તત્ત્વચિન્તન પહેલો પડાવ.

અભ્યાસ એટલે કે ભાવના બીજો પડાવ.

ભાવના એટલે એવો અભ્યાસ જે દરરોજ વધ્યા કરે, જે ચિત્ત સમાધિથી યુક્ત હોય. અને જે વારંવાર ઘૂંટાયા કરાતો હોય...

આધાર સૂત્રો

- શુભૈકાલમ્બનં ચિત્તં, ધ્યાનમાહુર્મનીષિણઃ ।
-યોગબિન્દુ-૩૬૨
- યાવત્પરગુણદોષપરિકીર્તને વ્યાપૃતં મનો ભવતિ ।
તાવદ્ધરં વિશુદ્ધં ધ્યાને વ્યગ્રં મનઃ કર્તુમ્॥
-પ્રશમરતિ પ્રકરણ, ૧૮૪
- ભિન્ન દેહ તે ભાવિએ, ત્યું આપ હિ મેં આપ;
જ્યું સ્વપ્ન હી મેં નહિ હુવે, દેહાતમ ભ્રમ તાપ..
- ભાસે આતમ જ્ઞાને ધુરિ, જગ ઉન્મત્ત સમાન;
આગે દઢ અભ્યાસ સેં, પથ્થર તૂણ અનુમાન..
- સોવત હૈ નિજ ભાવ મેં, જાગે તે વ્યવહાર;
સૂતો હૈ પરભાવ મેં, સદા સ્વરૂપાધાર....
- હોત વચન મન ચપળતા, જન કે સંગ નિમિત્ત;
જનસંગી હોવે નહિ, તાતેં મુનિ જગમિત્ત..
-સમાધિશતક, ૬૬/૬૫/૬૩/૫૮
- જગત્કાર્યસ્વભાવૌ ચ સંવેગવૈરાગ્યાર્થમ્ ।
-તત્ત્વાર્થસૂત્ર

સાધના સંકેત

સાધક/ધ્યાતા કેવો હોય ?

- સુવિદિત જગત્સ્વભાવ,
- નિઃસંગ,
- નિર્ભય,
- નિરાશ...

‘જન સંગી હોવે નહિ.....’

ભગવાન મહાવીર દેવની સાધનાને વર્ણવતાં ભગવાન સુધર્માએ આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું: “સયં પવેસિયા ઝાતિ”.. અંત: પ્રવેશ કરીને પ્રભુ ધ્યાન કરતા હતા.

ધ્યાન એટલે શું? આપણે આછી શી રૂપરેખા મેળવીએ: “શુભૈકાલંબનં ચિત્તં, ધ્યાનમાહુ મનીષિણ:”.

ચિત્તની ધારા શુભ આલંબન તરફ એકાગ્રતાથી વહી રહી હોય એને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. આ ધ્યાન જ એક ધારા છે જે આત્માની અનુભૂતિ કરાવે છે. આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવે છે ને એટલે જ પ્રારંભિક સાધકે વારંવાર ધ્યાન કરવું જોઈએ.

ધ્યાન દ્વારા આત્મ ગુણોનું અલપ-ઝલપ અનુભવન કર્યું. દેહાદિથી હું ભિન્ન છું, આનું પ્રતીત્યાત્મક જ્ઞાન પણ કર્યું. પણ આ ધારા લાંબી ચાલતી નથી. થોડો સમય જાય છે અને વિભાવમાં સરી પડાય છે. પણ એથી શું થયું? હવે એક લક્ષ્ય, એક નિર્ધાર.

સ્વગુણનું અનુભવન કરવું જ છે. કર્યા જ કરવાનું, મંડી જ પડવાનું. સમાધિશતકે આનો સરસ માર્ગ ચીંધ્યો છે:

‘ભિન્ન દેહ તે ભાવીએ, ત્યું આપહિંમે આપ;
જ્યું સ્વપ્રહી મેં નહીં હુવે, દેહાતમ ભ્રમ તાપ.’

‘દેહથી હું ભિન્ન છું’ આ ભેદજ્ઞાન કહો કે ભેદાનુભૂતિ કહો, એટલી સચોટ એ બનવી જોઈએ કે સ્વપ્નને વિષે પણ હું દેહથી ભિન્ન છું આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય. અને આટલી સ્પષ્ટતા ન થાય ત્યાં સુધી તમારે ભાવનાને ઘૂંટી ઘૂંટી ને ધ્યાનને સતેજ બનાવવાનું છે.

આ પ્રક્રિયામાં કયા કયા અનુભવો થાય છે એનું પણ બ્યાન આપ્યું છે : ‘ભાસે આત્મજ્ઞાને ધુરિ, જગ ઉન્મત્ત સમાન; આગે દઢ અભ્યાસસે, પથ્થર તૃણ અનુમાન.’

અનુભૂતિ હજુ ખૂલી નથી ત્યાં સુધી અનુભવીઓના કથનને સામે રાખી-રાખીને આપણે એક પછી એક ડગ ભર્યા જ કરવું છે. તો બહુ મઝાની વાતો કહી કે આ માર્ગે જતાં કયા કયા અનુભવો થાય છે?

‘ભાસે આત્મજ્ઞાને ધુરિ, જગ ઉન્મત્ત સમાન, આગે દઢ અભ્યાસસે, પથ્થર તૃણ અનુમાન’... શરૂઆતમાં સાધકને એમ લાગે છે કે હું તો ઠીક જ માર્ગ પર ચાલી રહ્યો છું. પણ જગત મારા માર્ગો પર અવરોધો નાખી રહ્યું છે. આવું ક્યારેક ક્યારેક સાધકને લાગતું હોય છે. પણ એ ક્યારે લાગે છે? પ્રારંભની અવસ્થામાં લાગે છે, જ્યારે તમે તમારી ભીતર ઊતર્યા નથી ત્યાં સુધી...

જ્યારે તમે તમારી ભીતર પૂરેપૂરા ઊતરી જાવ છો ત્યારે તમને જગત કેવું લાગે છે? ‘પથ્થર તૃણ અનુમાન.’ પછી કોઈ પ્રતિભાવ જગતનો તમારી સામે આવતો જ નથી.

ભીતર ડૂબો!

તમે જગત સામે જોતા પણ નથી. તમે માત્ર તમારી જાત સામે જોયા કરો છો ને જાત સામે જોઈને આગળને આગળ તમે વધ્યા કરો છે. આ જ સંદર્ભમાં મને ‘પ્રશમરતિ’ની એક વાત યાદ આવે છે કે એમાં ભગવાન ઉમાસ્વતિ કહે છે કે પરદોષને જોવાનું તો છોડી દો પણ પરગુણને પણ જોવાનું છોડી દો. એક તબક્કો આગળનો એવો આવે છે કે જ્યારે માત્ર ભીતર ડૂબવાનું હોય છે ને પર ગુણને પણ છોડી દેવાનો હોય છે ગુણ પણ આખરે જો બીજાનો હોય તો... છોડી દો !

યાવત્પરગુણદોષપરિકીર્તને વ્યાપૃતં મનો ભવતિ ।

તાવદ્ધરં વિશુદ્ધે ધ્યાને વ્યગ્રં મનઃ કર્તુમ્ ॥

‘દરિસન તરસિએ...’

આખરે ગુણ તે ગુણ છે. સ્વગુણ કે પરગુણ એવી તો કોઈ ભેદરેખા છે જ નહીં. જે ગુણ તમારી ભીતર વિકસી રહ્યો છે એ જ પરમાં છે, પણ તમારી નજર ‘પર’ પર હોય તો, ગુણાત્મક માધ્યમથી પણ, એ ચાલી શકે નહિં.

અંતર્મુખતાથી બીજું કયું સારું આધારતલ તમે સાધનાને આપી શકો? આધારશિલા અન્તર્મુખતાનીજ હોવી જોઈએ. અન્તર્મુખતા પહેલું ચરણ છે. પછી અનુભૂતિ... સ્વભાવમાં જાગવું છે.

બહુ મઝાની પંક્તિ, આ જ સંદર્ભમાં સમાધિશતકની આજે જ જોઈ હતી. તમારી સામે મૂકું:

“સોવત હૈ નિજ ભાવમેં, જાગે તે વ્યવહાર.

સૂતો હૈ પરભાવમેં, સદા સ્વરૂપાધાર”...

એકદમ સરલ વ્યાખ્યા છે. “સોવત હૈ નિજભાવમેં, જાગે તે વ્યવહાર”...

સાધુ હોય કે શ્રાવક હોય, “સોવત હૈ નિજભાવમેં”. સ્વભાવમાં સૂતેલ હોય, સ્વભાવની રમણશીલતા નથી, સ્વભાવની ઝલક પણ નથી. “સોવત હૈ નિજ ભાવમેં”... તો એને જાગતો શી રીતે કહીશું? “જાગે તે વ્યવહાર”... માત્ર વ્યવહારથી એને જાગતો કહીશું. માત્ર વ્યવહારથી જ જાગીએ છીએ આપણે. અંદરથી તો આપણે સૂતેલા જ છીએ. કારણ કે ‘સોવત હૈ નિજભાવમેં’. સ્વભાવમાં આપણે સૂતેલા જ છીએ. તમે સ્વભાવમાં જ જાગૃત બનો તો જ તમારી જાગૃતિનું મૂલ્ય છે. તમે પદાર્થમાં જાગ્યા, વિભાવોમાં જાગ્યા. શો મતલબ?

“સૂતો હૈ પરભાવમેં, સદા સ્વરૂપાધાર”... વિભાવમાં તમે સૂઈ જાવ તો ખરેખર જાગ્યા કહેવાવ. આપણે અત્યારે સ્વભાવમાં સૂતેલા છીએ, વિભાવમાં જાગેલા છીએ. આપણે વિચાર કરીએ કે ક્યાં સુધી આપણે અત્યારે આ જ ક્ષણે પહોંચી શકીએ એમ છીએ? વિભાવદશામાંથી સ્વભાવદશામાં જવું છે. માત્ર જવું છે એમ નહિ. સ્વભાવની અંદર સો એ સો ટકા જાગવું એ આપણું લક્ષ્ય છે. અત્યારે આપણે ક્યાં સુધી પહોંચી શકીએ? કેટલે પહોંચી શકીએ? કલાકોના માધ્યમથી ગણો તો ૧૦ / ૧૨ કલાક સુધી આપણે જાગતા હોઈએ એવું બની શકે? ૧૦-૧૨ નહિ તો કેટલા કલાક? લક્ષ્ય આપણું નક્કી છે : ચોવીસ કલાક સ્વભાવ દશામાં રહેવાનું. આ ક્ષણથી જ શરૂઆત કરીએ. સમય ગાળો વધારતા જઈએ. અનુભૂતિની તીવ્રતા વધારતા જઈએ.

સાધકનો પ્રશ્ન

સાધકને એ પ્રશ્ન થાય કે આટલી સાવધાની હોવા છતાં વિભાવમાં જવાનું કેમ થાય છે ? આના કારણોના ઊંડાણમાં જવું જોઈએ. જેથી આપણે વિભાવમાં સરવાની ક્ષણોમાં સભાન બની જઈએ. અને વિભાવમાં સરવાના જે કારણો છે તેમને રદ કરીએ.

સમાધિ શતકે સરસ ચર્યા વિભાવમાં જવાના કારણોની કરી છે:

‘હોત વચન-મન ચપળતા, જન કે સંગ નિમિત્ત;

જન સંગી હોવે નહિ, તો તે મુનિ જગમિત્ત...’

‘હોત વચન-મન ચપળતા, જનકે સંગ નિમિત્ત’... મનની ચપળતા ને વચનની ચપળતા જનસંગને કારણે થાય છે.

સંગ થશે ત્યારે શું થશે? વચનમાં અને મનમાં ચપળતા આવશે. તમે કોઈની સાથે કંઈ બોલ્યા હશો ને તો તમારું મન ટિપ્પણી કર્યા કરશે... આની જોડે આમ બોલ્યા હોત તો કેવું સારું હતું અથવા આની જોડે આમ બોલાયું હોત તો...!

પછી તમે પ્રતિક્રમણ કરવા બેસશો. ત્યારે ૧૦ મિનીટ તો તમારી એવી જશે કે આની જોડે આમ બોલ્યા હોત તો ઠીક હતું. આની જોડે આમ ન બોલ્યા હોત તો ઠીક હતું. હકીકતમાં, પ્રતિક્રમણ વિગેરે ક્રિયાઓ કરતાં પહેલાં એક કે બે માળા ગણી લેવી જોઈએ. અને એ પણ મનને નિર્વિચારના સ્તરપર મૂકીને. મનને ખીંટીએ ટીંગાડીને... એટલે શું થયું? નિર્વિચારતાએ શું કર્યું? તમારો અતીત જોડેનો સંબંધ કાપી નાખ્યો.

હવે તમે શુદ્ધ ક્રિયામાં રહો છો. શુદ્ધ વર્તમાનની અંદર છો. આનાથી તમે ક્રિયાનો આનંદ પૂરેપૂરો માણો છો.

“હોત વચન-મન ચપળતા, જન કે સંગ નિમિત્ત;

જન સંગી હોવે નહીં, તાતે મુનિ જગમિત્ત...”

જનસંગી થવાનું જ નથી અમારે... તમે જો સાધક તરીકેના તબક્કામાં હો તો તમારે પણ બને એટલો ઓછો સંગ કરવાનો છે. અને સંગની તમારા મન ઉપર અસર ન પડે એના માટેની પૂરેપૂરી કોશીસ તમારે કરવાની છે.

ભીતરથી સાક્ષીભાવ ઘૂંટાયા કરશે. બહારથી કર્તૃત્વ પણ ચાલ્યા કરશે. કોઈની જોડે વાત કરી પણ ખરી, વળી પાછો તમારો દોર સંધાઈ ગયો અંદરની સાથે. પેલી વાત તમે ભૂલી જશો...

‘દરિસન તરસિએ...’

આ બધી વાતો તો હવે આપણા જીવાતા જીવનમાં આવી જ જવી જોઈએ. અને તો જ પ્રભુનું શાસન મળ્યાનો કોઈ અર્થ આપણા માટે થઈ શકે. નહીં તો પ્રભુનું શાસન મળ્યું બહારથી... પ્રભુનું શાસન ચાલ્યું ગયું... આપણી ભીતર તો કોઈ લકીરો સર્જાઈ જ નહીં...

આપણે તો એવી લકીર ભીતર સર્જવા માંગીએ છીએ કે આવતા જનમની અંદર આવા સંસ્કારો ઊતરે... અને અનાદિના કુસંસ્કારો ત્યાં ઉછળે નહીં...

આટલું કામ આપણે આ જનમમાં કરવું જ છે અને આ જનમમાં કરી શકીએ તો જ આ-આ જનમ સાર્થક... નહીં તો આ જન્મનું કોઈ મૂલ્ય નહીં...

પ્રારંભિક સાધકોને તો હું એવું જ કહું કે તમે ક્રિયા કરો. મન ન લાગે તો પણ પૂજા કરો, પ્રતિક્રમણ કરો પણ તમારા માટે હું જુદું જ કહીશ કે તમારે તો એકદમ ભીતર આંહુલાદ આવે એવી ક્રિયા કરવી જોઈએ... ‘કીર્તિય-વંદિયમહિઆ’... બોલો ત્યારે ઉછાળો આવતો હોય...

“કીર્તિય-વંદિય-મહિઆ, જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા”... લોકને વિષે ઉત્તમ પુરુષો, સિદ્ધો-ભગવંતોને કીર્તન-વંદન-મહન મેં કર્યું, તો હું કેટલો તો બડભાગી! આંખમાંથી આંસુ નીકળતા હોય ને બોલો ત્યારે તમારું હૃદય ઉછાળો મારતું હોય, ધડકન વધી જાય.

ક્યાં છે આ ભાવના? આ બધું મળે તો શું થાય ? આપણો જનમ સાર્થક થાય. નહીં તો જનમ સાર્થક ન થાય.

ધ્યાતા કેવો હોય?

કેટલીક ધ્યાનની વાતો આજે આપણે જોવી છે ધ્યાનશતકના માધ્યમે. ધ્યાનનો ધ્યાતા કેવો હોય? બહું મઝાનું પૂજ્યપાદ જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણનું વર્ણન છે. આપણે થોડું જોઈએ...

- (૧) સુવિદિત જગત્સ્વભાવ,
- (૨) નિઃસંગ,
- (૩) નિર્ભય,
- (૪) નિરાશ...

સાધક ધ્યાનમાં સુનિશ્ચલ બની શકે છે. ચાર વિશેષણો સાધકને આપ્યા છે. પહેલું વિશેષણ છે સુવિદિતજગત્સ્વભાવ... જેણે જગતના સ્વભાવને સારી રીતે જાણ્યો છે.

તત્ત્વાર્થ સૂત્રનું આ નાનકડું સૂત્ર કેવું હૃદયંગમ છે: “જગત્કાયસ્વભાવૌ ચ સંવેગવેરાગ્યાર્થમ્”... એક જ સૂત્રમાં પણ કેટલી મઝાની વાતો મૂકી દીધી છે. જગતનો અને કાયાનો સ્વભાવ તમે પૂરેપૂરો વિચારો તો સંવેગ અને વૈરાગ્ય ઉપસ્યા વિના રહે નહીં.

કાયાને પૂરેપૂરી તમે જોઈ નથી.. તમે જગતનું પૂરેપૂરું દર્શન કર્યું નથી. કરો તો સંવેગ અને વૈરાગ્ય પ્રગટ્યા વગર રહે નહીં. તો સુવિદિતજગતસ્વભાવતા...

કેવો સાધક ? જેણે જગતના સ્વભાવને સારી રીતે જાણ્યો છે. તમે ક્ષમાને તો સારી રીતે નથી જાણી શક્યા પણ ક્રોધને પણ સારી રીતે નથી જાણી શક્યા. તમે ક્રોધને જાણ્યો છે ? ક્રોધને પણ તમે નથી જાણી શકતા... ક્રોધ કરો છો ત્યારે શું થાય છે ? એકદમ તણાવ થઈ જાય છે. ખેંચાણ થઈ જાય છે. શારીરિક સ્તર પર...

અનાગતની વાત જવા દો. ભવિષ્યમાં પરિણામ આવશે એની વાત જવા દો.. તાત્કાલિક શું થાય છે. તણાવ અને ખેંચાણ થાય છે. ક્રોધને અને તણાવને સંબંધ છે એમ તમે સમજી ગયા છો.

આજ તો તમને ડોક્ટર કહેતા જ હોય છે. “તમારે ગુસ્સો નહિ કરવાનો..! ગુસ્સો કરશો તો તમારું બી. પી. એકદમ હાઈ થઈ શકે...”

તો તમે ક્રોધને પણ પૂરેપૂરો જાણ્યો છે? ક્રોધ કરવાથી તમને નુકશાન થાય છે એવું તમે અનુભવ્યું છે? કદાચ અનુભવ્યું છે. થોડોક તમને ખ્યાલ છે પણ એ ખ્યાલ માત્ર વિચારના સ્તર પર છે.

ક્રોધથી નુકશાન થાય છે આ તમારો ખ્યાલ વિચારના સ્તર પર છે. અને ક્રોધથી લાભ થાય છે એવો તમારો ખ્યાલ તમારા અનાદિના સંસ્કારોના સ્તર પર છે. અને એટલે જ મેં પહેલાં કહ્યું હતું કે તમને લાલ આંખ પર શ્રદ્ધા છે.

સુવિદિત જગત્સ્વભાવ - સાધકનું પહેલું વિશેષણ છે.

‘સુવિદિત જગત્સ્વભાવ’ સાધક કેવો હોય? એ બહુ જ બદલાઈ ગયેલો હોય.

એક બહુ મોટા ગુરુ થઈ ગયા. એ રીંઝાઈની પાસે જપાનનો સમ્રાટ આવ્યો. એ સમ્રાટને ગુરુ જોડે એકદમ ઘરોબો થઈ ગયો. પછી એકવાર સમ્રાટ રીંઝાઈને પૂછે છે કે આપ પામ્યા છો એવું બધા કહે છે. આપને પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે તો શું ખ્યાલ આવે ? આપના માટે તો માની લઈએ કે.... પણ કોઈપણ વ્યક્તિ હોય તો, પ્રાપ્તિ થઈ છે કે નહિ આપણને ખ્યાલ શી રીતે આવે?

ત્યારે રીંઝાઈ કહે છે: એના ઊઠવા-બેસવાને જુઓ... એની આંખોને જુઓ... એની મુદ્રાને જુઓ... એના પૂરા અસ્તિત્વને જુઓ, તમને ખ્યાલ આવશે કે એ પામેલો છે કે નથી પામેલો?

જે પામેલો છે એનું ઊઠવાનું, એનું બેસવાનું, એનું સૂવાનું... બધુંજ જુદું હશે.. જુદું હશે...

સામાન્ય માણસ અને એક સાધક... ઘણો બધો ફરક પડી જાય છે... તમારી ક્રિયા એની એ જ છે તો પણ એની અંદર ઘણો બધો ફરક પડી જાય છે.

તમારું ઊઠવાનું કેવું હોય? માત્ર એ ઊઠવાનું બહારથી જ ઊઠવાનું હોય છે. ભીતરથી કશું હોતું જ નથી. જ્યારે સામાન્ય માણસ તરીકે તમે ઊભા થતા હો છો ત્યારે એ ઊઠવા ને તમારા ભીતરના ઊઠવા જોડે સંબંધ હોય છે. જ્યારે પેલાનું ઊઠવું ભીતર જોડે સંબંધિત નથી હોતું. એની ભીતર કોઈ આંદોલનો સર્જતા નથી.

તમારી એક-એક નાનકડી ક્રિયા ભીતર આંદોલનવાળી હોય છે. પેલાની મોટામાં મોટી ક્રિયા ભીતરમાં આંદોલનોને છોડતી નથી.

જેને પણ પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે, એનું બેસવાનું સૂવાનું, બોલવાનું, ઊઠવાનું, ચાલવાનું બધું જ જુદું હોય છે.

સાધક પછી નિસ્સંગ બને છે. જ્યાં જગતનો સ્વભાવ પૂરેપૂરો જાણ્યો... સંગ છૂટી ગયો.. સંગ છૂટી જ જાય પછી... સંગ રહી જ ન શકે.

સાધક નિસ્સંગ હોય. સીધી વાત છે. જગતનો સ્વભાવ તમે જાણી લીધો. હવે સંગ કઈ રીતે કરી શકો જગતની જોડે? તમે કોઈ મિત્ર જોડે બહુ મિત્રાચારી કરી, તમે કહો કે જાણે આ તો મારો જીગરજાન મિત્ર છે, પણ એ લબાડ છે, હરામખોર છે, એમ તમે જાણી ગયા તો? પછી છૂટી જાય મૈત્રી... એમ તમે જગતનો સ્વભાવ જાણી લીધો છે તો શું થાય? તમે નિસ્સંગ બની જાવ. નિસ્સંગ બન્યા એટલે નિર્ભય બન્યા. સંગના કારણે જ પ્રકંપનો થાય છે. પ્રકંપન ત્યાં જ ભય... એટલે સંગરહિત બન્યા, ભય રહિત બની ગયા... ને ભયરહિતતા થી આશારહિતતા.

નિરાશ હોય સાધક... કોઈ જાતની આશા ભીતર નહિ. કોઈ જાતની પરની આશા નહિ.

આધાર સૂત્રો

- ન કિઞ્ચિચ્ચિન્તયેચ્ચિત્તમુન્મનીભાવસઙ્ગતમ્ ।
નિરાકારં મહાસૂક્ષ્મં, મહાધ્યાનં તદુચ્યતે ॥

-યોગપ્રદીપ

- એકત્ર પર્યયાણાં, વિવિધનયાનુસરણં શ્રુતાદ્ દ્રવ્યે ।
અર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તરેષુ સદ્ક્રમણયુક્તમાદ્યં તત્ ॥

-યોગશાસ્ત્ર, ૧૧/૬

સાધના સંકેત

- જ્ઞેય અનાધારિત જ્ઞાન
- જ્ઞેય આધારિત પણ ઉપયોગિતાના સ્તરનું જ્ઞાન
- પર્યાય દર્શન

ધ્યાનની વિભાવના

પ્રભુ વીરે જે સાધના કરી છે તેનું વર્ણન કરતાં ભગવાન સુધર્માએ આચારાંગસૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે : “સયં પવેસિયા ઝાતિ.”

અંતઃપ્રવેશ કરીને પ્રભુએ ધ્યાન કર્યું. બહુ જ મજાનો માર્ગ છે અંતઃપ્રવેશનો. તમે એકવાર અંદર પ્રવેશો તો ખરા, બહાર નીકળી નહીં શકો.

“આતમ અનુભવ ધ્યાન કી, જો કોઈ પૂછે વાત.

સો ગૂંગા ગુડ ખાઈ કે કહે કૌન મુખ સ્વાદ ?”

આત્માનુભવવાળાને તમે પૂછો કે કેવો આનંદ મળ્યો ?

તો અનુભૂતિવાળો શું કહેશે ? “ગૂંગા ગુડ ખાઈ કે કૌન મુખ કહે સ્વાદ?” મુંગા માણસે ગોળ ખાધો છે. પૂછો એને, કેવો લાગ્યો ? શું કહે એ.....? હા, એ હાવભાવ દ્વારા કહી શકશે. પણ શબ્દો ક્યાંથી નીકળી શકે ? ક્યાંથી આવી શકે ? ગોરખનાથના મઝાના શબ્દો છે...

“બિનુ પગ નિરત કરો તિહાં, બિનુ સરવન ઝંકારી;

બિનુ નૈનન છબી દેખના, બિનુ કર દે તારી....”

ત્યાં શું છે એની સંપૂર્ણ વાત નહીં કરી શકાય, મોટી મોટી વાત જરૂર કરી શકાશે.

“બિનુ પગ નિરત કહો તિહાં....” એ અનુભૂતિના પ્રદેશમાં, એ અંતઃ પ્રવેશની દુનિયામાં તમે નૃત્ય કરો છો પણ ત્યાં પગની જરૂર નથી. ‘બિનુ સરવન ઝંકારી’.... કાન વિના અનાહત શબ્દો સંભળાય છે. “બિનુ નૈનન છબી દેખના”... આંખો બંધ છે અને તમે દેખો છો તે કદાચ દેખતો પણ જોઈ શકતો નથી... ‘બિનુ કર-દે તારી.’ હાથ વગર તાળી વાગે છે.

અંતઃપ્રવેશનાં સૂત્રો આપણે જોઈ રહ્યાં હતાં, બે મજાના પડાવની ચર્ચા ભગવાન હરિભદ્રાચાર્યે કરી છે: અધ્યાત્મ અને ભાવના... એ પછી ધ્યાન.

ધ્યાનની વ્યાખ્યા

બહુ મજાની ધ્યાનની વિભાવના છે :

‘શુભૈકાલંબનંચિત્તં ધ્યાનમાહુર્મનીષિણ:’.

શુભ અને એક આલંબનમાં ચિત્ત જ્યારે પરોવાઈ જાય છે, ત્યારે તેને ધ્યાન કહેવાય છે.

તમે મંદિરમાં બેઠા, પરમાત્માની અરૂપ-રૂપ પ્રતિમા તમારી સામે છે. તમે એમાં ખોવાઈ જાવ. તમારું ધ્યાન શરૂ થયું.

મંદિરોનું વાતાવરણ

આપણે તો મંદિરનું વાતાવરણ પણ સાચવ્યું નથી. ધ્યાન માટે મંદિરનું વાતાવરણ થોડું ભિન્ન જ હોવું ઘટે. તમે અમદાવાદમાં ક્યારેક જાવ. વાઘણ પોળના મંદિરના કે ઝવેરીવાડના મંદિરના ભોંયરામાં કે સૂરતમાં સૂરજમંડન કે સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથનાં મંદિરના ભોંયરામાં તમે જાવ ત્યારે તમને નવી જ અનુભૂતિ થશે. એક તો નીચે હોવાના કારણે આંદોલનો સચવાઈ રહે છે. દૂષિત આંદોલન ઓછા આવશે અને મંદિરના શુભ આંદોલન ત્યાં ધૂમરાઈ રહેશે. પછી તમે જ્યાં બેઠેલા હો ત્યાં અંધારું હોય, નિજમંડપમાં અંધારું હોય અને ગર્ભગૃહમાં પણ અંધારું હોય અને પરમાત્મા પાસે ઝીલમીલ દીપ જલતો હોય. ત્યારે તમારું મન પરમાત્મામાં લાગી જાય છે.

“શુભૈકાલંબનંચિત્તં” શુભ એક આલંબનની અંદર ચિત્ત ખોવાઈ જાય.... ચિત્ત સરી પડે.... એનું ધ્યાન. પછી ચિત્ત ચિત્ત હોતું નથી. ઉન્મનીભાવ તમને પ્રાપ્ત થઈ જાય..

‘દરિસન તરસિએ...’

યોગપ્રદીપે આપેલ મજાની વ્યાખ્યા :

યોગપ્રદીપ ગ્રંથનો એક સુંદર શ્લોક છે, જેમાં લખ્યું છે કે ઉન્મની-ભાવથી યુક્ત ચિત્ત કશું જ વિચારતું નથી, તે નિરાકાર (નિર્વિકલ્પ) થઈ જાય છે અને ત્યારે તે અવસ્થાને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે.

‘ન કિञ્ચિચ્ચિન્તયેચ્ચિત્ત-મુન્મનીભાવસજ્જતમ્ ।

નિરાકારં મહાસૂક્ષ્મં મહાધ્યાનં તદુચ્યતે ॥’

તમે વાચના સાંભળો ત્યારે માત્ર કાનથી, માત્ર કાનથી સાંભળો. આંખો પણ બંધ. શરીરની ચેષ્ટાઓ સ્થગિત.... માત્ર કાનથી તમે સાંભળો.

બની શકે કે તમારું ચિત્ત માત્ર એકમાં જ સરી પડે, તમે ધ્યાનમાં લાગી શકો.

આચારાંગમાં કહ્યું છે : ‘અણેગચિત્તે ખલુ અયં પુરિસે.’ ‘આ આત્મા ઘણા ચિત્તો વાળો છે.’ ઘણા બધા ચિત્તો આપણી પાસે છે. અને એનાં ઘણાં બધાં નામ પણ આપવામાં આવેલાં છે. બહારનું ચિત્ત, અંદરનું ચિત્ત એવાં ઘણાં બધાં નામો આપવામાં આવેલાં છે.

ઘણાં બધાં મનો, ઘણાં બધાં ચિત્તોને લઈને આપણે નીકળ્યા છીએ. પરંતુ એવું કરવું છે કે એક ચિત્ત એક શુભ આલંબનમાં એવી તીવ્રતાથી ખોવાઈ જાય કે આપણે સંપૂર્ણતયા ધ્યાનનો આસ્વાદ માણી શકીએ.

ધ્યાન વિષેની જ થોડીક આગળની વાત હવે જોઈએ. ‘સ્થિરપ્રદીપસદૃશં, સૂક્ષ્માભોગસમન્વીતમ્....’ ધ્યાન કેવું હોય છે ? સ્થિર પ્રદીપ જેવું. દીપકના બે પ્રકાર છે : એક ઝીલમીલતો દીપક અને એક સ્થિર દિપક.

‘સ્થિરપ્રદીપસદૃશમ્....’ ધ્યાનની અંદર નથી સંકલ્પ, નથી વિકલ્પ. નથી આહટ્ટ, નથી દોહટ્ટ. કશું જ નથી અને એને કારણે સીધા એક પ્રવાહની જેમ સ્થિર, સતત એ ચાલ્યા કરે છે.

પૃથક્ત્વવિતર્ક-સવિચાર

‘સૂક્ષ્માભોગસમન્વીતમ્’. ચિન્તન એકદમ ઊંડું.... દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સંબંધી. આના સંદર્ભમાં શુકલ ધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર જોઈએ. એનું નામ છે ‘પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર’.... ત્રણ શબ્દો એમાં આવે છે પૃથક્ત્વ, વિતર્ક

અને સવિચાર. પૃથક્ત્વ એટલે ભિન્નતા, વિષયોનું નાનાત્વ. વિતર્ક એટલે શ્રુતનો ઉપયોગ. વિચાર પણ ત્યાં કણે સૂક્ષ્મ રીતે જોડાયેલો છે. આ શુક્લધ્યાનનો પહેલો પાયો છે. તો શ્રુતની ચિંતા પૂર્વક પરમાણુથી માંડીને આત્મા સુધીના કોઈપણ પદાર્થની અંદર તમે સંક્રમણ કરો તે શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ પ્રકાર છે. એક વાત પહેલાં પણ મેં તમને કહી હતી કે તમે કોનું ધ્યાન કરો છો એ મહત્ત્વનું નથી પણ તમે માત્ર ધ્યાન કરો છો એનું જ મહત્ત્વ રહે છે. તમે ઊંડાણમાં જાવ છો એનું જ મહત્ત્વ છે.

પણ ધ્યાનની ધારા અભ્યસ્ત થઈ જાય પછી કોઈપણ પદાર્થ ઉપર તમે ધ્યાન કરી શકો. આના ઉપર પણ કરી શકો, આના ઉપર પણ કરી શકો. દ્રવ્યોની અંદર જે પર્યાયનો રાસ રમાઈ રહ્યો છે એનું ધ્યાન કરો.

કોઈ પણ પદાર્થમાં તમે ચેતનાને સેરવી શકો છો, ચેતનાને ઘુસાડી શકો છો. અને એટલે જ અન્તકૃદ્દશા સૂત્રમાં ગજસુકુમાલમુનિની સાધનાના વર્ણનમાં આવે છે કે માટીના એક નાનકડા ઢેફા ઉપર તેઓ ધ્યાન કરતા હતા. 'एक पुग्लनिविट्टदिट्ठी...' દષ્ટિ સ્થિર. એક પદાર્થ પર... શું થાય એ વખતે ? તમે આવી રીતે કોઈ પણ પદાર્થ પર અપલક નેણે જોઈને બેસો તો શું થાય ? તે વખતે થાય પર્યાયોનું ધ્યાન, પર્યાયોની ઝડપી રમતને સ્થિર દષ્ટિએ અવલોકવાની. જેનો ઉપયોગ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ માટે તમે કરી શકો.

પર્યાયદર્શન

વૈરાગ્યના વૃદ્ધિ માટેના એક કોમ્પ્યુટરીય કાર્યક્રમની વાત વાંચેલી. મૂળ એ કાર્યક્રમ તો અલગ હેતુ માટે નીકળેલો છે. એક છોકરો ખોવાઈ ગયેલો છે દશ વર્ષનો. પચીસ વર્ષે એ મળે. સંક્રાન્તિકાળમાં પરિવર્તન ઝડપી થતું હોય છે. ખરેખર તે જ છે કે કેમ એવું નક્કી કરવું હોય તો શું કરવું ? તો કોમ્પ્યુટર પર એ દશ વર્ષના બાળકનો ફોટો આપવામાં આવે છે બટન દાબવામાં આવે છે, પચીસ વર્ષે એ કેવો હશે તેનો ફોટો એ બતાવે છે. તમે એનો ઉપયોગ કરી શકો વૈરાગ્ય વૃદ્ધિ માટે. અત્યારના તમારા ફોટાને મૂકીને તમે ૭૦ વર્ષે કેવા લાગશો એને તમે જોઈ શકો છો. વૃદ્ધત્વના પર્યાયને અત્યારે જોઈ શકાય !

આ રીતે જોતાં આવડે તો દેહ વૈરાગ્યભાવ માટેનું સશક્ત સાધન છે. 'હૃદયપ્રદીપ'માં કહ્યું છે : આ દેહ યોગીઓ માટે મુક્તિનું સાધન છે. તો શુક્લ 'દરિસન તરસિએ...'

ધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર આપણને કહે છે કે શ્રુતની ચિન્તાપૂર્વક એટલે કે શ્રુતના ઉપયોગ પૂર્વક પરમાણુથી માંડીને આત્મા સુધીના કોઈ પદાર્થની અંદર તમારે વૈચારિક સંક્રમણ કરવાનું છે. પણ એ વખતનો વિચાર જે છે તે લગભગ નિર્વિચારની હદે પહોંચેલો છે, કારણ કે વિચાર એક જ ધારામાં વહી રહેલો છે એટલે એને આપણે નિર્વિચાર જ કહીશું.

જે વિચાર એક જ ધારામાં વહી રહ્યો છે. કોઈ ફાંટીયા પડતા નથી જેમાંથી, અને જેમાં કોઈ ફાંટિયા મળતાં પણ નથી, એવી વિચારની નદી ને આપણે નિર્વિચારની નદી કહીશું.

બહુ મઝાની વાત આવે છે આ પૃથક્ત્વ-વિતર્ક-સવિચાર ધ્યાનની વિશેષતાની... ત્રણ વિશેષતાઓ બતાવવામાં આવી છે. એક : સ્વશુદ્ધ અને આત્માનુભૂત ભાવનાનું આલંબન આ ધ્યાનમાં છે. અનુભૂત ભાવના... અનુભૂતિનું જ મહત્ત્વ અહીં છે. બે : શ્રુતોપયોગ એક અર્થ પરથી બીજા અર્થ પર, એક શબ્દ પરથી બીજા શબ્દ પર અને એક યોગ પરથી બીજા યોગ પર ચાલ્યા કરે છે. ત્રણ : ધ્યાન એક દ્રવ્ય પરથી બીજા દ્રવ્ય પર, એક ગુણથી બીજા ગુણ પર અને એક પર્યાય પરથી બીજા પર્યાય પર ચાલ્યા કરે છે.

એટલે હકીકતમાં બદલાહટ હોવા છતાં ત્યાં બદલાહટ નથી. આત્માનું દ્રવ્યગુણ પર્યાયથી ધ્યાન કરવું છે. તમે દ્રવ્યમાંથી ગુણમાં ગયા, પર્યાયમાં ગયા. પણ આત્માને કેન્દ્રવર્તી રાખ્યો છે તો બદલાહટ નથી. આખરે ધ્યાનને તમે એક જ તત્ત્વ પર કેન્દ્રિત કર્યું છે. એટલે વિષયાંતર થાય તો પણ ધ્યાનની શૃંખલા ચાલુ છે. આખરે ધ્યાનને સંબંધ તમારા અન્તસ્તર સાથે છે. ધ્યાનને બહારના વિષયો સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ધ્યાનને સંબંધ માત્ર તમારી ચેતના જોડે છે. તમારી ચેતના તદાકાર થાય છે કે કેમ ? આપણી ચેતનાને આપણે કોઈ નિશ્ચિત આકારે ઢાળવી પડે છે.

જ્ઞેય અનાધારિત જ્ઞાન :

બે જાતનાં જ્ઞાન છે : જ્ઞેયાધારિત જ્ઞાન અને જ્ઞેયઅનાધારિત જ્ઞાન... આપણું જ્ઞાન છે અત્યારે એ જ્ઞેયાધારિત છે. તમારું જેટલું પણ જ્ઞાન છે અત્યાર સુધીનું તે જ્ઞેયાધારિત છે. આ ઘડિયાળ છે તેનું જ્ઞાન તમને છે. એ જ પદાર્થનું તમને જ્ઞાન છે, જે જ્ઞેયકોટિમાં તમારી સામે આવેલો છે. પણ પછીનું જે જ્ઞાન

છે તે બહુ મહત્વનું છે, તેમાં માત્ર જાણવાપણું છે. એને પૂ. દેવચંદ્રજી ‘જાણંગ-પણું’ કહે છે. એમાં જોયની જોડે કોઈ સંબંધ નથી. જાણપણામાં તમે છો, સામે જોય છે કે નથી, સામે શું છે ને શું નથી એની જોડે કોઈ સંબંધ નથી. તમે તમારા જાણપણામાં વર્તી રહ્યા છો. જાણપણું તમારો સ્વભાવ છે.

માત્ર જાણપણું તમારો સ્વભાવ છે. માત્ર દેખ્યા કરવું, એ તમારો સ્વભાવ છે. એટલે જ મેં તમને એકવાર કહ્યું હતું કે ફક્ત દર્શન. ફક્ત દર્શન. માત્ર જોવું, માત્ર જોયા કરવું. કોઈપણ વસ્તુ આવી સામે. ભલે ને આ નોંધપોથી જ રહી... માત્ર જોયા કરવું, માત્ર જોયા કરવું, તમે અને નોંધપોથી બે જ છો, બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. તમે એને જોયા કરો છો. પછી એ નોંધપોથી ખસી જાય છે, દેખવું જ માત્ર રહી જાય છે.

મહત્વની વાત આ છે : નોંધપોથી જતી રહે છે. તમારા દેખવાપણાની અંદર નોંધપોથી ગૂમ થઈ જાય છે.

તમારા જાણંગપણાની અંદર જોય ડૂબી જાય છે. જોય બહાર ભલે રહ્યું પણ જોય તમારે માટે મહત્વનું હોતું નથી.

જોય જોય તરીકે ભલે રહે. જોય કદાચ ઉપયોગિતા-વાદના સિદ્ધાંત ઉપર પણ સ્વીકાર્ય બની શકે. એથી આગળ શું ? ઘડીયાળ છે. ઉપયોગી છે. બસ, વાત પતી ગઈ. એથી વધારે આગળ નહીં. આ ઘડીયાળ બહુ સારી છે. એનું રેડિયમ બહુ સારું છે. અને એના કાંટા ચળકતા છે. આવી વસ્તુની કોઈ જરૂર નથી. માત્ર ઉપયોગિતાના સ્તર સુધી જાવ તો વાંધો નથી. પણ એથી આગળ તમે જઈ શકો નહિ.

પહેલો તબક્કો : શુદ્ધ જાણંગપણું. જ્યાં વસ્તુઓનું કોઈ મહત્વ છે જ નહિ, જ્યાં વસ્તુઓ ડૂબી ગઈ છે; જોય ખતમ થઈ ગયા છે. બીજો ઉપયોગિતાવાદનો તબક્કો : જોયને ઉપયોગિતા વાદના સિદ્ધાંત પર સ્વીકાર્યો.... પાત્ર છે. તેનો એક ઉપયોગ છે. પાણી હાથમાં કે ખોબામાં લઈ વપરાશે નહિ. પાત્ર જોઈશે. પણ એ કેવા ચળકતા રંગવાળું કે કેવા વોર્નિશવાળું તેની જોડે સંબંધ નથી.

સાધુનું જ્ઞાન જોયાધારિત ખરું, પણ ઉપયોગિતાની સપાટી વાળું. અમદાવાદી ઘડો. વિહારમાં ફૂટી ગયો. ઘડો ફૂટી ગયો તો ફૂટી ગયો. ઘટના ઘટી ગઈ.

તમારા શોક કરવાથી ઘડો સાજો થવાનો હોય તો તમે શોક કરો. બે આંસુડા વધારે પાડો. પણ એ ઘટના ફરીથી ઘટવાની છે ખરી ? તો પછી ?

કુલની માળા હોય ને બીજે દિવસે કરમાય તો આપણને નવાઈ લાગે ? કુલની માળા છે ને કરમાય નહિ તો નવાઈ લાગે. અમદાવાદી ઘડો ફૂટે તો નવાઈ લાગે ? ન ફૂટે તો નવાઈ લાગે. જ્યાં સુધી ન ફૂટે ત્યાં સુધી નવાઈ. આ કાયાનો પણ સડણ-પડણ સ્વભાવ છે. એ ગમે ત્યારે બેસી જાય તો અમને આશ્ચર્ય ન થાય.

સાધુનું જ્ઞાન આ રીતનું હોવું જોઈએ. જ્ઞેયાધારિત પણ ઉપયોગિતાના સ્તરવાળું. ત્રીજો તબક્કો છે સામાન્ય માણસનું જ્ઞાન, જે જ્ઞેયમાં ડૂબેલું છે.

આપણે આપણી ચેતનાને જ્ઞેયમાંથી કાઢીને આપણામાં લાવવાની છે. આ આખો ક્રમ થયો. સામાન્ય મનુષ્ય પદાર્થમાં ફસાયેલી ચેતનાવાળો છે. બીજા ક્રમમાં શું થાય ? પદાર્થ તમારી પાસે છે ને વળગણ નથી. પદાર્થ ભલે રહ્યો મૂર્છા નહિ; પદાર્થ જોડે આસક્તિ નહિ. તમારી ચેતના પદાર્થમાં ફસાયેલી નથી. તમારી ચેતના માત્ર તમારી અંદર જ છે. પાત્ર ફૂટે એટલા માત્રથી અંદર કંઈ થાય નહિ. પાત્રની અંદર તિરાડ પડે એટલે હૈયામાં તિરાડ પડે એવું બને નહિં. ઘડીયાળ ફૂટી એમાં હૈયે શું થાય ? આ ઉપયોગિતાવાદ તમને જાણંગપણા સુધી લઈ જાય : જ્ઞેય-અનાધારિત જ્ઞાનની સપાટી સુધી.

નોકર રોજ દિવાનખાનું સાફ કરતો હતો દીવાનખાનામાં ઘડિયાળ હતી. એના હાથે ઝાડુ જરા જોરથી લાગી ગયું. ઘડિયાળ ફૂટી ગઈ. શેઠે એ વખતે કહ્યું: ઘડિયાળ ફૂટી ગઈ ? ઘડિયાળ બહુ સારી હતી. મારે નવી આવવાની હતી, એટલે મેં વિચાર કરેલો કે આ વખતે દિવાળીની બોણીમાં તને આ ઘડિયાળ ભેટ આપી દેવી. અત્યાર સુધી દિવાનખાનાની ભીંત પર જ આ ઘડિયાળ હતી. નોકરના હૈયામાં ન હતી. નોકરને કોઈ સંબંધ ન હતો. શેઠની ઘડિયાળ છે. જેવી હોય તેવી. પણ આપણે શું ? પણ શેઠે કહ્યું કે, અલ્યા, તારા હાથે ફૂટી ગઈ ? ન ફૂટી ગઈ હોતને તો મારે તને આપવાની હતી.... નોકરને થયું, ન ફૂટી હોત તો કેવું સારું હતું ! મૂર્છા દુઃખદાયિની બની. ‘સંજોગ મૂલા જીવેણ પત્તા દુકખ પરંપરા’ ની આ કેવી સૂક્ષ્મ અભિવ્યક્તિ ! મનમાં મૂર્છા જાગી, દુખોની પરંપરા શરૂ !

આધાર સૂત્રો

- વશિતા ચૈવ સર્વત્ર, ભાવ સ્તૈભિત્યમેવ ચ ।
અનુબન્ધવ્યવચ્છેદઃ ઉદર્કોસ્યેતિ તદ્વિદઃ ॥
-યોગ-ભિન્દુ-૩૬૩
- એકત્ર પર્યયાણાં વિવિધનયાનુસરણં શ્રુતાદ્ દ્રવ્યે ।
અર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તારેષુ સંક્રમણ યુક્તમાદ્યં તત્ ॥
- એવં શ્રુતાનુસારાદેકત્વવિતર્કમેકપર્યાયે ।
અર્થવ્યજ્ઞન યોગાન્તરેષ્વસદ્ક્રમણમન્યતુ ॥
- નિર્વાણગમન સમયે, કેવલિનો દરનિરુદ્ધયોગસ્ય ।
સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતિ તૃતીયં કીર્તિતં શુક્લમ્ ॥
- કેવલિનઃ શૈલેશીગતસ્ય, શૈલવદકમ્પનીયસ્ય ।
ઉત્સન્નક્રિયમપ્રતિપાતિ, તુરીયં પરમશુક્લમ્ ॥
-યોગ-શાસ્ત્ર-૧૧/૬-૮

સાધના ક્રમ

- શુક્લધ્યાન અંગે વિભાવના
- અનાલંબન યોગ
- શ્રુતની વિચારાત્મક સપાટી
- શ્રુતની ભાવાત્મક સપાટી

‘બેહદ આપે
ઉપજે....’

પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુએ જે સાધના કરેલી તેનું વર્ણન કરતાં ભગવાન સુધર્માસ્વામીએ આચારાંગસૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે ‘સયં પવેસિયા ઝાતિ’... ભગવાન અંતઃ પ્રવેશ કરીને ધ્યાન કરતા હતા.

ધ્યાન એટલે શું ? ધ્યાન એક અવસ્થા છે. અનુભૂતિમાં આપણે તેને સમજી શકીએ છીએ. ધ્યાન થોડું આગળ વધે, થોડું આગળ વધે; અનુભૂતિનો એક ઝંકાર ભીતરથી ઉપડવા માંડે, અને એટલે જ શબ્દોની સમજૂતી છે ત્યાં સુધી જ ગુરુ તમારી સાથે હોય છે. અનુભૂતિ તમારે જાતે જ અનુભવવાની હોય છે. સંત કબીરે આ વાતને સરસ રીતે ખોલી છે :

‘કબીર હદ કા ગુરુ મિલે, બેહદ કા ગુરુ નહિ; બેહદ આપે ઉપજે...’

હદ અને બેહદ બે મજાના શબ્દો કબીરે આપ્યા. સ્વભાવને તમે તમારી હદ ક્યાં સમજ્યાં છો ? અને એટલે જ કબીરને પણ બેહદ જેવો શબ્દ પ્રયોજવો પડે છે સ્વાનુભૂતિ માટે.

‘કબીર હદ કા ગુરુ મિલે, બેહદ કા ગુરુ નહિ’. પા-પા પગલી ગુરુ ભરાવી દેશે. પણ આખરે તમારે ચાલવું પડશે. અને એક વાત મજાની કબીરે આગળ કહી છે. આખરે ગુરુ કોઈની જોડે વાત કરવા પણ ક્યારે તૈયાર થાય છે? બહુ મજાની વાત છે : ‘કબીર હદ કે જીવકો, હિતકર મુખ ના બોલે; જો

હદ લાગા બેહદ સે, તાસે અંતર ખોલ....' ગુરુ એની જોડે જ વાત કરવા તૈયાર થાય છે જેનું હૃદય બેહદ જોડે લાગી ગયું છે.

હા.... બેહદ એટલે શું ? એનો સાધકને બરોબર ખ્યાલ નથી આવ્યો. પણ વિભાવોની સૃષ્ટિમાં એને સંતોષ નથી. શબ્દો અને વિચારોમાં તૃપ્તિ નથી. આ વિભાવોથી જે પૂર્ણતા અસંતુષ્ટ છે એની જોડે વાત કરવા ગુરુ તૈયાર છે.

લાગે ક્યારેક અસંતોષ ? એ જ ચવાઈ ગયેલા શબ્દો તમારી સંસારી મનુષ્યની વ્યવહારસૃષ્ટિના અંદરનો ચહેરો કહેતો હોય કે આવા કટાણે આવો માણસ ક્યાંથી આવ્યો ? પણ શિષ્ટાચારનું મહોરું પહેરી કહેવું પડે : પધારો!.... થાક લાગે ? અસંતોષ લાગે ? વિભાવનો થાક લાગે તો ગુરુ તમારી જોડે વાતો કરવા તૈયાર છે.

ગુરુ ક્યારેક તો એકાદ ચોટ એવી લગાવી દેતા હોય છે કે કામ પૂરું થઈ જાય ! આનંદઘનજીએ કહ્યું છે :

‘ગુરુ મોહિ મારે શબ્દ કી લાઠી,
ચેલે કી મતિ અપરાધિની નાઠી....’

એક શબ્દની લાઠી, એક શબ્દની ચોટ ગુરુ એવી ઠોકી દેશે કે તમારું મન બાજુમાં હટી જશે. અને સીધો સાક્ષાત્કાર તમને થઈ જશે.

એકત્વ-વિતર્ક-અવિચાર

આપણે ધ્યાનની પરિભાષામાં સરી રહ્યા હતા. એ પરિભાષાને પુષ્ટ કરવા માટે શુક્લધ્યાનના પહેલા વિભાગને જોતા હતા. ‘પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર...’ વિષયોનું વૈવિધ્ય છે. સૂક્ષ્મ પણ વિચાર જોડાયેલો છે, અને શ્રુત ઉપયોગ સંકળાયેલો છે... પણ બીજો ભેદ આવતાં આખી બાજી પલટાઈ જાય છે. એકત્વ વિતર્ક અવિચાર.

વિષયોનું વૈવિધ્ય ગયું. માત્ર એક જ વિષય... કોઈપણ એક જ વિષય... તમારે એમાં સંપૂર્ણતા ડૂબી જવાનું છે. અવિચાર...વિચારો સંપૂર્ણતા ફંગોળાઈ જાય છે. શ્રુતનો ઉપયોગ રહે છે પણ એ માત્ર ભાવાત્મક સ્તર પર રહે છે.

શ્રુત બે સપાટી પર રહે છે.

(૧) વિચારાત્મક સપાટી પર,

‘દરિસન તરસિએ...’

(૨) ભાવાત્મક સપાટી પર.

અહિંયા અવિચારમય સ્થિતિ છે અને એના કારણે શ્રુતનો ઉપયોગ અહિંયા જે છે તે માત્ર ભાવાત્મક તબક્કામાં છે. વૈચારિક તબક્કામાં નહીં.

તમે ધ્યાનથી સાંભળતા હો.... મન બાજુમાં ક્યારેક સરી ગયેલું હોય, સીધા એ શબ્દો તમને ચોટ કરી જાય અને એ શબ્દો તમને હલબલાવી નાંખે.... એ શબ્દો તમને ખળભળાવી નાંખે. ત્યારે તમે પણ ભાવાત્મક તબક્કામાં છો.

જ્યારે તમે વિચારના તબક્કામાં હો છો ત્યારે બહુ મઝા આવે છે સાંભળતાં... તમારું મન કહે છે, મઝા આવી. તમે કહેતા નથી. આ વૈચારિક તબક્કો છે. તો શ્રુતનો વૈચારિક નહીં પણ ભાવાત્મક તબક્કો તમને મળવો જોઈએ. વક્તા કહે કે પ્રભુએ આચારાંગમાં આ પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે. બસ, તમારી આંખો ઝરવા માંડે. હું તો માનું છું કે તમારા જેવા શ્રોતાઓ માટે એકદમ સારા વક્તાની કોઈ જરૂર નહીં. એકદમ સામાન્ય કક્ષાના વક્તા હોય અને કહી દે કે ભગવાને આમ ફરમાવ્યું છે અને તમારી આંખોમાંથી ઝરઝર, ઝરઝર આંસુ ઝરવા માંડે. જો તમે ભાવાત્મક તબક્કામાં હો તો... બહુ જ મજાની વાત આ તબક્કે આપણને જાણવા મળી કે વિષયની અંદર વિવિધતાની જરૂર નથી. એક જ વિષય છે, પછી કોઈ પણ વિષય હોય એની જોડે કોઈ સંબંધ નથી, એક જ કોઈ પદાર્થ છે એની અંદર ડૂબવાનું છે, એની અંદર ખોવાઈ જવાનું છે.

એના પર્યાયોની અંદર પણ કદાચ એકાદ પર્યાયને લઈને ડૂબવાનું છે, અનેક પર્યાયોને લઈને નહીં, પણ એકાદ પર્યાયને લઈને ડૂબવાનું છે, અને એ વખતે વિચાર નથી. વિચાર હટી ગયો છે અને માત્ર શ્રુતનો ભાવાત્મક ઉપયોગ છે. આ બધું આપણા માટે બહુ દૂરની વસ્તુ છે. પણ હું એટલા માટે આ બધી વાતો કરું છું તમારી સામે કે એની ઝાંખી તો તમને મળી શકે ?

અનાલંબન ધ્યાન

‘યોગવિંશિકા’માં કહ્યું છે કે અનાલંબન માત્ર શ્રેણિ વખતે જ હોય... શ્રેણીની શરૂઆત ન થાય ત્યાં સુધી અનાલંબન યોગની શરૂઆત ન થઈ શકે. પણ ત્યાં જ પછી ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું છે કે અનાલંબન ન હોય

પણ અનાલંબનની ઝાંખી તો છઠ્ઠે, સાતમે ગુણઠાણે પણ હોઈ શકે, પાંચમે પણ હોઈ શકે.

અનાલંબની ઝલક હોઈ શકે છે. અને અનાલંબન હંમેશા ભાવાત્મક તબક્કો છે. આલંબનમાં વિચારોનું પણ આલંબન છે અને બહારના વિષયોનું પણ આલંબન છે. બહારનું આલંબન પણ છૂટી જાય, વિચારોનું આલંબન પણ છૂટી જાય, માત્ર ભાવાત્મક તબક્કામાં હોઈએ ત્યારે અનાલંબનની શરૂઆત થાય છે.

એ અનાલંબનની ઝલક શરૂઆતથી મળી શકે છે એવું ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે. તો આ બધાની પણ ઝાંખી તમે તો મેળવી શકો છો.

એક ઉપરછલ્લી ઝલકમાં તમને થાય કે આટલી બધી મઝા આવે છે તો હકીકતમાં કેવી મઝા હશે ? મોક્ષસુખની વાતો અનેકોએ ઘણીવાર કરી છે અને તમે લોકોએ ઘણીવાર એ સાંભળી પણ છે. મોક્ષસુખની વાત ખરેખર સારી છે એવું તમે ક્યારે હૃદયથી કહી શકશો ? જ્યારે તમે એની ઝલક માણી શકશો. તો ધ્યાન શું કરે છે ? અતીન્દ્રિય સુખની / અનારોપ સુખની એક મજાની ઝલક તમને આપે છે.

ત્રીજું ધ્યાન સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી. બાહ્ય યોગોનું ત્યાં રુંધન થઈ જાય છે. માત્ર સૂક્ષ્મક્રિયા ત્યાં રહેલી છે.

અને ચોથા તબક્કાનું ધ્યાન વ્યુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતી. એટલે કે બધી જ ક્રિયાઓ ત્યાં નીકળી જાય છે. યોગાતીતતા માટે આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે કહ્યું છે: ‘અયોગઃ યોગાનાં પરમઃ ઉદાહતઃ’...યોગોમાં શ્રેષ્ઠ યોગ કયો? અયોગ.

એટલે જ આ વાત કરી. આ વાત કરવાનો અર્થ એ જ હતો કે ત્યાં આગળ શું પ્રક્રિયા થાય છે એ તમે જાણો અને એ પ્રક્રિયા તમે તમારી ભીતર અનુભવી શકો. એક ઝલક તમે ઉત્પન્ન કરી શકો છો, એક ઝાંચ તો તમે ઉત્પન્ન કરી શકો છો. અને એના કારણે શું થાય ? એ વાતનું આવર્તન જલ્દી જલ્દી થાય. એટલે જ ભાવનાની અંદર એક વાત સરસ કહી હતી : ‘પૌનઃ પુન્યેન.’ તમે સાધના કરોને એને વારંવાર દોહરાવો. સામાન્યતયા તમે આજ સવારે સાધના કરી. કાલે સવારે કરશો. પણ એ ગાળોય બહુ લાંબો છે.

‘પૌનઃ પુન્યેન.’

‘દરિસન તરસિએ...’

જ્યારે સમય મળે, ધ્યાનમાં ડૂબકી લગાવો. જ્યારે સમય મળે, સાધનામાં ખોવાઈ જાવ. અંતઃ પ્રવેશ કરી લો. ભીતરમાં પ્રવેશી જાવ. પછી એક એવું વ્યક્તિત્વ તમે વિકસાવી શકશો કે બહાર કામ ચાલુ છે ને ભીતર અજપાજપ ચાલુ છે.

બહાર સાક્ષિભાવ ન હોય, બિલકુલ લાગે કે કર્તૃત્વમાં ડૂબી રહ્યા છો. ભીતર સાક્ષિભાવ જ સાક્ષિભાવ હોય.

ચોવીસ કલાક અંદર ડૂબેલા રહો ને છતાં પણ બહારનું કામ થઈ શકે. બહારનું કામ બહુ સહેલાઈથી થાય છે, કર્તૃત્વનો છેદ ઊંડે છે ને બહારનું કામ બહુ ઝડપી થાય છે. તમે અનુભવ કરો. ધ્યાનમાં ને સાધનામાં ઊતરો, સાક્ષિભાવમાં થોડા લીન થાવ. પછી બહુ જ સરળતાથી, બહુ જ સહજતાથી કાર્ય થઈ શકે. આવી એક પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરવું જોઈએ. ભીતર સાક્ષિભાવ, બહાર કર્તૃત્વ ક્યારેક ક્યારેક હોય.

અત્યારે શરૂઆતની પરિસ્થિતિ એ છે કે બહાર કર્તૃત્વ છે; પણ ભીતર સાક્ષિભાવનાં આંદોલનો તમે પાઠવ્યે જાવ. વારંવાર. જ્યારે સમય મળે ત્યારે પહોંચી જાવ ત્યાં.

‘જ્ઞાન ધ્યાન કિરિયા સાધતાં....’

આપણે ત્યાં મજાનો આ ક્રમ છે : “જ્ઞાન ધ્યાન કિરિયા સાધતા”.... જ્ઞાન, ધ્યાન ને ક્રિયા. ચોથી વસ્તુ છે જ નહીં આપણી પાસે. ચોથું કાંઈ છે જ નહિ. મનનાં સ્તર પર તમે હતા. ભણવા માંડ્યા. થાક્યા. થાક લાગે એટલે ધ્યાનમાં સરી જવાનું.

તમારી સામે બોલું છું ને ? જો વારંવાર બોલવું પડે કે બે ત્રણ કલાક સતત બોલવું પડે તો મને પણ થાક લાગ્યો હોય એવું લાગે. માથું પકડાઈ ગયું હોય એવું મને લાગે. પછી અડધો પોણો કલાક એકદમ શવાસનની ચેષ્ટામાં ન પહોંચું ત્યાં સુધી મને ચેન ન પડે. એટલે જ્યારે પણ બોલવું પડે છે. આયાસ થોડો કરવો પડે છે. વૈચારિક સ્તર પર આવવું પડે છે. ત્યારે થાક લાગતો જ હોય છે. પણ એ થાકને હટાવવાનો ઉપાય આ જ છે, ધ્યાનમાં સરી પડવું. જ્ઞાન, ધ્યાન અને ક્રિયા. મસ્તી જ મસ્તી. પછી તમને કોઈ પૂછે તો તમે કહી ના શકો, વર્ણવી ન શકો, પણ તમારો ચહેરો જોતાં જ એને ખ્યાલ આવી જાય.

કર્તૃત્વ લગભગ ચાલુ છે. સાક્ષિભાવમાં વારંવાર જવું છે. વારંવાર કેવી રીતે જવાનું છે ? બે રીત છે. એક : સમયનાં ગાળાને અનુસારે જોઈએ તો કલાકે બે કલાકે સાક્ષિભાવમાં જતા હો તો અડધા કલાકમાં જવું. અડધા કલાકમાં જતા હો તો પા કલાકે જવું. બીજી વાત : સાક્ષિભાવનો ગાળો લંબાવવો જોઈએ. પહેલાં અર્ધો કલાકનો, પછી કલાકનો, પછી બે કલાકનો, ત્રણ કલાકનો... આ રીતે સાક્ષિભાવનો ગાળો વધી જાય. તો ધીરે ધીરે ધીરે એ પરિસ્થિતિ બનશે કે તમારી ભીતર માત્ર સાક્ષિભાવ હશે. અને બહાર કર્તૃત્વ ક્યારેક ક્યારેક હશે. બાકી બહાર પણ સાક્ષિભાવ હશે અને ભીતર પણ સાક્ષિભાવ હશે.

ધ્યાનથી શું મળે ?

ધ્યાનથી થતી પ્રાપ્તિની વાતમાં યોગબિન્દુ ગ્રંથ આ જ બધી વાતોને ચર્ચે છે:

‘વશિતા ચૈવ સર્વત્ર, ભાવસ્તૈમિત્યમેવ ચ;

અનુબન્ધવ્યવચ્છેદઃ, ઉદર્કોડસ્યેતિ તદ્વિદઃ.

ઓવારી જવાય એવું છે. ‘તદ્વિદઃ’ એના જાણકારો આમ કહે છે. ગ્રંથકાર તો ક્યાંય છે જ નહીં... “વશિતા ચૈવ સર્વત્ર”, ધ્યાનથી શું મળે છે એની વાત કરે છે. “વશિતા ચૈવ સર્વત્ર.” ધ્યાનને કારણ શું થાય છે ? બધી જ ઘટનાઓ ઉપર તમારો એક જાતનો પ્રભાવ આવી જાય છે. બધું જ તમારે અધીન છે. વશિતા એટલે આત્માયત્તતા એમ ટીકામાં લખ્યું છે. બધું જ તમારે અધીન છે. બધું જ તમારા પ્રભાવમાં છે. કોઈપણ ઘટના ગમે તેમ ઘટે તમે ક્યારેય પણ એ ઘટનાથી વિચલિત બનતા નથી. કારણ ? કારણ તમે ધ્યાનમાં ઊંડા ઊતર્યા છો.

ધનુર્વિદ્યાનો ઉપાસક

એક મઝાની કથા હમણાં વાંચી હતી. એક યુવાન ધનુર્વિદ્યા શીખવા માટે જંગલમાં આવેલી એક શાળામાં જાય છે. ગુરુ બહુ ઊંચી કક્ષાના છે. ત્રણેક વર્ષ એમની પાસે રહ્યો એ યુવાન.... અને ધનુર્વિદ્યામાં પારંગત થઈ જાય છે. હવે એને લાગે છે કે ધનુર્વિદ્યામાં કદાચ મારાથી આગળ કોઈ નહિ હોય. એક ગુરુને છોડી દઈએ તો.

‘દરિસન તરસિએ...’

કારણ કે આખા દેશની સારામાં સારી વિદ્યાપીઠ આ હતી. અને આ વિદ્યાપીઠમાં પ્રથમ ક્રમાંકે લગભગ પોતે આવી ગયો હતો. હવે એને થાય છે કે પૂરા દેશની અંદર ધનુર્વિદ્યામાં ક્રમાંક એક પર હું આવી જાવું. વયમાં મોટો અવરોધ આ ગુરુનો રહે. કે ગુરુ ક્રમાંક એક પર છે અને હું ક્રમાંક બે ઉપર છું.

એક વાત યાદ રાખો કે સાધનામાં આવ્યા પછી પણ નંબર એકની વાત ન છૂટે તો સંસાર છુટ્યો નથી. નંબર એક નું ભૂત છૂટી જવું જોઈએ. તો આને થયું કે નંબર એક પર ક્યારે આવી શકું ? જ્યારે ગુરુ ખતમ થાય ત્યારે.....!

હવે ગુરુને ખતમ કરવા છે. એક વખત વહેલી સવારે ગુરુ પ્રાતઃભ્રમણ કરીને આવતા હોય છે ત્યારે એ યુવાન તૈયાર બેઠો હોય છે એક ઝાડની પાછળ. ગુરુના હાથમાં એક માત્ર લાકડી છે. કોઈ હથિયાર નથી. અને એ મોકો ઝડપીને સીધું જ બાણ ગુરુની છાતી પર ઠોકી દેવાનું છે. લગાવે છે બાણ... પણ એ બાણ છેક નજીક આવી ગયું, એક ફૂટ નજીક, ત્યારે ગુરુ પોતાની લાકડી આમથી આમ ધુમાવે છે. અને એ ધૂમાવતાની સાથે બાણ બુમરંગ થઈને પાછું ફરે છે. પેલા યુવાનને જમણા હાથે સહેજ અછડતો છરકો કરીને જતું રહે છે. પેલો આભો જ બની ગયો. આવી વિદ્યા !

બાણ છેક ત્યાં લગી પહોંચ્યું અને ગુરુ બિલકુલ પ્રસન્ન, બિલકુલ અકંપ અને સહેજ લાકડી આમ ધુમાવી ને બાણ આમ ફરી ગયું. પેલો પગમાં પડી ગયો પણ હવે એમની પાસે એ વિદ્યા લેવા અનધિકારી હતો. જોકે ગુરુ તો આખરે ગુરુ જ છે...

પેલો કહે : સાહેબ, તમારી પાસે આટલી બધી વિદ્યા છે ! તમે તો મને કદી શીખવી જ નથી. ગુરુ કહે : ભાઈ, મારી પાસે તો શી વિદ્યા છે ? વિદ્યા તો મારા ગુરુ પાસે છે. ‘અરે, તમારા ગુરુ !’ ‘મારા ગુરુ તો કમાલના ગુરુ છે.’ ‘ક્યાં રહે છે?’ અહિંથી દશ ગાઉ દૂર એક ટેકરી છે. એ ટેકરી ઉપર એક ઝૂંપડી છે અને એ ઝૂંપડીમાં મારા ગુરુ રહે છે. પેલો ત્યાં પહોંચ્યો. ગુરુના ચરણમાં ઝુક્યો. નેવું વર્ષના જૈફ વયોવૃદ્ધ એ ગુરુ હતા. ધોળી દાઢી. આંખે પણ બહુ ઓછું દેખાય. ઝૂંપડીમાં બેઠેલા. પેલો એના ચરણમાં ઝુક્યો. ‘કોણ છે ભાઈ ?’ ‘ધનુર્ધારી છું.’ બાણવિદ્યામાં બહુ જ આગળ વધેલો છું.’ એની પીઠ પર એક ભાથું હતું. ભાથામાં તીર હતા. ગુરુ હસ્યા. ગુરુ કહે : અલ્યા, શ્રેષ્ઠ બાણાવળી

હોય તે બાણ રાખે કદી ? શ્રેષ્ઠ બાણાવળી એને કહેવાય જે બાણ જ ન રાખે. લાકડી હોય તો લાકડી પણ ચાલે, જે હોય તે ચાલે. તમારો વેગ જ મહત્વની વસ્તુ છે. ધનુષ્ય આખરે તો ધનુષ્ય જ છે. લાકડાનું બનેલું. પાછળ વેગ છે. તું અજોડ બાણાવલી હોય તો તારા હાથની અંદર પણ વેગ હોવો જોઈએ. પછી બાણની શું જરૂર પડે તારે ? ધનુષ્યની શી જરૂર પડે તારે. ?

જે હાથમાં આવ્યું તે હથિયાર... પછી સીધું જ તારા હાથમાં જે હોય તે સડસડાટ કરતું છૂટવું જોઈએ. વાત તો નવી નવાઈની થઈ ગઈ. પછી ગુરુએ કહ્યું, અચ્છા, તું જરા એક ધનુષ્ય તો હાથમાં લે. એક બાણ લગાવી જો. સામે એક ઝાડ છે. ઝાડમાં પેલી કેરી છે. ત્યાં કણે એક બાણ લગાવી દે, જોઈ તો ખરો તું કેવો ધનુર્ધારી છે. તું મારી પાસે શીખવા આવ્યો છે ને ? ‘હા સાહેબ, શીખવા આવ્યો છું.’ ગુરુ એને ઝૂંપડીની બહાર લઈ જાય છે અને ઝૂંપડીની બહાર ટેકરી જ્યાં પૂરી થતી હતી ત્યાં ગુરુજી પહોંચી ગયા. એક પગ ટેકરીની ઉપર રાખવાનો અને એક પગ ટેકરીની નીચે સહેજ ઢોળાવ જેવો ભાગ હતો ત્યાં કણે રાખવાનો હતો અને સહેજ ઝૂકીને પછી બાણ લગાવવાનું. ગુરુ કહે, બસ જો, હવે બાણ છોડ. પેલો ચમકી ગયો કે આ રીતે... પગ સહેજ જરા ધ્રૂજ જાય તો? હું ગબડું.... ગુરુ કહે : તું મારી પાસે ધનુર્વિદ્યા શીખવા આવ્યો છે ? તારા પગ જો કંપી રહેલા હોય તો તું ધનુર્વિદ્યાનો ઉપાસક શેનો ? હૃદય અકંપ ન બનેલ હોય તે માણસ ધનુર્વિદ્યા શી રીતે શીખી શકે ? જા, તું પાછો જા. અને અકંપ બનવાની વિદ્યા શીખી લે.

અકંપતા

એ અકંપતા આપણા માટે પણ જરૂરી છે. સામે કશું પણ આવે. મનમાં કોઈ પ્રકંપનો ન થવા જોઈએ. બસ, એમને એમ રહો, તો પદાર્થ તમને કોઈ રીતે પ્રભાવિત ન કરી શકે. અનાત્મા જે છે તે આત્મા પર શું અસર પાડી શકે? અસર પાડો તો તમે એની પર પાડો. “વશિતા ચૈવ સર્વત્ર, ભાવસ્તૈમિત્યમેવ ચ”.... ભાવોની સ્તિમિતતા... ભાવોની સ્થિરતા... અને અશુભ અનુબંધનો વ્યવચ્છેદ આ ધ્યાન કરી નાંખે છે. પછી ક્રિયા જ ક્યારેક અશુભની થઈ જાય. ક્રિયા જ ક્યારેક કર્તૃત્વભાવની થઈ જાય, પણ અનુબંધ તો એનો ચાલે જ નહિ.

‘દરિસન તરસિએ...’

નદી ઊતરો ત્યારે....

એક સંત હતા. તેઓ શિષ્યને કહેતા ઘણીવાર... બહુ મઝાની વાત કહેતા કે તમે નદી ઊતરો ત્યારે પાણીને પગ ન અડવો જોઈએ. આશ્રમની બાજુમાં જ નદી, ક્યારેક પણ પેલે પાર જવું હોય તો નદીને પાર કરવી જ પડે. શિષ્યો મુંઝવણમાં મુકાણા. એમ તો શી રીતે નદી પાર ચાલી શકાય કે નદીના પાણીનો આપણને સ્પર્શ ન થાય. પણ સંત બહુ મોટા ગુરુ હતા. અને બહુ ઓછા શબ્દોમાં જ વાતો કરતા હતા. પ્રતિકાત્મક ભાષામાં જ. ક્યારેક બોલતા તો આવું જ બોલી દે. શિષ્યો એ જ્યારે બહુ આગ્રહ કર્યો કે સાહેબ, કંઈક કહો... ગુરુએ કંહી દીધું કે તમે એવી રીતે નદી ઊતરો કે નદીનું પાણી તમને ન અડે... શિષ્યોને થયું, શી રીતે થશે આ?

એક વખત ગુરુને પોતાને નદી પાર કરીને જવાનું થયું. શિષ્યોને થયું કે ધ્યાનથી જોઈએ કે ગુરુ મહારાજ શી રીતે ઊતરે છે. ગુરુ પાસે વિદ્યા હોવી જોઈએ. ગુરુ ઊતરે છે. નદીમાં જ પગ મૂકે છે. ધીરે ધીરે ચાલી જાય છે. શિષ્ય આખરે શિષ્ય છે. એ વખતે પૂછી નથી શકતો પણ પાછળથી પૂછે છે, સાહેબ ! તમે કહ્યું હતું કે પાણીને ન અડવું જોઈએ. ગુરુ કહે : હા, વાત બરોબર છે. પાણીને ન અડવું જોઈએ. હું નદી ઊતર્યો ત્યારે પાણી મને અડતું હતું, હું પાણીને અડતો ન હતો, હું તો મારામાં લીન હતો, હું સ્વસ્થ હતો.

આવી જ એક બીજી મઝાની વાત. એક મધરાતે એક માણસ એક ગામમાં પહોંચ્યો. મંદિરમાં જઈને સૂઈ ગયો. સવારે એને આગળ જવાનું હશે. અને નદી પાર કરવાની હતી તો એ વખતે પેલો માણસ પૂછે છે મંદિરના પૂજારીને.... નદી કેટલી ઊંડી છે ? અંદર તાણ-બાણ આવે છે કે નહિ ? આપણે ઊતરવા માંડીએ તો કેટલી મિનિટમાં ઊતરી જઈએ ?

પૂજારી ફીલોસોફર હતો. પેલાએ પૂજારી ને પૂછ્યું: તમે નદી ઘણીવાર ઊતર્યા હશો? પૂજારી કહે કે હું તો ઘણીવાર ઊતર્યો છું. પણ નદી ઊતરતાં પહેલાં નદીને ક્યારેય નથી ઊતર્યો ! નદીને ઊતરું છું ત્યારે જ નદીને ઊતરું છું. એ પહેલાં કે એ પછી નદીને ક્યારેય ઊતરતો નથી. આ વાત છે અનુબંધ-છેદની....

આધાર સૂત્રો

- જિમ જિનવર અવલંબને, વધે સધે એકતાન;
તિમ તિમ આત્માલંબને, ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન...
-પૂ. દેવચન્દ્રજી, વર્તમાન ચોવીશી

સાધના સંકેત

- સ્વભાવ રુચિતા
- સ્વભાવોપયોગ
- સ્વભાવ રમણશીલતા
- સ્વાનુભૂતિ

અન્તઃ
પ્રવેશનાં
ચાર ચરણ

ભગવાન સુધર્માજી આચારાંગ સૂત્રની અંદર ફરમાવે છે: “સયં પવેસિયા ઝાઈ”.. પ્રભુ અંદર પ્રવેશ કરીને ધ્યાન કરતા હતા. ધ્યાનની આ કેડી ઉપર આપણે શી રીતે ચાલવું ? પૂ. દેવચંદ્રજી મ. બહુ સશક્ત ઈશારો આપે છે. તેઓ કહે છે કે ધ્યાન એટલે પ્રભુસત્તાનો સંસ્પર્શ ને પ્રભુસત્તાનો સંસ્પર્શ બહુ જ સરળ છે. તે તમે કરી શકો તેમ છો. પ્રભુસત્તાના સંસ્પર્શના તેમણે પ્રયોગાત્મક ઉપાયો આપ્યા છે. એ આપણે આજે જોવા છે. તમને સમજાશે કે તે કેટલા સરળ ઉપાયો છે. તમે જે પર ચાલી શકો, કહો કે દોડી શકો તેવા મઝાના આ આયામો છે.

“જિમ જિનવર આલંબને, વધે સધે એક તાન, તિમ તિમ આત્માલંબને, ગ્રહે સ્વરૂપનિદાન.” શરૂઆત, ભક્તિનો માર્ગ હોવાથી, પરમાત્મા તરફથી થવાની છે. તમે સાધક હોત તો તમારા પક્ષથી પણ તમે શરૂઆત કરી શકો. પણ ભક્ત તો માત્ર ત્યાંથી જ શરૂઆત કરાવશે. પ્રારંભ બિંદુ પણ ત્યાં છે, અંતિમ બિંદુ પણ ત્યાં છે. “જિમ જિનવર આલંબને, વધે સધે એકતાન.” જેમ જેમ પ્રભુના ગુણોનું અવલંબન વધે તેમ તેમ એકતાનતા સધાતી જાય.

વાસુપૂજ્ય ભગવાનનાં સ્તવનમાં આ વાતને એમણે ખોલીને બતાવી છે. “શુદ્ધ તત્ત્વ રસરંગી ચેતના, પામે આત્મ સ્વભાવ તો, આત્માલંબી નિજગુણ સાધતો, પ્રગટે ઉચ્ચ સ્વભાવ તો”.... આપણે પૂછી શકીએ કે જિનેશ્વરનાં

ગુણોની ભીતર જવું શી રીતે ? આખરે હું તો વિભાવમાં ખૂંચેલો માણસ છું. તમે શરૂઆતના બિંદુની વાત કરી પણ તે શરૂઆતના બિંદુને ઝડપવું શી રીતે? અથવા તો કહો કે એ પરમપ્રિય કૃપા કરશે ત્યારે પણ એ કૃપાનો મને ખ્યાલ કઈ રીતે આવશે? તો એક બહુ જ મઝાની પદ્ધતિ તેઓ બતાવે છે. “શુદ્ધ તત્ત્વરસ રંગી ચેતના” ચેતનાને પ્રભુનાં શુદ્ધ તત્ત્વના રસમાં રંગી દેવાની છે.

વિભાવમાં જન્મોજન્મથી આપણે બેઠેલા જ છીએ. અને મેં પહેલાં કહ્યું હતું તેમ વિભાવની ચિર-અભ્યસ્તતાને કારણે તમને એનો થાક લાગતો નથી. આજે હું શબ્દો બદલું. તમને વિભાવ ગમે છે એવું હું નથી કહેવા માંગતો. હું એ કહું છું કે વિભાવોની જોડે તમારે બહુ લાંબા સમયનો પરિચય છે. એટલે વિભાવો તમને ખૂંચતા નથી, વિભાવો તમને ખટકતા નથી, તમે વિભાવોના ત્રાસને સહન કરી શકો છો. ભીતરની સ્થિતિ આ જ છે. તમે એને અનુભવી શકો છો કે નથી અનુભવી શકતા એ તમે સમજો. પણ મારી દૃષ્ટિએ તમારા જેવા ભાવુકોની ભીતરની સ્થિતિ આ જ હોય કે ત્રાસ લાગે છે વિભાવોનો છતાં પણ ચિરપરિચિતતાને કારણે એ ત્રાસ સહ્ય બની ગયો છે, હવે એમાં કોઈક કોઈકવાર એવું થાય કે ત્રાસ સહ્યમાંથી અસહ્યતાના સ્તર ઉપર પહોંચી જાય અને એ વખતે એ બેચેનીની ક્ષણોમાં આપણને લાગે કે આ તો સહેવાય એવું છે જ નહિ.... કહેવું તો પણ કોને? અને સહેવું તો સહેવું શી રીતે? એ જ ક્ષણોમાં પ્રભુની કૃપાનાં આંદોલનોને તમે આત્મસાત્ કરી શકો છો. એટલે તમારા તરફથી તમારે આ શરૂઆત કરવાની રહી. પ્રભુના તરફથી તો શરૂઆત ચાલુ જ છે. પ્રભુનો હાથ લંબાયેલો જ છે. તમારે તમારા હાથને થોડો, અડધો ફૂટ કે પોણો ફૂટ માત્ર ઊંચકવાનો છે. પ્રભુનો હાથ તો લંબાયેલો આવી ગયો છે. તમારા સુધી-તમારા દ્વાર સુધી. માત્ર તમારે હવે હાથને ઊંચકવાનો છે.

પ્રશ્ન : ક્યારેક એવું ન બને કે ખટકતું હોય પણ સંસારના વ્યવહારને માટે સહન કરવું પડતું હોય.

ઉત્તર : તમારા બે સ્વરૂપો થયાં. એક બાહ્ય સ્વરૂપ અને બીજું ભીતર સ્વરૂપ. અંદર ડંખે છે. બહારથી તે કરવું પડે છે. આપણને સંદર્ભ માત્ર ભીતર જોડે જ છે. બહાર જોડે એટલો સંદર્ભ નથી.

વિભાવો ભીતરથી ડંખવા માંડે તો કામ શરૂ થઈ જાય. પ્રભુનો હાથ લગભગ તમારા સુધી આવી ગયો છે. કૃપાનો હાથ લગભગ તમારા સુધી

‘દરિસન તરસિએ...’

આવી ગયો છે. અને એ જ કૃપાની વાત આનંદઘનજીએ સ્તવનોમાં ચર્ચી છે. ‘દર્શન દુર્લભ સુલભ કૃપા થકી, આનંદઘન મહારાજ.’ તમારે માત્ર તમારો હાથ ઊંચકવાનો છે. માત્ર અડધો ફૂટ કે પોણો ફૂટ તમે તમારા હાથજો ઊંચકો, તમારા અસ્તિત્વને ઊંચકો, બસ કામ પૂરું થઈ ગયું. આ જ લય ઉપર ચાલીએ તો કામ પૂરું થઈ જાય.

તમને ખબર છે ખામણાં કરો તો તમે શું બોલો છો? “સંગઘડિઓ ઉવગ્ગઘડિઓ”... તમે શિષ્ય તરીકે મારો સ્વીકાર કર્યો છે. અને જ્ઞાનાદિકથી મને સમૃદ્ધ બનાવ્યો છે. અને ‘સારિઓ-વારિઓ’... સ્મારણા પણ આપે કરાવી. વારંવાર, ‘આ કાર્ય તારે કરવાનું છે’ એમ સ્મરણ કરાવ્યું. અશુદ્ધ કાર્ય તરફ હું જતો હતો ત્યારે આપે મને વારણા પણ કરી. “ચોઈઓ, પડિચોઈઓ”... આપે પ્રેરણા પણ કરી મધુર શબ્દોથી ઘણી ઘણીવાર. અને આપને લાગ્યું કે હવે મધુર શબ્દોથી કાંઈ થતું નથી. ત્યારે આપે પ્રતિપ્રેરણા પણ મને આપી. કઠોર શબ્દો દ્વારા... “ચિયત્તા મે પડિચોયણા”.. બહુ ગમ્યું, શું ગમ્યું? પડિચોયણા! બહુ ગમી ગઈ. મધુર શબ્દોથી ઠપકો આપ્યો તે તમને નથી ગમ્યો જેટલો કઠોર શબ્દોથી અપાયેલો ઠપકો ગમી ગયો છે.

“ચિયત્તા મે પડિચોયણા”... એ પ્રતિપ્રેરણા તમને ખૂબ-ખૂબ ગમી ગઈ છે. અને પછીનું જે વાક્ય છે તેની વાત માત્ર હું તમને ઈશારાથી કરવા માગું છું. “તુબ્બણહં તવતેયસીરિયે”...આપના તપ તેજના પ્રભાવથી હું સંસારવનને પેલે પાર ઉતરી જઈશ. આપણે કાંઈ કરવાનું છે જ નહિ આ જ આપણી સાધનાનો મર્મ છે. શું કરી શકાય? શું કરવું જોઈએ? કશું કરવાનું આપણે રહેતું નથી. એ બધું જ કરે છે. પ્રભુની કૃપા, ગુરુની કૃપા. માત્ર એ જ કાર્ય કરે છે એમાં આપણે રોડા ન નાંખીએ તોય ઘણું ઘણું..... આપણે અવરોધો ન નાંખીએ તોય ઘણું ઘણું છે.

“તુબ્બણહં તવતેયસિરિયે ઇમાઓ ચાઝરંતસંસારકંતારાઓ...” સંસારમાંથી શી રીતે બહાર નીકળવાનું? આપણી સાધનાથી? નહિ, ગુરુદેવ! આપનું જે આ તપ છે, આપનું જે આ સંયમનું તેજ છે; એના મહિમા દ્વારા, એના પ્રભાવ દ્વારા હું સંસારને પેલે પાર પહોંચી જઈશ. તો બોલો કશું જ કરવાનું રહ્યું તમારે? તમારી તરફ આટલું જ વાક્ય ખૂલ્યું: “ચિયત્તા મે પડિચોયણા”.... ‘સેહિઓ’ પણ ત્યાં, ‘સેહાવિઓ’ પણ ત્યાં જ છે. ‘સંગઘડિઓ’ ત્યાં, ‘ઉવગ્ગઘડિઓ’ ત્યાં...

‘સારિઓ - વારિઓ - ચોઈઓ - પડિચોઈઓ’ ત્યાં, બધું જ ત્યાં જ છે. તમારા તરફ તો માત્ર આટલું જ વાક્ય છે. “ચિયત્તા મે પડિચોયણા”... તમને કઠોર શબ્દોમાં કરાયેલ પ્રેરણા બહુ ગમી ગઈ. એટલે કાર્ય પતી ગયું.

ચાર ચરણો

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન આપણને આપે છે. “શુદ્ધ તત્ત્વ રસરંગી ચેતના”... આનાં ચાર ચરણ છે : (૧) સ્વભાવ રુચિતા, (૨) સ્વાભાવોપયોગ, (૩) સ્વભાવ રમણશીલતા, (૪) સ્વાનુભવ. આ ચાર ચરણમાંથી તમે પસાર થાવ એટલે તમે આત્માલંબી થઈ ગયા. જિનગુણાવલંબી થઈ ગયા. આ ચરણો એમણે ટબાની અંદર ખોલેલા છે.

(૧) સ્વભાવરુચિતા :- આપણે એક-એક ચરણને જોઈએ. શું ગમે છે? સ્વભાવ. પરમાં તમે હો ત્યારે એ પરની ઓતપ્રોતતા કઠ્યા કરે. ગમે શું તમને? તમે રહો પરમાં, ત્યારેય રુચિ ક્યાં તમારી? રહેવું પડે મજબૂરીને વશ, રુચિ ક્યાં છે તમારી? જોડાણ ભીતરનું ક્યાં છે? તો પહેલું ચરણ સ્વભાવ રુચિતાનું છે.

(૨) સ્વાભાવોપયોગ :- તમારો ઉપયોગ સ્વભાવરૂપ થઈ જાય. આત્મ સ્વભાવાકાર થઈ જાય. સાધના આના માટેની જ છે. આ ચરણ દ્વારા કદમ પર કદમ સાધક આગળ ચાલી શકે.

આચાર્ય ભગવંત અને શિષ્યો

એક મજાની ઘટના આવે છે. એક આચાર્ય ભગવંત વિહાર કરી રહ્યા હોય છે. રસ્તામાં શિષ્યો થાક્યા છે. એક બગીચો રસ્તામાં આવ્યો. બગીચામાં બેસવાનું થયું. બગીચો બહુ સરસ હતો. ઠંડી ઠંડી હવા આવી રહી હતી. આચાર્ય ભગવંત બેઠા છે. શિષ્યો સામે છે. શિષ્યોની ઈચ્છા છે કે આ વખતે પણ આચાર્ય ભગવંત અમને કાંઈ વાચના જેવું આપી દે. જો કે એમને ખ્યાલ છે કે આચાર્ય ભગવંત અત્યારે થાકેલા છે વિહારના કારણે. છતાં પણ મનમાં એક ઈચ્છા છે. શિષ્યોનું મોઢું આચાર્ય ભગવંત તરફ છે. શિષ્યનું મુખ ક્યાં હોય? “ગુરુ મુખ પ્રેક્ષી” આ શિષ્યનું વિશેષણ છે. સાધકના બધાં જ વિશેષણોમાંથી એક મજાનું વિશેષણ યુનવું હોય તો આ યુની શકાય: “ગુરુ મુખ પ્રેક્ષિત્વ.” બધા શું જોતા હતા? ગુરુના મુખને જોતા હતા ને જ્યારે જ્યારે ‘દરિસન તરસિએ...’

ગુરુનું મુખ જોવાનું બંધ થાય ત્યારે ભીતરથી એમના ગુણોને જોવાનું ચાલુ થઈ જાય, પણ ચોવીસ કલાક શિષ્યની ચેતના ગુરુના ઉપયોગ વાળી હોવી જોઈએ. અને તો શું થશે? તમે ગુરુમાંથી પરમમાં સીધા પહોંચી શકશો. વાયા ગુરુ પરમની પ્રાપ્તિ એ બહુ સરળ છે. સીધા પરમમાં કૂદવું તે તમારા માટે કદાચ અશક્ય છે, પણ વાયા ગુરુ તો તમે પરમને પકડી શકો તેમ છે.

તો શિષ્યનું/સાધકનું મજાનું વિશેષણ છે “ગુરુ મુખ પ્રેક્ષિત્વ”.. શિષ્યો ગુરુની સામે મોઢું કરીને બેઠેલા છે. અને એ વખતે આચાર્ય ભગવંત થાકેલા હોય છે અને એમને થાય છે કે ઠંડી હવા આવી રહી છે. બગીચો છે. અને ચોપાસ લીલોતરી છે. એવું તો નહિ થાય કે મારા શિષ્યોને આ બગીચાની અનુમોદના થઈ જાય. અને એટલા માટે શિષ્યોના હૈયાની અંદર આ ઠંડી હવાની તથા આ વનસ્પતિની અનુમોદના ન થાય માટે આચાર્ય ભગવંતશ્રી કહે છે વાચનાની અંદર કે આપણે અનંતા જન્મોની અંદર વનસ્પતિનાં પાંદડે, પાંદડે કેટલીવાર જન્મ લીધો છે. અને જે તમે આ ચેતના જોઈ રહ્યા છો, જેને જોઈને ખુશ થાઓ છો, કદાચ એ વનસ્પતિની અંદર આવેલા આત્માઓ, આવેલી ચેતનાઓ કેટલી ત્રસ્તતા ત્યાં કણે અનુભવે છે. એ ગરમીમાંથી ન ઠંડીમાં જઈ શકે. ઠંડીમાંથી ન ગરમીમાં જઈ શકે. એને ટાઢ, તડકો બધુંજ સહન કરવું પડે. મનુષ્ય તોડી નાંખે એને, રોંદી નાંખે, ચગદી નાંખે. એ બધો જ ત્રાસ આપણે અનંતા જન્મોમાં કેટલીયે વાર વનસ્પતિમાં ભોગવેલો છે. આ વાત એમણે એ રીતે કહી કે વનસ્પતિની અનુમોદનાની સહેજ વિચારણા પણ એ વખતે જન્મી શકે નહિ.

આખી અમારી સમાચારી એ રીતે ચાલી રહી છે કે અમે માત્ર સ્વભાવમાં ચાલી શકીએ. એટલે જ હું વારંવાર તમને કહું છું કે હવે આ રીતે આપણે જવું છે. અને તેમાં ક્યાં અવરોધો છે તે જોઈ લઈએ. અને મેં પહેલાં તો તમને કહ્યું હતું કે ગુરુ તો આગળ આગળ ચાલી રહ્યા છે. તમારે તો મજાના માર્ગ ઉપર માત્ર ચાલવાનું જ છે. તમારે ચાલવું છે કે નહિ? એ તમારે નક્કી કરવું જોઈએ. બીજું કશું જ તમારે નક્કી કરવાનું નથી.

પ્રશ્ન :- ગુરુ ઉપાડી ન લે?

જવાબ:- બને, ‘પંગું લંઘયતે ગિરિમ્’ બને. પણ એ ક્યારે બને? જ્યારે તમે ચાલી શકતા નથી એવું તમને લાગે ત્યારે. જોસેફ મેકવાન દ્વારા અનૂદિત

એક સરસ વાત છે. ભક્ત જઈ રહ્યો છે મરુસ્થલની અંદર, રણભોમકાની અંદર. ને તે વખતે તે જુવે છે તો પાછળ માત્ર પોતાનો જ નહિ પણ પરમ પ્રિયનો પણ એને પડછાયો દેખાય છે. અને એટલે મરુભૂમિનો રણપ્રવાસ પણ એને માટે આનંદદાયક છે.

એ સાથે હોય તો પછી શું વાંધો હોય...? જો ‘એ’ સાથે હોય તો પછી વાંધો ક્યાં છે? રામવિજય મહારાજે એક સ્તવનમાં બહુ સરસ શબ્દો વાંપ્યો છે. “નરક નિગોદતણા ધણી રે.” અખિલ-બ્રહ્માંડેશ્વર તો આપણે કહ્યા જ છે. પણ રામવિજય મહારાજ કહે છે કે “નરક નિગોદ તણા ધણી રે...” અને એ સ્તવના મેં જ્યારે પહેલ વહેલી વાંચી ત્યારે એટલો બધો હું પ્રભાવિત થયો એ વાક્યથી: “નરક નિગોદ તણા ધણી રે...”

પેલો માણસ ચાલે છે, પણ પાછળ બે પડછાયા દેખાય છે. સમજી ગયો... વાહ, કંઈ વાંધો નથી. બરોબર પગલાની બે હાર દેખે છે. તો પોતાના બે અને પોતાનાથી મોટા બે એમ ચાર ચાર પગલાંની હારમાળા એ રણભૂમિમાં દેખાઈ રહી છે. રણભૂમિમાં સ્પષ્ટ પગલાં ઊપસી રહ્યાં છે. ને ચારચાર પગલાંની જોડ બરોબર ઉપસી રહી છે. અડધો કલાકે પોણો કલાકે પછી એ પાછળ જુએ છે. તો બે જ પગલાંની હાર દેખાય છે. શું થયું? પરમપ્રિય નથી? પરમપ્રિયે સાથ છોડી દીધો છે? ને એમ કરીને એ પૂકારે છે કે પ્રભુ તમે ક્યાં છો? અને પ્રભુ કહે છે હું તો અહીં જ છું... તો પછી પગલાં કેમ દેખાતાં નથી તમારા? પ્રભુ કહે છે : એ પગલાં મારાં જ છે. મેં તને ઊંચકેલો છે.

એ તમને ઊંચકી લે, તમે શું કરશો? તમે આંગળી પકડીને ચાલવા તૈયાર હો તોય ઘણું થઈ ગયું. એથી વધારે કાંઈ જોઈતું નથી... કમ સે કમ પૂજ્યપાદ હેમચન્દ્રાચાર્યજીની આંગળી પકડીને આપણે ચાલીએ કે હરિભદ્રાચાર્યજીની આંગળી પકડીને ચાલીએ તો પણ ઘણું છે. પૂ.દેવચન્દ્રજીની આંગળીમાં આંગળી નાખીને ચાલીએ કે આનંદધનજીની આંગળીમાં આંગળી નાખીને ચાલીએ, ઘણું બધું છે. સ્તવનોના સંગે સંગે તમે ચોવીસ કલાક હો છો ખરા? ચોવીસ કલાક રહેવું જોઈએ સ્તવનોના સંગે. “અભિનંદન જિન દરિસન તરસીએ”... માત્ર, થોડી મિનીટો ઉચ્ચારવાનો સવાલ નથી. ચોવીસ કલાકના સ્તર ઉપર એ તરસ વ્યાપી ગયેલી હોવી જોઈએ. તરસ ચોવીસ કલાકની ઘટના છે. તરસ કોઈ અડધો કલાકની ઘટના છે નહિ, અને અડધો કલાકની ઘટના ‘દરિસન તરસીએ...’

તરસ હોય તો તરસ સાચી ન રહી શકે. પાણી મળે નહિ ત્યાં સુધી તરસ છીપાય શી રીતે? તરસ ચોવીસ કલાકની ઘટના હોવી જોઈએ.

ચાર ચરણો આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. સ્વભાવ રુચિતા, સ્વભાવોપયોગ, સ્વભાવ રમણશીલતા, સ્વાનુભવ.

આકાંક્ષાથી શું મળે ?

સ્વભાવરુચિ પછી સ્વભાવોપયોગ. ઉપયોગ માત્ર સ્વને વિષે. પર તરફ બિલકુલ ચુપ્પી, અનાકાંક્ષા. હમણાં એક સરસ ઘટના વાંચી. એક મુસલમાન હોય છે. બહુ શ્રીમંત માણસ છે. અબજોપતિ માણસ છે. એ બધું એ છોડવા માંગે છે. પણ એ પહેલાં એની એક ઈચ્છા છે. બહુજ મોટી મસ્જિદ છે દમિસ્કસની. એ મસ્જિદમાં ધર્મગુરુ તરીકે એણે રહેવું છે આવી એક એની ઈચ્છા હતી.

જ્યાં ઈચ્છા આવી ત્યાં દુઃખ જન્મી જ ગયું છે. ઈચ્છા આવી એટલે પર-મુખપ્રેક્ષિતા આવી ગઈ: બીજાની સામે તમારે જોવું પડે છે. એ માણસ પછી અબજોની સંપત્તિને છોડીને મસ્જિદમાં જાય છે. એને એક જ વાત છે કે દમિસ્કસની મસ્જિદમાં આવે છે તે વ્યવસ્થાપકો અને ભક્તો બધાને પોતાનું કામ ગમી જવું જોઈએ અને તો જ એ લોકો પોતાને મૌલવી તરીકે સ્થાપવાની ચેષ્ટા કરે. એક વરસ સુધી એ માણસ ત્યાં રહ્યો છે. અને એવી એણે નમાજ પઢી છે કે બીજા બધાને લાગે કે ખરેખર આ માણસની નમાજ એટલે છેડો આવી ગયો આથી વધુ સારી કોઈ પ્રાર્થના હોઈ શકે નહિ. એક વરસ એ ત્યાં રહ્યો હશે. પણ કોઈના તરફથી ઑફર આવતી નથી. રોજ મનમાં ઝંખે, ભગવાનને કહે, હવે ક્યારે ઑફર આવશે? કોઈ ઑફર આવતી નથી. અને વરસને અંતે એ નક્કી કરે છે કે કશું જ ન જોઈએ મારે. ફકીર બની જવું છે. બધું જ છોડી દેવું છે. આ વળી પરમુખપ્રેક્ષિતા મારે શા માટે જોઈએ? અબજો રૂપિયા છોડ્યા અને હવે બીજાઓની તરફ જોવાનું? આવું મારા માટે કેમ બની શકે? એ જ રાત્રે નક્કી કર્યું એણે કે આજથી હવે કોઈ પણ જાતની ઈચ્છા મારી ભીતર ન રહે એવું મારે કરવું છે. અને આ મસ્જિદના મુખ્ય ધર્મ સ્થાપક તરીકે મને મૂકી દે તો પણ મારે આવવું નથી. અને બીજે દિવસે સવારે ઑફર આવે છે. પેલા લોકો બરોબર કામ જોતા હતા સવારે જ ઑફર આવી. રાત્રે વિચાર કર્યો ને સવારે ઑફર આવી કે 'તમારે અહિંની મસ્જિદના મુખ્ય ધર્મગુરુ તરીકે

રહેવાનું છે. અમે તમને આમંત્રણ આપીએ છીએ. આ દેશનું સર્વોચ્ચ માન કહેવાતું એમને ત્યાં અને પેલો ના પાડે છે કે નહિ, કાલે આવ્યા હોત તો કદાચ 'હા' પાડી દેત. પણ આજે નહિ, કારણ કે આકાંક્ષાથી શું મળે છે અને અનાકાંક્ષાથી શું મળે છે તે નજરોનજર જોઈ લીધું મેં. ભગવાનને કહ્યું, મારે ન જોઈએ અને ભગવાને આપ્યું. એટલે હવે નક્કી થઈ ગયું કે અનાકાંક્ષા એ જ મારા માટે સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. આકાંક્ષા હવે ન જોઈએ. તમે કહો તો પણ નહિ એટલે નહિ જ. હવે સીધો જ હું જંગલમાં પહોંચી જાઉં છું.

તમે લોકોએ આકાંક્ષાઓ દ્વારા જે જે તમને દુઃખો મળ્યાં તેની નોંધ પણ ક્યારેય લીધેલી છે? ખરેખર...પરને પણ તમે બારીકાઈથી જોયું નથી. જો પરને તમે બારીકાઈથી જોયું હોય તો સ્વભાવની અંદર એકદમ ઉપયોગવાળા થવું તે તમારા માટે સહજ ઘટના બની જાય. તો બીજું ચરણ છે, સ્વભાવ-ઉપયોગ...

(૩) સ્વભાવ રમણતા : એમાં જ આનંદ, સ્વમાં જ. તમારો આનંદ શેમાં છે? ભીતરમાં આનંદ છે ? સ્વભાવ રમણશીલતા છે ?

હું તો તીર્થોમાં પણ એવા જ તીર્થો પસંદ કરું કે જ્યાં બિલકુલ મોટરવાળાઓની ધમાલ ન હોય. ગાડીવાળાઓ જ્યાં બહુ ઉડાડીડ ન કરતા હોય એવા તીર્થમાં હું પહોંચી જાઉં. હું વચ્ચે એક વખત મેત્રાણામાં હતો. થોડા દિવસ માટે ગયેલો. સાધના માટે ગયેલો. મેત્રાણા બહુ અંદર આવેલું છે. અંદર હોવાના કારણે બહુ લોકોની અવર જવર ઓછી. એક ભક્ત મારી પાસે આવ્યો... તે કહે: અહિંયા તમે છો? અહીં તો ભક્તોની આવન- જાવન બહુ ઓછી હશે. લોકોની આવન જાવન બહુ ઓછી... મેં કહ્યું... લોકોની આવન જાવન બહુ ઓછી છે માટે આ તીર્થના શુદ્ધ આંદોલનો મળે છે.

આપણે લોકો તીર્થે જઈએ છીએ પણ તીર્થનાં આંદોલનો જાળવવાની કોઈ ચેષ્ટા કરતા નથી. આપણે સાવધાન રહેવું જોઈએ કે તીર્થનાં આંદોલનો જળવાઈ રહે. સીમંધર સ્વામી જાઓ મહેસાણા, ત્યાં એના પરિસરની અંદર પણ સંસારની કોઈ વાત તમારે કરવી ન જોઈએ. સંસારની વાત એના પરિસરની અંદર કરો તો તમે ત્યાંના વાતાવરણને ધક્કો પહોંચાડો છો. તેત્રીસ આશાતના ગુરુની અને ૮૪ આશાતના મંદિરની. આ મંદિરની આશાતના આંદોલનો વગેરેના સંબંધમાં છે. જેટલું તીર્થ તારક, શ્રેષ્ઠતમ અને શુદ્ધ એટલા જ એના આંદોલનો કિલોમીટરો સુધી ઘણીવાર ફેલાતા હોય છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

સ્વરમણતા. તમારી અંદર જે આનંદ છે દુનિયામાં બીજે ક્યાંય એવો નથી. શંકરાચાર્ય કહે છે. ‘ચૈતન્યઃ પ્રભવતિ ખલુ, ન જડઃ કદાચિત્.’ તમે જ આનંદનું કેન્દ્ર છો. તમે જ આનંદધન છો.

[૪] આત્માનુભૂતિ. આપણા ગુણોનો આપણને થતો અનુભવ. કેવો તો આહ્વાદ ત્યાં હોય છે ! શબ્દોથી અને આપણે કેમ વર્ણવી શકીએ? આત્માનુભૂતિ થયા પછી તમે આત્માલંબી થઈ શકો છો. એટલે જિનગુણ અવલંબન જેમ જેમ વધતું જાય તેમ તેમ એકતાનતા સધાતી જાય છે. અને એ જ જિનગુણાવલંબન આત્માલંબનમાં રૂપાન્તરિત થતું જાય છે. પૂ. દેવચંદ્રજીએ એકદમ સ્પષ્ટ માર્ગ આપ્યો છે. એટલે પહેલી જ વાત એ કરવી પડશે કે વિભાવોના ત્રાસને આપણે અનુભવી શકીએ એવી એક વ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરવી પડશે.

ધ્યાનના માર્ગે અને સાધનાના માર્ગે અમુક લોકો આગળ છે. કયા લોકો આગળ છે તમને ખબર છે? અતિબૌદ્ધિક માણસો આગળ છે. અતિબૌદ્ધિક, પણ જ્યારે એમને સમજાયું કે પદાર્થો ભેગા કર્યા, આટલી બધી ભોગની સામગ્રી ભેગી કરી અને છતાં પણ જો સુખ મળતું નથી તો આપણે ગલત માર્ગે છીએ. અને એટલે અતિબૌદ્ધિક માણસો પણ યોગની અને સાધનાની ધારામાં આજે જોડાઈ રહ્યા છે.

અમેરિકાની એક મઝાની ઘટના હમણાં મેં વાંચી. પતિ-પત્ની પ્રવાસમાં જઈ રહ્યા છે. જંગલોમાં જવું છે અને ફરવું છે એ ધ્યેય છે. અને એમાં રસ્તા વચ્ચે અકસ્માત થાય છે. બહુ મામુલી અકસ્માત છે. પતિને હાથે વાગ્યું છે. લોહી નીકળ્યા કરે છે. પતિ-પત્ની ને કહે છે: ફર્સ્ટ એઈડ બોક્ષ લાવ. દવાનું બોક્ષ ભૂલાઈ ગયું છે. એનેસીન, એસ્પ્રો કશું જ નથી હાથવગું. ત્યારે પત્ની કહે છે કે હું હમણાં જેન પુસ્તકો વાંચું છું અને એમાં લખ્યું છે કે, જો તમે ધ્યાનમાં એકાગ્ર થઈ શકો તો તમારા શરીરથી તમે ઉપર ઊઠી શકો છો. તો હવે એસ્પ્રો પણ નથી અને એનેસીન પણ નથી, ફર્સ્ટ એઈડ બોક્ષ આપણે લાવેલા નથી; પાટા-પીંડી કરી શકાય તેમ નથી. તો હવે તમે ધ્યાન કરો. જુઓ તો ખરા દર્દ તમારું દૂર થાય છે કે નહિં? એસ્પ્રો કે એનેસીન હોત તો આને ધ્યાનમાં વિશ્વાસ ન બેસત... પણ કાંઈ જ ઈલાજ નથી તો ચાલો હવે. છેલ્લો નહૂટકાનો ઉપાય છે ધ્યાન, ધ્યાનમાં એ ગોઠવાઈ જાય છે. એ માણસ અર્ધો કલાક જેવી

રીતે કહ્યું હતું પુસ્તકની અંદર તેવું ધ્યાન કરે છે. અને ખરેખર શરીરથી ઉપર ઊઠી જાય છે. અને તેને ખ્યાલ પણ નથી આવતો કે શરીરમાં ક્યાંય પીડા થઈ રહી છે. અને પછી એ માણસ ધ્યાનનો બહુ મોટો ધર્મગુરુ બની જાય છે. ધ્યાન એના જીવનની અંદર પૂરે પૂરું ઊતરી જાય છે.

ધ્યાનમાં જે તાકાત છે, એ તાકાતનો અનુભવ તમે કરતાં જાવ અને વિભાવોથી તમે સહેજ ઉપર ઊઠતાં જાઓ તો આ ચરણોમાંથી પંસાર થવું તમારા માટે બહુ જ સરળ છે. તો પ્રભુસત્તાનો સંસ્પર્શ આપણે કરી શકીએ છીએ. પ્રભુસત્તા અહીં સુધી ઝૂકેલી છે. તમારે માત્ર સહેજ ઉપર ઊઠવાનું છે. માત્ર સહેજ ઉપર ઊઠો એટલે વાત પૂરી થઈ ગઈ...

ધ્યાન તમારો સ્વભાવ છે

હમણાં લિંકન શતાબ્દી ઊજવાણી અમેરીકામાં. ત્યારે એ વખતે એક વિચાર સ્ફૂર્યો કો'કને કે લિંકન જેવું જ કોઈ પાત્ર શોધવું. અને એ માણસ લિંકન જેવાં જ પ્રવચનો કર્યા કરે. અને એક માણસ મળી ગયો. એનો લિંકન જેવો જ ચહેરો ને લિંકન જેવી દાઢી. પછી એ માણસ આખા અમેરિકામાં ફર્યો. એક વરસ, દોઢ વરસ, બે વરસ સુધી તે ફર્યો અને લિંકનની જેમ જ તે બોલવા માંડ્યો, અને લિંકનની જેમ બોલવું છે તો તેને સમજાવવામાં આવ્યું કે ચિન્તન પણ તારે લિંકનના જેવું જ કરવાનું. અને ભીતરથી પણ તું લિંકન બની ગયો છે એવું જ તારે વિચારવાનું. એના કારણે એની ચેતના આખી લિંકનમય બની જાય છે. અને પછી એવું બને છે કે એ પોતાની જાતને બિલકુલ ભૂલી જાય છે. લિંકન જ પોતે છે એવું માનવા માંડે છે. પછી એના પર એકવાર પ્રયોગ થાય છે. લાઈડિટેક્ટર યંત્ર લાવવામાં આવે છે અને એને પૂછવામાં આવે છે કે તું લિંકન છે ? ત્યારે એ બોલે છે કે, ના. યંત્ર કહે છે કે આ માણસ ખોટું બોલી રહ્યો છે, એ લિંકન જ છે. યંત્ર ભૂલી જાય એ હદે એણે ભીતરને તૈયાર કરેલું... પેલો કહે છે કે હું લિંકન નથી. હોઠે બોલે છે હું નથી, પણ ભીતર કહે છે હું લિંકન છું. તો એ માણસ જો લિંકનનાં ઉપયોગની અંદર માત્ર એક વર્ષની મહેનતે આવી શકતો હોય તો આપણે કેમ ન આવી શકીએ?

તમે લોકો મને પ્રશ્ન કરતા હો છો, સાહેબ! ધ્યાન થતું નથી, ધ્યાન કેમ થઈ શકે? હું તો કહું છું ધ્યાન કેમ નથી થતું? ધ્યાન તો તમારો સ્વભાવ છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

આ તમારો સ્વભાવ જ છે. તમારું હોવું જ આ છે, ધ્યાનમય હોવું તે... બહુ જ મઝાનાં ચરણો છે. બરોબર ચાલીએ તો ધ્યાન આપણી ભીતરની ઘટના બની જાય... બહારથી જ સંસાર હોય, બહારથી જ વિભાવ હોય. ભીતરથી માત્ર સ્વભાવ હોય છે. તમારે આ તબક્કે પહોંચવું જ જોઈએ. ભીતર માત્ર સ્વભાવ રમણશીલતા, આત્માનુભવ...

રુચિ ઉપયોગમાં, ઉપયોગ રમણતામાં અને રમણતા અનુભૂતિમાં રૂપાન્તરિત થયા કરે. મઝા જ મઝા. અન્તઃ પ્રવેશનાં મઝાનાં આ ચાર ચરણો.

આધાર સૂત્રો

- શુદ્ધ નિમિત્તી પ્રભુ ગ્રહો, કરી અશુદ્ધ પર હેય હો;
આત્માલંબી ગુણગ્રહી, સહુ સાધકનો ધ્યેય હો...
-પૂ. દેવચન્દ્રજી, અભિનંદનજિન સ્તવન-૬.
- જબ નિજરૂપ સન્મુખ હવે, ચિન્તે ન પરગુણ દોષ;
તબ બહુરાઈ લગાઈએ, જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ.
-સમાધિશતક,
- યાઓ પંચ સમિર્ઑો, ચરણસ્સ ય પવત્તણે ।
ગુત્તી નિયત્તણે વુત્તા, અસુભત્થેસુય સવ્વસો ॥
—ઉત્ત૦ ૨૪/૨૬

તથા 'ગુત્તી'તિ ગુપ્તયો નિવર્તનેઽપ્યુક્તાઃ, 'અશુભાર્થેભ્યઃ' અશોભ-
નમનોયોગાદિભ્ય !....'સવ્વસો'તિ સર્વેભ્યઃ.....ઉપલક્ષણં ચૈતત્ શુભાર્થેભ્યોઽપિ
નિવૃત્તેઃ, વાક્કાયયોર્નિવ્યાપારતાયા અપિ ગુપ્તિરૂપત્વાત્ । ઉક્તં હિ ગન્ધહસ્તિના
સમ્યગાગમાનુસારેણારક્તદ્વિષ્ટપરિણતિસહચરિત મનોવ્યાપારઃ કાયવ્યાપારો
વાગ્વ્યાપારશ્ચ, નિર્વ્યાપારતા વા વાક્કાયયોર્ગુપ્તિરિતિ' તદનેન વ્યાપારાવ્યાપારા-
ત્મિકા ગુપ્તિરૂક્તેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥ ઉત્ત૦ બૃહદ્વૃત્તિ.

સાધના સંકેત

- ગુપ્તિની સ્થિરતા

સંસ્પર્શ પ્રભુનો, પ્રભુસત્તાનો

પરમાત્મા મહાવીર દેવની સાધનાને વર્ણવતાં ભગવાન સુધર્માએ આચારાંગશાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યું છે: “સયં પવેસિયા ઝાતિ.” પ્રભુ અંતઃપ્રવેશ કરીને ધ્યાન કરતા હતા.

દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે કે ધ્યાન એટલે પ્રભુસત્તાનો સીધો સંસ્પર્શ... આ જન્મ માત્ર એ હેતુ માટે આપણને મળ્યો છે કે આપણે પ્રભુસત્તાનો સંસ્પર્શ માણીએ. કયો રસ્તો ? તેમણે માર્ગ પણ બતાવી આપ્યો છે: “દેવચંદ્ર પ્રભુ સેવના, કરી અનુભવ અભ્યાસ”.. અનુભવાભ્યાસ શબ્દ દેવચંદ્રજી મહારાજ પરમાત્મા અભિનંદન ભગવાનની સ્તવનાને છોડે આપે છે. અનુભૂતિ અને એ પણ અભ્યસ્ત થયેલી અનુભૂતિ: પ્રભુસત્તા જોડે તમારો ગાઢ સંસ્પર્શ થઈ ગયો.

પણ અનુભૂતિના માર્ગે શી રીતે જવું? સ્તવનમાં એમણે કહ્યું છે: “શુદ્ધ નિમિત્તી પ્રભુ ગ્રહો, કરી અશુદ્ધ પર હેય હો... આત્માલંબી ગુણગ્રહી, સહુ સાધકનો ધ્યેય હો...” બહુ મઝાની ગુજરાતીમાં, મઝાના લયમાં મઝાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. ‘શુદ્ધ નિમિત્તી પ્રભુ ગ્રહો...’ પ્રભુને શી રીતે સ્વીકારવા ? પ્રભુનો સંસ્પર્શ શી રીતે માણવો ? “કરી અશુદ્ધ પર હેય...” અશુદ્ધ જે પર છે તેને હેયની/ત્યાજ્યની કોટિમાં મૂકી દો, પછી તમે જુઓ કે તમે પ્રભુના સ્પર્શને માણી શકો છો કે નહિ ?

“કરી અશુદ્ધ પર હેય હો”. આપણે વિભાવોમાં જ પડેલા, અથડાતા કૂટાતા માણસો છીએ. ઝલક જો સ્વભાવની ક્યારેક મળી જાયને તો તો ઝલકના આધારે આપણે વિભાવના આ ત્રાસદાયક ખાડામાંથી બહાર નીકળી શકીએ. ગુરુ તમને તમારા સ્વભાવનો સ્પર્શ કરાવી દે. તમે શું છો તેની વાત તમને શાનમાં સંમજાવી દે છે. શબ્દોમાં તો સમજાવી શકાતું નથી અને એટલે જ તમને નજીક બોલાવવાની વાતો થાય છે. શબ્દોમાં જો સમજાવી શકાતું હોય તો થોડા દૂર હો તો પણ ચાલી શકે. પણ માત્ર ઈશારામાં જ કહી શકાય એવું છે. માત્ર મૌનની ભાષામાં જ કહી શકાય એવું છે. એટલે ક્યારેક ક્યારેક તમારી પાત્રતાના સંદર્ભમાં ગુરુ ઈશારો કરી દે છે અને વિભાવમાંથી નીકળવાનું એક સશક્ત આલંબન તમને મળી જાય છે.

સ્વગુણાનુભૂતિનો માર્ગ

“કરી અશુદ્ધ પર હેય...” જે પર છે તે અશુદ્ધ જ હોય, શુદ્ધ હોવાનો સવાલ નથી. પણ અહિંયા એક વિભાવના જુદી છે. પર વ્યક્તિમાં જે અશુદ્ધ છે એ બધું તો હેય કોટિમાં મૂકી જ દેવું છે. પણ પર વ્યક્તિની અંદર જે ગુણો છે તેને તો હજુ થોડા તમારે જોવા છે. હજુ તમે એ કક્ષા ઉપર છો કે પરના ગુણોને તમારે જોવા જરૂરી છે. પછી એવો એક તબક્કો આવશે જ્યારે તમને કહેવામાં આવશે કે પરના ગુણોને પણ તમારે જોવાના નથી. આ પણ એક તબક્કો આવશે અને હું આશા રાખું, આશીર્વાદ આપું કે આ તબક્કો વહેલો વહેલો તમારા જીવનમાં આવે કે શુદ્ધ પરને પણ હેય કોટિમાં પછી મૂકી દેવાનું રહે. ગુણ પણ બીજાના છે, જવા દો; મારે તો મારી ભીતર જવું છે. જિનગુણ અને નિજગુણ, નિજગુણ અને જિનગુણ... બીજા કોઈના ગુણની પણ વાત નહીં હોય પછી. સમાધિશતકમાં આની સરસ ચર્ચા કરાઈ છે: “જબ નિજ રૂપ સન્મુખ હુએ, ચિંતે ન પર ગુણ દોષ, તબ બહુરાઈ લગાઈએ, જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ...”

અત્યારે તો આટલું જ સૂત્ર તમારે યાદ રાખવાનું છે: “કરી અશુદ્ધ પર હેય હો”.. વિભાવમાં થાક લાગ્યો? ક્યારેક લાગે ને ? ક્યારેક તો લાગે જ છે. પરંતુ થોડો સમય જાય છે જ્યાં વિભાવ જોડેની શૂન્યતાનો, ત્યાં ફરી પાછા વિભાવમાં જવા તમે આતુર બની જાવ છો. પ્રબુદ્ધ અને સામાન્ય વ્યક્તિમાં ફરક એટલો જ છે કે પ્રબુદ્ધ માણસ એક પદાર્થમાં કંટાળીને, એક પદાર્થમાં થાકીને તમામ પદાર્થોમાંથી દૂર ભાગી જાય છે. બહેનો શું કરે ખબર છે? ભાત

ચઢ્યા છે કે નહીં તે માત્ર એક ચમચીમાં આવેલા દાણાથી જોઈ લે છે. ચમચીમાં આવેલા દાણા કાચા, તો ભાત નથી ચઢ્યા; અને ચમચીમાં આવેલા સીઝી ગયા તો આખી તપેલીનો ભાત સીઝી ગયો છે એમ માની લે. એમ એક પદાર્થ જોઈ લીધો અને એક પદાર્થથી કંટાળી ગયા તો દરેક પદાર્થો આવા જ છે એમ પ્રબુદ્ધ વ્યક્તિ સ્વીકારી લે છે. “કરી અશુદ્ધ પર હેય, આત્મલંબી ગુણગ્રહી, સહુ સાધકનો ધ્યેય હો...” બધા જ સાધકનું ધ્યેય આ જ હોવું જોઈએ કે પરમાત્માને સ્વીકારવા, પ્રભુના ચરણોને પકડવા અને પ્રભુના ચરણો ને પકડીને સ્વગુણાનુભૂતિ માણવી.

આજ્ઞા એ જ ધર્મ

આખીએ સાધુ સામાચારી આ સ્તર ઉપર તો દોડી રહી છે. તમારી ઈચ્છાઓની ચુંગાલમાંથી તમને છોડાવવા માટે આજ્ઞાઓ આપી દીધી છે. ઈચ્છા એ જ સંસાર. આજ્ઞા એ જ ધર્મ. તમારી પાસેથી ઈચ્છાઓને લઈ લેવી હતી તેથી ગુરુએ ચાલાકીનું કામ કર્યું. તમને પ્રેમપૂર્વક આજ્ઞા પકડાવી દીધી અને ઈચ્છા છૂટી ગઈ. ઈચ્છા છૂટી... આજ્ઞા આવી. અશુદ્ધ જાય, શુદ્ધ આવે. પ્રભુનો સંસ્પર્શ થઈ ગયો. પ્રભુનો સંસ્પર્શ થાય એટલે જે ખુમારી હોય છે, જે મસ્તી હોય છે એને શબ્દોમાં તમે વર્ણવી શકો નહીં.

તો એ નક્કી કરો કે આ જન્મમાં જ પ્રભુસત્તાનો સંસ્પર્શ કરવો છે. સાધના ગમે તેટલી કઠિન હોય... આખરે તો એની કૃપાથી જ આપણે દોડવું છે. અને એ રીતે આ કાર્ય બહુ સહેલ છે. મિર્ઝા ગાલીબ કહે છે: “ઈન આબલો સે પાંવકે, ગભરા ગયા થા મૈં, જી ખુશ હુઆ હૈ, પુરખા દેખકર...” બહુ મજાના શબ્દો છે. ગાલીબ એમ કહે છે કે યાત્રા માટે હું નીકળેલો. પંથ બહુ લાંબો હતો અને કાંકરાથી આકીર્ણ હતો રસ્તો. અને પગમાં છાલા પડી ગયા. પગમાં છાલા પડી ગયા છે પણ મુસાફરી રોકી શકાય તેમ નથી. યાત્રામાં આગળ જ જવું પડે તેમ છે. એ વખતે કાંટાઓને જોયા, કંટકાકીર્ણ રસ્તો આવી રહ્યો છે અને હું ખુશખુશાલ થઈ ગયો કે વાહ, ચાલો હવે પગના ફરફોલા મટી જશે. કાંટાવાળો રસ્તો છે. કાંટાવાળા રસ્તે ચાલવું છે... ચાલો, બહુ મજાનું કામ થઈ ગયું છે. પગમાં ફરફોલા ઊપડેલા હતા, કાંટા ઉપર ચાલીશું, ફરફોલા મટી જશે.

જો કે, પ્રભુની સાધનાના આ માર્ગે તો કાંટા પણ નથી અને કાંકરા પણ નથી. કૃપા જ કૃપા ચોતરફ છે. “આત્માલંબી ગુણગ્રહી, સહુ સાધકનો

ધ્યેય...” બહુ મઝાની સાધનાની વિધિ આમાં દર્શાવી છે. વિધિના ઊંડાણમાં જઈ એના રહસ્યોને આત્મસાત્ કરવા છે. આ તો મન્ત્રો છે, માત્ર શબ્દો નહિ. શી રીતે મન્ત્રોમાં જવું ?

મન્ત્રોચ્ચારની વિધિ

આ સંદર્ભમાં મન્ત્રના સૂક્ષ્મ સ્તર ઉપર પહોંચવાની એક મઝાની પ્રક્રિયા જોઈએ: તમારે એક નાનકડો રૂમ પસંદ કરવો જોઈએ. સાત આઠ ફૂટનો નાનકડો રૂમ હોય એની અંદર બેસી, રૂમને બંધ કરી તમારે મંત્રઘોષ કરવો જોઈએ. એવી રીતે દસેક મિનીટ સુધી મંત્રઘોષ કરો કે એ નાનકડા રૂમની છત તમારા પર એ મંત્રનો પ્રતિઘોષ વરસાવ્યા કરે. દસ મિનીટ સુધી આ લયમાં ચાલવું. પછી મોટેથી બોલવાનું બંધ. ભીતરથી જાપ શરૂ કરવો. હોઠ બંધ છે પણ અંદર જાપ ચાલુ છે. પણ એ જાપ વખતે એવું થશે, તમે અનુભવી શકશો કે તમારો મંત્રઘોષ તમારા શરીરની દિવાલ જોડે અથડાઈ અને પછી તમારા ઉપર વરસે છે અને દસેક મિનીટ સુધી આ જો થઈ શકે તો પછી તમે સીધા જ અજપાજપમાં પહોંચી જાવ. આવી ઘણી સાધના પદ્ધતિઓ છે.

ગુપ્તિ-સાધના

તમારે ભીતર જવું છે. ભીતર જવાનો એક સરસ માર્ગ ગુપ્તિસાધનાનો છે. તમારી કાયા સધાઈ ગયેલી હોવી જોઈએ. તમારું વચન પણ સધાયેલું હોવું જોઈએ. તમારું મન પણ સધાયેલું હોવું જોઈએ.

પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય, ગુપ્તિની સાધનાના સંદર્ભમાં, ધ્યાનપૂર્વક જોવાવી જોઈએ.

આપણે ત્યાં ગુપ્તિ માટે એક પ્રવાહ તો પ્રસિદ્ધ છે જ કે અશુભમાંથી નિવૃત્તિ તે ગુપ્તિ.

પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજે શુભ અને અશુભ બેઉમાંથી થતી નિવૃત્તિને, શુદ્ધમાં હોવાપણાને ગુપ્તિના રૂપમાં વ્યાખ્યાયિત કરેલ છે. હૃદયંગમ શબ્દો છે મનોગુપ્તિની સજ્જાયના:

સવિકલ્પ ગુણ સાધના રે, ધ્યાનીને ન સુહાય;
નિર્વિકલ્પ અનુભવ રસી રે, આત્માનંદી થાય...૬

‘દરિસન તરસિએ...’

વિકલ્પોને પેલે પાર જવાનું મઝાનું આ આમંત્રણ... નિર્વિકલ્પતાની સશક્ત આધારશિલા પર રહીને અનુભવામૃતનો આસ્વાદ કરવાનો.

તમારું ગુણોની ધારામાં વહેવું, જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણોમાં તમારું તરવું વિકલ્પોની ભૂમિકા પર હશે તો તે એટલું કાર્ય સાધક નહિ નીવડે.

નિર્વિકલ્પતા જ એક સશક્ત આધાર શિલા છે, જે પર ગુણોના મોતી સોનાની ચાદર પર સોહે તેમ શોભી ઊઠે.

આ જ લયને પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી અરનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં ખોલ્યો છે :

દર્શન જ્ઞાન ચરણ થકી, અલખ સ્વરૂપ અનેક રે;

નિર્વિકલ્પ રસ પીજિએ, શુદ્ધ નિરંજન એક રે...૫

તમે દર્શનની ધારામાં વહો કે જ્ઞાનની કે ચારિત્રની ધારામાં વહો, એ સ્વાદ જૂદો હશે; પણ ત્રિરૂપિણી ધારામાં તમે વહો એ સ્વાદ જૂદો હશે.

આસ્વાદ ગુણોના માધ્યમે આપણને મળવાનો છે. હવે માત્ર દર્શનની કે જ્ઞાનની ધારામાં તમે વહો તો એ આસ્વાદ જૂદો હશે: દ્રષ્ટાભાવનો. પણ એમાં ચારિત્રની ધારા ભળે તો નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પરની જ્ઞાતાભાવ અને ઉદાસીનતાની ધારાના સંમિશ્રણથી થયેલ એક નવો જ આસ્વાદ મળશે.

અભેદ રત્નત્રયીની આપણા સ્તર પરની આ નાનકડી આવૃત્તિ કહેવાય. નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર હોવાને લીધે અહીં રસાસ્વાદની ગાઢતા મળશે.

અભેદ રત્નત્રયી

આ રસાસ્વાદનું સુરેખ શબ્દચિત્ર:

રત્નત્રયીની ભેદના રે, એહ સમલ વ્યવહાર;

ત્રિગુણ વીર્ય એકત્વતા રે, નિર્મલ આતમ ચારોરે.

મનોગુપ્તિની સજ્જાયની આ કડીનું જ મજાનું ભાષ્ય પરમતારક શ્રી. પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે આપ્યું છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યની એકતાના આસ્વાદને એમણે ત્યાં સરસ રીતે અભિવ્યક્ત કર્યો છે.

જ્ઞાનસારે અભેદ રત્નત્રયીને એ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરી છે કે એ આત્મભાવમાં સ્થિત રહી આત્મા વડે (ધ્યાન વડે) આત્માને જાણવાની થતી આનંદમયી પ્રક્રિયા છે. ('આત્માત્મન્યેવ યચ્છુદ્ધં જાનાત્યાત્માનમાત્મના । સંયમ રત્નત્રયે જ્ઞપ્તિ-રુચ્યાચારૈકતા મુનેઃ ॥)

દશવૈકાલિક સૂત્ર પણ આ જ ક્રમ આપે છે: જ્ઞાન, ધ્યાનની એકાગ્રતા અને સ્વરૂપ સ્થિતિ. 'જ્ઞાણમેગગગિત્તો ય ઠિઓ..'

વચન ગુપ્તિ

વચન ગુપ્તિની સજ્જાયની બે-ત્રણ કંડિકાઓ મમળાવવી બહુ જ ગમતી:

અનુભવ રસ આસ્વાદતાં, કરતાં આતમ ધ્યાન;

વચન તે બાધક ભાવ છે, ન વદે મુનિ ય નિદાન...૩

વચનાશ્રવ પલટાવવા, મુનિ સાધે સ્વાધ્યાય;

તેહ સર્વથા ગોપવે, પરમ મહારસ થાય... ૪

સમકિત ગુણઠાણે કર્યો, સાધ્ય અયોગી ભાવ;

ઉપાદાનતા તેહની, ગુપ્તિ રૂપ સ્થિર ભાવ...૯

મુનિરાજ અનુભવ રસનો આસ્વાદ કરી રહ્યા છે, આત્મધ્યાન કરી રહ્યા છે. બોલવાથી અનુભવની ધારા અવરુદ્ધ થાય છે.

સ્વાધ્યાય શા માટે? વચનના આશ્રવને પલટાવવા માટે. આ સજ્જાયની જ એક કડી કહે છે તેમ આત્મગુણ ને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે આન્તર શક્તિનું ઝરણું વહે તે સંવર અને નિર્જરા છે, જ્યારે પર ભણી તે ઝરણાનું વહેવું તે આશ્રવ છે. [યાવત્ વીરજ ચેતના, આતમ ગુણ સંપન્ન; તાવત્ સંવર નિર્જરા, આશ્રવ પર આયત્ત (૬)]

તો વચનયોગ પર તરફ વહેવા તૈયાર થયેલ હોય તો તેને પલટાવવા મુનિ સ્વાધ્યાયમાં વહી જાય. છતાં, અશુભની સામે શુભ; એ કારણિક વ્યવસ્થા છે: વચનાશ્રવની સામે સ્વાધ્યાય. અને એટલે જ આગળનું સાધનાનું હૃદયંગમ ડગલું ભરાવવા માટે કહ્યું: 'તેહ સર્વથા ગોપવે, પરમ મહારસ થાય..' વચન સંપૂર્ણતયા મૌનમાં પલટાય એટલે રસ જ રસ. પરમ રસ...

'દરિસન તરસિએ...'

નિર્મળ, સ્થિર ઉપયોગ'

આપણી સાધનાનો આધાર સમિતિ-ગુપ્તિ જ છે. લક્ષ્ય છે અયોગી બનવાનું ને એને માટે સાધન છે ગુપ્તિ... 'ગુપ્તિ રૂપ સ્થિર ભાવ...' ગુપ્તિ. ઠહેરાવ. નિજ ગુણની સ્થિરતા.

કાય ગુપ્તિની સજ્જાયની હૃદયસ્પર્શી કડી છે:

આત્મ વીર્ય કુરે પરસંગ જે, તે કહિયે તનુયોગ જી;

ચેતન સત્તારે પરમ અયોગી છે, નિર્મલ સ્થિર ઉપયોગ જી...

આત્મવીર્ય પણ પુદ્ગલના સંગે સ્ફુરે / વહે તે કાય યોગ... અને એની સામે કાયગુપ્તિ શું ? 'નિર્મલ સ્થિર ઉપયોગ જી...'

સાધનાની સરસ, મધુર ને સરળ અભિવ્યક્તિ કરતી આ કેવી મજાની પંક્તિઓ !

નિર્મળ, સ્થિર ઉપયોગ તે ગુપ્તિ. પરભાવની કોઈ અશુદ્ધિ અહીં નથી. નિર્વિચારતાને, હકીકતમાં, પરભાવ-શૂન્યતાના કારણ તરીકે સન્માનવામાં આવે છે.

રૂમમાં તમે બેઠા છો. જોયું કે બહાર આંધી ચડી છે. ધૂળના ગોટે ગોટા તમારા મકાન તરફ આવી રહ્યા છે. તમે બારીઓને બંધ કરી દેશો.

નિર્વિચારતાનો એક અર્થ છે બારીઓ બંધ કરી દેવી. વિકારો વિચારની પાંખ પર સવાર થઈ આવે છે. વિચાર જ ન હોય તો વિકારો આવે ક્યાંથી? 'ન રહે બાંસ, ન બજે બાંસુરી...' વિચાર દ્વારા જ તમે ભૂતકાળ સાથે કે ભવિષ્યકાળ સાથે જોડાવ છો. વિચાર ન હોય તો શુદ્ધ વર્તમાનમાં હોવાનું આસાન બને.

પણ માત્ર નિર્વિચારતા એ ગુપ્તિ નથી. નિર્વિકલ્પતાની - નિર્મળતાની પૃષ્ઠભૂમિ પર આત્મોપયોગનું વહ્વા કરવું અથવા આત્મપયોગમાં સાધકનું ડૂબી જવું તે ગુપ્તિ છે.

આ ત્રિગુપ્તિ સાધના તે જ ચારિત્ર. 'નિશ્ચય નિજ ગુણ ઠરણ ઉદારા...' નિજ ગુણની સ્થિરતા તે જ ગુપ્તિ, તે જ ચારિત્ર.

મન-વચન-કાયાને સાધીને કેટલી સરળતાથી સાધનામાં આપણે આપણને પ્રતિષ્ઠિત કરી શકીએ છીએ !

પહેલાં તમારી કાયા સિદ્ધ થયેલી હોવી જોઈએ. બે કલાક કે ચાર કલાક સુધી એક આસને બેસી શકો. કાયાની સિદ્ધિ પછી વચનની સિદ્ધિ... વચન ઉપર તમારું એટલું બધું નિયંત્રણ જોઈએ કે ઈચ્છા થાય ત્યારે જ મોઢામાંથી વચન નીકળે. બહારથી હોઠ બંધ હોય છે ત્યારે અંદર વિચારોનાં ચક્રો ચાલુ હોય છે; વાક્ સિદ્ધિના માધ્યમે, વિચાર અટકી જાય. વિચારોનું મૌન. એ ક્યારે બને...? તમને સમજાવું. અંદર જે પ્રવાહ વહી રહ્યો છે એને અટકાવવા માત્ર પરમની અનુભૂતિ જોઈએ. જ્યાં પરમની અનુભૂતિ થઈ, વિભાવોમાં સરવાનું બંધ થશે.

રાજા રથમાં બેસી જઈ રહ્યો છે. તેણે જોયું: એક સંત પગપાળા ચાલી રહ્યા છે. રાજા પણ સંતોનો ભક્ત હતો. રાજાને થયું કે સંતને મારા રથમાં બેસાડી દઉં. રાજાએ કહ્યું કે રથમાં બેસી જાવ. સંત રથમાં બેઠા. રાજાને ખ્યાલ ન હતો કે આ સંત બહુ ઊંચી કક્ષાના છે. મેં તમને વારંવાર કહ્યું છે. કાયાથી તમને ગુરુનો ખ્યાલ નહીં આવે. કારણ કે પૂરા શરીરમાંથી ઑરા/ઉર્જા નીકળી રહી છે એનો તમને અનુભવ નથી. તમે માત્ર આંખમાં ઝાંકી શકો. કદાચ તમને ખ્યાલ આવે કે આ ગુરુ છે. હા... જે પહોંચેલા છે તે માત્ર શરીર જોવાથી અથવા કહો કે દૂર હોવા છતાં સુગંધથી ખ્યાલ મેળવી લે છે કે આ ઊંચી કક્ષાના ગુરુ છે.

સંત અંદર બેઠા છે રથમાં. પણ માથા ઉપર પોટકી રાખેલી છે. ત્યારે રાજા કહે: ગુરુદેવ! હવે તો રથને જ ભાર ઉપાડવાનો છે, ઘોડાને ઉપાડવાનો છે. તો તમારે ભાર ઉપાડવાની શી જરૂર છે ? ત્યારે સંતે પોટકી નીચે મૂકી હસતાં હસતાં કહ્યું કે, જો, મેં મારી પોટકી નીચે મૂકી દીધી. તું તારી પોટલી નીચે ઉતારીશ ? મારી પોટલીમાં તો કોઈ ભાર નથી. તારી પોટલીમાં કેટલો બધો ભાર છે ?

તમારી બચકીને જુઓ તો ખરા...! મને આચારાંગ યાદ આવે છે: “પડિલેહાએણાવકંખતિ એસ અણગારેતિ પવુચ્ચઈ..” આચારાંગને પીઓ તો મજા આવે. બહુ મજાનો લય છે. “પડિલેહાએણાવકંખતિ એસ અણગારેતિ પવુચ્ચઈ”.. તમારી બચકીનું પડિલેહણ તમે કરો. તમારા વિભાવના પોટકાનું પડિલેહણ તમે કરો. શું થશે... ? ભગવાન કહે છે કે એના ઉપરની આકાંક્ષા રદ થઈ જશે. સીધું જ સૂત્ર છે: પડિલેહણ કરો, વિભાવથી દૂર થઈ જશો.

‘દરિસન તરસિએ...’

પૂ. મુક્તિચંદ્રસૂરિ મહારાજ

રથવાળા સંતની જેમ ઘણીવાર ગુરુઓ થોડા સૂત્રોમાં / શબ્દોમાં ઘણું કહેતા હોય છે. એકવાર પ. પૂ. મુક્તિચંદ્રસૂરિ મહારાજ સાહેબની જોડે વાપરવા બેઠો હતો. વાપરવાની શરૂઆતમાં જ પૂ.મુક્તિચંદ્રસૂરિ મહારાજ સાહેબે કલ્પું કે બની શકે કે સાધુઓ ગવેષણા કરી ૪૨ દોષથી રહિત શુદ્ધ ગોચરી લાવેલ હોય. ત્યાં સુધી કદાચ ગોચરી શુદ્ધ પણ હશે. પરંતુ વાપર્યા પછી એ શુદ્ધ રહી શકશે ખરી... ? મેં ઈશારાથી પૂછ્યું: કેમ ? મને કહે: શુદ્ધ ગોચરી વાપર્યા પછી જો આપણે પ્રમાદ જ કરવાના હોઈએ તો એ શુદ્ધ ક્યાં સુધી રહેશે ? વાપર્યા પછી જો સ્વાધ્યાય ન જ કરવાનો હોય, પ્રમાદ જ કરવાનો હોય તો ગોચરી અશુદ્ધ થઈ જાય. થોડા શબ્દોમાં કેવું જીવનસ્પર્શી જ્ઞાન !

વિનોબા પાસે એક વિદ્યાર્થી આવેલો. વિદ્યાર્થીએ કહ્યું કે, હું ખૂબ ભણ્યો છું. હું ખૂબ જ ભણ્યો છે. હવે મને આગળ અધ્યયનનો/વાંચવાનો/ભણવાનો કંટાળો આવે છે ત્યારે વિનોબાએ કહ્યું કે સારું છે કે તને શ્વાસ લેવાનો કંટાળો આવતો નથી... સ્વાધ્યાય જ જીવન છે. તેથી કંટાળાય ?

એક મજાની વાત: સ્વાધ્યાયને આપણે કલાકોમાં માપીએ છીએ. હકીકતમાં કેટલો અસ્વાધ્યાય કર્યો એ માપો... માપવાનું શું હોય? મૌન કેટલું કર્યું તે માપવાનું કે બોલ્યા કેટલા કલાક એ માપવાનું...? મૌન તો તમારો સ્વભાવ છે. સ્વભાવને માપવાનો... ? શ્વાસને માપવાનો, જોખવાનો ન હોય. ચાલ્યા જ કરે. સ્વાધ્યાય સતત ચાલ્યા કરવો જોઈએ. સતત... સતત... દિવસે પણ, રાત્રે પણ. બધા સ્તર પર સ્વાધ્યાય... જાગો ત્યારે સ્વાધ્યાય જોઈએ. ઊંઘો ત્યારે સ્વાધ્યાય ચાલુ હોય. તમારા જ્ઞાત મનની બધી જ ક્ષણો સ્વાધ્યાયની હોવી જોઈએ. જ્ઞાત મનની બધી ક્ષણો સ્વાધ્યાયની હોય તો અજ્ઞાત મનમાં સ્વાધ્યાય ઊતરી શકે. સપનામાં પણ સ્વાધ્યાય આવી શકે.

મૂળ વાત પર આવીએ. પ્રભુનો/પ્રભુસત્તાનો સંસ્પર્શ શી રીતે કરવો? “કરી અશુદ્ધ પર હેય હો”.. બસ આટલું થયું, પ્રભુનો સ્પર્શ થઈ ગયો. આ જ વાત પૂ. દેવચંદ્રજી મ.સા. એ પ્રથમ સ્તવનામાં કહી છે. વીતરાગથી રાગ કેમ કરવો? “પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે તોડે તે જોડે એહ”. હકીકતમાં, ‘કરી અશુદ્ધ પર હેય...’ પેલા સૂત્રનો જ બીજો અનુવાદ છે આ કડી. આખરે વાતો બીજી કહેવાની કંઈ છે જ નહીં. શબ્દો થોડો થોડા બદલતા રહેશે. કારણ કે

તમારું મન પરિવર્તનશીલ છે. માટે શબ્દો બદલાયા કરશે. વાત તો કહેવાની એક જ છે. વિભાવને છોડો ને સ્વભાવમાં આવો. બીજું કંઈ કહેવાનું છે જ નહીં. કો'કે પૂછ્યું કે પ્રભુ જોડે પ્રેમ શી રીતે કરવો ? પ્રભુ વીતરાગી, અમે રાગી... તેમણે માર્ગ સ્પષ્ટ બતાવી દીધો. “પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે તોડે તે જોડે એહ”. અનંતી જે પર સાથેની પ્રીતિ છે તે તોડી નાખો. જોડ થઈ જશે. તોડ... જોડ...

તોડ-જોડ કે જોડ-તોડ?

સવાલ આટલો જ છે કે તોડ-જોડ કે જોડ-તોડ ? તોડ કરવી અને પછી જોડ કરવી કે જોડ કરીને પછી તૂટી જાય તેમ કરવું? લાગે છે કે તોડ-જોડમાં બહુ તકલીફ છે. “પ્રીતિ અનંતી પરથકી જે તોડે”.. હવે એટલા બધા પદાર્થો જોડે એટલો બધો પ્રેમ કર્યો છે કે બધામાંથી પ્રેમને ખેંચવો કેવી રીતે ? અનંતા પદાર્થો સાથે અનંતી વખત પ્રેમ કર્યો છે. એમાંથી આપણી ચેતનાને પાછી કેમ હટાવવી? આખી ચેતનાનું પ્રતિક્રમણ કરવું પડે. ચેતનાનું વ્યાવર્તન કરવું પડે. એ તો બહુ અઘરું કામ છે. એટલે ભક્તનો માર્ગ તોડ કરી પછી જોડ કરવાનો છે.

સાધકે પોતાના તરફથી શરૂઆત કરવી પડે છે:” હું કંઈક કરું.” ભક્ત કહેશે: એની કૃપા બધું કરશે. મારે શું કરવાનું? જો કે આમાં ગુરુગમથી થોડાક ઊંડા તમારે ઊતરવું પડશે. નહિતર આમાં છલના ક્યાં થાય છે એ તમને સમજાવું. આમાં ભયસ્થાન છે એ છે કે તમે કર્તવ્ય વિમુખ બની જાવ છો. તમે વિભાવમાં રમતા હો ત્યારે એ વખતે તમે કહી દો કે ‘એ’ની જવાબદારી છે. મારે તો કંઈ કરવાનું રહેતું નથી. આ સાચુકલી અભિવ્યક્તિ નથી. એટલે સાચુકલા તબક્કે આપણે પહોંચવું જોઈએ.

એક પ્રોફેસર હતો. તેનો એક નોકર. પ્રોફેસર બોલ્યા કરે: ભગવાન બધું જ કરાવે છે. નોકરે ચોરી કરી. રંગેલા હાથે પકડાઈ ગયો. નોકર ઉસ્તાદ, પ્રોફેસરે કહ્યું, ત્યારે તેણે કીધું કે મેં ક્યાં ચોરી કરી છે, કરાવી છે પ્રભુએ. ‘એણે’ બુદ્ધિ આપી તો મેં ચોરી કરી, નહિં તો તમે મારા માલિક, વર્ષોથી તમારે ત્યાં નોકરી કરું. હું ચોરી કરી શકું ? તમને વિશ્વાસઘાત આપી શકું? ‘એણે’ કરાવી... પછી તો પ્રોફેસરે સોટી હાથમાં લીધી અને ઠોકવા માંડ્યો. ‘સાહેબ તમે ઠોકો છો ?’, ‘હું ક્યાં ઠોકું છું? ‘એ’ ઠોકે છે.’

‘દરિસન તરસિએ...’

આંસુઓનું ઝરણું

“પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે તોડે તે જોડે એહ.” આ સાધકનો માર્ગ છે. પહેલાં તોડ પછી જોડ. બીજો માર્ગ છે જોડ-તોડ... તમે બેઉ માર્ગે જઈ શકો. બેઉ માર્ગે સરખું પરિણામ મેળવી શકો. કોઈ શંકાને સવાલ નથી. તોડજોડ કરીને એને મેળવી શકો. જોડતોડ કરીને પણ મેળવી શકો. શું કરવું એ તમારે નક્કી કરવાનું છે અથવા ગુરુને સોંપો તો તેઓ નક્કી કરશે. તમને લાગે કે હું નહીં કરી શકું તો સોંપી દો ગુરુને.

આપણે બે વસ્તુ જોઈ રહ્યા છીએ. પ્રભુનો સંસ્પર્શ શી રીતે થાય ? પ્રભુતાનો સંસ્પર્શ શી રીતે થાય ? પ્રભુતાનો સંસ્પર્શ એટલે પ્રભુગુણનો સંસ્પર્શ... આ અલગ જ સ્તરની વાત છે. પ્રભુ સત્તાનો તમારે સંસ્પર્શ કરવો હોય તો એના માટે તમારી પૂર્વ તૈયારી બહુ મોટી જોઈતી હોય છે. અને એ મોટી તૈયારી એટલે અહોભાવનું એક વિપુલ ઉત્પાદન... અહોભાવનું વિપુલ ઉત્પાદન ન હોય તો પ્રભુ સત્તા જોડે સંસ્પર્શ પામવાની વાત વિચારીય ન શકાય.

પ્રભુના સંસ્પર્શની વાત દ્વારા દેવચંદ્રજી એક વિપુલ અહોભાવની પેદાશ તરફ આપણી આંગળી ચીંધી રહ્યા છે. પ્રભુનો સ્પર્શ કરો. હેય બધું છોડવા માંડો. હૈયામાં પ્રભુને વસાવવા માંડો. પ્રભુના ગુણો જો વસશે તો પ્રભુ હૈયામાં વસવાના જ છે. પ્રભુના ગુણો હૃદયમાં વસાવવા તે ઘણું અઘરું છે. મંદિરમાં બેસીને આંખો મીંચી આંસુ વહાવ્યા કરો. આ માર્ગ છે. ભક્ત માત્ર અશ્રુભીના માર્ગે ઉપર ચાલી શકે. સૂકી મરુભૂમિ ઉપર ભક્ત ચાલી શકે નહીં. આંસુઓનું ઝરણું એ જ ભક્તની ગતિ છે. તમારે એટલા બધા આંસુ વહાવવા પડશે કે તમારું અસ્તિત્વ તેમાં તરી શકે. બીજો કોઈ માર્ગ નથી. બીજો કોઈ ઉપાય નથી. તમારી નાવડી ચાલી શકે, તમારું અસ્તિત્વ તરી શકે, એટલો આંસુનો પ્રવાહ તમારે વહાવવો જોઈએ.

પરમતારક મહાવીર દેવની સાધનાને વર્ણવતાં ભગવાન સુધર્માએ આચારાંગ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે અંદર પ્રવેશીને પ્રભુ ધ્યાન કરતા હતા. આપણે થોડા દિવસથી ધ્યાન વિષે કંઈક જોઈ રહ્યા છીએ. દેવચંદ્રજીના મજાના શબ્દો આપણી સામે છે. ધ્યાન એટલે કે પ્રભુ સત્તા જોડેનો સીધો સંપર્ક.

પૂજ્ય દેવચંદ્રજી મહારાજની આખી સ્તવનશ્રેણી તમે જોઈ લો. પ્રભુ અને પ્રભુતા સિવાયની બીજી કોઈ વાત તમને જોવા નહીં મળે. પરમાત્મા

શીતલનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં જ કહે છે તેઓ: “શીતલ જિનપતિ પ્રભુતા પ્રભુની, મુજથી કહી નવિ જાય રે...” ભગવાનની ભગવત્તા, પ્રભુની પ્રભુતા શી રીતે કહેવી ? હું જ્યારે જ્યારે આ કડી વાંચું છું ત્યારે મને સૂઝે છે કે, પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજ પ્રભુની પ્રભુતાને કેમ વર્ણવવી એની વિમાસણમાં છે. પણ એને સામે છેડે આનાથી ભિન્ન બીજું કાંઈ કહી શકે એમ પણ નથી તેઓ. જો કહેવું જ હોય, જો કાંઈ બોલવું જ હોય તો માત્ર પ્રભુ પર બોલી શકે એમ છે, માત્ર પ્રભુસત્તા પર બોલી શકે એમ છે.

સ્વગુણ ઉપભોગ

પ્રભુસત્તાની બહુ જ મઝાની વાત એકદમ હૃદયંગમ રીતે સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં એમણે કહી છે. “અક્ષયદાન અચિંતના, લાભ અયત્ને ભોગ; વીર્યશક્તિ અપ્રયાસતા, શુદ્ધ સ્વગુણ ઉપભોગ”. આ કડીને આપણે બે સંદર્ભમાં જોવી છે. પરમસત્તાના સંદર્ભમાં આ કડી કેવી રીતે ખૂલે છે એ પણ જોવું છે અને આપણી સાધનાના સંદર્ભમાં આ કડી કેવી રીતે ખૂલે છે એ પણ જોવું છે. જિનગુણથી નિજગુણ સુધીની એક મઝાની યાત્રા આ કડીના માધ્યમે આપણે આજે કરવી છે. દાનાદિ પાંચ લબ્ધિની વાત છે અને એમાં દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે: “અક્ષય દાન”... પ્રભુનું દાન શાશ્વત છે. સદા કાળ માટે ચાલ્યું આવ્યું છે.

ખરેખર આપણે ભાગ્યશાળી છીએ કે, દેવચંદ્રજી મહારાજે પોતે જ પોતાનાં સ્તવનો ઉપર ટબ્બો રચ્યો છે. નહીંતર આ શબ્દોને આપણે કેવી રીતે ઉકેલવા એ મૂંઝવણ આપણને રહેત. કારણ કે અનુભૂતિની ભૂમિકા પર ગયા વિના આ શબ્દો ખૂલે એવા નથી. બહુ જ મઝાની કૃપા એમણે કરી છે. પોતે જ પોતાનાં સ્તવનો ઉપર સ્તબક મૂકીને ગયા છે.

તો અક્ષયદાનનો મતલબ શું ? પ્રભુ શાશ્વતકાળ માટે દાન કરી રહ્યા છે. શી રીતે ? કોને ? ક્યાં ?

જવાબમાં તેમણે લખ્યું છે કે જ્ઞાનરમણશીલતા એ ચારિત્રની જ્ઞાનને સહાય છે અને આત્મા પરરમણ ન કરે તે ચારિત્રની જ્ઞાનને સહાય છે. જ્ઞાનગુણ ચારિત્રગુણને પ્રસાદનું દાન કર્યા કરે છે. ચારિત્રગુણ જ્ઞાનગુણને પ્રસાદનું દાન કર્યા કરે છે અને એ રીતે એક ગુણ બીજા ગુણને, બીજો ગુણ બીજા ગુણને, ત્રીજો ગુણ ચોથા ગુણને અરસપરસ દાન કર્યા કરે છે.

‘દરિસન રસિએ...’

‘સંયમ-યોગૈરાત્મા...’

ચારિત્ર એટલે આત્મરમણતા. એકદમ ઊંડાણનું સ્વરમણીયપણું આવી જાય ત્યારે આપણે કહી શકીએ કે ચારિત્રની મજા ખરેખર અદ્ભૂત છે. તો જ્ઞાનગુણ અને ચારિત્રગુણ આ બે પરસ્પર એ રીતે ખૂલશે કે જ્ઞાનને ઊંડાણ ચારિત્ર આપ્યા કરશે. ચારિત્રને જ્ઞાન ઊંડાણ આપ્યા કરશે. આ જ વાતને સાધનાના સંદર્ભમાં ઉપા. યશોવિજય મહારાજ જ્ઞાનસારમાં કહે છે. ‘આત્માત્મન્યેવ યચ્છુદ્ધં જાનાત્યાત્માનમાત્મના ।’ જ્ઞાનસારની આ કડી ઘણીવાર રટી ગયા છીએ આપણે. બહુ જ મઝાની આ કડી છે. તમે એવા તબક્કે પહોંચી શકો છો કે જ્યાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની એકાકારતા સર્જાય છે. ક્યાં સર્જાય છે? કઈ એ ક્ષણ છે, જ્યારે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પોતે પોતાનાં ઊંડાણમાં પહોંચેલા હોય છે. આપણી તો બધી ક્ષણ... હવે તો એવી ક્ષણ કઈ હોય જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની ઓતપ્રોતતા વિનાની હોય? ભગવાન ઉમાસ્વાતિ કહે છે: ‘સંયમયોગૈરાત્મા નિરન્તરં વ્યાપૃતઃ કાર્યઃ...’

વ્યાપૃતતા શબ્દ છે, ઓતપ્રોતતા શબ્દ છે. તમે માત્ર કાંઠો જોઈને છબછબિયાં લગાવો તે ચાલી શકે તેમ નથી. ભીતર ઊતરી જવું પડશે. ઓતપ્રોતતા તમારી પાસે જોઈએ અને એ પણ નિરંતર ઓતપ્રોતતા.

આત્મા આત્માને જાણે

એક ક્ષણ પણ ઓતપ્રોતતા વિનાની ચાલી શકે તેમ નથી. ‘જ્ઞાનસાર’ એક મઝાની ભીતરની ઘટનાની ચર્ચા કરે છે કે એવું ક્યારે બની શકે? સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રની એકાકારતા અને એ પણ ઊંડાણનાં સ્તર પર ગયેલી હોય.

આત્મા આત્માને જાણે. અશુદ્ધ આત્મા, આપણો. અત્યારે સાધક રૂપે પરિણત થયેલો આત્મા અંતરાત્માને જુએ છે. આત્મા આત્માને જુએ. નિરંતર જોયા કરે. નિરંતર એને જ જોયા કરે, એને જ જોયા કરે. બીજું જોવા જેવું છે પણ શું દુનિયામાં ? શું તમે એને જોઈ શક્યા છો? તો તમે પોતે કહેશો કે બીજું જોવા જેવું છે શું? શુદ્ધ દર્શનની ક્ષણો...

આત્મા આત્માને જાણે, જુએ ઠીક છે, શી રીતે જાણે? શી રીતે જુએ? કોઈ આલંબન તો જોઈએ ને? આત્મા વડે... જ્ઞાન વડે. જ્યારે તમે સ્વાધ્યાયમાં

તલ્લીન બન્યા હો, ધ્યાનનાં ઊંડાણમાં પહોંચેલાં હો અને તમે તમારા નિર્મળ સ્વરૂપને જોતા હો. અનુભૂતિને માણતા હો ત્યારે દર્શન અને જ્ઞાનની એકાકારતા થઈ જાય...

આત્મા આત્માને આત્મા વડે જુએ... ક્યાં જુએ? આત્માને વિષે. “આત્મનિ”.. તમારી ભીતર તમે સરી જાઓ. તમારો એ વખતનો ઉપયોગ બિલકુલ પણ મલિન ભાવમાં ન હોય. તમારી ચેતના માત્ર ભીતર ઓતપ્રોત થયેલી હોય તો તમે ચારિત્રના સ્તર ઉપર આ જોવાની ક્રિયા કરી રહ્યા છો. એવું કંઈક થઈ શકે કે સ્વાધ્યાયમાં તમે ઓતપ્રોત હો, ભીતરની દુનિયામાં તમે એકદમ એકદમ અંદર ઊતરી ગયા હો, અને તમારા નિર્મળ આત્મસ્વરૂપને ઝાંકવાનું ચાલુ હોય ત્યારે એવી ક્ષણ આવે છે કે સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની એકાકારતા આવી જાય છે. ભાષાની થોડીક લાક્ષણિકતા હોય છે અને એટલા માટે કહેવું પડે છે કે આત્મા આત્માને જુએ છે, સાધક રૂપે પરિણત થયેલો આત્મા પોતાનાં અંતઃસ્વરૂપને જુએ પણ આ એક ભાષા છે. હકીકતમાં ત્યાં જોનાર અને જોવાનું બે વસ્તુ હોતી નથી. જ્યારે તમે એકદમ ભીતર પહોંચી જાવ છો ત્યારે માત્ર જોવાની ઘટના હોય છે, દ્રષ્ટાનો છેદ ઊડી જાય છે. દ્રષ્ટા પણ રહેતો નથી. દશ્ય પણ રહેતું નથી. માત્ર જોવાની પ્રક્રિયા ચાલતી રહે છે. અને માત્ર જોવાની પ્રક્રિયા ચાલુ રહેવી એજ તો મોક્ષનો માર્ગ છે ને !

‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્’માં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે માત્ર જોવાની પ્રક્રિયાનું રહેવું, ન દ્રષ્ટાનું રહેવું, ન દશ્યનું રહેવું, ન કશાનું રહેવું, માત્ર જોવાની પ્રક્રિયાનું રહેવું એ નું નામ છે મોક્ષ. (દ્રષ્ટુર્દગાત્મતા મુક્તિર્દશ્યૈકાત્મ્યં ભવભ્રમઃ.)

અનપેક્ષા મોક્ષ આપે

સતત દાન એક ગુણનું બીજા ગુણને ચાલ્યા કરે છે, ચાલ્યા જ કરે છે. ‘અણચિંત્યો લાભ.’ આ લાભ એક ગુણને બીજા ગુણ દ્વારા થાય. બીજા ગુણને પહેલા ગુણ દ્વારા થાય. એક વાત કહું, અપેક્ષાથી જે લાભ મળે તેના કરતાં અનપેક્ષાથી જે લાભ મળે તે ઊંચો જ હોય છે, અને ઊંડો જ હોય છે. ‘અણચિંત્યો લાભ’. તમે અપેક્ષાથી શું મેળવ્યું ? સંસાર મેળવ્યો... અપેક્ષાની તાકાત કેટલી? અપેક્ષા દોડી દોડીને કેટલું દોડી શકશે? અપેક્ષાની દોડ સંસારને આપે. અનપેક્ષાની દોડ મોક્ષ આપે.

‘દરિસન તરસિએ...’

‘અયત્ને ભોગ’... પરમાત્મા શુદ્ધ પર્યાયોનો ભોગ કરી રહ્યા છે.

ભોગ અને ઉપભોગમાં એક તફાવત છે. જે વસ્તુઓ નાવીન્ય પૂર્વક ભોગવાયા કરે તે ભોગ છે. અને ભોગવાયેલી વસ્તુ ફરી ભોગવાય તેનું નામ ઉપભોગ છે. તો સ્વગુણના ભોગને ઉપભોગનાં ખાનામાં મૂકી દીધો છે અને પર્યાયના ભોગને ભોગ કહ્યો છે. અયત્ને ભોગ... અનાયાસ ભોગ...

તમો ભોગો નથી ભોગવી શક્તા તેનું મુખ્ય કારણ આ છે કે તમે આયાસમાં છો. માત્ર ચેષ્ટામાં છો અને તમારો આયાસ પછી એટલી બધી વધુ માત્રાએ પહોંચી જાય છે કે માત્ર આયાસ જ આયાસ રહે છે અને પછી ભોગ માટેની ક્ષણ તો રહેતી જ નથી. રાંધનારી બહેનો પાસે પણ ગણતરી હોય છે. કેટલા ઘરનાં ? કેટલા મહેમાનો? એ ગણતરી પર રોટલીનો થપ્પો એ બનાવતી હોય છે. એવું નથી હોતું કે સવારથી સાંજ સુધી રોટલી વણ્યા જ કરે, રોટલી તૈયાર કર્યા જ કરે. એમની પાસે ગણતરી છે. તમારી પાસે ગણતરી છે ?

કેટલાં હજાર, કેટલાં લાખ હોય તો તમે મજાથી જીવી શકો? તેનું ગણિત તમારી પાસે નથી અને આયાસમાં ને આયાસમાં જન્મોનાં જન્મો આપણા વીતી ગયા છે. તો મજાનું સૂત્ર આ છે: અયત્ને ભોગ...

ભોગ ક્યાં હોઈ શકે? અયત્નમાં જ, અપ્રયાસમાં જ. અનાયાસમાં જ. આખરે તમારા આયાસનું શું મૂલ્ય છે? તમારો આયાસ તમારા કરતાં નાનો જ હોય અને તમારા કરતાં પણ જે નાનો આયાસ હશે તે શું કરી શકશે ? એનાં કરતાં તમે ખાલી થઈ જાવ અને પરમને તમારી ભીતરમાંથી પ્રગટવા દોને! કેટલો મોટો આયાસ પછી પેદા થશે...

‘લાખ યતન કરી થાક્યો...’

પ્રશ્ન: પ્રારંભમાં આયાસ જરૂરી હોય ખરો ને ?

જવાબ: શરૂઆતમાં આયાસ જરૂરી છે. શા માટે? કબીરજીએ સરસ વાત કહી છે. “હારે હું તો લાખ યતન કરી થાક્યો, રામ રતન ધન પાયો”... લાખો યત્નો કર્યા. યત્નો કરવા જરૂરી છે. શા માટે? થાકવા માટે ! એક યત્ન કર્યો, ફળ ન મળ્યું, તમે થાકશો. જો કે અહંકાર અજ્ઞાનમ રહ્યો તો થકાશે નહિ. અમુક રસોઈયા મને રાંધતા નથી આવડતું એમ ક્યારે પણ નહીં કહે. હા, કાર્યમાં જરા ગફલત થઈ ગઈ છે, પાણી ઓછું પડ્યું છે, તો ઘી ઓછું પડ્યું છે, ઘી વધારે

પડી ગયું છે એમ કહેશે. પણ મને રાંધતાં જ નથી આવડતું એવું એ બોલી શકશે નથી.

કબીર તો ત્યાં સુધી કહે છે, “હારે હું તો લાખ યત્ન કરી થાક્યો”...

એક બે નહિ... સો બસો નહિ. હજાર બે હજાર નહિ, લાખ લાખ પ્રયત્ન કરી લો. અને એક લાખ પ્રયત્નને જોઈ લો બરાબર. શું પરિણામ આવ્યું? અને ફળમાં જો શૂન્ય હોય તો પછી ક્યાં જવાના?

તો, આયાસ કરીએ એટલા માટે કે એ આયાસ અનાયાસમાં પલટાઈ જાય. આયાસ કર્યો, થપ્પડ વાગશે... આયાસનું મૂલ્ય સમજાતું જશે. અનાયાસ આવી જશે.

તમારું થાકવું, તમારું હારવું, તમારું તૂટી જવું જરૂરી છે. વિનય-વેચાવચ્ચ શા માટે ? સ્વાધ્યાય પહેલાં વિનય-વેચાવચ્ચ શા માટે છે?

એટલા જ માટે કે તમે તૂટી જાવ. તમે તૂટો, વેચાવચ્ચ કરો. કોની કરો છો એ નંબર બે ની વાત છે. તમે તૂટો છો કે નહિ એ જ જોવું છે. પછી વેચાવચ્ચની પણ ગણતરી કરશો ખરા ? તો વેચાવચ્ચ નથી. કેમ કે તમે તૂટ્યા નથી. તમારી પાસે વેચાવચ્ચ કરાવવી એ ગુરુ માટે જરૂરી નથી; પણ તમે તૂટો એ જ મહત્ત્વનું છે. તમે ત્યારે પણ ફૂટપટ્ટી લઈને બેસી જાવ કે આની આંટલી સેવા કરી એનું પરિણામ મને શું મળશે ? હવે હું માંદો પડું તો પેલો મારી ચાકરી કરશે કે નહિ કરે? ખલાસ, વેચાવચ્ચ નથી. માત્ર શારીરિક આયાસ. ભીતર કશું ઘટ્યું નહિ. વેચાવચ્ચ દ્વારા કંઈક ઘટાવવું છે ભીતર. એ જ ઘટાવવું છે કે તમે ઊડી જાવ. તમારો છેદ ઊડી જાય. બીજાનું મહત્ત્વ સમજાય તો અત્યાર સુધી જે એક ગણિત હતું કે હું મહત્ત્વનો, હું કેન્દ્રમાં, આખી દુનિયા પરિધિમાં આ ગણિત જાય. જ્યાં બીજો મહત્ત્વનો બને, હું પરિધમાં આવી જાય. વાત પૂરી થાય. તમે તૂટો તો જ જોડ થઈ જાય. જોડ-તોડની વાત કરી છે. આજે તોડ-જોડની વાત કરું છું. તમારું તૂટવું જરૂરી છે. તૂટો, બીજું કંઈ કરવું નથી. માત્ર સેવા કરો, બસ તૂટી જાવ. તૂટ્યા એટલે પત્યું.

તો જ પરમપ્રિય રીઝશે. નહિતર પરમપ્રિય રીઝવાનો છે જ નહિ. જીંદગીભર ભલે ને આયાસો થઈ જાય. દેવચંદ્રજી આપણને જણાવે છે કે એ શી રીતે રીઝે? રીઝવવો છે ને એને? ‘રીઝવવો એક સાંઈ’ મીશન તમારું છે ‘દરિસન તરસિએ...’

ને? દુનિયાને રીઝવીને શું મળ્યું? શું મળી શકે? શું આપી શકે દુનિયા? પર તમને શું આપી શકે ? કશું જ ન આપી શકે. “અયત્ને ભોગ”.. એ મઝાનું સૂત્ર છે. ભોગ ક્યાં? અનાયાસમાં ભોગ. પરમનો ભોગ.

‘અયત્ને ભોગ’

ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે આપણે ભોગોને ભોગવતા નથી. ભોગોએ આપણને ભોગવી નાખ્યા છે. ભોગોએ આપણને નીચોવી નાખ્યા છે.

હવે આપણે પરમના ભોગ તરફ જવું છે. પરમના ભોગમાં અને અપરના ભોગમાં આ જ ઘટના મહત્ત્વની નોંધનીય છે. અપરમના ભોગમાં તમે ભોગવાઓ છો. માત્ર પરમનો ઉપભોગ એ જ ભોગ છે. બીજો ભોગ એ ભોગ નથી અને એટલે ઘણીવાર શાસ્ત્રોએ માત્ર ભોગ શબ્દ આપ્યો છે. પરમનો ભોગ તો હું શબ્દ વાપરું છું. શાસ્ત્રોએ પરમનો ભોગ એવો શબ્દ ઘણી જગ્યાએ નથી વાપર્યો. કારણ કે પરમનો ભોગ એ જ ભોગ છે. બીજો ભોગ ભોગ જ નથી.

“અયત્ને ભોગ” મઝાનું સૂત્ર છે. ભોગ ક્યાં? અયત્નમાં... અનાયાસમાં. તો પરમાત્મા શી રીતે ભોગ કરે છે? એક એક શુદ્ધ પર્યાયને ભોગવે. આ તો પરમાત્માનો લય છે. આપણો લય શું સાધક તરીકેનો? શુદ્ધ વર્તમાનમાં રહેવું, એક એક ક્ષણને બારીકાઈથી, ઊંડાણથી માણવી. તમે ક્ષણોને માણી શક્તા નથી. આચારાંગનું એક સશક્ત સૂત્ર છે. બહુ મઝાનું સૂત્ર છે. ‘खणं जाणाहि पंडिह...’ હે પંડિત, હે પંડાવાન! તું ક્ષણને જાણ. ક્ષણને તું ભૂલી રહ્યો છે. એક શુદ્ધ ક્ષણ તારી સામે છે. અતીત વીતી ચૂક્યું છે. અનાગત આવવાનું છે. એક શુદ્ધ ક્ષણ તારી પાસે છે. શુદ્ધ ક્ષણને જેણે જાણી તે પંડિત છે. આપણે શુદ્ધ ક્ષણને મનભરી માણી શક્તા નથી. આ ક્ષણોને તમે ક્યારે માણી શકો? તમારું મન તમને અતીતમાં ન લઈ જાય તો... તમારું મન અનાગતની યાત્રાએ ન જાય તો શુદ્ધ આ ક્ષણને, વાચનાની ક્ષણને માણી શકો. અને એકવાર માણો, શુદ્ધ ક્ષણને માણો, વર્તમાનમાં રહો, તમને ખ્યાલ આવશે કે કેટલી તો મસ્તી ખરેખર શુદ્ધ ક્ષણમાં રહેનારની પાસે હોય છે.

શુદ્ધ વર્તમાનભાવ... અતીત ગયું એટલે એનો છેડો કાપી નાંખો. અનાગત આવશે ત્યારે આવશે. તમારી પાસે માત્ર શુદ્ધ એક ક્ષણ છે અને એની અંદર ખૂબ ઉપયોગ રાખવાનો. એટલે તમારી સાધના કેટલી નાનકડી

થઈ. ક્ષણ પૂરતાં તમારે જાગૃત રહેવાનું. તમારી સાધના કેટલી બધી સરળ થઈ ગઈ! અત્યારે માત્ર એક ક્ષણ જાગૃત રહેવાનું. એક ક્ષણ જાગૃત રહ્યા એટલે જાગૃતિની શ્રૃંખલા ચાલ્યા કરશે. માત્ર એક ક્ષણ તમારે જાગૃત રહેવાનું છે. આ કાંઈ અઘરું છે? એક ક્ષણ, એક જ ક્ષણ કહું છું, બીજી ક્ષણની વાત પણ હું તમારી પાસે નથી કરતો. માત્ર એક શુદ્ધ ક્ષણ તમારી પાસે છે. તેમાં તમારે રહેવાનું છે. તેમાં તમારે તેના ભાવોને જોવાના છે. ભલેને કષાય આવે. વાંધો નથી. જાગૃતિ હશે તો તમે તમારા કષાયના ઉદયને જુઓ. તમારી એ ક્ષણની અંદર કષાયના ઉદયને તમે જોયા કરો એટલે તમે દ્રષ્ટા તરીકે છો અને તમારો એક અંશ કર્તારૂપમાં આવી ગયો છે. એટલે કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ બન્ને એક ક્ષણમાં પરોવાય છે. તેને તમે જુઓ. આવું બની શકશે. આમાં કાંઈ અઘરું છે?

પ્રશ્ન: કષાયના ઉદયને જોયા કરવો એટલે શું?

જવાબ: એટલે સ્વભાવમાં તમારો એક અંશ સદાને માટે રમણશીલ હોવો જોઈએ. પછી વિભાવમાં ક્યારેક ક્યારેક પહોંચી જવાય તોય સ્વભાવમાં રહેલો અંશ વિભાવમાં રહેલા અંશને જુવે છે. આત્મા આત્માને જુએ છે. એ જ વાત છે. સ્વભાવમાં રહેલો આત્મા વિભાવમાં રહેલા આત્માને જુએ છે. ‘એ ગયો’.. જેમ મેચ જોતાં, ‘ખેલાડી ગયો’ એમ પ્રેક્ષક જુએ છે. તેમ તમારી જાતને જોવાની છે.

પ્રશ્ન : આત્મા જાગતો હોય તો વિભાવમાં આવી શકે?

ઉત્તર : બની શકે, જાગૃતિની શરૂઆતની ક્ષણોમાં આવું બની શકે. જાગૃતિ નિરંતર બની જાય છે પછી વિભાવમાં જવાનું બનતું નથી. જાગૃતિની શરૂઆતની ક્ષણોમાં વિભાવમાં લપેટાવાનું બની શકે. તમે પ્રારંભિક કક્ષાના સાધક છો અને તમે જાગૃતિની સાધના શરૂ કરી. કષાયોનો-વિષયોનો અનાદિનો સંપર્ક છે તો બની શકશે કે સાક્ષિભાવ હોવા છતાં, અપ્રમત્તતા હોવા છતાં, જાગૃતિ હોવા છતાં કોઈનો અંશ ક્યારેક સહેજ સહેજ ઉદયમાં હોય.

એક છોકરો શહેરમાંથી રાત્રે બાર વાગે પોતાનાં ગામડે આવ્યો. ડેલી ખખડાવે છે. માએ ડેલી ખોલી. અંદર ગયો અને ફાનસનાં અજવાળામાં જોયું કે પરસાળમાં એક માણસ સૂતો છે. એણે માને પૂછ્યું કે, આ કોણ છે? મા કહે, હું પણ ઓળખતી નથી. રાતના આઠ, સાડા આઠ, નવ વાગ્યે આવ્યો ગામની

‘દરિસન તરસિએ...’

અંદર. અને કહ્યું, મા, મને આશરો આપા ! આશરો આપવો આપણો ધર્મ છે. એટલે મેં એને બહાર પરસાળમાં આશરો આપ્યો છે. પેલાએ રજાઈ ખોલી મોઢું જોઈ અંદર જઈ માને કહ્યું આ તો ખુંખાર ડાકુ છે. આના નામના તો ભીંતપત્રો શહેરમાં છપાઈ ગયા છે ભીંતે ભીંતે. આ માણસને પકડી લાવો, અને આટલા હજાર રૂપિયા લઈ જાવ. આને તં ઘરમાં રાખ્યો છે? પેલો ચોર બન્નેની ઘૂસપૂસ સાંભળી ગયો. અને એને થયું કે આ લોકો મને ઓળખી ગયા છે. એટલે એ લોકો જાગૃત રહેવાના છે એટલે વહેલા પોબારા ભરી જવામાં જ સાર છે. હવે, આ ઘરમાં હાથ મારવામાં સાર નથી. કારણ કે આ લોકો જાગૃત રહેવાના છે.

ક્રોધનું વિરેચન

બહુ મઝાની ઘટના છે. અમેરીકાના પ્રેસીડન્ટ લિંકનનો સુરક્ષામંત્રી ફેન્ક હતો. એક દિવસ લિંકનની ચેમ્બરમાં ફેન્ક આવે છે. એકદમ ધુંઆફુઆ થયેલો છે. કહે છે, હું લશ્કરનો વડો. સુરક્ષામંત્રી.. મારા હાથ નીચે રહેલો મેજર મારા માટે જે આક્ષેપબાજી ચલાવે છે.... યા તો એ નહિ, યા તો હું નહિ. યા તો એને કાઢી મૂકો યા તો હું રાજીનામું આપી દઉં. બાકી મારાથી આ રીતે રહેવાય નહિં. મારા હાથ નીચેનો માણસ અને આ રીતે આક્ષેપબાજી મારા માટે ચલાવે. હું કેમ એને સહન કરી શકું? લિંકને બેસાડ્યો અને પૂછ્યું, તારા માટે શું આક્ષેપો થયા છે. એણે જે રીતે આક્ષેપો કર્યા એના માટે તીખો-તમતમતો પત્ર મેજર ઉપર લખીને તું મને આપી દે. એને પણ એક વાર તક તો આપણે આપવી જોઈએ. પેલાએ તો જોરદાર મીઠું-મરચું-મસાલો ભભરાવીને મોટો ચાર પાનાનો કાગળ લખ્યો અને લિંકન એ કાગળ હાથમાં લઈ ને પેલાના ચહેરા સામું જુવે છે કે હજી ક્રોધનું વિરેચન પૂરેપૂરું થયું નથી. હજી અંદર ક્રોધ છે. લિંકન કહે છે. હજી આ પત્ર થોડો મોળો પડે છે. જરા વધુ તીખો-તમતમતો તું લખી શકે તેમ નથી? પેલો કહે, લખી શકું. હજી આનાથી વધુ તીખો. પેલાએ પાંચ થી સાત પાનાનો ફુંફાડા મારતો પત્ર લખ્યો. લિંકન કહે છે. હજી ઓર. હજી બે પાના વધારે જોડવા હોય તો વાંધો નથી.

પેલાએ બે પાના ઓર તીખા-તમતમતા જોડ્યા. એ એવા હતા કે માણસ વાંચીને ઊભો ને ઊભો સળગી જાય. લિંકને જોયું કે હવે ક્રોધ પૂરેપૂરો ઊતરી ગયો છે. અને પેલાએ લિંકનને કહ્યું, હવે પરબીડિયું લાવો. હવે આપણે કાગળ તેમાં

પેક કરીએ અને રવાના કરીએ. લિકને કહ્યું, રવાના કંઈ નથી કરવું. આ ટોપલી અહિંયા જ છે, કચરાની ટોપલી અહિંયા જ છે એમાં નાખી દઈએ. તારું કામ પૂરું થઈ ગયું. તારો ક્રોધ બહાર નીકળી ગયો. હવે તું શાન્ત ચિત્તે વિચાર કર અને પછી તને જે મુસદ્દો યાદ આવે તે મુસદ્દો લખીને જણાવજે. પછી આપણે તેની જોડે પત્ર વ્યવહાર ચલાવશું પણ આજનું કામ પૂરું થઈ ગયું. આજના તબક્કે તારો ક્રોધ જે ભયંકર કુંફાડા મારતો હતો તે નીકળી ગયો.

આજના મનોવૈજ્ઞાનિકો ક્રોધના વિરેચન માટે અલગ અલગ પદ્ધતિઓ અપનાવે છે. તેમાં એક પદ્ધતિ એવી છે કે એક રૂમની અંદર ગાદી ને તકિયા મુકેલા હોય અને સોટી બાજુમાં હોય. જે માણસ ભયંકર ક્રોધની દશામાં હોય તેને કહે છે : તું મંડી જ પડ. બસ, બીજું કંઈ નહિ. ગાદી-તકિયાને તારા દુશ્મનો સમજી સમજીને સોટી ફટકારવા જ માંડ. અડધો-પોણો કલાક થાય ને પેલો થાકે. પેલો ચૂરચૂર થઈને આવે. શું થાય? ગાદી-તકિયાને ઠોક ઠોક કરે તો થાય શું? થાક જ થાક... વિરેચન.

‘વીર્ય-શક્તિ અપ્રયાસ’.. પરમાત્મા વીર્યગુણને શી રીતે માણે છે? ‘વીર્યશક્તિ અપ્રયાસ’.. કેટલું મજાનું સૂત્ર છે. વીર્ય એટલે શું? શક્તિ અપ્રયાસ. દેવચન્દ્રજીને આખાને આખા તમે વાંચી જાવ. અનાયાસ શબ્દ અપ્રયાસ રૂપે હોય કે પછી બીજા રૂપે; અનાયાસ શબ્દ પચ્ચીસ-પચાસ રૂપમાં પણ તમને ત્યાં મળશે. કારણ કે આયાસ ઉપર એમને શ્રદ્ધા નથી.

શ્રદ્ધા એટલે શું? ને વિશ્વાસ એટલે શું? બીજાનું કહેલું તમે માનો તેનું નામ વિશ્વાસ... તમારા હૃદયથી તમે માનો તેનું નામ શ્રદ્ધા. તો તમારા આયાસ પર તમને શ્રદ્ધા છે અને અનાયાસ પર માત્ર વિશ્વાસ છે. હું કહું છું માટે માનો છો... તમારા આયાસ પર હજુ તમને શ્રદ્ધા છે. એટલે જ કહું છું કે હજુ યત્ન કરો, યત્ન કરો. જ્યાં સુધી એ તમારી શ્રદ્ધાનો ખાતમો ન બોલાય ત્યાં સુધી આયાસ કર્યા જ કરો, કર્યા જ કરો, કર્યા જ કરો. ખ્યાલ આવશે કે તમારા આયાસનું શું મૂલ્ય છે ?

‘વીર્ય-શક્તિ અપ્રયાસ.’ પરમાત્મા પોતાની વીર્ય શક્તિને શી રીતે ફોરવે છે? ‘શક્તિ અપ્રયાસ.’ અનંત શક્તિના એ માલિક છે. અને અનંત શક્તિ ફોરવ્યા કરે છે. પણ એ શક્તિ માત્ર અપ્રયાસ રૂપે જ ફોરવે છે. એને સમજવી કઠિન છે. આપણે માત્ર ઝીલવાનું કામ કરીએ તો પણ ઘણું છે.

દુનિયામાં સાચું કૃતિત્વ ક્યાંય હોય તો તે પરમની દુનિયામાં જ છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

ત્યાંથી કૃતિત્વ થઈ રહ્યું છે. અને અહિંયા અં પાઠવાઈ રહ્યું છે. ત્યાં પરમ ઉદાસીનતા છે અને પરમ કર્તૃત્વ છે. એ અચિંત્ય શક્તિ આ જ રીતે આપણી તરફ પાઠવાય છે. પરમ ઉદાસીનતા વચ્ચેની એ પરમ શક્તિ છે. પરમ અનાયાસ વચ્ચે પરમ શક્તિ છે. શક્તિ પરમ પણ શા માટે ? પરમ ઉદાસીનતા છે માટે. યાદ રાખો ! કોઈપણ શક્તિ ઉદાસીનતા વિના / અનાયાસ વિના શક્તિના નામને ધારણ કરતી નથી. તમારી શક્તિ જ્યાં સુધી આયાસમાં છે ત્યાં સુધી જ નથી.

આધાર સૂત્રો

- સાહૂળ જઓ કપ્પો, મુત્તુણં આણપાણમાઈણં ।
કપ્પઙ્ગ ન કિંચિ ॥ —પંચવસ્તુક

સાધના સંકેત

- યૌગિક વિરલ ઘટનાનો અનુવાદ આપણી ભાષામાં
- સાધનાના આન્દોલનોને કઈ વેવલેન્થ પર પકડવા ?
- એકાગ્રતા શી રીતે મળે ?

‘તડફ તડફ
જીવ જાસી....’

પ્રભુ મહાવીરની સાધનાને વર્ણવતાં ભગવાન સુધર્માસ્વામી જણાવે છે કે “સયં પવેસિયા ઝાતિ”.. અંતઃપ્રવેશ કરીને પ્રભુ ધ્યાન કરતા હતા. પૂ. દેવચંદ્રજીએ મઝાનો ધ્યાનનો ક્રમ બતાવ્યો છે એને આપણે જોઈએ છીએ. દેવચંદ્રજી મહારાજના શબ્દોમાં, એમની વિભાવનામાં ધ્યાન એટલે અભેદાનુભૂતિ. ધ્યાન એટલે પ્રભુતાનો સંસ્પર્શ. ધ્યાન એટલે પ્રભુગુણની સાથે સાધેલી એકતાનતા.

પરમપ્રિયનું નજાકત ભર્યું કામ

પ્રભુનો સંસ્પર્શ, પ્રભુ સત્તાનો સંસ્પર્શ... પ્રભુ સંસ્પર્શ માટેનું બહુ જ નાનકડું સૂત્ર : “કરી અશુદ્ધ પર હેય”... વિભાવોમાં જેટલા અશુદ્ધ વિભાવ છે એટલા દૂર કરી નાંખીએ : પ્રભુનો સંસ્પર્શ થઈ જશે. એ પરમપ્રિયનું કામ નજાકત ભર્યું છે. તમે બીજા કોઈને ચાહતા હો, બીજા કશાને ચાહતા હો, તો એ પરમપ્રિય તમારો હાથ લેવા તૈયાર થતા નથી... તો ભક્તના અંદાજમાં જ ઊતરી આવેલું સૂત્ર છે. “કરી અશુદ્ધ પર હેય”... તમામે તમામ અશુદ્ધ પરને મનમાંથી, હૃદયમાંથી તમે કાઢી મૂકો પછી તમને પ્રભુનો સંસ્પર્શ મળી શકે. અન્યથા ન મળી શકે. તમે આને પણ ચાહો, એને પણ ચાહો, આ વાત ત્યાં શક્ય નથી. કહી દો કે સંસાર મને ગમતો જ નથી. તો જ પરમ પ્રિયના

દર્શનની / પરમપ્રિયના સ્પર્શની શક્યતા રહે છે. અન્યથા માત્ર વાતો જ કરી શકીએ. પરમપ્રિયનો સ્પર્શ આપણા માટે બહુ જ દૂર છે, બહુ જ દૂર છે.

પરમપ્રિયનો સંસ્પર્શ થઈ જાય તો પદાર્થો છૂટી જ જાય. હું તો એમ કહેવા માંગું છું કે માત્ર એની ઝલક મળે તો પણ પદાર્થ છૂટી જવા જોઈએ. એટલે હું જોડ-તોડની ધારાનો માણસ છું. પહેલા જોડ થઈ જાય પછી બધું તૂટી જ પડવાનું છે. પછી તમે માત્ર પરમપ્રિયના સંસ્પર્શ માટે વિલપતા હો અને તડપતા હો....

તડફ તડફ જીવજાસી....

મીરાં કેવી તડપે છે ? મીરાં વારંવાર કહે છે: “તડફ તડફ જીવ જાસી”... આ મીરાંની તડપન પરમપ્રિયની અલપ-ઝલપમાંથી આવે છે. એકવાર પરમપ્રિયનાં અલપ-ઝલપ દર્શન થઈ ગયાં. પણ એ દર્શનની મીઠાશ... એ દર્શનની મઝા... હવે મીરાંને બીજું કંઈ ગમતું નથી, બીજું કંઈ સૂઝતું નથી. દુનિયાના ભોગો ગમે તેટલા એની સામે ખડકી દેવામાં આવે. મીરાં કહેશે: નહિ, પેલી જે મીઠાશ હતી, પેલી જે મઝા હતી તેના મુકાબલે આમાં કશું જ નથી.

વાદળા ઢંકાઈ ગયા હોય અને એક મિનીટ માટે વાદળા કદાચ આઘાપાછા થઈ જાય અને સૂરજ ઝબકી ઊઠે. અજવાળું, પણ કોનું ? સૂરજનું. એ અજવાળું આખી દુનિયાને ઝળાંહળાં કરી નાંખે. પરમપ્રિયની આછી સી તેજરેખા તમારા પૂરા ચેતનાના સ્તરને અજવાળી નાંખે. તો બહુ મઝાની આ ઝલક હોય છે. અને એને પૂર્ણતયા તમે પાછળથી મેળવી શકો છો. અને એ ઝલકના આકર્ષણના કારણે જ ગુણોને મેળવવાનો તમારો આગ્રહ રહેતો હોય છે, તો બહુ નાનકડી પંક્તિ હતી : “કરી અશુદ્ધ પર હેય હો”....

આમાં અઘરું લાગે છે તમને કાંઈ ? દર્શન પણ એ કરાવી દે. તમે આંખો બંધ કરી નહિ રાખો ને ? ખરી મુશ્કેલી ત્યાં જ છે. એક વિદ્યાધર અને વિદ્યાધરી જતા હતા આકાશમાર્ગે. નીચે એક આંધળો કઠિયારો ચાલતો હતો. બંનેએ એને જોયો. ખરા બપોરે ચાલી રહ્યો છે લાકડાનો ભારો ઉપાડીને. અને લાગતું કે જાણે એની આંખોની અંદરની રોશની પણ લગભગ ચૂકાઈ ગયેલી હોય. વિદ્યાધરીને એકદમ દયા આવી ગઈ. ને વિદ્યાધરને કહ્યું કે તમે આટલા શક્તિશાળી છો, તો આની બિચારાની ઉપર દયા ન કરો ? વિદ્યાધરે કહ્યું કે પણ એના નસીબમાં કાંઈ નથી. વિદ્યાધરિણીએ કહ્યું કે એના નસીબમાં છે કે નહિ એ તમે ક્યાંથી નક્કી કર્યું ? તમે માત્ર દયા તો વરસાવો અને ત્યારે

વિદ્યાધરે પત્નીના આગ્રહથી એક બહુ જ મૂલ્યવાન રત્ન કઠિયારાના માર્ગમાં મુકી દીધું. બે જ મિનીટ પછી કઠિયારો જ્યાં આગળ આવવાનો છે ત્યાં જ એકદમ ઝળાંહળાં કરતું રત્ન મૂકી દીધું. અને એ વખતે કઠિયારાને વિચાર આવ્યો કે ખરા બપોરે રોજ ચાલું છું. આંખોની રોશની લગભગ ચૂકાઈ ગઈ છે. કદાચ હું આંધળો બની જાઉં આમને આમ, તો પછી હું શું કરીશ ? હું ખરેખર આંધળો બની જાઉં તો ફરી લાકડા ફાડવા જઈ શકું ખરો ? અને પાછો ઘેર આવી શકો ખરું ? જરાક જોઉં તો ખરો આજે ! એટલે એણે આંખો બંધ કરી અને રસ્તે ચાલવા માંડ્યો. બરાબર પાંચ સાત મિનીટ સુધી ચાલી નાખ્યું એણે આંખો બંધ કરીને. પેલો રત્નવાળો ભાગ જતો રહ્યો પછી આંખો ખોલી અને એને થયું કે હા, હું ચાલી શકું. શું ધૂળ તું ચાલી શકે છે ? રત્ન ગયું એનું શું ?

ઝલક તો એ આપશે. તમે એ ઘટના પ્રત્યે ઉદાસીન તો નહિ રહોને ? ઘણી વાર આવું બન્યું છે કે આપણા જીવનની અંદર ઘણી બધી વિરલ ઘટનાઓ ઘટી છે. પરંતુ એ ઘટનાઓ પ્રત્યે આપણે બિલકુલ ઉદાસીન રહ્યા છીએ. કો'કવાર પ્રભુપૂજા કરવા માટે મંદિરમાં તમે ગયેલા હો અને તમને પરમ-આનંદ આવેલો હતો. પરંતુ એ પરમ ઘટના પ્રત્યે બિલકુલ ઉદાસીન રહ્યા છો. તમે નથી સમજી શક્યા કે આ શી રીતે પરમ-આનંદ આવી ગયો ? તમારા તરફથી કોઈ મહેનત નહોતી. તમારા તરફથી કોઈ સજ્જતા નહોતી. અને છતાં પરમ-આનંદ ઘટી ગયો. શું થયું ? પણ તમે એ પ્રસાદને સમજી શક્યા નહિ. તો આવી ઘટના ઘણી જ વાર થઈ છે.

વિરલ ઘટનાનો અનુવાદ

પ્રશ્ન : ઘટના / પ્રસાદ એકદમ વીજળીની જેમ ચમકી જાય, શું ખબર પડે કે ઘટના ઘટી ગઈ ?

જવાબ : ગુરુને વચ્ચે રાખવા પડે. આવી વિરલ અને અતીતમાં ન ઘટેલી ઘટનાનો અનુવાદ કઈ રીતે કરવો એનો ખ્યાલ તમને નહિ પણ આવે. કારણ કે અતીતમાં ન ઘટેલી ઘટના છે. અતીતમાં જે ઘટેલી ઘટના છે એનો તો અનુવાદ તમારી ભાષામાં તમે કરી શકો છો. પરંતુ અતીતમાં જે ઘટેલી ઘટના નથી એનો અનુવાદ તમે તમારી ભાષામાં નહિ કરી શકો. તમને ખ્યાલ પણ નહિ આવે કે આ ખરેખર ઉપરથી આવેલ પ્રવાહ છે. યોગના માર્ગમાં, સાધનાના માર્ગમાં આવું વારંવાર થતું હોય છે. ખ્યાલ નથી આવતો કે આ

પરમપ્રિયનો સંદેશ છે કે આપણા મનની નીપજ છે. અને ત્યારે માર્ગદર્શકની અનિવાર્ય હાજરી જોઈતી જ હોય છે. માર્ગદર્શક વિના આપણે ચાલી શકતું નથી. એ માર્ગદર્શક આપણને કહી દે કે આ ઘટના ઘટેલી હતી તે શું હતું ? તે ઘટનાનો અનુવાદ એ કરી આપે. આજે આનંદધનજી જેવા મહાપુરુષ ન હોય કે દેવચંદ્રજી જેવા મહાપુરુષો ન હોય તો આવી ઘટનાનો અનુવાદ કરવો ખરેખર અશક્ય છે એટલે આપણે પણ માર્ગદર્શક મેળવી લઈશું. અને માર્ગદર્શકને પૂછીશું કે આ ઘટના ઘટી છે, આનો અનુવાદ મારા સંદર્ભમાં શું હોઈ શકે ? અને એ તમને જરૂર બતાવી દેશે.

કાળ બહુ મઝાનો છે. કાળ ઉપર ક્યારેક કોઈ દોષરોપણ ન કરશો. હું તો માનું છું કે આવા મઝાના કાળમાં હું અવતર્યો છું કે આ કાળમાં જો હું ધારું તો સાધનાની ઉચ્ચતર ભૂમિ ઉપર પહોંચી શકું તેમ છું. આજે વિશ્વના ખુણે ખુણે હજારો નહિ લાખો સાધકો સૂક્ષ્મતમ સાધનામાં જોડાયેલા છે. અને એ બધાના આંદોલનો આપણે સાધનામાં બેસીએ કે ધ્યાનમાં બેસીએ ત્યારે આપણને મળ્યાં જ કરતા હોય છે. મૂળ શું વસ્તુ છે, તમને કહું ? આંદોલનો પકડવાની પણ એક જુદી પદ્ધતિ હોય છે. તમે જો માત્ર અમુક લય પકડો તો માત્ર તમે સાધનાના આંદોલનોને જ પકડશો. બીજા બધા જ આંદોલનો તમારા ચિત્તતંત્ર ઉપર ક્યારે પણ ઊતરશે નહિ. સાધક પણ આ જ યુગમાં અને આ જ કાળમાં રહે છે અને છતાં આ કાળની કોઈ જ અસર તેને થઈ શકતી નથી.

પ્રશ્ન : આંદોલનો અમારા માટે પણ એ જ કામ કરે ને ?

ઉત્તર : જરૂર, જરૂર. પણ એ આંદોલનોને પકડવાને માટે તમારે થોડા સૂક્ષ્મ બનવું છે. થોડા ભીતર જવું છે. કારણ કે એટલે દૂરથી આંદોલનો આવતાં હશે કે એમને પકડવા જો થોડાક આપણે સાવધાન બની જઈએ તો આપણે આંદોલનોને પકડી શકીએ. કોઈ સવાલ જ નથી. પ્રભુ તો છે સિદ્ધ શીલા ઉપર, પ્રભુ છે મહાવિદેહમાં, પણ પ્રભુસત્તા અહીં છે. મતલબ આ જ છે કે વીશે વીશ વિહરમાન ભગવંતો જે આંદોલનને છેડે છે તે આંદોલનો અત્યારે આ ઘડીએ અહિંયા મોજુદ છે. તમે એને ઝીલો માત્ર. તમારા ભીતરના યંત્રને તમારે એ લયમાં ગોઠવી દેવાનું છે. એટલે એક વાત એ નક્કી કરી લેવાની કે માત્ર એક જ લય તમારે જોઈએ અને એ લય પર, એ વેવલેન્થ પર જ સંદેશાઓને તમારે ઝડપવાના છે. બીજું બધું જ બહાર નીકળી જશે પછી.....

‘દરિસન તરસિએ...’

તો મૂળ વાત એ છે કે પ્રભુસત્તા જોડે તાદાત્મ્ય આપણે શી રીતે સ્થાપી શકીએ ? પ્રભુસત્તા જોડે તાદાત્મ્ય સ્થાપવાના ઘણા બધા માર્ગો છે. અને એ પૈકીના એક માર્ગની ચર્ચા પૂ. દેવચંદ્રજીએ કરી છે તે આપણે જોઈએ.

“જિમ જિનવર આલંબને વધે સધે એકતાન

તિમ તિમ આત્માલંબની ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન”....

અતીતની સ્મૃતિ

આ બધાં સૂત્રો ગોખી લેવા જેવાં સૂત્ર છે. કંઠસ્થ કરી લેવા જેવાં સૂત્ર છે. એમને વારંવાર રટો. ઘરે ગયા પછી પણ. એથી આ સૂત્રોના આધારે જે ચિંતન આસપાસ ચિંતવાયેલું હશે તે પણ તમને યાદ આવી જશે. અને એ સ્મૃતિના આધારે આધારે ‘પેલી સ્મૃતિ’ તમને થઈ જશે. આખરે તો પેલી સ્મૃતિ જ કરવી છે. જ્યારે અતીતમાં ક્યારેક આત્માને માણ્યો હતો. આત્મગુણોની ભીતર સરવાનું બનેલું હતું. એની સ્મૃતિ તમને થવી જોઈએ. અને એ સ્મૃતિ માટેનાં પદચિહ્નો આ છે કે ક્યારેક વારંવાર આને વાગોળતો રહો. તો તમને થાય કે આ... આનાથી તો હું પરિચિત હતો. શું હતું ? શું બન્યું હતું અતીતમાં ? અને તમને ખ્યાલ આવશે કે તમે ભૂતકાળમાં શું અનુભવેલું હતું ? અને તેના આધારે તમે ભીતર જોઈ શકશો.

“જિમ જિનવર આલંબને, વધે સધે એકતાન, તિમ તિમ આત્માલંબની ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન”.. બે જ શબ્દો ઉપર આપણે પહેલાં ધ્યાન આપી દઈએ. પછી જરા થોડા ઊંડા ઉતરીએ : જિનગુણ અવલંબન અને આત્મગુણ અવલંબન. જિનગુણના અવલંબનથી આપણે આત્મગુણ સુધી પહોંચવું છે. શી રીતે પહોંચવું ? ‘વધે સધે એકતાન.’ જિનેશ્વરના ગુણના અવલંબન પ્રત્યેની આપણી એકતાનતા વધવી જોઈએ પહેલા તબક્કે, અને પછી બીલકુલ એકતાનતા સધાઈ જવી જોઈએ. આ બે તબક્કા છે સાધનાના. સાધનાના પ્રારંભિક તબક્કે તમે ચાલો છો ત્યારે તમારે મહેનત કરવી પડે છે. આયાસ કરવો પડે છે.

પ્રતિલેખનનો ક્રમ

અમારી આખીય સાધુ સમાચારી આટલા માટે જ છે. અભ્યાસ. ઘૂંટાતો રહે.... એવી પદ્ધતિ દ્વારા કે અમને ખબર ન પડે અને અમારી ભીતર અભ્યાસ

ઘૂંટાતો જ રહે. ઘૂંટાતો જ રહે... અમારે ત્યાં પડિલેહણની એક સુંદર વ્યવસ્થા હતી. પહેલાં આચાર્યદેવનું, ઉપાધ્યાયનું, તપસ્વીનું, ગ્લાનનું, વૃદ્ધ સાધુનું એમ ક્રમસર સાધુ પડિલેહણ કરે. એ પડિલેહણ કર્યા પછી સાધુ પોતાનું જ્યારે પડિલેહણ કરે. ત્યારે એમાં પોતાના વસ્ત્રના ત્રણ વિભાગ પાડે છે (૧) યથાકૃત વસ્ત્રોનું પ્રતિલેખન, (૨) અલ્પ પરિકર્મ વસ્ત્રોનું પ્રતિલેખન અને છેલ્લે (૩) બહુ પરિકર્મ વસ્ત્રોનું પ્રતિલેખન. પંચવસ્તુક ગ્રન્થમાં આ પદાર્થ આપેલ છે. તો વસ્ત્રોમાં ત્રણ વિભાગ પડે: પહેલાં યથાકૃત વસ્ત્રોનું એટલે કે શ્રાવકે જેવું વહોરાવ્યું તેવું જ, જેમાં એક પણ દોરો ભરવો પડેલો નથી, જેમાં કશું જ પરિકર્મ કરવું પડેલું નથી તેવું વસ્ત્ર. જેનામાં થોડુંક ભરતગૂંથણનું કામ અથવા તો થોડાક ટેભા લેવાનું કામ કરવું પડ્યું છે એવાં વસ્ત્રો અલ્પ પરિકર્મ વસ્ત્રો અને જેમાં વધુ પડતા ટેભા લેવાનું કામ કરવું પડ્યું છે તેવું બહુ પરિકર્મવસ્ત્ર... આવા ક્રમનો મતલબ શું? બહુ પરિકર્મવસ્ત્ર જ્યારે તૈયાર થયેલ ત્યારે સ્વાધ્યાયનો ભોગ લેવાયેલો હતો. અને તેથી સ્વાધ્યાય પ્રત્યેનો આદર બતાવવાને માટે યથાકૃત વસ્ત્રનું પડિલેહણ સૌથી પહેલાં કરવું જોઈએ. પછી અલ્પ પરિકર્મવસ્ત્રનું અને પછી બહુ પરિકર્મ વસ્ત્રનું. સ્વાધ્યાય સાધુ જીવનનો પ્રાણ છે. અને એ જ સ્વાધ્યાય દ્વારા / અભ્યાસ દ્વારા ઘડાયેલી ચિત્તની પરિણતિ શું કરશે? આપણી સત્તા જોડેનાં સંસ્પર્શમાં મૂકી દેશે. એટલે અમારી સામાચારીએ આ કામ કર્યું કે અમે ધીમે ધીમે ચાલતા રહીએ તો પણ અમારી ભીતર એક અભ્યાસ ઘૂંટાતો જ રહે... ઘૂંટાતો જ જાય...

એકાગ્રતા

પંચવસ્તુકમાં એક મજાની ગાથા છે. “સાહુણ જઓ કપ્પો, મુત્તૂણં આણપાણ માઈણં; કપ્પઈ ન કિંચિ...” બહુ મજાનું સૂત્ર છે. સાધુનો કલ્પ છે, આચાર છે કે શ્વાસોચ્છવાસને છોડી કંઈ પણ કરવું, કંઈપણ લેવું, કંઈપણ મૂકવું એ ગુરુને પૂછ્યા વગર થઈ શકે નહિ. કેટલી મજાની વાત કહી છે? માત્ર શ્વાસ લેવા મૂકવાની તમને છૂટ છે. એમા તમારે ગુરુને પૂછવાની જરૂર નથી. શ્વાસ લેવો હોય ત્યારે અને શ્વાસ મૂકવો હોય ત્યારે જ ગુરુને પૂછવાની જરૂર નથી. એ સિવાયનું કોઈ પણ કામ કરવું હોય, પૂછવું પડે. સાધુજીવનમાં વિભાવપોષક ક્યું કામ કરવાનું છે? છતાં ગુરુને પૂછવું પડે છે. કારણ કે ભીતરી સૂક્ષ્મ વિભાવ પણ ન પોષાવો જોઈએ. ગુરુને પણ સતત આ ખ્યાલમાં ‘દરિસન તરસિએ...’

રાખવું પડે છે. સાધુ બહાર ગોચરી જવા માટે તૈયાર થયેલો હોય અને ગુરુ એને ના પાડે : જો ગુરુને એમ લાગે કે આ બહાર જઈને કોઈની જોડે વાતચીતમાં પડી જાય એવી શક્યતા છે.

ગુરુ એને કહે છે કે નહિં, તું મુકામમાં રહે, મુકામનું કામ કર. તારે બહાર જવાનું નથી. ગુરુની જવાબદારી બહુ મોટી છે.

એકાગ્રતા

“જિમ જિનવર અવલંબને, વધે સધે એકતાન, તિમ તિમ આત્માલંબને ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન”.....એકાગ્રતા..... જો તમે સંસારમાં એકાગ્ર બની શકતા હો તો અહિં એકાગ્ર તમે કેમ ન બની શકો ? ત્યાં તમારી પાસે અભ્યાસ છે. અહિં તમને અભ્યાસ નથી. અને અભ્યાસ ન હોવાને કારણે મન સરી જાય છે.

ન્યુયોર્ક ટ્રિબ્યુનનો તંત્રી હતો એલીસ્ટેઈન. એકવાર એલીસ્ટેઈનની ચેમ્બરમાં એક માણસ આવે છે. છાપામાં કંઈક વિચિત્ર છપાયેલું હશે. પેલો માણસ એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયેલો અને એલિસ્ટેઈનને જોરદાર ગાંળો ચોપડાવે જાય છે, એલીસ્ટેઈનને તંત્રલેખ લખવાનો છે. હમણાં જ એ છાપામાં આપવો છે. એટલે એ લખતો જાય છે. પેલો માણસ છ મિનીટ સુધી ગાળો બોલતો જ રહ્યો. ચોપડાવતો જ રહ્યો. અને એલિસ્ટેઈન લખતો જ રહ્યો. પેલાએ જોયું કે આ તો મારી વાત સાંભળતો જ નથી. અને લખ્યા જ કરે છે એકધારું. ચૂપ થઈ ગયો. એલિસ્ટેઈને ઊંચે જોયું અને કહ્યું કે કોઈ વાંધો નથી, કાકા, તમે તમારે બોલ્યે જાવ. તમે બોલો છો એમ મારી એકાગ્રતા વધે છે. હવે તમે બોલવાનું બંધ કર્યું અને મારે થોડું લખવાનું છે. થોડીવાર બોલો કૃપા કરીને તમે...

એકાગ્રતા સાધવી છે તમારે એ કહો ? તો માર્ગની ચર્ચામાં પડીએ. એકાગ્ર બનવું મારી દૃષ્ટિએ બહુ મુશ્કેલ નથી. તમે સંસારમાં તો એકાગ્ર બની શકો છો. ખાતી વખતે માત્ર ખાવ છો એવું બને છે. શરીરને તમે અભ્યાસ આપ્યો છે. આમાં શું છે તમને કહ્યું ? તમે કહો છો કે તમારું મન ખાવામાં ન હોતું, છતાં એ ત્યાં હોય છે. તમારે ઘણાં બધાં મન હોય છે. તમારું એક મન તો ખાવામાં હોય છે. એકાદ મન બહાર ગયું હોય એમ તમને લાગે છે. બાકી તો ખાધા પછી તમને પૂછીએ, શું ખાધું ? રોટલી કેવી હતી, શાક કેવું હતું ? તમે ખરેખર કહી શકો છો. રોટલી ગરમાગરમ હતી, શાક કારેલાનું આવું હતું.

શાકમાં આજે ટેસ્ટ ન આવ્યો. પણ દાળ ગરમાગરમ હતી, એટલે રોટલી ને દાળ આજે ચાલી ગઈ, આવું તમે કહી શકો છો અને એનો મતલબ એ થયો કે તમારું મન તો હાજર હતું જ. પણ પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં આવું નથી બનતું. સ્તવન કોણ બોલેલું તે યાદ નથી. સજ્જાય કોની હતી ? કો'ક મહાપુરુષની જ હશે, તો એ તો મહાપુરુષની જ હોય ને ! હવે ખ્યાલ આવી ગયોને કે માતી વખતની મનઃસ્થિતિમાં અને પ્રતિક્રમણ વખતની તમારી મનઃસ્થિતિમાં તફાવત કેટલો બધો છે ? તમે ઘણી વખત આવી સાક્ષી પૂરો છો કે તમે ખાવામાં ગેરહાજર હતા. પણ ના, તમે હાજર હતા જ.... એટલે વિભાવમાં લગભગ આપણે હાજર રહેતા હોઈએ છીએ અને સ્વભાવમાં ગેરહાજર રહેતા હોઈએ છીએ. હવે એ હાજરીનો અર્થ સામાન્ય એકાગ્રતા કરીએ તો વિભાવમાં તમે એકાગ્ર પણ બની શકો છો. ઉપસ્થિત તો હો જ છો. પણ ક્યારેક તમારું મન સંપૂર્ણતયા સ્થિર બની જાય છે ત્યારે તમે એકાગ્ર પણ વિભાવમાં બની શકો છો. વિભાવમાં તમે એકાગ્ર બની શકો છો ત્યારે એકાગ્રતા તમારા માટે મુશ્કેલ વસ્તુ નથી, એટલે હવે એનો અર્થ એ થયો કે સ્વભાવમાં રસ પડ્યો તો. તમે એકાગ્ર બની શકો છો. બિલકુલ એકાગ્ર બની શકો છો. માત્ર વિભાવમાં રસ છે. સ્વભાવમાં રસ નથી. સ્વભાવમાં રસ લાવી દેવો પડે, તમે એકાગ્ર બની જવાના છો સવાલ જ નથી.

વિભાવને તોડી પાડો, સ્વભાવની ઝલક માણી લો બેઉ સાથે કરો.... બેઉ સાથે કરો. તમે આયાસ તો બધી બાજુ કરી નાખો. વિભાવને તોડવાનો પ્રયત્ન કરો, સ્વભાવને જોડવાનો પ્રયત્ન કરો, ત્રીજો કોઈ પ્રયત્ન હોય તો ત્રીજો પણ કરો. ચોથો પણ કરો. પાંચમો પણ કરો. બધા જ પ્રયત્નો એકી સાથે તમે કરી નાખો. હવે તો એટલું નક્કી થઈ ગયું ને કે એકાગ્ર બનવાનું બહુ મુશ્કેલ નથી. એકાગ્ર થવાનું સૂત્ર તમારી પાસે છે. કેન્દ્રભૂત ચેતનાને કેમ કરવી એ તમે જાણો છો. માત્ર એમાં રસવૃત્તિ હોવી જોઈએ.

આધાર સૂત્રો

- જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।
ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥
—પંચવિંશતિકા

સાધના સંકેત

- આત્મભાવમાં જાગૃતિ,
- બાહ્યભાવમાં સુષુપ્તિ,
- પરદ્રવ્યમાં ઉદાસીનતા,
- સ્વગુણમાં લીનતા,

અન્તર્લીનતા

અન્તઃ પ્રવેશ પછી અન્તર્લીનતા.....

‘પંચવિંશતિકા’ નો એક શ્લોક છે, જે જીવન્મુક્ત મહાત્માઓની અન્તર્લીનતા પર પ્રકાશ ફેંકે છે :

જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે । ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥

અન્તર્લીનતાનાં ત્રણ ચરણ અહીં દર્શાવ્યા છે : આત્મભાવને વિષે સતત જાગરણ, બાહ્યભાવોમાં સુષુપ્તિ, અને પર પદાર્થોને વિષે ઉદાસીનતા, ત્રણ ચરણોમાં પહેલું ચરણ સાધ્ય છે, બીજા બે તેનાં સાધન છે.

આત્મભાવમાં જાગવું... રણઝણાટી જન્માવે તેવી કલ્પના છે. પણ એને વાસ્તવ જગતમાં શી રીતે લાવવી ? સતત, સતત તમે આત્મભાવમાં જ હો. જો કે આત્મભાવમાં હોવું એટલે તમારું તમારામાં હોવું. હવે તમે તમે ન હો તો શું હો?

ઝરણું વહી રહ્યું છે, પણ તેના ઉગમસ્થળ પાસે જ વધુ પડતી માટી નાંખી દેવામાં આવે તો સ્રોત પૂરાઈ જાય. ઝરણું દદડતું બંધ થઈ જાય. પછી માટીના લોંદાને કાઢી નાંખીએ, સ્રોતની ચોપાસ રહેલ સૂક્ષ્મ આડશોને પણ દૂર કરીએ એટલે ફરી ઝરણું ઝમઝમ કરતું વહેવા માંડે... નદી ભણીની, સમંદર ભણીની યાત્રા શરૂ !

‘દરિસન તરસિએ...’

વિભાવના આકર્ષણે, એના દબાવે આપણા આત્મભાવના વહેણને થંભાવી દીધું છે... હવે એ વિભાવના મૃત્તિકાકણોને લઈ લેવા જોઈએ. એ માટે બે ચરણો:

અનાત્મભાવમાં સૂઈ જવું, પર પદાર્થોને વિષે ઉદાસીન થઈ જવું.

કશુંક જોવાયું, કશુંક સંભળાયું; પણ તરત જ સભાન થઈને ભીતર પૂછી લેવાનું : આ જોવાનું કે સાંભળવાનું એ શું આત્મભાવમાં વહેવાનું છે ?

પરમાત્માનું પ્યારું પ્યારું ભુવનવિમોહન રૂપ હોય સામે તો બરોબર છે કે જિનગુણદર્શન દ્વારા આપણે નિજગુણદર્શન તરફ જઈ શકીએ... પરમાત્માના પ્યારા પ્યારા શબ્દો સાંભળતાં હોઈએ ત્યારે પણ આવું બની શકે, ને આવું હોય તો જોવા-સાંભળવાની છૂટ ! પણ આથી વિરુદ્ધ, એવું કંઈક દર્શન કે શ્રવણ હોય જે અનાત્મભાવમાં ઘસડી જતું હોય તો..... ? તો આંખ અને કાનને ને મનને ઓફ કરી દેવાના !

સરસ શબ્દો છે : ‘બહિર્ભાવેષુ શેરતે...’ અનાત્મભાવ શરૂ થાય એમ લાગે કે તરત સૂઈ જવાનું !

અહીં એક ફરિયાદ થઈ શકે કે મન આ વખતે કહ્યું ન માને તેનું શું કરવું? પહેલી ક્ષણે ખ્યાલ હોય કે આ દશ્ય જોવા જેવું નથી. મનને ના પણ પાડો, પણ મન એ વાતને અનસુણી કરી આંખોને જોવા દે તો શું કરવું ?

મન સાધકની સામી બાજુ છે એવું પહેલી નજરે લાગે, પણ હકીકત છેક જ આવી છે તેમ નથી. મનને આપણી તરફ લાવી શકાય છે ને આસાનીથી લાવી શકાય છે.

જે જીભે માત્ર મકાઈના રોટલાનો રસાસ્વાદ માણ્યો છે તે નવી ચીજ માટે પહેલાં તૈયાર ન પણ થાય. પરંતુ એક વાર જીભ પર નવી, સારી વાનગી ધરાવી જ દેવાય તો એ સ્વીકારશે તો ખરી જ, બીજીવાર એના માટે લાલાયિત પણ બનશે.... મકાઈના રોટલાને એ ધિક્કારશે...

આ જ વાત મનના સ્તર પર ઘટે છે. તમારે સ્વભાવનો થોડો ય રસાસ્વાદ મનને કરાવી દેવો જોઈએ. પછી આ જ મન.... એ વિષયો તરફી નહિ, સાધના તરફી હશે.

‘બહિર્ભાવેષુ શેરતે...’ અનાત્મભાવની આંધી ઊઠવાની શક્યતા હોય અને તમે બારી-બારણા બંધ કરી દો ઈન્દ્રિયોના, મનના. આ જ છે નિર્વિકલ્પતા.

વિચારોની બારી દ્વારા વિકારની આંધી આવે એવી શક્યતા લાગે ને તમે એ દ્વાર બંધ કરી દો.

‘ન રહે બાંસ, ન બજે બાંસુરી....’

વિચાર જ નથી. વિકાર ક્યાંથી આવશે ?

મૂર્છા / મમંત્વ આવે એવું લાગે ને તમે સભાન થઈ જાવ. દેહ છે એટલે વસ્ત્ર પાત્ર આદિની જરૂરત પડશે જ. પણ ત્યાં એટેચમેન્ટ / મૂર્છા ન જાગે તેવી વ્યવસ્થા હવે થશે, ‘ઉદાસતે પરદ્રવ્યે...’ આને કહેવાય છે ઉપયોગિતાવાદ. સંયમની મર્યાદા માટે વસ્ત્ર જરૂરી છે માટે એ જોઈએ, પણ સારું કે ખોટું, સરસ કે નરસું આવો કોઈ વિકલ્પ નહિ. વસ્ત્ર એટલે વસ્ત્ર....

પરપદાર્થ સાથે ઉપયોગિતાવાદનો સંબંધ; પણ પરભાવમાં તો જવાનું નહિં જ....

ને લ્યો, આ રજકણો દૂર થતાં આત્મભાવનું ઝરણું વહેવા માંડ્યું.... !

‘લીયન્તે સ્વગુણામૃતે’... સ્વગુણામૃતની આ મસ્ત-મસ્ત લીનતા. અન્તર્લીનતા....

અન્તઃપ્રવેશઃ ઝરણાનો પ્રારંભ....

અન્તર્લીનતા : ઝરણાનું નદીમાં ભળી જવું...

આધાર સૂત્રો

- 'લોગસ્સ' સૂત્ર
- વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ ।
—પંચવિંશતિકા

સાધના સંકેત

- કર્મના ઉદય ને ઉદીરણા વખતે સાક્ષિભાવ
- કીર્તન, વન્દન, પૂજન
- આરોગ્ય, બોધિલાભ, સમાધિ.

‘લોગસ્સ’ સૂત્ર: સાધકની ભીતરી યાત્રા

સાધકની બિડાયેલી આંખોની સામે છે જ્યોતિર્બિન્દુ. કહો કે તેજો વલય. (‘લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે.’) ને એ તેજોવલયમાંથી જ્યોતિઃકણો વરસી રહ્યા છે સાધક પર. (‘ધમ્મ તીત્થયરે.’) પ્રવીણ દેસાઈ પ્રભુના આ શબ્દ-સ્ફૂલિંગોને આત્મસાત્ કરવાની પ્રક્રિયા માટે સરસ કહે છે: ‘તારી જ્યોતિને મેં જોઈ જ્યારે જ્યારે, મારે રોમે રોમે ફૂલ ખીલ્યાં ત્યારે.’

આ ફૂલ છે નિર્ગ્રન્થતાનાં (‘જિણે’). પ્રભુની શબ્દ પ્રસાદી સાધકના અસ્તિત્વને પૂરેપૂરું બદલી કાઢે છે. રાગ અને દ્વેષની શિથિલતા અનુભવાય છે. મૈત્રીભાવ ઘૂંટાય છે (‘અરિહંતે’). આર્હન્ટ્ય એટલે જ મૈત્રીનો બ્રહ્માંડવ્યાપી ફેલાવ. અને ચિત્ત સાક્ષીભાવથી - જ્ઞાતાભાવથી આલોકિત બને છે. (‘કેવલી.’)

પરમાત્માના એક એક વિશેષણને સાધક અનુભવતો જાય છે... પરમાત્માનું આ કેવડું મોટું દાન ! જન્મોના અંધારાને પલક વારમાં એમણે હરી લીધું. યાદ આવે ભક્તિયોગાચાર્ય રામ વિજય મહારાજ: ‘અધ્યાતમ રવિ ઊગ્યો મુજ ઘટ, મોહ તિમિર હર્યું જુગતે.’ આપણે તો આપણા અંધકારને ક્યાં છોડવા માગતા હતા ? ઘેરો લગાવ હતો અંધારા પર: કર્તૃત્વ પર. ‘હું-હું-ની કેવી એ ભ્રામક દુનિયા હતી. પ્રભુએ યુક્તિપૂર્વક એ અંધારું હરી લીધું: સાક્ષીભાવના પ્રકાશકણો અંધારઘેરી એ દુનિયામાં વેરીને. રાગ-દ્વેષની

‘દરિસન તરસિએ...’

શિથિલતાની પૃષ્ઠભૂ પર મૈત્રીભાવનો ઉદ્ગમ ને મૈત્રીભાવમાં પણ ‘અહમ્’ પેસી ન જાય માટે સાક્ષિભાવ...

જ્યોતિઃકણો શરીરમાં પ્રવેશ્યા... જ્યોતિઃકણની મૂલાધારથી સહજાર (વાયા સ્વાધિષ્ઠાન (નાભિ), મણિપુર (ઉદર), હૃદય, વિશુદ્ધ (કંઠ), આજ્ઞા (નેત્ર દ્વયની વચ્ચે) ચક્ર) સુધીની યાત્રા ચાલુ... ! ૧ થી ૭ તીર્થંકર પ્રભુ... ૮ થી ૧૪, ૧૫ થી ૨૧... ‘જિણં ચ’ આવે ત્યાં એક યાત્રા પથ પૂરો... ફરી બીજો, પછી ત્રીજો... ૨૨, ૨૩, ૨૪,... શરૂઆતનાં ત્રણ ચક્રો... (આ યુગના મહાન સાધનાચાર્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજની નોંધને આધારે.)

આ યાત્રાએ વિશુદ્ધિ અર્પી... કર્મો ખર્ચા. (‘વિહુય રમલા.’) બંધાતા કર્મ રૂપ ૨૪ અને પૂર્વ બદ્ધ કર્મ રૂપ મળ દૂર થયાં. અધ્યાત્મ ગીતા યાદ આવે: ‘પ્રગટ્યો આતમધર્મ યયા સવિ સાધન રીત, બાધક ભાવ ગ્રહણતા ભાગી જાગી નિત; ઉદય ઉદીરણા તે પણ પૂરવ નિર્જરા કાજ, અનભિસંધિ બંધકતા નીરસ આતમરાજ’.

ઉદય અને ઉદીરણા માત્ર નિર્જરા રૂપે. એ ક્ષણોમાં સાક્ષીભાવ જીવંત હશે. કર્મનો ઉદય ચાલતો હશે. તમે એને જોતા હશો. શરીરને તાવ આવ્યો છે યા કેન્સર થયું છે... થયું છે તો થયું છે. પણ એ શરીરને ને ! મને શું ?

ઉદીરણા. વોમિટિંગ જેવું થતું હોય. અંદર કશુંક અમળાતું હોય ત્યારે બળ કરીને ઉલટી કરી નાખીએ. તેવી આ ઉદીરણા છે. ક્રોધ આવું-આવું થઈ રહ્યો છે, ત્યારે સત્તામાં પડેલ ક્રોધના સંસ્કારોને ઉદયમાં લાવી દેવા.. પણ મજાની વાત એ છે કે ક્રોધની ઉદીરણા ચાલતી હશે ને તમે એને જોતા હશો. અહીં સાધકનાં બે રૂપ આપણને દેખાય છે.

સાક્ષિભાવ કર્મોથી પણ ઉપર ઉઠાવે સાધકને, દેહભાવથી પણ ઉપર ઉઠાવે. ઘડપણ અને મૃત્યુ શરીરને છે. પોતે તો અજરામર (‘પહીણ-જર-મરણા’) છે. વૃદ્ધત્વ એક પર્યાય છે. ખૂલે ત્યારે તેને તે સ્વરૂપે જોઈ લેવાનો. દ્રવ્ય-આત્મદ્રવ્ય-ને તમે જ્યારે અનુભવેલ છે. ત્યારે પર્યાયોમાં અથડાવાનું કેવું?

જરૂર, તાર્કિક રીતે તો બહુ સ્પષ્ટ લાગે કે પર્યાયોમાં શું છે? પણ અનંત કાળનો પર્યાયોમાં જ રમવાનો અશુદ્ધ અનુભવ છે. એટલે, શુદ્ધ અનુભવને

સતત ચાલુ રાખવા આપણને જોઈશે પ્રભુનો અનુગ્રહ. ('ચઉવીસંપિ જિણવરા, તીત્યયરા મે પસીયંતુ...')

‘તીર્થંકર ભગવંતો- મારા પર પ્રસન્ન થાવ...’ અહીં ‘મારા પર’ (‘મે’) શબ્દ બહુ જ સૂચક છે. તીર્થંકરત્વનો અનુગ્રહ ક્યારે વરસતો નહોતો ? એ તો સતત વરસ્યા જ કરે છે. પંચવિંશતિકામાં મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજા કહે છે તેમ પરમાત્મા શક્તિ રૂપે બ્રહ્માણ્ડના કણ કણમાં મોજૂદ જ છે. (વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ:’).

પણ આ અનરાધાર વરસતી વર્ષાની વચ્ચે હું કોરોધાકોર હતો. મેં રેઈનકોટ બરોબર પહેર્યો હતો ને ! ‘મે પસીયંતુ’ કહીને હું એ કહેવા માગું છું કે મારા પેલા આવરણને હટાવી લ્યો ! મારી શક્તિ નથી કે હું આવરણને હટાવી શકું.

અને ત્યારે હું કેવો તો નાચી ઊઠીશ ! તારું જ કીર્તન, સ્તવન... તારા ચરણોમાં જ વન્દના. તારું જ પૂજન. (‘કીર્તિય વંદિય મહિયા, જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા.’) આજે સફળ થયાં મારાં વચન, કાયા, મન... લોકમાં ઉત્તમ સિદ્ધ પ્રભુનાં ચરણોમાં મારું મન, મારું વચન અને મારી કાયા ઢળ્યાં... મારા આનંદની કોઈ અવધિ નથી આજે.

તમે મને હવે શું નહિ આપો, પ્રભુ ! મને તો તમારો અનુગ્રહ મળ્યો... કશું જ બાકી હવે રહ્યું નથી. પણ કંઈક માગીશ તો એ આપને ગમશે ને ? હકીકતમાં આ માંગવાની પ્રક્રિયાને સંબંધ આપની સાથે હોવાનો છે. એ રીતે આપની સાથે વાત કરી શકું ને !

મને જોઈએ આરોગ્ય, બોધિલાભ અને શ્રેષ્ઠ સમાધિ... આ ત્રિપુટિ: ધારણા, ધ્યાન, સમાધિની ત્રિપુટી. અને સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની ત્રિપદી.

ધારણા..... નકશો..... ધ્યાન..... તેમાં દર્શાવેલ પથ પર ચાલવું. સમાધિ..... મંજિલ.

‘દરિસન તરસિએ...’

હું તમારું જ ધ્યાન ધરીશ, પ્રભુ ! કેવા છો તમે ? ને કેવા રૂપે હું તમોને જોઈશ... રૂપ અને અરૂપની સરહદ પર તમને હું જોઈશ, સમવસરણમાં બેઠેલા તમને ઘણીવાર ધ્યાનાવસ્થામાં નીહાળ્યા છે.

આજે... જ્યોતિર્મય રૂપે હું તમને જોઉં છું. ચન્દ્રો કરતાં પણ ક્યાંય વધુ નિર્મળ ('ચંદ્રેસુ નિમ્મલયરા'), સૂર્યો કરતાં વધુ પ્રકાશથી ઝળાંહળાં ('આઈચ્છેસુ અહિયં પયાસયરા') સાગર કરતાં વધુ ગંભીર (સાગરવર ગંભીરા).

અરિહંતના શ્વેત વર્ણ અને સિદ્ધોના લાલ વર્ણનું ધ્યાન કરતાં કરતાં હું ભૂરા રંગને જોઈશ: જે અસીમનો રંગ છે. ને હું પણ ફેલાઈશ, ફેલાઈશ સીમાહીનતામાં. જ્યોતિર્મયનું ધ્યાન કરતાં કરતાં મારી ભીતર પણ નાનકડી જ્યોતિ પ્રગટશે ને ! જો કે, આપ તો આપની પાસે છે તેવી જ જ્યોતિ મને આપવા ચાહો છો. પરંતુ એ માટેની મારી સજ્જતા વિકસે ત્યારે ને ! એ પણ વિકસશે તમારી કૃપાથી... ('સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ'.)

આધાર સૂત્રો

- અમૃતવેલની સજ્જાય : કડી ૧-૨૯.

સાધના સંકેત

- ચતુઃ શરણ ગમન,
- દુષ્ટ ગર્હ,
- સુકૃત અનુમોદના.

‘અમૃતવેલની સજ્જાય’માં સાધનાપદ્ધતિઓનું આલેખન

નકશા વિના મોટા શહેરની ગલીકૂચીમાં માર્ગ ગોત્યો જડે નહીં. સ્નેહીનું ઘર મળે નહીં.

સાધનાક્ષેત્રે પણ નવાસવા સાધકને આ મૂંઝવણ ઘણી વાર થતી હોય છે: પોતાની ચાલુ ભૂમિકાથી આગળ શરૂઆત કેમ કરવી અને ક્યાંય અટવાઈ ન જવાય તેમ લગાતાર શી રીતે આગળ ધપ્યા કરવું. સાધનાપથનો નકશો હોય તો સારું એમ લાગ્યા કરે.

‘ચેતન! જ્ઞાન અજવાળીએ...’ના મધુરા આમંત્રણથી શરૂ થતી ‘અમૃતવેલની સજ્જાય’ સાધકો માટે માર્ગદર્શિકાની ગરજ સારે તેવી આસ્વાદ્ય, નાનકડી, ગેય કૃતિ છે. ગાતા જાવ ને આગળ વધતા જાવ! મધુર કંઠે, ભાવવાહી રીતે કોઈ સાધક પ્રસ્તુત સ્વાધ્યાયની કડીઓ ગાતો હોય તો શ્રોતા-ઓય તેના રસપ્રવાહમાં સાથે સાથે વહ્યા કરે તેવી સરસતા પ્રસ્તુત કૃતિમાં છે.

‘પંચસૂત્રક’ ગ્રંથના પ્રથમ સૂત્રને નજર સામે રાખી બનાવવામાં આવેલ ગણાતી આ કૃતિ માત્ર અવતરણ ન બની રહેતાં સુન્દરતર મૌલિક રચના બની ઊઠી છે તે મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજની કલમનો ચમત્કાર છે.

જોકે, સૌથી વધુ મહત્ત્વની બાબત તો એ જ છે કે આ કૃતિ ગાગરમાં સાગરની જેમ સાધનામાર્ગને સચોટતાથી, એકદમ સંક્ષેપમાં મૂકી જાય છે.

‘ઘૂંઘટ કા પટ ખોલ રે....’

ચાલો, કડીઓને ગાતાં ગાતાં આ નકશાએ ચીંધેલા રાહ પર ચાલીએ.
પહેલી કડી :

ચેતન ! જ્ઞાન અજવાળીએ, ટાળીએ મોહસંતાપ રે;
ચિત્ત ડમડોલતું વાળીએ, પાળીએ સહજગુણ આપ રે.

મજાનું નિમંત્રણ છે આત્મગુણની અનુભૂતિનું: ‘પાળીએ સહજગુણ આપ રે.’ કેવો અનેરો આનંદ આવે- જ્ઞાન કે અસંગતા જેવા ગુણોના અનુભવનનો!

અનુભૂતિ. ડૂબી જવાનું. પછી સ્વાધ્યાયમાં વંચાતાં મહર્ષિઓનાં વચનો, પ્રવચનો કે સંગોષ્ઠીઓમાં ટાંકવા માટેનાં જ નહીં, અંદરની દુનિયામાં પ્રવેશ કરાવનારાં બની રહેશે. આનંદની છાકમછોળ ઊડી રહે.

ચાલો, આમંત્રણ તો મજાનું છે. પણ એ સમારોહમાં પ્રવેશવા માટેનું આમંત્રણપત્ર ક્યાં ?

ચિત્તસ્થૈર્યની કેડીએ ચલાય તો જ પેલા સમારોહમાં ઉપસ્થિત રહી શકાય. એ કડી તરફ જ આનંદલોકનું દ્વાર ખુલ્લું હોય છે. ‘ચિત્ત ડમડોલતું વાળીએ.’ ચિત્તનું ડામાડોળપણું જાય અને તે સ્થિર બને તો આત્મગુણોની અનુભૂતિ થઈ શકે. આત્મગુણોની અને આપણી વચ્ચે જે પડદો છે તેને ચીરી નાખવાનો છે. સંત કબીર માર્મિક રીતે કહે છે: ‘ઘૂંઘટ કા પટ ખોલ રે, તોહિ પિયા મિલેંગે...’ ચિત્તની ડામાડોળ અવસ્થા જ પડદો છે.

તો, ચિત્તની બહિર્મુખી સફરને અન્તર્મુખી બનાવી શકાય તો જ જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુભાવન થાય.

તમે પૂછશો: પણ આખરે ચિત્ત બહાર જ કાં દોડ્યા કરે ?

ચિત્તની આ દોડનું કારણ છે પદાર્થો અને વ્યક્તિઓ પરનો મોહ. મનગમતા પદાર્થોને જોતાં જ ચિત્તનું ત્યાં અનુસંધાન થાય છે. એ પદાર્થો પર પોતાનું સ્વામિત્વ સ્થાપવા માટેના પ્રયાસોની લાંબી હારમાળા શરૂ થાય છે. એકએક પદાર્થને જુએ અને ચાહે યા ધિક્કારે એવું આ ચિત્ત. એને સ્થિર બનાવવા અમોહ લાવવો પડે. તમે વસ્તુને માત્ર જુઓ જ. નિર્ભેળ દર્શન, આકર્ષણ નહીં.

‘દરિસન તરસિએ...’

વાત તો ઠીક છે. પણ જન્મોથી ઘર કરી બેઠેલા મોહના ચોરને કઈ લાકડીએ હાંકી કાઢવો ? ‘ચેતન ! જ્ઞાન અજવાળીએ.’ જ્ઞાનનો ઉજાસ અંદર જતાં જ મોહ ભાગશે પ્રકાશમાં રહેવાનું ચોરને પાલવે નહીં.

જ્ઞાન, અમોહ, ચિત્તસ્થૈર્ય-આત્મગુણોની અનુભૂતિ... કેટલો મજાનો ક્રમ !

શાસ્ત્રીય વચનોના અનુપ્રેક્ષણાત્મક જ્ઞાનથી મોહ હટે. મોહ ઓછો થતાં ચિત્તનું ડામાડોળપણ-અસ્થૈર્ય દૂર થાય. ને ત્યારે જ્ઞાનાદિ ગુણોની અનુભૂતિ થાય. અનુપ્રેક્ષાથી પ્રારંભાઈ અનુભૂતિમાં વિરમતી આ યાત્રા કેવી તો સુખદ છે !

મધુમય ઝંકાર

બીજી અને ત્રીજી કડી: મધુમય ઝંકાર

ઉપશમઅમૃતરસ પીજીએ, કીજીએ સાધુ ગુણગાન રે;

અધમવયણે નવિ ખીજીએ દીજીએ સજ્જનને માન રે...

ક્રોધ અનુબંધ નવિ રાખીએ, ભાખીએ વયણ મુખ સાય રે;

સમકિતરત્ન રુચિ જોડીએ, છોડીએ કુમતિ-મતિ-કાય રે...

સાધનાના ક્ષેત્રે કદમ ઉપાડતાં પહેલાં હૃદયે જોઈશે મધુમય ઝંકાર. બીજી અને ત્રીજી કડી આ ઝંકારની વાતો લઈ આવી રહી છે.

ઉપરના બે દુહામાં વર્ણવેલ આઠ હિતશિક્ષાઓનું પાલન આપણને સમતા, સાધુપુરુષો પ્રત્યેનું સન્માન, સત્યભાષણ અને સમકિત જેવી સંપદાઓની ભેટ આપે છે.

‘ઉપશમ અમૃત રસ પીજીએ’, ‘અધમ વયણે નવિ ખીજીએ’ અને ‘ક્રોધ અનુબંધ નવિ રાખીએ’ આ ત્રણ હિતવચનોનાં પાલનથી સમતા પુષ્ટ બને છે. ‘કીજીએ સાધુગુણગાન રે’ અને ‘દીજીએ સજ્જનને માન રે’ પંક્તિઓ સાધુપુરુષોની ભક્તિ કરવા પ્રેરે છે. ‘ભાખીએ વયણ મુખ સાય રે’ કડી સત્ય ભાષણ માટે ઉદ્બોધન આપે છે. ‘સમકિતરત્ન રુચિ જોડીએ’ અને ‘છોડીએ કુમતિ-મતિ-કાય રે’ આ બે હિતવચન મિથ્યા દૃષ્ટિ છોડી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ માટે પ્રેરણા આપે છે.

આઠે હિતશિક્ષાઓનું પાલન કેવો ઝંકાર ખડો કરે છે ?

ચિત્તમાં સમત્વ વ્યાપી જાય ત્યારે અનાદિની રાગ અને દ્વેષની ગાંઠો થોડી ઢીલી પડવાથી ચિત્ત રસથી છલકાતું બને છે. ‘શ્રીપાળ રાસ’માં ગ્રન્થકારે કહ્યું

છે તેમ સરસતાને ગ્રન્થિમુક્તતા - નિર્ગ્રન્થતા જોડે પૂરો સંબંધ છે. (પ્રેમ તણી પેરે શીખો સાધો, જોઈ શેલડી સાંઠો; જિહાં ગાંઠ તિહાં રસ નવિ દીસે, જિહાં રસ તિહાં નવિ ગાંઠો રે...)

હવે મહાપુરુષોનાં ગુણગાન કરવાનું મન થાય છે. કૂંફાડા મારતો અહમ્નો ફણિધર હવે હેઠો બઠો છે. અહમ્ની શિથિલતાને જ કારણે કોઈ કદાચ જેમતેમ બોલી જાય છે તો મન પર કશું આવતું નથી. એવી સામાન્ય વ્યક્તિત્વોની વાતોને કુદાવી જોઈએ છીએ. (અધમવયણે નવિ ખીજીએ.) હા, સત્પુરુષોની વાતો પર, તેમના હિતોપદેશ પર પૂરતું ધ્યાન અપાય છે.

નિર્ગ્રન્થતા એટલી હદે વિકસવી જોઈએ કે વાતેવાતે ગાંઠો મારતા હતા તે ભૂતકાળની ઘટના બની જાય. ‘ક્રોધ અનુબંધ નવિ રાખીએ.’ અનુબંધ ન રહે. ક્રોધ તાત્કાલિક આવી જાય, પણ એ ઘણો સમય ટકનારો ન બને. ગાંઠ મડાગાંઠ ન પડતાં સૈડકાના પ્રકારની ગાંઠ જ પડે, જે પલકવારમાં છૂટી જાય.

ક્રોધનો અનુબંધ ન રહે, તેનું સાતત્ય ન રહે એનું કારણ ઉપશમરસનું કરાયેલું પાન છે. અસત્ય બોલવા આદિનાં દૂષણો પણ જઈ રહ્યાં છે.

ગ્રન્થિઓ બધી ઓગળી રહી છે. નિર્ગ્રન્થતા વિકસી રહી છે. મિથ્યાત્વની ગ્રન્થિ જતાં, એ મોતિયાનું ઓપરેશન થતાં દષ્ટિ ઝળાંહળાં થઈ ગઈ છે. ‘સમકિતરત્ન’ સાથેની આત્મીયતા - સમીપતાએ મિથ્યાત્વના કાચની અસલી ભૂમિકા છતી કરી દીધી છે.

ત્રિપદી - સાધના

આ ઝંકાર - ભીતરી રણત્કારની પૃષ્ઠભૂ પર સાધક સાધનાને પંથે પળે છે. આગળની કડીઓ એ સાધનાપથનું માર્મિક વર્ણન લઈ આવી રહી છે.

કડી ૪થી ૮ : ચતુઃશરણગમન

શુદ્ધ પરિણામના કારણે, ચારનાં શરણ ધરે ચિત્ત રે,
પ્રથમ તિહાં શરણ અરિહંતનું, જેહ જગદીશ જગમિત્ત રે...

જે સમવસરણમાં રાજતા, ભાંજતા ભવિક સંદેહ રે,
ધર્મનાં વચન વરસે સદા, પુષ્કરાવર્ત જેમ મેહ રે...

શરણ બીજું ભજે સિદ્ધનું, જે કરે કર્મ ચક્ર્યૂર રે;
ભોગવે રાજ શિવનગરનું, જ્ઞાન આનંદ ભરપૂર રે...

‘દરિસન તરસિએ...’

સાધુનું શરણ ત્રીજું ઘરે, જેહ સાથે શિવપંથ રે;
 મૂળ-ઉત્તર ગુણે જે વર્યા, ભવ તર્યા, ભાવ નિર્ગ્રન્થ રે...
 શરણ ચોથું ઘરે ધર્મનું, જેહમાં વર દયાભાવ રે;
 જે સુખ હેતુ જિનવર કલ્યો, પાપજળ તરવા નાવ રે...
 ચારનાં શરણ એ પરિવજે, વળી ભજે ભાવના શુદ્ધ રે...

ચતુઃશરણગમન, દુષ્ટતગર્હા અને સુકૃતઅનુમોદના, સાધનાનો રાજપથ.
 ઉપશમ-અમૃતનાં પાન અને સાધુજનોનાં ગુણગાનવડે જેના હૈયે મધુર ઝંકાર
 ઊપડ્યો છે તે સાધનામાર્ગ ભણી ઢળે છે.

શરણ સ્વીકાર આદિની ત્રિપુટી દ્વારા મોક્ષ મળે છે. જનમજનમથી વિષયો
 ને કષાયો ને કર્મોનાં બન્ધનમાં ફસાયેલ આતમ મુક્તિપંથે પ્રયાસ કરવા હવે
 પાંખો વીંઝે છે.

પવિત્ર પંચસૂત્રક ગ્રન્થ કહે છે તેમ આ ત્રિપુટી દ્વારા સંસારનાશનો ક્રમ
 આ પ્રમાણે છે: ત્રિપુટીની સાધના, તથાભવ્યત્વનો પરિપાક, પાપકર્મનો નાશ,
 શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ, સંસારનાશ.

‘અમૃતવેલની સજ્જાય’માં ચતુઃશરણગમન આદિ દરેક દ્વારા પ્રાપ્ત થતા
 અલગઅલગ ગુણની ચર્ચા છે.

ચતુઃશરણસ્વીકાર દ્વારા શુભ ભાવ પ્રાપ્તિ.

દુષ્ટતગર્હા દ્વારા સંવરની વૃદ્ધિ.

સુકૃતઅનુમોદના દ્વારા કર્મક્ષય.

શરણસ્વીકારની સાથે પરમાત્માના અનુગ્રહક્ષેત્રમાં અને ધર્મમહાસત્તાના
 પ્રભાવક્ષેત્રમાં આવેલ સાધકના હૈયામાં શુભ ભાવોનો પ્રવાહ ઊછળવા માંડે
 છે. પાપોની નિન્દા દ્વારા કર્મોને આવવાનાં દ્વારો બંધ થાય છે. સુકૃત
 અનુમોદના દ્વારા જૂનાં કર્મો નિર્જરી જાય છે. કેવી સુન્દર આ ત્રિપુટી ! મોહથી
 કલુષિત ચિત્તને નિર્મોહ બનાવવા માટેનો આ કેવો સરસ સાધનાક્રમ !

શરણ સ્વીકાર

અદ્ભૂત છે શરણસ્વીકાર.

અહમ્નું વિગલન સાધકને શરણાગતિને પંથે લઈ જાય છે.

‘શુદ્ધ પરિણામના કારણે, ચારનાં શરણ ધરે ચિત્ત રે...’

જગતના સ્વામી અને જગતના મિત્ર અરિહંત પરમાત્માનું શરણ સાધક સ્વીકારે છે. સાધકની મનની આંખો સમક્ષ સમવસરણ ખડું થઈ જાય છે. સમવસરણમાં પરમાત્મા સિંહાસન પર બેઠા છે. દેશનાની રમ્ય ઝડી વરસી રહી છે. વચ્ચેવચ્ચે પુછાતા પ્રશ્નોનો પણ મધુરતાથી પરમાત્મા ઉત્તર આપી રહ્યા છે.

સમ્મેતશિખરની યાત્રાએ જઈ રહેલા એક મુમુક્ષુને મેં કહેલું: ઋજુવાલિકા નદીના કાંઠે કલાક-બે કલાક જો ધ્યાનમાં સરી શકાય તો અઢી હજાર વરસનો સમય ગાળો કંઈ મોટો નથી. કૈવલ્યપ્રાપ્તિ સમયનાં દેવાધિદેવ મહાવીર પ્રભુનાં ધ્યાનના આંદોલનોની ધ્યાન દ્વારા મળેલ એ ઝલક ખરેખર અદ્ભૂત હોય.

બીજું શરણ સિદ્ધ પરમાત્માનું. જેમણે તમામ કર્મોનો ક્ષય કર્યો અને શિવનગરીનું રાજ હાથવગું કર્યું. એક સિદ્ધ પરમાત્મા સિદ્ધિમાં ગયેલા ત્યારે આપણે અનાદિ નિગોદમાંથી નીકળી બહાર આવેલા. આપણી વિકાસયાત્રા જેમની સિદ્ધિ દ્વારા શરૂ થઈ તે પરમાત્માના ચરણોમાં અનંતશઃ વન્દના.

ત્રીજું શરણ સાધુ મહારાજનું. ભાવનિર્ગ્રન્થનું. મુક્તિમાર્ગની આરાધના કરતા, મહાવ્રતોના ધારક, ઉત્તર ગુણો (ચરણ સિત્તરિ કરણ સિત્તરિ આદિ)ના પાલક મુનિરાજના ચરણોમાં વન્દના.

ચોથું શરણ ધર્મનું. દયાથી સોહતો આ ધર્મ સુખના હેતુરૂપ છે અને આ ધર્મ જ સંસારના સાગરને પેલે પાર જવા માટે નાવડી સમાન છે.

દુષ્ટત ગર્હ

કડી ૮૥થી ૧૪૥ : દુષ્ટતગર્હ

દુરિત સવિ આપણા નિંદીયે, જેમ હોય સંવરવૃદ્ધિ રે...

ઈહભવ પરભવ આચર્યા, પાપ અધિકરણ મિથ્યાત રે;

જે જિનાશાતનાદિક ઘણા, નિંદીયે તેહ ગુણધાત રે...

ગુરુ તણાં વચન તે અવગણી, ગૂંથિયાં આપ-મતજાળ રે;

બહુ પરે લોકને ભોળવ્યા, નિંદીયે તેહ જંજાળ રે...

જેહ હિંસા કરી આકરી, જેહ બોલ્યા મૃપાવાદ રે...

જેહ પરધન હરી હરખિયા, કીધલો કામઉન્માદ રે...

‘દરિસન તરસિએ...’

જેહ ધનધાન્ય મૂર્છા કરી, સેવિયા ચાર કષાય રે,
રાગ ને દેષને વશ હુઆ, જે કિયો કલહ ઉપાય રે...
જૂઠ જે આળ પરને દીયા, જે કર્યા પિશુનતા પાપ રે;
રતિ અરતિ નિંદ માયા મૃષા, વળીય મિથ્યાત્વ સંતાપ રે...
પાપ જે એહવા સેવિયા, તેહ નિંદીયે તિહું કાળ રે...

સાધક પોતાનાં પાપોની નિન્દા કરે છે. બહુ માર્મિક પંક્તિઓ છે આ દુષ્ટગર્હાની. સાધક એ કડીઓ રટતો જાય છે ને રડતો જાય છે. આંસુજળથી ભીના મુખકમલથી ઉચ્ચારાતી આ કડીઓ ધસમસતા આવી રહેલા કર્મના પૂરને ખાળવા માટે સમર્થ છે.

તીર્થંકર પરમાત્માની અને ગુરુદેવની અશાતનાથી લઈને હિંસા આદિ અઢાર પાપસ્થાનકો પૈકીના કોઈ પણ પાપને પોતે આચર્યું હોય તો તેને સાધક નિન્દે છે.

સુકૃત અનુમોદના

કડી ૧૪૧થી ૨૩: સુકૃતઅનુમોદના

સુકૃતઅનુમોદના કીજિયે, જિમ હોય કર્મ વિસરાલ રે...
વિશ્વઉપકાર જે જિન કરે, સાર જિનનામ સંયોગ રે;
તે ગુણ તાસ અનુમોદિયે, પુણ્યઅનુબંધ શુભ યોગ રે...
સિદ્ધની સિદ્ધતા કર્મના, ક્ષય થકી ઉપની જેહ રે;
જેહ આચાર આચાર્યનો, ચરણ વન સીંચવા મેહ રે...
જેહ ઉવજઝાયનો ગુણ ભલો, સૂત્રસજઝાય પરિણામ રે;
સાધુની જે વળી સાધુતા, મૂળ-ઉત્તર ગુણધામ રે...
જેહ વિરતિ-દેશ શ્રાવક તણી, જે સમકિત સદાચાર રે;
સમકિતદષ્ટિ સુર નર તણો, તેહ અનુમોદિયે સાર રે...
અન્યમાં પણ દયાદિક ગુણો, જેહ જિનવચન અનુસાર રે,
સર્વ તે ચિત અનુમોદીએ, સમકિતબીજ નિરધાર રે...
પાપ નવિ તીવ્ર ભાવે કરે, જેહને નવિ ભવરાગ રે,
ઉચિત સ્થિતિ જેહ સેવે સદા, તેહ અનુમોદવા લાગ રે...

થોડલો પણ ગુણ પર તણો, સાંભળી હર્ષ મન આણ રે;
 દોષ લવ પણ નિજ દેખતાં, નિર્ગુણ નિજાતમા જાણ રે...
 ઉચિત વ્યવહાર અવલંબને, એમ કરી સ્થિર પરિણામ રે;
 ભાવિયે શુદ્ધ નયભાવના, પાવનાશય તણું ઠામ રે...

બહુ સરસ છે બાવીસમી કડી. આખીય ‘અમૃતવેલની સજ્જાય’ અદ્ભૂત છે. પણ કોઈ કહે કે, ઓગણત્રીસ કડી યાદ રહે તેમ નથી; કોઈ બેચાર ‘ઉત્કૃષ્ટ’ કડી બતાવો, તો બાવીસમી કડી કંઠસ્થ કરવાનું સૂચવવાનું મન થાય.

‘થોડલો પણ ગુણ પર તણો, સાંભળી હર્ષ મન આણ રે; દોષ લવ પણ નિજ દેખતાં, નિર્ગુણ નિજાતમા જાણ રે...’ આપણી દૃષ્ટિને અનુમોદનાનો ઝોક આપવા માટે આ કડીનું વારંવારનું રટણ જરૂરી છે.

સુકૃતની અનુમોદના. ‘જિમ હોય કર્મ વિસરાલ રે...’ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રનું પેલું રૂપક યાદ આવી જાય છે: ‘ગોસ્વામિની સ્ફૂરિતચેતસિ દષ્ટમાત્રે...’ ચોરો ગાયોના ધણને લઈ જઈ રહ્યા છે. ભરવાડને ખબર પડે છે અને તે ડંગોરો લઈ દોડતો પાછળ પડે છે. તેની હાક અને તેનું રૌદ્ર સ્વરૂપ જોઈ ચોરો ધણ મૂકી ‘ગચ્છન્તિ’ કરી જાય છે.

અરિહન્તોના આર્હન્ટ્યની અનુમોદના કરતી વખતે થાય કે પરમાત્માની પ્રભાવથી મારાં કર્મો વિલીન થઈ રહ્યાં છે. સિદ્ધોના સિદ્ધત્વની, આચાર્ય મહારાજના આચારની, ઉપાધ્યાયજીના અધ્યાપનની અને મુનિરાજના મહાવ્રતપાલનની આપણે અનુમોદના કરીએ અને તે-તે ગુણો ઉત્કટ રીતે આપણામાં કઈ રીતે આવે એનું ચિન્તન કરીએ.

શ્રાવકોના દેશવિરતિ ધર્મની અને સમકિતના સદાચારની જ નહીં, જ્યાંજ્યાં કોઈનામાં પણ પાપભીરુતા, કરુણા આદિ દેખાય ત્યાંત્યાં તેના તે તે ગુણની અનુમોદના કરવાની છે.

આ અનુમોદના આપણા હૃદયને વિશુદ્ધ બનાવે છે.

‘ભિન્ન તુજ રૂપ રે.....’

કડી ૨૪-૨૫

દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે;
 અક્ષય અકલંક છે જીવનું, જ્ઞાન-આનંદ-સ્વરૂપ રે...

‘દરિસન તરસિએ...’

કર્મથી કલ્પના ઊપજે, પવનથી જેમ જલધિ વેલ રે;
રૂપ પ્રગટે સહજ આપણું, દેખતાં દૃષ્ટિ સ્થિર મેલ રે...

ત્રિપુટી સાધનાથી મોહ પાતળો પડ્યો. નિર્મોહિતા આવવાથી આત્મ-ગુણોની અનુભૂતિ શક્ય બની. ‘હું’ કોણ અને ‘મારું’ શુંની તાત્ત્વિક ભૂમિકા પ્રાપ્ત થઈ.

આ ભૂમિકા ભણી ઈશારો કરતાં મહોપાધ્યાયજી કહે છે: તું કોણ છે એ જાણ. તું શરીર નથી, તું મન નથી, તું શબ્દો નથી, તું પુદ્ગલ પરમાણુઓનો સંચય નથી, તું કર્મ દ્વારા ચાલિત પૂતળું નથી, તું એ બધાથી ઉપર છે. ચોવીસમી કડીનો પૂર્વાધ ‘નેતિ-નેતિ’ની ઔપનિષદિક ભાષામાં આત્મસ્વરૂપ દર્શાવે છે. ઉત્તરાર્ધ હકારાત્મક ભાષામાં એ વાત રજૂ કરે છે. ‘અક્ષય અકલંક છે જીવનું, જ્ઞાન-આનંદ-સ્વરૂપ રે.’ આત્માનું આ જ્ઞાનમય અને આનંદમય સ્વરૂપ છે તે કદી ક્ષીણ ન પામે તેવું અને બિલકુલ ડાઘ વગરનું છે.

પ્રશ્ન એ થશે કે, ભીતર આવો આનંદનો ઉદધિ ઊછળી રહ્યો છે તો મનુષ્ય ચપટી આનંદ માટે વલખાં કાં મારી રહ્યો છે ?

મહોપાધ્યાયજી કહે છે : સંકલ્પો ને વિકલ્પોના પવનના કારણે તરંગાયિત બનેલ ચિત્તસમુદ્રમાં આત્મિક આનંદની ઝાંચ પડી શકતી નથી. પવન મોજાંને હિલોળે ચડાવી રહ્યો હોય તો દરિયાના પાણીની આરપાર નજર જઈ શકે નહીં. હા.. દૃષ્ટિને વેધક ને સ્થિર બનાવીએ તો આભાસ પામી શકાય. ચિત્તસ્થૈર્ય આ રીતે પડદો ઉઠાવે છે.

‘રૂપે પ્રગટે સહજ આપણું, દેખતાં દૃષ્ટિ સ્થિર મેલ રે.’ દૃષ્ટિ પેલા તરંગોને વીંધીને ભીતર પહોંચે એવું કંઈક કરવું છે. એક વાર આત્મગુણોની અનુભૂતિનો રસાસ્વાદ લીધા પછી વારંવાર એ અનુભવ દોહરાવવાનું મન થશે.

મઝાનાં આઠ સોપાન !

કડી રદ્ધથી ૨૮ : શ્રેણિબદ્ધ સાધનાસોપાન

ધારતાં ધર્મની ધારણા, મારતાં મોહ વડે ચોર રે;

જ્ઞાનરુચિ-વેલ વિસ્તારતાં, વારતાં કર્મનું જોર રે...

રાગવિષ-દોષ ઉતારતાં, ઝારતાં દ્વેષરસ શેષ રે,

પૂર્વ મુનિવચન સંભારતાં, વારતાં કર્મ નિ:શેષ રે...

દેખિયે માર્ગ શિવનગરીનો, જે ઉદાસીન પરિણામ રે,
તેહ અણછોડતાં ચાલિયે, પામીયે જેમ પરમધામ રે...

એ રસાસ્વાદ કઈ રીતે મળે ? આ માટે એકી સાથે ખૂબખૂબ કામ કરવાનું છે. ચિત્તવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવા માટે એને ખૂબ બધું કાર્ય સોંપી દીધું છે મહોપાધ્યાયજીએ.

આઠ સોપાનો છે અહીં.

ધર્મધ્યાનમાં ગરકાવ થવું ને મોહને દબાવવો, સ્વાધ્યાયરુચિતાને વિસ્તારવી ને કર્મના આક્રમણને ખાળવું, રાગ અને દ્વેષ રૂપી ઝેર ઉતારવું, પૂર્વ મહર્ષિઓનાં વચનોને વારંવાર સમરવાં અને કર્મોના ક્ષય તરફ આગળ વધવું.

સાધનાનો આ બીજો તબક્કો શરણગમન આદિ દ્વારા મળેલ ગુણપ્રાપ્તિને સ્થાયીભાવ આપે છે. પાપોની નિંદા ય કરી અને સુકૃતની અનુમોદના ય કરી; હવે એનું સાતત્ય ચાલુ રહે એ માટે ધર્મધારણા અને સ્વાધ્યાય. મોહને વારવા માટેનો અને રાગદ્વેષરૂપી ઝેરને ઉતારવાનો ઉપદેશ સમતાગુણને ટકાવી રાખવા માટે છે.

સમતાનું સાતત્ય પહેલેથી રાખવાનું છે. બીજી અને ત્રીજી કડીમાં પ્રબોધેલ આઠ સોપાનોમાં પણ સમત્વપુષ્ટિની વાત છે.

બીજી અને ત્રીજી કડી સાધકના જીવનમાં એક મધુમય ઝંકાર રેડવા માટે છે. આ વાતના અનુસંધાનમાં કહી શકાય કે રહથી રટમી કડી પેલા ઝંકારને કાયમી કેમ કેદ કરી શકાય તે વાત સૂચવવા આવી છે. ત્રિપુટીની સાધનાનાં આઠ સોપાન.

સાધનાને અહીં આપણે ત્રિપથગામિની ગંગા તરીકે કલ્પી શકીએ. બીજી અને ત્રીજી કડી: પ્રથમ ફાંટો, ચોથીથી રતમી કડી સુધી બીજો ફાંટો અને રહમીથી રટમી કડી સુધી સાધનાનો ત્રીજો ફાંટો. ગંગા, જમના ને સરસ્વતીનો આ કેવો મધુર સંગમ !

ઉદાસીનતાના આ સંગમમાં સ્નાન કરનારનો પરિભ્રમણનો થાક દૂર થઈ જાય છે. ઉદાસીન - ઊંચે ચઢેલો. સાધનાની ઊંચાઈએ ચડ્યા પછી હવે ‘પરમધામ’ સામે જ દેખાય છે.

‘દરિસન તરસિએ...’

મહોપાધ્યાયજી, વંદના !

કડી ૨૯મી : ઉપસંહાર

શ્રી નયવિજય ગુરુ શિષ્યની, શીખડી જેહ અમૃતવેલ રે;

એહ જે ચતુર નર આદરે, તે લહે સુજસ રંગરેલ રે...

આનંદની રંગરેલ માટેનું આ મધુમય આમંત્રણ, મહોપાધ્યાયજીને આમંત્રણ, તે ન સ્વીકારીએ તો ચાલે કમે ?

ભક્તિયોગમાં ઊતરવા માટે મહોપાધ્યાયજીની સ્તવના ચોવીશી, સાધનાક્ષેત્રે આગળ વધવા માટે પ્રસ્તુત ‘અમૃતવેલની સજ્જાય’ અને દ્રવ્યાનુયોગના ચિંતન માટે ‘દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ.’ કેવળ ગુજરાતી ભાષા જાણનારાઓ માટે પણ મહોપાધ્યાયજીએ કેવો મોટો ખજાનો ખોલી દીધો છે !

મહોપાધ્યાયજી, વન્દન તમને !

મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કૃત સમાધિશતક

સમરી ભગવતી ભારતી, પ્રણમી જિન જગ બંધુ;
કેવળ આતમ બાધકો, કરશું સરસ પ્રબંધ. ૧
કેવળ આતમ બોધ હૈ, પરમારથ શિવ પંથ;
તામૈં જિનકી મગનતા, સોહિ ભાવ નિર્ગથ. ૨
ભોગજ્ઞાન જયું બાલકો, બાહ્યજ્ઞાનકી દોર;
તરુણભોગ અનુભવ જિસ્યો, મગન ભાવ કહ્યુ ઓર. ૩
આતમજ્ઞાને મગન જો, સો સબ પુદ્ગલ ખેલ;
ઈંદ્રજાળ કરી લેખવે, મિલે ન તિહાં મન મેલ. ૪
જ્ઞાન બિના વ્યવહારકો, કહા બનાવત નાય;
રત્ન કહો કોઈ કાય કું, અંત કાય સો કાય. ૫
રાયે સાયે ધ્યાનમૈં, જાયે વિષય ન કોઈ;
નાયે માયે મુગતિરસ, આતમ જ્ઞાની સોઈ. ૬
બાહિર અંતર પરમ એ, આતમપરિણતિ તીન;
દેહાદિક આતમભરમ, બહિરાતમ બહુ દીન. ૭
ચિત્તદોષ આતમભરમ, અંતર આતમ ખેલ;
અતિ નિર્મળ પરમાતમા, નાંહિ કર્મકો ભેલ. ૮
નરદેહાદિક દેખકે, આતમજ્ઞાને હીન;
ઈંદ્રિયબલ બહિરાતમા, અહંકાર મન લીન. ૯
અલખ નિરંજન અલકગતિ, વ્યાપી રહ્યો શરીર;
લખૈ સુજ્ઞાને આતમા, ખીર લીન જયું નીર. ૧૦
અરિ મિત્રાદિક કલ્પના, દેહાતમ અભિમાન;
નિજ પર તનુ સંબંધ મતિ, તાકો હોત નિદાન. ૧૧
દેહાદિક આતમ ભ્રમી, કલ્પે નિજ પરભાવ;
આતમજ્ઞાની જગ લહે, કેવળ શુદ્ધસ્વભાવ. ૧૨
સ્વપર વિકલ્પૈ વાસના, હોત અવિદ્યારૂપ;
તાતૈં બહુરી વિકલ્પમય, ભ્રમજાળ અંધકૂપ. ૧૩

પુત્રાદિકકી કલ્પના, દેહાત્મ ભ્રમ ભૂલ;

તૌકું જડ સંપત્તિ કહે, હહા મોહ પ્રતિકૂલ. ૧૪

યા ભ્રમમતિ અબ છાંડિ દો, દેખો અંતરદષ્ટિ;

મોહદષ્ટિ જો છોડીએ, પ્રગટે નિજ ગુણસૃષ્ટિ. ૧૫

રૂપાદિક કો દેખવો, કહન કહાવન કૂટ;

ઈન્દ્રિય યોગાદિક બલે, એ સબ લૂંટાલૂંટ. ૧૬

પરપદ આત્મ દ્રવ્યકું, કહન સુનન કહું નહિ;

ચિદાનંદધન ખેલ હી, નિજપદ તો નિજ માંહી. ૧૭

ગ્રહણઅયોગ્ય ગ્રહે નહિ, ગ્રહો ન છોડે જેહ;

જાને સર્વ સ્વભાવને, સ્વપર પ્રકાશક તેહ. ૧૮

રૂપે કે ભ્રમ સીપમેં, જ્યું જડ કરે પ્રયાસ;

દેહાત્મ ભ્રમતેં ભયો ત્યું તુજ કૂટઅભ્યાસ. ૧૯

મિટે રજત ભ્રમ સીપમેં, જન પ્રવૃત્તિ જિમ નાહિ;

ન રમેં આત્મભ્રમ મિટે, ત્યું દેહાદિક માંહિ. ૨૦

ફિરે અબોધ કંઠગત, ચામીકર કે ન્યાય;

જ્ઞાનપ્રકાશે મુગતિ તુજ, સહજ સિદ્ધ નિરુપાય. ૨૧

યા બિન તું સૂતો સદા, યોગે ભોગે જેણ;

રૂપ અતીન્દ્રિય તુજ તે, કહી શકે કહું કેણ. ૨૨

દેખે ભાખે ઔર કરે, જ્ઞાની સબહિ અચંભ;

વ્યવહારે વ્યવહારસું, નિશ્ચયમેં થિર થંભ. ૨૩

જગ જાણે ઉન્મત્ત આ, ઔ જાણે જગ અંધ;

જ્ઞાનીકું જગમે રહ્યો, યું નહિ કોઈ સંબંધ. ૨૪

યા પરછાંહી જ્ઞાનકી, વ્યવહારે જ્યું કહાઈ;

નિર્વિકલ્પ તુજ રૂપમેં, દ્વિધા ભાવ ન સુહાઈ. ૨૫

યું બહિરાત્મ છાંડિકે, અંતર આત્મ હોઈ;

પરમાત્મમતિ ભાવીએ, જહાં વિકલ્પ ન કોઈ. ૨૬

સોમેં યા દ્રઢ વાસના, પરમાત્મ પદ હેત;

ઈલિકા ભ્રમરી ધ્યાનગત, જિનમતિ જિનપદ દેત. ૨૭

ભારે ભય પદ સોઈ હે, જહાં જડકો વિશ્વાસ;

જિનસેં ઓ ડરતો ફરે, સોઈ અભયપદ તાસ. ૨૮

ઈન્દ્રિયવૃત્તિ નિરોધ કરી, જો ખિનુ ગલિત વિભાવ;

દેખે અંતરઆત્મા, સો પરમાત્મ ભાવ. ૨૯

દેહાદિક તે ભિન્ન મેં, મોથૈ ન્યારે તેહું;
 પરમાત્મ પથ દીપિકા, શુદ્ધ ભાવના એહુ. ૩૦
 ક્રિયા કષ્ટભી નહુ લહે, ભેદજ્ઞાન સુખવંત;
 યા બિન બહુ વિધ તપ કરે, તો ભી નહિ ભવઅંત. ૩૧.
 અભિનિવેશ પુદ્ગલ વિષય, જ્ઞાનીકું કહાં હોત;
 ગુણકો ભી મદ મિટ ગયો, પ્રકટત સહજ ઉદ્યોત. ૩૨
 ધર્મ ક્ષમાદિક ભી મિટે, પ્રકટ ધર્મસંન્યાસ;
 તો કલ્પિત ભવભાવમેં, ક્યું નહિ હોત ઉદાસ. ૩૩
 રજજી અવિદ્યાજનિત અહિ, મિટે રજજીકે જ્ઞાન;
 આતમજ્ઞાને ત્યું મિટે, ભાવઅબોધ નિદાન. ૩૪
 ધર્મ અરૂપી દ્રવ્ય કે, નહિ રૂપી પર હેત;
 અપરમગુન રાચે નહિ, યું જ્ઞાની મતિ દેત. ૩૫
 નૈગમનયકી કલ્પના, અપરમભાવ વિશેષ;
 પરમભાવમેં મગનતા, અતિ વિશુદ્ધ નયરેખ. ૩૬
 રાગાદિક જહ્ન પરિહરી, કરે સહજ ગુણ ખોજ;
 ઘટમેં ભી પ્રગટે તદા, ચિદાનંદકી મોજ. ૩૭
 રાગાદિક પરિણામ યુત, મનહિ અનંત સંસાર;
 તેહિજ રાગાદિકરહિત, જાને પરમપદ સાર. ૩૮
 ભવપ્રપંચ મનજાળકી, બાજી જૂઠી મૂળ;
 ચાર પાંચ દિન ખુશ લગે, અંત ધૂળકી ધૂળ. ૩૯
 મોહ બાગુરી જાલ મન, તામેં મૃગ મત હોઉ;
 યામેં જે મુનિ નહિ પરે, તાકું અસુખ ન કોઉ. ૪૦
 જબ નિજ મન સનમુખ હુએ, ચિંતવત પર ગુણ દોષ;
 તબ બહુરાઈ લગાઈએ, જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ. ૪૧
 અહંકાર પરમેં ધરત, ન લહે નિજ ગુણ ગંધ;
 અહંજ્ઞાન નિજ ગુણ લગે, છૂટે પરહિ સંબંધ. ૪૨
 અર્થ ત્રિલિંગીપદ લહે, સો નહિ આતમરૂપ;
 તો પદ કરી ક્યું પાઈએ, અનુભવગમ્ય સ્વરૂપ. ૪૩
 આતમગુણ અનુભવતભી, દેહાદિક તેં ભિન્ન;
 ભૂલે વિભ્રમવાસના, -જોરે ફિરે ફિરે ખિન્ન. ૪૪
 દેખે સો ચેતન નહિ, ચેતન નાહીં દિખાય;
 રોષ તોષ કિનસું કરે. આપહિ આપ બૂઝાય. ૪૫

ત્યાગ ગ્રહણ બાહિર કરે, મૂઢ કુશલ અંતરંગ;

બાહિર અંતર સિદ્ધકું, નહિ ત્યાગ અરૂ સંગ. ૪૬

આતમ જ્ઞાને મન ધરે, વચન કાય રતિ છોડ;

તો પ્રકટે શુભ વાસના, ગુણ અનુભવકી જોડ. ૪૭

યોગારંભીકું અસુખ, અંતર બાહિર સુખ;

સિદ્ધયોગકું સુખ હૈ, અંતર બાહિર દુઃખ. ૪૮

સો કહિએ સો પૂછીએ, તામેં ધરિયે રંગ;

યાતેં મિટે અબોધતા, બોધ રૂપ હુઈ ચંગ. ૪૯

નહિ કછુ ઈન્દ્રિયવિષય મેં, ચેતનકું હિતકાર;

તોભી જન તામેં રમે, અંધો મોહઅંધાર. ૫૦

મૂઢાતમસું તે પ્રબળ, મોહે છોડિ શુદ્ધિ;

જાગત હૈ મમતાભરે, પુદ્ગલમેં નિજ બુદ્ધિ. ૫૧

તાકું બોધનશ્રમ અફળ, જાકું નહી શુભ યોગ;

આપ આપકું બુઝવે, નિશ્ચય અનુભવ ભોગ. ૫૨

પરકો કિસ્યો બૂઝાવનો, તું પર ગ્રહણ ન લાગ;

ચાહે જેમેં બૂઝવો, સો નહિ તુજ ગુણ ભાગ. ૫૩

જબલૌં પ્રાની નિજ મતે, ગ્રહે વચન મનકાય;

તબલગ હૈ સંસાર થિર, ભેદજ્ઞાન મિટિ જાય. ૫૪

હાનિ-વૃદ્ધિ-ઉજવલ-મલિન, જયું કપરે ત્યું દેહ;

તાતેં બુધ માને નહિ, અપની પરિણતિ તેહ. ૫૫

જૈસે નાશ ન આપકો, હોત વસ્ત્રકો નાશ;

તેસે તનુકે નાશ તેં, ચેતન અચલ અનાશ. ૫૬

જંગલ જગ થાવર પરે, જાકું ભાસે નિત્ત;

સો ચાખે સમતાસુધા, અવર નહિ જડ ચિત્ત. ૫૭

મુગતિ દૂરી તાકું નહિ, જાકું સ્થિર સંતોષ;

દૂર મુગતિ તાકું સદા, જાકું અવિરતિપોષ. ૫૮

હોત વચન મન ચપલતા, જન કે સંગ નિમિત્ત;

જન સંગી હોવે નહિ, તાતેં મુનિ જગ મિત્ત. ૫૯

બાસ નગર વનકે વિષે, માને દુવિધ અબુદ્ધ,

આતમ દરશીકું વસતી, કેવલ આતમ શુદ્ધ. ૬૦

આપ ભાવના દેહમેં, દેહાંતર ગતિ હોત;

આપ બુદ્ધિ જો આપમેં, સો વિદેહ પદ દેત. ૬૧

ભવિ શિવપદ દે આપકું, આપહિ સનમુખ હોઈ;
 તાતે ગુરુ હૈ આતમા, અપનો ઔર ન કોઈ. ૬૨
 સોવત હૈ નિજ ભવમેં, જાગે જે વ્યવહાર;
 સૂતો આતમ ભાવમેં, સદા સ્વરૂપ અંધાર. ૬૩
 અંતર ચેતન દેખકે, બાહિર દેહ સ્વભાવ;
 તાતે અંતર જ્ઞાનતેં, હોઈ અચલ દઢભાવ. ૬૪
 ભાસે આતમજ્ઞાન ધુરી, જગ ઉન્મત્ત સમાન;
 આગે દઢ અભ્યાસતેં, પથ્થર તૃણ અનુમાન. ૬૫
 ભિન્ન દેહ તેં ભાવિયે, ત્યું આપહી મેં આપ;
 જ્યું સ્વપ્નહી મેં નહીં હુએ, દેહાતમ ભ્રમ તાપ. ૬૬
 પુણ્ય પાપ વ્રત અવ્રત, મુગતિ દોઉકે ત્યાગ;
 અવ્રત પરે વ્રત ભી તજે, તાતેં ધરી શિવરાગ. ૬૭
 પરમ ભાવ પ્રાપ્તિ લગે, વ્રત ધર અવ્રત છોડ;
 પરમ ભાવ રતિ પાય કે, વ્રતભી ઈનમેં જોડ. ૬૮
 દહનસમે જ્યું તૃણ દહે, ત્યું વ્રત અવ્રત છેદ;
 ક્રિયાશક્તિ ઈનમેં નહી, જાગતિ નિશ્ચય ભેદ. ૬૯
 વ્રત ગુણ ધારત અવ્રતી, વ્રતી જ્ઞાન ગુણ દોઈ;
 પરમતમ કે જ્ઞાન તેં, પરમઆતમા હોઈ. ૭૦
 લિંગ દેહ આશ્રિત રહે, ભવકો કારણ દેહ;
 તાતે ભવ છેદે નહી, લિંગ પક્ષ રતિ જેહ. ૭૧
 જાતિ દેહ આશ્રિત રહે, ભવકો કારણ દેહ;
 તાતે ભવ છેદે નહિ, જાતિ પક્ષ રતિ જેહ. ૭૨
 જાતિ લિંગકે પક્ષમેં, જિનકું હૈ દઢ રાગ;
 મોહ જાળમેં સો પરે, ન લહે શિવ સુખ ભાગ. ૭૩
 લિંગ દ્રવ્ય ગુણ આદરે, નિશ્ચય સુખ વ્યવહાર;
 બાહ્ય લિંગ હઠ નય મતિ, કરે મૂઢ અવિચાર. ૭૪
 ભાવલિંગ જાતે ભયે, સિદ્ધા પનરસ ભેદ;
 તાતે આતમકું નહિ, લિંગ ન જાતિ ન ભેદ. ૭૫
 પંગુ દષ્ટિ જ્યું અંધમેં, દષ્ટિ ભેદ નહુ દેત;
 આતમ દષ્ટિ શરીરમેં, ત્યું ન ધરે ગુણહેત. ૭૬
 સ્વપ્ન વિકલતાદિક દશા, ભ્રમ માને વ્યવહાર;
 નિશ્ચય નયમેં દોષ ક્ષય, વિના સદા ભ્રમચાર. ૭૭

છૂટે નહિ બહિરાતમાં, જાગત ભી પઢિ ગ્રંથ;
 છૂટે ભવથેં અનુભવી, સુપન વિકલ નિર્ગથ. ૭૮
 પઢી પાર કહાં પાવનો, મિટયો ન મનકો ચાર;
 જ્યું કોલ્હુ કે બેલકું, ઘરહી કોસ હજાર. ૭૯
 જહાં બુદ્ધિ થિર પુરૂષહી, તહાં રુચિ તહાં મન લીન;
 આતમ મતિ આતમ રુચિ, કહો કૌન આધીન. ૮૦
 સેવત પર પરમાતમા, લહે ભવિક તસ રૂપ;
 બતિયાં સેવત જ્યોતિકું, હોવત જ્યોતિ સરૂપ. ૮૧
 આપ આપમેં સ્થિત હુએ, તરુથેં અગ્નિ ઉદ્યોત;
 સેવત આપહિ આપકું, ત્યું પરમાતમ હોત. ૮૨
 એહિ પરમ પદ ભાવિયે, વચન અગોચર સાર;
 જ્યોતિ તો પાઈએ, ફિર નહિ ભવઅવતાર. ૮૩
 જ્ઞાનીકું દુઃખ કહું નહી, સહજ સિદ્ધ નિર્વાણ;
 સુખ પ્રકાશ અનુભવ ભયો, સબહિ ઠોર કલ્યાણ. ૮૪
 સુપન દષ્ટિ સુખ નાશતેં, જ્યું દુઃખ ન લહે લોક;
 પુદ્ગલ દષ્ટ વિનષ્ટમેં, ત્યું બુધકું નહિ શોક. ૮૫
 સુખ ભાવિત દુઃખ પાયકે, ક્ષય પાવે જગજ્ઞાન;
 ન રહે સો બહુ તાપમેં, કોમળ ફૂલ સમાન. ૮૬
 દુઃખ પરિતાપે નવિ ગલે, દુઃખ ભાવિત મુનિ જ્ઞાન;
 વજ ગલે નવિ દહનમેં, કંચનકે અનુમાન. ૮૭
 તાતે દુઃખે સુભાવીયે, આપ શક્તિ અનુસાર;
 તો દઢતર હુઈ ઉલ્લસે, જ્ઞાન ચરણ આચાર. ૮૮
 રનમેં લરતે સુભટ જ્યું, ગિને ન બાનપ્રહાર;
 પ્રભુ રંજનકે હેત ત્યુ, જ્ઞાની અસુખ પ્રચાર. ૮૯
 વ્યાપારી વ્યપારમેં, સુખ કરી માને દુઃખ;
 ક્રિયા કષ્ટ સુખમેં ગિને, ત્યું વંછિત મુનિ સુખ. ૯૦
 ક્રિયા યોગ અભ્યાસ હૈ, ફલ હૈ જ્ઞાન અબંધ;
 દોનું કું જ્ઞાની ભજૈ, એક મતિ મતિ અંધ. ૯૧
 ઈચ્છા શાસ્ત્ર સમર્થના, ત્રિવિધ યોગ હૈ સાર;
 ઈચ્છા નિજ શક્તિ કરી, વિકલ યોગ વ્યવહાર. ૯૨
 શાસ્ત્ર યોગુ ગુણઠાણકો, પૂરણ વિધિ આચાર;
 પદ અતીત અનુભવ કલ્પો, યોગ તૃતીય વિચાર. ૯૩

રહે યથા બલ યોગમેં, ગહે સકલ નયસાર;

ભાવ જૈનતા સો લહે, ચહે ન મિથ્યાચાર. ૯૪

મારગઅનુસારી ક્રિયા, છેદે સો મતિ હીન;

કપટ ક્રિયા બલ જગ ઠગે, સો ભી ભવ જલ મીન. ૯૫

નિજ નિજ મતમેં લરી પરે, નયવાદી બહુ રંગ;

ઉદાસીનતા પરિણમે, જ્ઞાનિકું સરવંગ. ૯૬

દોઉં લહૈ તિહાં એક પરે, દેખનમેં દુઃખ નાહિ;

ઉદાસીનતા સુખ સદન, પર પ્રવૃત્તિ દુઃખ છાંહિ. ૯૭

ઉદાસીનતા સરલતા, સમતા રસફળ ચાખ;

પર પેખનમેં મત પરે, નિજમેં ગુણ નિજ રાખ. ૯૮

ઉદાસીનતા જ્ઞાનફળ, પરપ્રવૃત્તિ હે મોહ;

શુભ જાનો સો આદરો, ઉદ્ધિત વિવેક પ્રરોહ. ૯૯

દોષિકશતકે ઉદ્ધર્યું, તંત્ર સમાધિ વિચાર;

ધરો એહ બુધ કંઠમેં, ભાવરતનકો હાર. ૧૦૦

જ્ઞાનવિમાન ચારિત્રપવી, નંદનસહજસમાધ;

મુનિસુરપતિ સમતાશયી, વશ રંગે રમે અગાધ. ૧૦૧

કવિ જસવિજયે એ રચ્યો, દોષિક શતક પ્રમાણ;

એહ ભાવ જો મન ધરે, સો પાવે કલ્યાણ. ૧૦૨

પ્રકાશિત થનારા ગ્રંથો

● ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે.....’

પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના સભિક્ષુ અધ્યયનના હૃદયને ઝકઝોરનારા - સૂત્રો પર અનુપ્રેક્ષા. એવાં સૂત્રો, જે વાંચતાં પ્રભુના સ્પર્શનો અનુભવ થાય.... પૂ. પદ્મવિજય મહારાજ આ જ ક્ષણો માટે કહે છે : ‘નિજ કર પીઠ થપેટીએ.....’

● ‘સખિ, મુને દેખણ દે !’

આનંદધનીય સ્તવનાઓ માટે શું કહી શકાય ? વેદનાસભર સ્તવનાઓ. સાધનાની અણદીઠી ગલીઓમાં વિહરાવતી સ્તવનાઓ. ભક્તિ અને સાધનાનું મજાનું સાયુજ્ય... અહીં છે આ સ્તવનાઓ : તેમના પરની અલપ-ઝલપ વિવેચના સાથે.

● ‘મેરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો....!’

પરમ આર્હત કુમારપાળ ભૂપાળની સશક્ત કૃતિ ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિશિકા’માં વિચાર-વિહાર (હૃદય-વિહાર). આ મહાન સ્તુતિકારના શબ્દોની આંગળી પકડીને ભક્તિના રમ્ય પ્રદેશમાં એક મજાની લટાર.

● ‘રત્નત્રયી રસ રાચ્યો....’

સાધનાની ઊંડી અનુભૂતિથી મઢ્યા મઢ્યા ‘અધ્યાત્મગીતા’ ગ્રંથના રમ્ય શબ્દોને સથવારે આત્મગુણોમાં નિમજ્જનની અનુભૂતિ. ‘આત્મ ગુણ રક્ષણા તેહ ધર્મ, સ્વગુણ વિધ્વંસણા તે અધર્મ...’ ‘યદા નિર્વિકલ્પી થયો શુદ્ધ બ્રહ્મ, તદા અનુભવે શુદ્ધ આનંદ શર્મ’ ‘સમ્યગ્ રત્નત્રયી રસ રાચ્યો ચેતનરાય....’ જેવી પંક્તિઓથી સોહતી પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અનુપમ કૃતિ ‘અધ્યામ ગીતા’નું રસદર્શન.

ન તરસીએ..... ● દરિસન તરસીએ..... ●

દરિસન તરસીએ..... ● દરિસન તરસીએ..... ●

દરિસન
તરસીએ...

આકાર દરિસન તરસીએ

KIRIT GRAPHICS - 09898490091

દરિસન તરસીએ..... ● દરિસન તરસીએ..... ●